

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

4/2011 • 14 €

Neuvostokulttuuri ■

Viron muisti ■

Hylätyt, vainotut ja orjuutetut ■

Episodi jatkosodan alla ■

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

109. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

Päätoimittaja: Marko Lamberg

Toimitussihteeri: Veikko Kallio

Toimittajat: Juhana Aunesluoma, Seija Jalagin, Anu Lahtinen, Marko Tikka

Hallitus: Jukka Tarkka (pj.), Pauli Kettunen (vpj.), Christian Krötzl,

Tuomo Lappalainen, Markku Peltonen, Harri Rinta-aho

Ulkoasu: Heikki Kalliomaa

Historiallisen Aikakauskirjan artikkelit ovat läpikäyneet tieteellisen vertaisarvioinnin.

pro.tsv.fi/haik ■ ISSN 0018-2362

SISÄLLYS

Suuntaviivoja

Marko Lamberg, Turhan kallis demokratia? 377

Viron muisti

Pertti Grönholm, Periodisointi, nimeäminen ja kamppailu menneisyydestä. Viron poliittiset murrokset ja historian esittäminen 380

Neuvostokulttuuri

Simo Mikkonen, Neuvostoliiton kulttuurivaihtojohjelmat – kulttuurista kylmää sotaa vai diplomatiata? 393

Aleksei Golubev, Neuvostoturismin ja läntisen kulutuskulttuurin kohtaaminen Suomessa 413

Kolumni

Anu Korhonen, Ulkomaiden autuudesta 426

Hylätyt, vainotut ja orjuutetut

Ville Vuolanto, Lasten hylkääminen Rooman valtakunnassa 428

Marko Nenonen, Noitavainojen väärä historia. Akateemisen tutkimuksen 150-vuotinen harharetki 443

Kalle Kananoja, Afrikasta Amerikkaan vietyjen orjien lukumäärästä ja kolmiokaupan myytistä 455

Episodi jatkosodan alla

Eino Murtorinne, Eräs Barbarossa-suunnitelman oheishanke 464

Syväloutaus

Juhani Sarsila, Hiljaisten hyveiden puolustus 470

Arvosteluja

Jaakko Hämeen-Anttila – Inka Nokso-Koivisto, Kalifien kirjastossa. Arabialais-islamilaisen tieteen historia (*Rami Nissilä*) 473

Tuomas Heikkilä, Piirtoja ja kirjaimia. Kirjoittamisen kulttuurihistoriaa keskiajalla: Tuomas Heikkilä (toim.). Kirjallinen kulttuuri keskiajan Suomessa (*Anu Lahtinen*) 474

Viipurin läänin historia III. Suomenlahdelta Laatokalle. Toim. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa ja Jouko Nurmiainen (*Tapio Salminen*) 476

Päivi Maria Pihlaja, Tiedettä Pohjantähden alla. Pohjoisen tutkimus ja Ruotsin tiedeseurojen suhteet Ranskaan 1700-luvulla (*Maija Kallinen*) 478

A. M. Paškov, Karelskije prosvetiteli i krajevedy XIX – natšala XX veka (*Marina Vitubnorskaja-Kauppalu*) 480

Markku Kuisma, Saha. Tarina Suomen modernisaatiosta ja ihmisistä jotka sen tekivät (*Jarkko Keskinen*) 482

Uusi ylioppilastalo. 100 vuotta Helsingin sydämessä. Toim. Jari Eerola (*Mervi Kaarinen*) 483

Kari Alenius, Compromise solutions through careful consideration. The development of the legal status of national minorities in Germany, 1918–1919 (*Eero Kuparinen*) 484

Pauli Heikkilä, Imagining Europe, Imagining the Nation. Estonian Discussion on European Unification, 1923–1957 (*Andres Kasekamp*) 486

Antti Palomäki, Juoksuhaudoista jälleenrakennukseen. Siirtoväen ja rintamamiesten asutus ja asuntokysymyksen järjestäminen kaupungeissa 1940–1960 ja sen käänteentekevä vaikutus asuntopolitiikkaan ja kaupunkirakentamiseen (*Anneli Junnto*) 487

Heli Kananen, Kontrolloitu sopeutuminen. Ortodoksinen siirtoväki sotien jälkeisessä Ylä-Savossa 1946–1959 (*Marko Tikka*) 489

Tuula Okkonen – Jari Okkonen, Yhdysvaltojen kulttuuriperintöpolitiikka miehityksessä Japanissa (*Henna-Riikka Pennanen*) 490

Timo Myllyntaus (toim.), Thinking Through the Environment. Green Approaches to Global History (*Petri Juuti*) 491

Kirjoittajat 493

Tiedemaailma

Marjatta Hietala, Historiatieteiden maailmankongferenssi Kiinassa 2015 494

Jyrki Ilva, Kansalliskirjasto ja digitaaliset lähdeaineistot 495

Palkittuja 498

Nimitys 498

Väitöksiä 498

Notes on the contents 500

Vuosikertahakemisto 501

Kansi: Neuvostokolhoosin työläinen. RIA Novosti / Lehtikuvaa / A. Žigaylov.

Turhan kallis demokratia?

Kun euromaat yhteisen valuuttansa alennustilaa puidessaan päättivät antaa länsimaisen demokratian synnyinmaalle Kreikalle anteeksi puolet sen veloista, ylijarajasta närkästystä tuotti Kreikan pääministerin hanke pelastus- ja säästöpakettin hyväksyttämistä kansanäänestyksellä – se kun olisi ollut aivan liian hidasta ja tuottanut vain turhia kuluja. Kansanäänestys jäikin pitämättä. Kovääninen närkästyspuhe peitti alleen monenlaiset kriittiset kysymykset kuten sen, miksi europäättäjät itse olivat olleet toimenpiteissään kovin verkkaisia ja miksi Euroopan pankkien taannoiset stressitestit sitä vastoin olivat näyttäneet kovin joutuisilta ja kepeiltä verrattuna esimerkiksi tapaan, jolla kulttuurilaitokset kuten yliopistot, museot, arkistot ja kirjastot arvioidaan ja auditoidaan. Ehkä humanisteilla on notkeammat polvet.

Vaikka demokratiaa ei suoranaisesti luonnehditakaan kalliiksi, käytännössä säästöjen ja kustannustehokkuuden nimissä voidaan toimia tavoilla, jotka nakertavat demokratiaa niin laajemmin yhteiskunnassa kuin työpaikoilla. Mitä isompien yksiköiden osaksi yksilö liitetään, sitä vähäisemmäksi käyvät hänen vaikuttamismahdollisuutensa. Kun työpaikka onkin enää pieni osa suurta konglomeraattia tai kun kuntapäätäjät tekevät päätöksiä, joissa sivutaan kasvukeskukseen liitetyn vähäväkisen syrjäkylän asioita, yksilön ja kokonaisten ihmisryhmienkin mielipiteet jäävät helposti huutavan ääneksi korvessa.

Merkillistä kyllä tietotekniikkaa tuntuu olevan helpompi kehittää ja soveltaa hallitsemiseen ja valvomiseen kuin yhteiskunnallisen vuorovai- kuteisuuden ja demokratian vahvistamiseen.

Kuluvana vuonna tarkistettiin kaksi kiintoisaa historian väitöskirjaa, jotka kummatkin käsittelevät demokratiavajeen täyttämisen yhteiskunnan toimintakulttuureja ja mentaliteetteja. Marko Hakasen *Vallan verkostoissa* tuo esiin, miten 1600-luvun Suomessa hankittiin omaisuutta ja virkoja, yliopistoistakin, vallanpitäjiä mielistelemällä ja heidän hantlankareikseen heittäytymällä. Ulla Koskisen *Hyvien miesten valtakunta* paneutuu puolestaan 1500-luvun virkamiesten kielipeleihin samoin kuin siihen suureen itsenäisyyteen ja toimintavaltaan, joka paikallistason vallanpitäjillä oli. Uuden ajan alunkin yhteiskunnissa oli kieltämättä arvoja, joiden vastaisesti hyvä veli -verkostoissa meneteltiin, mutta käytännöt eivät vastanneet ihanteita.

Sinänsä mitään tähänastista ihmisyyhteisöä tai yhteiskuntaa tuskin voi pitää kauttaaltaan demokraattisena. Jo ääni- ja vaalioikeuden myöntämiskriteerit samoin kuin edustuksellisen demokratian muotojen ja käytäntöjen määrittäminen riittävät tuottamaan eriäviä näkemyksiä. Mutta vaikka puhdas demokratia sinänsä ehkä jääkin ihanteeksi, on huolestuttavaa, että 2000-luvun alun länsimaissa ja Suomessakin suositaan ja otetaan käyttöön rakenteita, jotka laajentamisen asemesta kaventavat demo-

kratiaa. Kuitenkin kyse on periaatteista, joiden toteuttamisen eteen on tehty töitä kymmenien vuosien ajan.

Yliopistoissa toteutetut yksiköiden yhdistämiset, lakkauttamiset ja uudelleennimeämiset näkyvät käytännössä eri akateemisissa yksiköissä eri tavoin, vaikka kutakuinkin kaikkialla valitetaan lisääntynyttä byrokratiaa ja epävarmuutta tulevista. Kuitenkin kyse on erityisasiantuntijoiden hoitamista työpaikoista, joilla on hyvin suuri vastuu maan tieteellisestä osaamisesta ja sen siirtämisestä seuraaville sukupolville. Toki yliopistouudistuksen voi sanoa lisänneen autonomiaa yliopistoissa siirtäessään yliopiston hallinnon työyhteisön yläpuolelle: johdolla on nyt vapaat kädet.

Joissain yksiköissä johto voi antaa kaiken jatkua päällisin puolin entisellään ja luottaa johtamansa asiantuntijayhteisön ymmärrykseen ja kykyihin, kun taas toisaalla johtajat voivat lähteä soveltamaan firmavisioitaan hyvinkin radikaalein, itsevaltaisin ja asiattominkin ottein. Koska esimerkiksi laitos- ja tiedekuntaneuvostojen rooli on käytännössä murto-osa siitä, mikä se oli ennen yliopistouudistusta eikä kollegiaalisuus toteutunut ongelmitta uudistustakaan edeltävässä yliopistossa, kaveriprofessuurien perustaminen ynnä muiden 1600-luvun akateemisesta kulttuurista tuttujen käytäntöjen ja tieteenluokkoisten vaikuttimien soveltaminen on tehty kovin helpoksi niille, jotka tohtivat olla häikäilemättömiä.

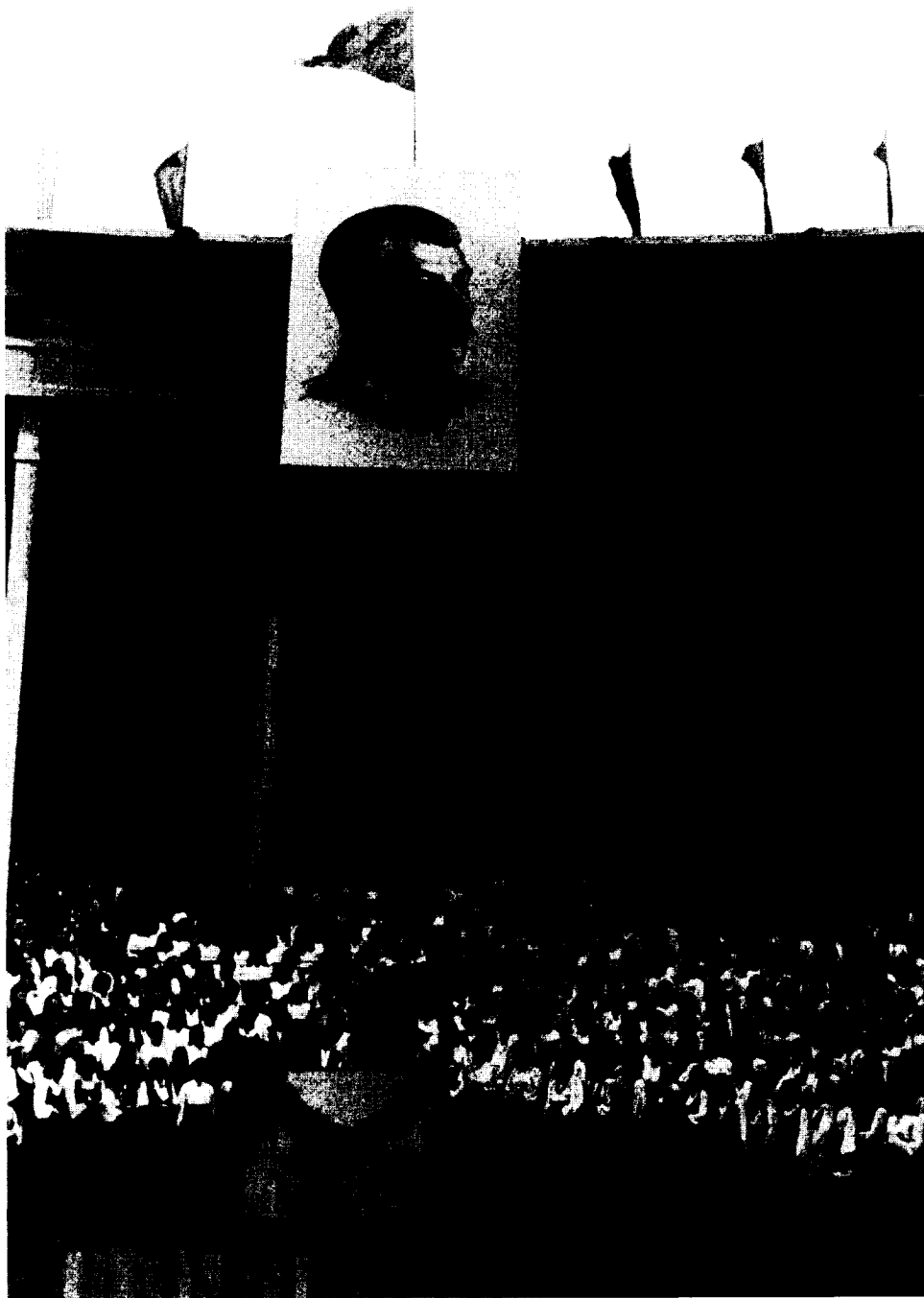
Ylipäänsä yliopistouudistus ei tunnu ottavan huomioon sitä, että johtajiksi nostetut voivat tehdä virheitä tai vaikka syyllistyä väärinkäytöksiin. Kollegiaalinen demokraattinen työyhteisöllisyys ei edes pyrkinyt nostamaan ketään jalustalle valistuneeksi itsevaltiaaksi, vaan siinä järjestelmässä kaikki täydensivät toisiaan ja on-

gelmistä puhuminen oli helpompaa – ainakin niin olisi pitänyt olla ja juuri sen periaatteen paremman toteuttamisen varaan yliopistouudistuksen olisi voinut rakentaa, jos tavoitteena siis olisi ollut demokratian vahvistaminen.

Yliopistoja kohdanneet ongelmat ovat yhteisiä kaikille kulttuurilaitoksille ja näkyvät myös julkisissa palveluissa terveydenhoitoalaa myöten. Toki voidaan kysyä, miksi yliopistojen tai muidenkaan työpaikkojen pitäisi olla johtamis- ja toimintakulttuureiltaan erilaisia kuin ”normaalityöpaikkojen”, mutta yhtä hyvin voidaan kysyä, miksi mallien täytyy tulla liike-elämästä semminkin kun markkinavetoinen liike-elämä näyttää kahlinneen koko globaalin talouden oikukkaaseen nousukausi-laskukausi-kriisoravanpyöräänsä. Halutaanko yliopistoihinkin johtajia ja heidän klienttiverkostojaan palvelevia optio-ohjelmia? Entä jos tiedeyhteisössä toteutettu demokratian heikennys ulotettaisiin kuntatasolle: jospa ”kuntaremontissa” ei tyydyttäisikään vain kuntaliitoksiin, vaan lähdetäisiin tulosvastuuta ja säästöjä tavoitellen rajaamaan kunnan- ja kaupunginvaltuustojen päätösvaltaa virkamiesvallan hyväksi? Tai jos valtiotasolla luovuttaisiin parlamentarismista?

Yksilöä ja ruohonjuuritasoa vaikutusvallasta vieroittavien uudistusten ja järjestelmien varjopuolena on se, että ongelmat tuskin koskaan jäävät pelkästään virheellisiä tai epäoikeudenmukaisia päätöksiä tehneiden kannettavaksi vaan ne kohtaavat myös niitä, joilla ei vaikutusvaltaa ole ollutkaan tai jotka ovat yrittäneet niitä vastustaa. Epädemokratiaastakin lankeaa siis laskuja, muodossa tai toisessa koko yhteiskunnan maksettavaksi.

MARKO LAMBERG
marko.lamberg@abo.fi

*Viron sosialistisen neuvostotasavallan hymni
esitetään Tallinnassa 1946.
Suomen Kuvapalvelu / Tomberg.*

Viron muisti

Pertti Grönholm

Periodisointi, nimeäminen ja kamppailu menneisyydestä

VIRON POLIITTISET MURROKSET JA
HISTORIAN ESITTÄMINEN

Poliittiset murrokset ja yhteiskunnalliset mullistukset muuttavat aina käsityksiämme menneisyydestä: jokin aikakausi näyttää loppuvan ja jonkin kertomuksen kaari päättyvän. Historian periodisoinnin, ajanjaksojen ja tapahtumien nimeämisen sekä historian tapahtumiin ymmärrystä tuottavien kerronnallisten rakenteiden avulla historiankirjoittajat osallistuvat vahvasti historian merkityksellistämiseen. Artikkelissa tarkastellaan poliittisten murrosten ja historiankirjoituksen vaikeaa suhdetta Virossa ja vertaillaan neuvostomiehityksen alkuvaiheen ja laulavan vallankumouksen jälkeistä tilannetta lähimenneisyyden ”haltuunoton” ja historian representaatioiden kannalta.

Marc Bloch varoitti jo 60 vuotta sitten historioitsijoita, että heidän ei tulisi antautua menneisyyden periodisoinnin mukanaan tuomille yksin-

kertaistaville käsitteille, jotka saattavat viedä tutkijoita itseäänkin harhaan ja johtaa väärin tulkintoihin ja selityksiin.¹ Varoitus on yhä aiheellinen, vaikka tutkijat ovat ihmistieteiden kielellisen ja narratiivisen käänteen jälkeen entistä tietoisempia yleistyksiin ja nimeämiseen sekä representaatioon ja argumentointiin liittyvien valintojen merkityksestä historiallisen tiedon tuottamisessa. Rajojen vetäminen ja aikakausien määrittely on välttämätöntä historiallisia representaatioita laadittaessa, oli sitten kyseessä tutkittuun tietoon perustuva tai fiktiivinen kertomus. Tätä historioitsijoiltakin odotetaan, ja sen takia historioitsijan työn tulos on usein kertomuksen muotoinen: paitsi tutkittavat ilmiöt, myös tutkijan johtopäätökset ja argumentointi punotaan usein narratiiviksi.

Jörn Rüsen toteaaakin, että yhteenveto siitä, mitä menneisyydessä on tapahtunut, ei ole vielä historiaa; ollakseen historiaa menneisyyttä koskevalla tiedolla pitää olla mielekäs yhteys nykyisyyteen.² Tutkijoilta odotetaan eheitä ja selkeitä kokonaisesityksiä. Vaatimus johtunee osittain siitä, että inhimillinen ajan kokeminen ja ajan merkityksellistäminen perustuvat paljolti ilmiöi-

1. Marc Bloch (1976) *The Historian's Craft*, Manchester: Manchester University Press, 171–189.

2. Jörn Rüsen (2006) 'Introduction: What does "Making sense of history" mean?' teoksessa *Meaning and Representation in History*. Edited by Jörn Rüsen. New York: Berghahn Books, 1.

den muistamiseen, ymmärtämiseen ja kertomiseen narratiivisessa muodossa. Näin ollen narratiivi, esimerkiksi historian representaatio, on myös tärkeä kulttuurinen työkalu.³ Kyse on lisäksi siitä, että historiantutkijan ammattitaitoon kuuluu kyky hahmottaa ilmiöiden syitä ja seurauksia sekä osoittaa menneisyyden tapahtumissa ja ihmisen toiminnassa intentionaalisuutta, motiiveja ja logiikkaa. Historiallisen tiedon tuottaminen edellyttää kykyä havaita ja ymmärtää aikaan kytkeytyviä muutoksia sekä siihen punoutuvia kehityslinjoja. Tärkeänä on pidetty tutkijan taitoa kuvata muuttuvia ilmiöitä ja esittää havaintonsa ja väitteensä yhtenäisenä kertomuksena. Tiedon tuottamisen lisäksi historiantutkijoille on nykyaikaisessa yhteiskunnassa annettu tehtäviä, jotka liittyvät suoraan yhteisön itseymmärrykseen, identiteettiin ja kollektiiviseen muistamiseen.

Yhteiskunnan mullistukset ja varsinkin koko poliittisen järjestelmän muutokset ovat suuri haaste historiantutkijoille: periaatteet, joilla itsessään jakamaton tapahtumien virta paloittelaaan murroksiksi ja ajanjaksoiksi, miten ne nimitetään ja ymmärretään ja miten niistä rakennetaan eheä kertomus, saattavat muuttua lähes yhdessä yössä. Näin kävi mm. Virossa maan tultua liitetyksi Neuvostoliittoon ja toistamiseen maan irtautuessa romahtavasta Neuvostoliitosta.

Artikkelissani käsittelen sitä, miten tutkijat sopeuttivat historian periodisoinnin uuden vallan mukanaan tuomiin näkemyksiin historiasta ja sen tehtävistä ja etenkin sitä, miten tämä näky historiantutkijoiden tuottamissa lähimenneisyyden periodisoinneissa. Vertailen kahta murrosaikaa, jotka kummatkin tuottivat radikaalisti aiemmasta poikkeavia historiantutkimuksia. Neuvostovallan alkuvuosina Virossa toteutettiin lähes täydellinen historiantutkimuksen ja -opetuksen leniniläistäminen, johon kuului virolaisten historian integroiminen Neuvostoliiton historiaan ja marxilais-leniniläiseen suureen kertomukseen maailmankommunismista, jossa

Viron itsenäisyyden aika (1920–1940) nähtiin vain luonnottomana välivaiheena, katkoksenä virolaisten vuosisataisessa kamppailussa kotimaisia ja ulkomaisia riistäjiä vastaan.⁴ Tämä vaati Viron historian tarkastelua aiempaan verrattuna varsin erilaisten skeemojen pohjalta. Toinen murroskohta on Viron uudelleenitسنästymisen ja kansallisen historiantutkimuksen vakiintuminen vuosina 1991–1996. Tuolloin tavoitteena oli tuottaa käsitys, jonka mukaan neuvosto-aika oli poikkeama ja katkos virolaisten historiassa ja että jälleensitسنästymisen antoi mahdollisuuden myös normalisoida virolaisten käsitys omasta historiastaan. Molemmat käännökset vaativat historiantutkijoilta sopeutumista uudenlaisiin poliittisiin ja yhteiskunnallisiin reunaehtoihin.⁵ Ulotan tarkasteluni kuitenkin myös lähemmäs nykyaikaa pohtimalla, miten 2000-luvulla Viron lähihistorian periodisointiin on suhtauduttu.

Vertailen keskenään ensimmäisiä Neuvosto-Virossa ja jälleensitسنästyneessä Viron tasavallassa tuotettuja historian periodisointiesityksiä ja historian yleisesityksiä. Oletan, että se, miten tutkijat ja muut historiantutkijat rajaavat erilaisia ajanjaksoja ja nimeävät murroksia ja tapahtumia, on paitsi metodologisesti ja teoreettisesti myös ideologisesti ja kulttuurisesti motivoitunutta. Tämän osoittaa se, kuinka aikakausten

3. Tästä enemmän ks. esim. Donald E. Polkinghorne (1988) *Narrative Knowing and the Human Sciences*, Albany: State University of New York University Press, 37–69, Jerome Bruner (1991) 'The Narrative Construction of Reality', *Critical Inquiry* No.18, 1–21.

4. Pertti Grönholm (2009) 'A Nation-State doomed to Fall. Soviet Historiography, Narrative Identity and the Republic of Estonia (1918–1940)' teoksessa *Sõnasse puutud minevik. In honorem Enn Tarvel*. Tallinn: Argo, 363–387.

5. Virolaisten historioitsijoiden asemasta niin neuvosto-aikana kuin sen jälkeenkin ks. tarkemmin Meike Wulf & Pertti Grönholm (2010) 'Generating Meaning Across Generations. The Role of Historians in the Codification of History in Soviet and post-Soviet Estonia', *Journal of Baltic Studies* 41:3, 351–382.

rajoista ja nimityksistä väitellään esimerkiksi nyky-Virossa: olivatko vuodet 1944–1991 Viron historiassa ”totalitarismia”, ”Venäjän-aikaa”, ”miehitysaikaa” vai ”neuvostoaikaa”?⁶ Periodisointihan on samanaikaisesti paitsi käytännöllinen esittämisen muoto ja rakenne myös tapa osoittaa ja alleviivata tapahtumille annettuja merkityksiä ja muokata historiatietoisuutta ja historian ymmärrystä. Se voi olla jopa tutkimuksellisia operaatioita vahvasti ohjaava normi, kuten neuvostomarxilaisessa tutkimuksessa.

Tarkastelen tässä historiankirjoitusta osana yhteisön oman itseymmärryksen tuottamista, jossa narratiivinen suhde aikaan sekä erilaiset kertomukset, olivat ne sitten tieteellisiä tai fiktiivisiä, ovat tärkeässä osassa. Vaikka akateeminen historiankirjoitus eroaa merkittävästi kulttuurisen yhteisöllisen muistin muista muodoista, erityisesti suhteessaan tietoon ja tiedon lähteisiin, sen eksistentiaaliset, identiteettiä ylläpitävät merkitykset tulevat väistämättä esiin, kun tutkimuksellisia historian representaatioita tarkastellaan laajemmin, osana yhteisön kertomuksellista varantoa.

Historian ja kollektiivisen muistin suhdetta niin Venäjällä kuin Virossakin pohtinut James Wertsch on todennut, että kollektiivisen muistin sisällöt välittyvät kullekin sosiokulttuuriselle kontekstille ominaisten kulttuuristen työkalujen, kuten kertomusten, myyttien ja symbolien välityksellä. Hänen mukaansa yhteisöllä on käytössään, usein tiedostamattaan, sille ominainen ”työkalupakki”, johon sisältyy erityinen tapa kertoa yhteisön omasta menneisyydestä. Yhteisön jäsenet oppivat identiteetilleen keskeiset kertomukset ja kuvaston mm. koulutuksen, perheen ja kasvatuksen sekä median kautta. Erityisten kertomusten, esimerkiksi sellaisten kuin ”kansallinen herääminen”, ”Viron vapaussota” tai ”laulava vallankumous” lisäksi näihin työkaluihin kuuluvat Wertschin mukaan myös laajemat abstraktit rakenteet, kuten narratiiviset skeemat (*schematic narrative template*), jotka eivät ole riippuvaisia erityisistä kertomuksista,

vaan ovat yleisempiä struktuureja, kuten juonityyppejä. Wertschin mukaan yhdessä kulttuuritraditiossa käytetään usein samankaltaista skeemaa, vaikka tapahtumien kertominen ja tiedon välittäminen eivät välttämättä tällaista rakennetta edellyttäisikään.

Tällaiset tekstuaaliset rakenteet muodostavat yhteisön tekstuaalisen kulttuuriperinnön. Virolaisten tulkitessa omaa historiaansa, yksi kulttuurinen väline on ollut toistuva rakenne, jota voidaan kutsua vaikkapa ”pienen kansan selviytymiskamppailuksi”; kun yhteisö kokee historiansa olleen jatkuvaa taistelua ulkoisia uhkia kuten vieraita valloittajia vastaan, se alkaa tulkita yksittäiset tapahtumat ja kertomukset skeeman kautta. Kollektiivista itseymmärrystä määrittävä ”narratiiviset alustat” selittävät Wertschin mukaan sitä, miksi eri yhteisöt tulkitsevat samoja tapahtumia toisistaan hyvin poikkeavalla tavalla. Narratiiviselle alustalle on myös tyypillistä, että informaatiota, joka kyseenalaistaa skeeman, joko torjutaan, yksinkertaistetaan tai vääristellään.⁷

Wertsch ei ole tutkinut eikä varsinaisesti ota kantaa siihen, kuinka vahvoja lähtökohtaisia tai tulkinnallisia reunaehtoja esim. narratiiviset skeemat, muodostavat historian tutkijan työlle. On silti varsin helppo nähdä, että ainakin totaaliseseen menneisyyden hallintaan pyrkivä historiankirjoitus, kuten kansallissosialistinen tai kommunistinen historia, on johdonmukaisesti rakentunut ideologian sisäisten kulttuuristen työkalujen, kuten periodisoinnin ja narratiivisten skeemojen varaan.

6. Eve Annuk (2003), ”Totalitarismi ja /või kolonialismipained. Miks ja kuidas uurida nõukogude aega”, teoksessa *Võim & Kultuur*. Koostajad Arvo Krikmann, Sirje Olesk. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum. Eesti kultuuriloo ja folkloristika keskus, 16.

7. James V. Wertsch (2002) *Voices of Collective Remembering*. Cambridge: Cambridge University Press, 55–62.

Ajanjaksojen nimeäminen oli yksi kansallisen historian kivijalka

Siitä, kenelle Virossa kuuluu historian kirjoittaminen ja mikä on kansakunnan historian merkitys, on käyty debattia jo 1860-luvulta lähtien: Johann Kölerin, Jakob Hurtin ja Carl Robert Jakobsonin kaltaiset virolaiskansallisen liikkeen voimahahmot asettivat oman historian luomisen virolaisten keskeiseksi tavoitteeksi. Myös kysymys historian periodisoinnista ja menneisyyden jakaminen virolaisten kannalta kielteisiin ja myönteisiin jaksoihin kuuluivat jo alun alkaen kansallisen herätysliikkeen agendaan. Esimerkiksi vuonna 1868 rajusti baltiansaksalaisen aateliston historiankirjoitusta vastaan hyökännyt Jakobson käänsi Tartossa pitämässään puheessa *Eestirahva valguse-, pimeduse- ja koiduaeg* (myöhemmin tunnettu Jakobsonin ”ensimmäisenä isänmaallisena puheena”) koko virolaisten historian merkityksiltään ylösalaisin. Kun baltiansaksalaisessa historiankirjoituksessa Baltian ristiretkiä edeltänyt aika oli leimattu ”barbariaksi” ja ritarikunnan aika sivistyksen aluksi, Jakobson nimesi ristiretkiä edeltäneen ajan ”valon aikakaudeksi” ja saksalaisen ritarikunnan ajan sekä saksalaisaateliston hegemonian sävyttämät myöhemmät vuosisadat ”pimeyden ajaksi”. Uuden kansallisen heräämisen ajan Jakobson nimesi ”aamunkoiton ajaksi”.⁸ Erittäin merkittävä rooli kansallisen historian rakentamisessa oli myös kirjailijoilla, kuten Eduard Bornhöhellä (*Tasuja*, 1880) ja Eduard Vildella (*Mahtra sõda*, 1902), jotka tutustuttivat aikansa virolaiset talonpoikaisvastarinnan pitkään jatkumoon ja lähihistoriaan.

Kun Viro itsenäistyi, kansallisen historiankirjoituksen tehtävät johdettiin kansallismielisen liikkeen ohjelmista ja tavoitteista; nuorelle kansakunnalle tuli luoda kunnias ja tietä tulevaisuuteen viitoittava historia. Vuonna 1933 yksi keskeisistä itsenäisen Viron historiantutkijoista Hans Kruus loi *Historiallisessa Aikakauskirjassa* katsauksen Viron historiantutkimuksen tilanteeseen todeten, että ennen maan itsenäistymis-

tä hegemonisessa asemassa ollut baltiansaksalainen historiankirjoitus oli lähinnä hallitsevan yläluokan apologetiaa ja vallan legitimointia, jossa virolaisten rooli oli olla ”orjajoukon” tilassa, ”kansana, jolla ei ollut historiaa”. Samaan hengenveetoon Kruus totesi, että 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun venäläinen historiankirjoitus pyrki tsaarinvallan oikeuttamiseen.⁹ Kruusin ja hänen aikalaistensa näkemys perustui tuolloin yleiseen ajatukseen historian kansakuntaa sivistävästä ja henkisesti kohottavasta merkityksestä, minkä vuoksi päähuomio tuli suunnata juuri oman kansan historiaan.

Riigivanem Konstantin Pätsin kaapattua vallan vuonna 1934 historiankirjoitus sai entistä poliittisempää tarkoituseriä kansallisen yhteinäisyyspolitiikan hengessä. Voidaan jopa sanoa, että Pätsin hallinto pyrki monopolisoimaan historian valtion tehtäväksi ja suuntaamaan akateemista historiankirjoitusta, vaikka 1930-luvun lopulla tutkijoihin kohdistuneita vaatimuksia ei neuvostoajan ideologiseen paineeseen voidakaan suoraan rinnastaa. Aikansa näkyvimpiin historioitsijoihin kuulunut Viron kansallisarkiston johtaja Otto Liiv (1905–1942) totesi vuonna 1938, että Viron historia on ensisijaisesti virolaisten historiaa ja että sen tulee palvella virolaisia tarkoituseriä.¹⁰ Pätsin autoritaarisen hallinnon aikana nationalistinen, erityisesti Viron vapausodan merkitystä korostava historiakulttuuri oli merkittävässä asemassa ja asetti myös historiankirjoitukselle patrioottisia tehtäviä. Nämä ilmenivät mm. Viron valtiojohton puheissa, erityi-

8. Marek Tamm (2008) 'History as Cultural Memory. Mnemohistory and the Construction of the Estonian Nation', *Journal of Baltic Studies* 39: 4, 499–516.

9. Ks. tarkemmin Hans Kruus (1933) 'Eestin historiantutkimuksen kehitys ja nykyinen tila'. *Historiallinen Aikakauskirja* 3, 232–244.

10. Ks. tarkemmin Otto Liiv (1938) 'Eesti ajaloo uurimise sihist ja sisust'. *Akadeemia* 5, 299–303.

sesti muistomerkipolitiikassa.¹¹ Pätsin hallinnon aikana jopa virolaisen kansallisvaltion juuret ja poliittisen järjestelmän perusteet sijoitettiin ristiretkiä edeltäneeseen aikaan. Muinaisen Viron mytologisointiin osallistuivat johtavat poliitikot, kuten Johann Laidoner ja Jüri Uluots.¹²

Kansakunnan historian tuottamisella on Virossa, kuten monissa muissakin 1900–1920-luvuilla syntyneissä kansallisvaltioissa, ollut hyvin merkittävä rooli. Valtion, poliittisen johdon ja kulttuurieliitin tavoitteena on ollut nuoren ja paikkaansa etsivän kansakunnan eheyttäminen sekä kollektiivisen identiteetin luominen ja vahvistaminen. Historiallisella tiedolla sekä menneisyyttä tulkitsevilla kertomuksilla ja myyteillä on ollut tässä tärkeä rooli. Maailmansotien välisenä aikana virolaiseen historiakertomukseen vakiintuivat sellaiset teemat kuin virolaisten alistettu asema, päättäväinen vihollisten (saksalainen ritarikunta ja aatelisto, Venäjän ja Saksan keisarikunnat sekä bolševikit) vastustaminen, kansalliset uhraukset ja sankarit sekä selviytymisen kansakuntaa uhkaavasta tuhosta. Selviytymiskamppailusta tuli pienen kansan suuri kertomus.

Neuvostohistoriassa periodisointi oli tutkimuksen ideologinen kehys

Neuvostoliitossa Viron historiankirjoitukselle asetettiin uudet tehtävät ja reunaehdot. Sen ei tullut rakentaa kansakuntaa etnisyyden, kielen ja kulttuurin pohjalta, vaan luokkatietoista ja edistyksestä ”neuvostokansojen perhettä”. Myös historia periodisoitiin aivan uudelta pohjalta, mutta kamppailu yhteisön ulkoista vihollista vastaan oli neuvostomarxilaisessakin historiassa keskeinen narratiivinen rakenne. Marxin ja Engelsin yhteiskuntamuodostumien skeema oli lähtökohta koko maailmanhistorian kirjoittamiselle. Marxilais-leniniläisessä historiankirjoituksessa periodeilla oli erityisen merkittävä rooli ja ne nivoutuvat aina toisiinsa vallankumousten kautta, joissa tuotantovälineiden hallinta siirtyi nousevalle yhteiskuntaluokalle. Kommunismin

suuressa kertomuksessa megaperiodit ja yhteiskuntamuodostumat (orjayhteiskunta, feodalismi, kapitalismi ja sosialismi) olivat ne kerronnalliset ja ideologiset kehukset, joiden mukaan kaikkia historiallisia ilmiöitä tuli tulkita; yhteisön menneisyys voitiin periodisoida määrittelemällä, mihin yhteiskuntatyyppiin mikään yhteiskunta kuului. Samalla määriteltiin kertomuksen toimijat kuten keskenään kamppailevat luokat.¹³ Tutkimuksen reunaehdot, kuten tiedolliset ja ideologiset tavoitteet, tärkeimmät tutkimuskäsitteet sekä narratiiviset skeemat ja periodisointi määriteltiin puolueen sisällä.

Tosin 1940-luvun lopulla, jolloin Viron historiaa alettiin toden teolla neuvostolaistaa, oli marxilais-leniniläiseen historiankirjoitukseen omaksuttu paljon venäläisnationalistisia opinkappaleita, kuten isovenäläisten roolin muiden neuvostokansojen historiassa hyväntahtoisena ja suojelevana isonaveljenä sekä venäläisten sankarillisuuden ja edistyksestä korostaminen. Samoin puoluehistoriasta oli tehty 1930-luvulla kaikkea muuta historiaa ohjaava teoreettinen ja kerronnallinen viitekehys. *NKP(b):n historia – Lyhyt kurssi* (1938) oli stalinistisen historiankirjoituksen virstanpylväs, jonka sisältämiä tulkinnallisia, retorisia ja kerronnallisia ohjenuoria jouduttiin seuraamaan myös Neuvosto-Virossa toisen maailmansodan jälkeen. Stalinistinen historiankirjoitus myös korosti yksilöiden, kuten suuren johtajan itsensä sekä puolueen roolia historiassa tuotantovoimien, luokkien ja kansanjoukkojen asemesta.¹⁴

11. Ks. tarkemmin Marek Tamm & Saale Halla (2008) 'Ajaluugu, poliitika ja identiteet. Eesti monumentaalsest mämlumaastikust', teoksessa *Monumentaalne konflikt. Mämlu, poliitika ja identiteet tänapäeva Eestis*. Koostanud Pille Petersoo ja Marek Tamm, Tallinn: Varrak, 22–29.

12. Tamm (2008) 504.

13. Marc Ferro (2003) *The Use and Abuse of History. Or how the past is taught to children*. London: Routledge, 164.

14. Ks. esim. Klas-Göran Karlsson (1999) *Historia som vapen. Historiebruk och Sovjetunionens upplösning 1985–1995*. Stockholm: Natur och kultur, 73–74.

Stalinistinen historiankirjoitus sovelsi omaperäisesti Marxin ja Engelsin muotoilemaa yhteiskuntamuodostumien olemukseen perustuvaa periodisointia. Jotta Venäjä ja venäläiset näyttäytyisivät mahdollisimman edistykellisenä kansana muiden eurooppalaisten kansojen joukossa, Stalinin ajan ja myöhempikin neuvostohistoriankirjoitus pyrki esimerkiksi aikaistamaan feodalismien ja kapitalismin vaiheiden alkua Venäjällä; siten vuoden 1917 bolševikkivallankumous näyttäisi historiallisesti väistämättömältä ja oikeutetulta.

Myös Neuvosto-Virossa historian oikea periodisointi oli keskeisimpiä puolueen ja historian tutkijoiden tehtäviä 1940-luvun lopulla ja 1950-luvun alkupuolella. Vuonna 1945 Viron kommunistisen puolueen (VKP) pääsihteeri Nikolai Karotamm oli asettanut periodisoinnin virolaisten historioitsijoiden tärkeimmäksi tehtäväksi.¹⁵ Tehtävä liittyi kiinteästi kahteen muuhun toimeksiantoon, jotka olivat virolaisten ja venäläisten vuosisataisen ystävyyden tutkimus sekä ”porvarillisten vääristelyjen” paljastaminen.¹⁶

Viron historian marxilais-leniniläinen periodisointi oli kehys koko Viron aiemman historian käsittelylle, oli kyse sitten kouluopetuksesta, arkeologian, kansatieteen tai historian tutkimuksesta, lehdistöstä tai puoluejohtajien puheista. Samalla periodisointi palveli Viron historian ja kulttuurin integroimista muun Neuvostoliiton historiaan. Periodisoinnista tuli kerronnallinen ja tulkinnallinen rakenne, johon virolaisten historia tapahtumineen ja vaiheineen sijoitettiin. Ne historioitsijat, jotka eivät omaksuneet sellaisenaan marxismi-leninismien historiallisen periodisoinnin periaatteita ja uusia käsitteitä, huomasivat pian olevansa lainsuojattomia. Esimerkiksi Hans Kruusin johtama työryhmä joutui vaikeuksiin vuosina 1949–1950, kun sen tehtäväksi annettu Neuvosto-Viron ensimmäinen historian yleisesitys ei tyydyttänyt lainkaan puoluetta. Teos ei noudattanut puoluehistorian ohjenuoraa sen paremmin rakenteeltaan kuin käsitteiltäänkään, ja vaikka se oli käsitteilyvaltaan

periaatteessa marxilainen, periodisointi mukaili samanlaista poliittiseen tapahtumahistoriaan perustuvaa jäsenyyttä kuin itsenäisyyden ajan Viron historian suurteos *Eesti Ajalugu* (I ja II). Käsikirjoitusta¹⁷, jota ei koskaan julkaistu, käytettiin vuosina 1950–1951 Kruusia ja muita itsenäisyyden ajan historioitsijoita vastaan yhtenä todisteena heidän ”porvarillisesta nationalismistaan”. Vuonna 1951 Kruus erotettiin kaikista akateemisista ja poliittisista tehtävistään ja nimettiin kansanviholliseksi.¹⁸ Kruus ja kumppanit eivät selvästikään olleet oivaltaneet, miten Viron historia tuli neuvostojärjestelmässä esittää.¹⁹

Neuvosto-Viron historian periodisointi kesti lähes vuosikymmenen, jonka aikana VKP:n keskuskomitea hylkäsi useita luonnoksia. Ensimmäinen Neuvosto-Viron historian periodisointi julkaistiin yksiosaisessa ja pikavauhdilla kirjoitetussa *Eesti NSV ajalugu kõige vanemast ajast tänapäevani* (1952) -teoksessa²⁰. Teoksen tuottivat Neuvostoliitosta saapuneet, puolueen tavoitteet ja ideologian sisäistäneet Gustav Naan ja Viktor Maamägi tukenaan mm. joukko puoluehistorioitsijoita. Nyt Viron historia jakautui sel-

15. Nikolai Karotammien puhe 'Intelligentsi ülesanded majanduslikus ja kultuurilises ehitustöös Eesti Nõukogude Sotsialistlikus Vabariigis' Neuvosto-Viron intelligentsijan ensimmäisessä konferenssissa Tallinnassa 28.1.1945. Julkaistu teoksessa *Nõukogude Eesti kultuuriküsimusi. Kõnesid ja kirjutisi 1946/1947 a.* Tallinn: Riiklik Kirjastus Poliitiline Kirjandus 1947, 38.

16. Ks. esim. Teet Veispak (1990) 'Ajalooteadusest kui venestuse ideoloogia kandjast (1944–1952)'. *Looming* 9, 1262–1265.

17. Julkaisematon käsikirjoitus *Eesti NSV ajalugu* on Viron valtionarkistossa Tallinnassa. ERAPA 1-84-2.

18. Ks. tarkemmin puhdistuskampanjoista Lembit Raid (1995) *Vaevatee. Tartu Ülikool kommunistlikus parteipoliitika aastail 1940–1952*, Tartu: Tartu ülikooli kirjastus, 110–111, 124–126, 155.

19. Ks. esim. Hilda Moosberg (1966) *Eesti NSV ajaloo historiograafiast*. II osa Tartu: Tartu Riikliku Ülikooli Kirjastus, 59.

20. *Eesti NSV ajalugu. Kõige vanemast ajast tänapäevani* (1952) Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut. Toimetanud G. Naan. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

keästi esifeodaaliseen aikaan, feodalismiin, kapitalismiin ja sosialismiin. Feodalismin aikakausi ulottui Virossakin 1200-luvulta 1800-luvun puoliväliin, mikä osoittaa sen, että neuvostomarxilainen feodalismin käsite poikkesi huomattavasti länsimaisen historiantutkimuksen käyttämästä feodalismi-käsitteestä.²¹ Kapitalismissa erotettiin vielä erillisiksi periodeiksi lokakuun vallankumousta edeltänyt aika ja lokakuun vallankumouksen jälkeinen aika, joka luokiteltiin imperialismiin ja kapitalismin maailmanlaajuisen kriisin vaiheeksi.

Hieman paradoksaalisesti Viron itsenäisyyden aika (1920–1940) oli Viron kommunistiselle puolueelle pitkään ideologisesti ehkä tärkein lähistorian ajanjakso, vaikka sen tutkimus pääsi Neuvosto-Virossa käyntiin vasta 1960-luvulla, ja silloinkin se oli sallittu lähinnä puoluehistorioitsijoille ja muutamalle Neuvosto-Viron tiedeakatemian historian instituutin tutkijalle. ”Porvarillisen diktatuurin” aika, joksi maailmansotienvälinen periodi neuvostohistoriankirjoituksessa nimettiin, oli monessa mielessä tärkeä, koska siitä tuotetun kertomuksen avulla perusteltiin mm. kesän 1940 ”proletariaatin spontaani vallankumous” ja ”liittyminen neuvostokansojen perheeseen”. Lisäksi uudet neuvostokansalaiset tuli saada nopeasti vieroitetuksi kansallisesta identiteetistä ja unohtamaan itsenäisyyden aika.

Viron itsenäisyys kuvattiin vuoden 1952 yleisesityksessä hyvin synkästi: Viron valtio ja yhteiskunta leimattiin epäonnistuneeksi, antihistorialliseksi ja luonnottomaksi. Viron tasavallan teki lähtökohtaisesti epähistorialliseksi se, että se oli porvariston hallitsemana valtiona (kuten Suomi, Latvia ja Liettuaakin) syntynyt vasta lokakuun vallankumouksen jälkeen. Viron tasavallan katsottiin olleen historian väistämätöntä kehitystä vastaan hangoitellut valtio, koska se oli kukistanut vuonna 1918 bolševikkien julistaman työkanan valtion ”Viron työkanan kommuunin”. Marxismi-leninismissä uudet porvarilliset kansallisvaltiot tulkittiin ”imperialismin kriisivaiheen” lyhytaikaisiksi tuotteiksi ja historiallisiksi

anomalioiksi. Viro oli ikään kuin väärässä ajassa. Neuvostohistoriankirjoituksessa Viron tasavallan historian kerronnalliset pääteemat olivat ”kärjistyvä luokkataistelu” ja ”proletariaatin ainoan puolustajan”, Viron kommunistisen puolueen sankarillinen kamppailu ”porvariston diktatuuria” vastaan.²² Vielä 1950-luvun yleisesityksissä ”porvarillisen diktatuurin aika” käsiteltiin ylimalkaisesti ja lyhyesti, tarkoituksena sivuuttaa se mahdollisimman huomaamattomasti, mutta samalla antaen sille mahdollisimman jyrkkä ideologinen tuomio.

Vuoden 1952 yleisesityksessä neuvostohistorioitsijat jakoivat tasavallan ajan neljään periodiin, joiden nimitykset kertovat paljastavasti siitä, miten Viron tasavallan puolueessa suhtauduttiin ja miten ajanjaksoa tuli käsitellä. Ensimmäisen periodin (1920–1924) nimitys ”Viro sodanjälkeisen vallankumouksellisen kriisin aikana” pyrki osoittamaan, että Viro oli rauhan tullessa vallankumouksen partaalla hoippuva valtio. Tämän yhtenä todisteena neuvostohistoriankirjoitus piti Tallinnan ”joulukuun 1. päivän 1924 aseellista kansannousua”, joka oli Kominternin masinoima, muutamassa tunnissa kukistunut vallankaappausyritys. Toinen periodi (1925–1929) ”väliaikainen ja epävakaa kapitalismin vakiintuminen”, oli nimetty ja tulkittu lyhyeksi välivaiheeksi, jonka aikana porvaristo sai lujitettua valtaansa lähinnä alistamalla maansa läntisten imperiumien (Iso-Britannia, Ranska) ”puolisiirtomaaksi”. Kolmas periodi (1930–1934), ”talouskriisi ja porvarillisen parlamentarismien romahdus” kuvasi Viron talouspoliittista epäonnistumista, äärioikeistolaisen vapaussoturien liiton uhkaavaa nousua sekä Pätsin ja kenraali Johan Laidonerin vallankaappausta maaliskuussa 1934. Neljäs periodi (1935–1940) oli nimetty

21. Kert Jänes-Kapp (2001) 'Objektiivset ajalugu pole võimalik kirjutada', *Horisont* 2 (elektroninen lähde) http://www.horisont.ee/arhiiv_2000_2002/h2001n2l3.html. (Haettu 4.8.2011)

22. Ks. tarkemmin Grönholm (2009) 372–374.

neuvostohistoriankirjoituksessa aina ”fasistisen diktatuurin” ajaksi.²³

Neuvostohistorian tavoitteena oli osoittaa, että kesään 1940 tultaessa Viro oli poliittisesti ja sosiaalisesti konkurssikypsä valtio, joka oli valankumouksen partaalla. Tähän yhteiskunnallisten ja poliittisten murrosten ympärille rakennettu kronologinen skenaario sopi erinomaisesti, sillä sen avulla mielikuvaa luokkataistelun kärjistymisestä ja vallankumouksen väistämättömyydestä oli helppo vahvistaa. Jokaisella kuvauksen kohteena olleella yhteiskunnan ja politiikan sektorilla, kuten taloudella, sisä- ja ulkopolitiikalla sekä kulttuurilla oli kertomuksessa oma, marxismi-leninismiin mukainen kerronnallinen juonensa. Esimerkiksi taloushistoriassa määräävät kerronnalliset teemat olivat Viron ”puolikolonialistinen asema” maailmankaupassa ja alati lisääntynyt riippuvuus ”imperialistisista” maista, etenkin Isosta-Britanniasta ja Saksasta, jotka kilpailivat keskenään Baltian maiden halvoista raaka-aineista, elintarvikkeista sekä teollisuustuotteidensa markkinoista, mikä johti porvariston ”kansanvastaiseen” talouspolitiikkaan. Tokikaan nämä teemat eivät olleet täysin irrallaan todellisuudesta, mutta tulkinnallisen liioittelun, valikoivan faktojen ja tilastojen käytön sekä epäkohtien ja ongelmien suhteettoman painottamisen avulla kuva Viron sosiaalisesta ja taloudellisesta kehityksestä vääristyi pahasti. Neuvostohistoria väitti, että ”porvariston diktatuurin” aikana kaikki rehelliset virolaiset kärsivät ”porvariston terrorista” ja kurjuudessa sekä odottivat ”neuvostovallan palauttamista”.²⁴

Kurjistumiskertomus liittyi kiinteästi rinnakkaiseen neuvostokertomukseen, jossa Viron tasavallan kukistamiseen tähänneet virolaisbolševikit nostettiin kansallissankareiden asemaan ja heidän maanalaisesta vallankumouksellisesta toiminnastaan pyrittiin neuvostohistoriassa rakentamaan uusi samastumiskohde virolaisille. Niistä bolševikeista, jotka joutuivat Viron valtion teloittamiksi (Viktor Kingissepp ja Jaan Kreuks) tai jotka tuomittiin pitkiin vankeustuomioihin,

yritettiin tehdä marttyyreja ja uusia samastumiskohteita. Tosin koko puolueen johto, jonka Stalin teloitutti vuosien 1937–1938 puhdistuksissa, pääsi Neuvosto-Viron historiankirjoitukseen vasta vuoden 1956 jälkeen. VKP:n historiasta rakennettiin ”porvarillisen diktatuurin” tarinalle rinnakkainen martyrologia, jossa maailmansotien välinen periodi oli keskeisessä asemassa.

Baltian maiden historian periodisointi oli sen verran merkittävä kysymys, että siitä päätettiin yhdenmukaisesti venäläisten, virolaisten, latvia-laisten ja liettualaisten historioitsijoiden konferenssissa Viron SNT:n tiedeakatemian historian instituutissa Tallinnassa kesällä 1952.²⁵ Viron historian periodisoinnin skeema julkaistiin vuonna 1954 omana teoksenaan²⁶, ja siitä tuli kaikkea Viron tasavallan aikaa koskevan käsittelyn ohjenuora. Kyse ei ollut vain Viron historian synkronoinnista marxilais-leniniläiseen kuvaukseen Venäjän historiasta, vaan ja ennen kaikkea siihen sisältyvistä ideologisista määrittelyistä ja käsitteistä, joilla eri ilmiöt tuli nimetä ja kehystää. Teoksen tekijät luonnehtivat itsenäisen Viron historioitsijoiden laatimaa periodisointia ”porvarillis-nationalististen vääristelijöiden käyttökelvottomaksi fiktioksi”.²⁷ Teoksessa vääristelijöillä tarkoitettiin myös emigranttvirolaisia ja baltiansaksalaisia historioitsijoita, ja lisäksi hyökkäys kohdistui myös vasemmistolaista Hans Kruusia ja muita maahan jääneitä historianutkijoita vastaan.

Viron tasavallan käsittely oli neuvostohistorioitsijoille hankalaa NKP(b)n historiasta kopiaidusta periodisointiskeemasta huolimatta,

23. *Eesti NSV ajalugu* (1952) 481–482.

24. Ks. tarkemmin Grönholm (2009) 372–382.

25. Ants Viires (2003) 'Eesti ajalugu stalinlikus haardes' *Tuna* 1, 45. Ks. myös *Istorija latvijskoj SSR (s drevnejshih vremen do 1953g)*. *Sokrashcennyi kurs* (1955) Riga: Akademijskaja nauka latvijskoj SSR, 617–621.

26. *Eesti NSV ajaloo periodiseerimisest* (1954) Toimetanud H. Moora, A. Vassar, J. Saat, V. Maamägi. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

27. *Eesti NSV ajaloo periodiseerimisest* (1954) 23–25.

vai pitäisikö ehkä sanoa, että juuri sen vuoksi. Viron SNT:n tiedeakatemian Historian instituutin johtaja Viktor Maamägi yritti vakuuttaa *Eesti NSV ajaloo periodiseerimisest* -teoksessa, että vaikka Viron porvarillinen tasavalta kuului ”kapitalistiseen leiriin” se oli kuitenkin valtio, joka oli syntynyt ”lokakuun suuren vallankumouksen” jälkeen ja kukistettuaan proletariaatin perustaman Viron työkansan kommuunin. Tästä syystä Viron historiassa sosialismin aikakausi tuli hänen mukaansa nähdä alkaneeksi jo vuonna 1917 eikä vasta vuonna 1940, jolloin neuvostovalta ”palautettiin”. Maamägin mukaan nimityksellä ”porvarillis-nationalistinen diktatuuri” neuvostohistoria halusi korostaa, kuinka nationalistinen ideologia kuului Viron tasavallan ”halveksittavaan olemukseen” ja että myös sen ”surkea kohtalo” oli kytköksissä ideologiaan.²⁸ Viron tasavalta olikin nyt helppo nähdä epälegitiiminä välivaiheena sosialistisen Viron kansan historiassa.

Viron historian periodisointi Neuvosto-Viron alkuvuosina oli osa tiedon ja ajattelunhallintaan tähtäävää uudelleentulkintaa, jossa aiemmat käsitteet ja ajatusmallit pyrittiin korvaamaan uusilla. Virolaisten selviytymiskamppailu haluttiin korvata proletariaatin luokkataistelulla. Neuvostojärjestelmässä historiankirjoitus oli ideologisen kamppailun ja identiteettipolitiikan eturintamassa, sillä sen avulla oikeutettiin ja selitettiin puolueen toimintaa, vahvistettiin puolueen auktoriteettia, varoitettiin riskeistä ja menneisyyden ”virheistä”, painettiin unohtuiksi ”väärää” muistoja, annettiin moraalisia tuomioita niin aatteille kuin ihmisillekin, tuettiin virallista muistamisen politiikkaa, ehkäistiin ideologisia ”väärinkäsityksiä” sekä tuotettiin ja vahvistettiin niitä kulttuurisia työkaluja, jotka neuvostokansalaisten tuli omaksua. Historialla oli vahvoja yhteiskunnallisia, poliittisia ja ideologisia tehtäviä.

Kansallisen historianrestauroatio ja vaihtoehtoiset periodisoinnit

Kun neuvostovallan legitimitettiin alkoi lopullisesti rapautua virolaisten silmissä 1980-luvun

jälkipuolella, nousi historian merkitys uudelleenpoliittisen kamppailun keskiöön. Tähän liittyivät niin Viron muinaismuistoyhdistyksen toteuttama itsenäisyyden ajan muistomerkkien restaurointi kuin Molotov–Ribbentrop-sopimuksen²⁹ tuomitseminen Baltian neuvostotasavalloissa. Osa neuvostoajan vanhemmista tutkijoista sekä nuorin polvi, alle kolmekymppiset historioitsijat, ryhtyivät myös kirjoittamaan uudeksi virolaisten historiaa. Vuonna 1989 Mart Laar, Lauri Vahtre ja Heiki Valg julkaisivat jo vuosikymmenen alkupuolella kirjoitetun pöytälaatikohistoriansa *Kodu lugu*, joka irrottautui marxilais-leniniläisistä skeemoista ja käsitteistä.³⁰ Samana vuonna Külle Arjakas peräänkuulutti uudelta virolaiselta historiantutkimukselta itsenäistä ja kokonaisvaltaista otetta, jonka avulla menneisyyden ilmiöt tulisivat tutkituiksi kaikkine ristiriitoineen, kokonaisina ja moniulotteisina. Samalla hän kuitenkin totesi, että ”Vironmaan ja kansan historia” on se, jonka tulee hallita menneisyyden käsittelyä. Arjakas myös näki uuden historian jatkavan suoraan Viron tasavallan ajan ”parhaita perinteitä”.³¹

Ns. laulavan vallankumouksen aikana vuosina 1989–1991 virolaiskansallinen liike ja sitä tukeneet historiantutkijat alkoivat nähdä neuvostomiehityksen poikkeustilana ja traagisena välivaiheena virolaisten historiassa. Tämä oli ymmärrettävää ja poliittisesti johdonmukaista: ajatus Viron palauttamisesta ”oman historiansa raiteille” sekä väärennösten ja vääryyksien oikaisemisesta oli tärkeä inspiraation lähde Viron Kansanrintamalle. Laajasti jaettu kokemus siitä,

28. *Eesti NSV ajaloo periodiseerimisest* (1954) 74–75.

29. Heino Arumäe julkaisi MRP-sopimuksen lisäpöytäkirjan ensimmäisenä Neuvostoliitossa: Heino Arumäe (1989) 'Veel kord nõukogude-Saksa mittekallalitungipaktist', *Rahva Hää* 10.–11.8.1989.

30. Ks. esim. Wulf & Grönholm (2010) 367–368.

31. Külle Arjakas (1989) 'Ajalooteaduse ärkamine', teoksessa *Mõtisklusi Eestimaast*. Koostanud Anneli Unt. Tallinn: Eesti Raamat, 33.

että neuvostovalta oli manipuloinut historian-opetusta ja -kirjoitusta nosti painetta tutkijoiden keskuudessa. Poliitikot, akateeminen yhteisö sekä kulttuurivaikuttajat antoivat kansalliselle historialle jälleen vahvoja moraalisia, ideologisia, poliittisia ja eksistentiaalisia tehtäviä. Viron kansallinen historia eli 1990-luvulla vahvaa revision aikaa.³²

Itsenäisyyden palauduttua monet neuvostoaikaiset historiantutkijat jatkoivat viroissaan, mutta aloite kansallisen historian kirjoittamisesta pysyi vahvasti nuoren polven tutkijoilla. 1990-luvun alussa virolaiset kansallisen agendan omaksuneet historioitsijat pyrkivät rakentamaan ”ideologiasta vapaan” historiankirjoituksen, mikä johti kaikenlaisen historia- tai yhteiskuntateorialta haiskahtavankin vieroksumiseen sekä deskriptiiviseen tutkimusotteeseen.³³

Vuonna 1992 ilmestynyt *Eesti ajalugu ärkamisajast tänapäevani*³⁴ oli ensimmäisiä Viron lähihistorian yleisesityksiä, ja siinä oli laaja, paljolti nuorista tutkijoista koostunut kirjoittajajoukko. Suppeahkon teoksen painopiste oli vahvasti vuosien 1939–1945 tapahtumissa, sillä kysymys Viron liittämisestä Neuvostoliittoon oli ollut myös virolaisten ja Moskovan välisen historia-kamppailun ytimessä. Teos oli ensimmäisiä, joissa annettiin virolaiskansallinen näkemys ja yleiskuva neuvostovallan ajasta. 1990-luvun alun historiikirjat olivat monessa mielessä antiteesejä neuvostohistorialle, mutta periodisoinnilla ja nimeämisellä oli yhä tärkeä rooli menneisyyden käsittelyssä: tapahtumat ja niiden tulkinnat pyrittiin ottamaan haltuun rakentamalla tapahtumahistoriallinen kertomus, jota veivät eteenpäin juoni sekä historiallisten toimijoiden ja heidän vastustajiensa vahvat intentiot. Myös neuvostovaltaa vastustaneet virolaiset, alkaen 1940-luvun lopun metsäveljistä ja 1970-luvun tosinajatteli-joista ja päätyen 1980-luvun lopun kansallismielisiin liikkeisiin, alettiin nostaa esiin vastarinnan katkeamattomana jatkumona. Heidän sekä aktiivisen ulkovirolaisen yhteisön varaan alkoi hahmottua kertomus, joka rakentuu vahvasti

”pienen kansan selviytymiskamppailu” -skeman päälle.

Küllo Arjakas jakoi neuvostoajan seitsemäksi ajanjaksoksi:

- (1) Sodanjälkeinen kaaos (1944–1946)
- (2) Stalinismin nousu ja vahvistuminen (1947–1956)
- (3) Kansallisen kulttuurin nousu ja talouskasvun aika (1957–1968)
- (4) Poliittis-hallinnollisen kontrollin syveneminen (1969–1977)
- (5) Pakkovenäläistäminen (1978–1982)
- (6) Pysähtyneisyyden syveneminen (1982–1986)
- (7) Itsehallinnollisten alkiodien vahvistuminen ja siirtyminen kansalaisyhteiskunnan jälleenrakentamiseen (1987–1990)³⁵

Arjakkaan mukaan ”sodanjälkeisen Viron historian peruskysymys on ollut virolaisen yhteiskunnan sisäisen kehityslogiikan ristiriita ja kamppailu stalinistisen järjestelmän pakkosyötön kanssa, kamppailu Viron säilymisen puolesta.” Arjakas pelkistää Neuvosto-Viron ajan viivytystaisteluksi Tallinnan ja Moskovan välillä, kamppailuksi, jossa neuvostoimperiumin osaksi tahtomattaan joutuneet virolaiset, osittain myös

32. Ks. esim. Meike Wulf (2008) 'The Struggle for Official Recognition of 'Displaced' Group Memories in Post-Soviet Estonia', teoksessa *Past in the Making. Historical Revisionism in Central Europe after 1989*. Edited by Michael Kopecek. Budapest: Central European University Press, 223–225.

33. Ks. esim. Kari Tarkiainen (1993) 'History has returned to Estonia. Impression in June 1993' teoksessa *Towards A New History in the Baltic Republics. Historical Perspectives at the Time of the Recovery of Independence*. Edited by Magnus and Aare R. Mörner. Skrifter från historiska institutionen i Göteborg Nr.2. Gothenburg: Göteborgs universitet 99–100. Wulf & Grönholm (2010) 376.

34. *Eesti ajalugu ärkamisajast tänapäevani* (1992), Koostanud Silvia Õispuu. Tallinn: Koolibri.

35. Küllo Arjakas (1992) 'Sõjajärgse ajaloo periodiseerimisest', teoksessa *Eesti ajalugu ärkamisajast tänapäevani*. Koostanud Silvia Õispuu. Tallinn: Koolibri, 237. Käännökset kirjoittajan.

kommunistisen puolueen ja hallinnon kansallismieliset edustajat, yrittävät jatkuvan paineen alla pelastaa sen, mitä pelastettavissa on. Arjakkaan näkökulma on ymmärrettävissä juuri Viron itsenäisyyden palauttamiseen päätyneen kansallisen kamppailun näkökulmasta. Teos on vahvasti sitoutunut neuvostojärjestelmän purkamiseen ja kansallisen historiankirjoituksen restaurointiin. Arjakas määrittelee neuvostoajan itsemääräämisvallan puutteen ja vallan keskittämisen ajanjaksoksi, jota luonnehtivat mm. ”vallanpitäjien lupausten lunastamatta jättäminen” ja ”totalitarismin naamioiminen demokraattiseksi yhteiskunnaksi”.³⁶ Teoksessa neuvostoajan historia pelkistyy kertomukseksi kahden lähtökohdiltaan antagonistisen toimijan, alistettujen virolaisten ja totalitaarisen neuvostoimperiumin välisestä kamppailusta, jossa kyse on Viron kansan ja kulttuurin selviytymisestä. Myös periodisointi ja historiallisten tapahtumien käsittely tukee teoksessa vahvasti tällaista juonta.

Neuvostoajan asettaminen aikaisempien sortokausien ja selviytymiskamppailujen jatku-moon ei ollut vuoden 1992 yleisesitykselle poikkeuksellista, vaan teos oli aikansa tyyppillinen tuotos. ”Selviytymiskamppailu” kulttuurisena työkaluna on keskeinen kerronnallinen ja argumentatiivinen rakenne, joka on hallinnut monia Viron uuden itsenäisyyden ajan alkupuolen esityksiä neuvostoajasta.³⁷

Neuvostoajan tutkimus on Virossa varsinaisesti alkanut vasta 1990-luvun jälkipuolella ja laajentunut sekä monipuolistunut 2000-luvulla. Tallinnassa sijaitsevan, Viron lähihistoriaa tutkivan S-keskuksen³⁸ johtaja, historioitsija Enn Tarvel on todennut, että historian periodisointi on Virossa yhä tärkeä asia, etenkin tutkimuksissa, jotka käsittelevät pitkiä ajanjaksoja kronologisesti, mutta sitä ei voi hänen mukaansa verrata neuvostoaikaiseen ideologiseen periodisointiin, joka toimi välttämättömänä ohjenuorana kaikelle lähdeyöskentelylle, kysymyksenasettelulle, tulkinnalle ja tulosten esittämiselle. Neuvostojärjestelmässä periodisointi oli paitsi tutkimuk-

sellinen ja pedagoginen, myös poliittinen ja ideologinen rakenne.³⁹

1990-luvun lopulla Tarvelin johtama S-keskus ryhtyi systematisoimaan neuvostoajan tutkimusta ja myös uusi periodisointi otettiin tutkijoiden agendalle, mutta lähinnä käytännön tarpeiden vuoksi. Neuvostoajan periodisointia kaipa-sivat mm. vuonna 2003 toimintansa Tallinnassa aloittanut Viron miehitysmuseo (Okupatsioonide muuseum) sekä tekeillä olleet moniosaisen, jo Hans Kruusin 1930-luvulla aloittaman *Eesti ajalugu* -teossarjan uusimmat, 1900-lukua koskevat osat. On havaittavissa, että 1990-luvun lopulta alkaen periodisoinnin merkitys virolaisessa historiantutkimuksessa eräänlaisena teorian korvikkeena onkin vähentynyt; taloushistorioitsijoiden, politiikantutkijoiden ja taidehistorioitsijoiden ajan jäsentämisen tavat poikkeavat toisistaan jo huomattavasti.⁴⁰ Historiantutkijat ovat myös ehdottaneet erilaisia tapoja jäsentää neuvostoajan tapahtumia ja käännteitä.

Enn Tarvel laati vuonna 1999 neuvostoajalle aiempaa yksityiskohtaisemman periodisoinnin, joka perustui poliittisen tapahtumahistorian mukaiseen nelijakoon sekä niiden sisällä ja välissä oleviin lyhyempiin avainperiodeihin:

- (1) Stalinin aika (1944–1953)
 - sortotoimet (1949–1950)
 - Stalinin kuolema (1953)

36. Küllö Arjakas (1992) 235–242.

37. Ks. esim. Laur, Mati, Pajur, Ago ja Tannberg, Tõnu: *Eesti ajalugu II*. Avita 1995, 111–145. Tässä historian oppikirjassa on mm. nostettu vahvasti esiin kunkin ajanjakson osalta erilaiset virolaiskansallisen vastarinnan muodot.

38. S-keskus on yksityisin varoin perustettu voittoa tuottamaton yhdistys, joka tukee Viron lähihistorian akateemista tutkimusta ja historian popularisointia. Se toimii läheisesti saman rahoittajan (Kistler-RitsoEstonian Foundation) alulle paneman, Viron miehitysmuseon (Okupatsioonide muuseum) kanssa.

39. Kert Jänes-Kapp (2001) (elektroninen lähde).

40. Ks. esim. Eve Annuk (2003) 17–18. JaakKangilaski (1999) 'Okupeeritud Eesti kunstiajaloo periodiseerimine', *Ajalooline ajakiri* 1, 23–29.

- 2) Suojasään aika ja neuvostovallan vakiintuminen (1956–1968/1979)
 - poliittinen suojasää (1956–1958)
 - talouden itsehallinnon menetys (1965–1968)
- (3) Pysähtyneisyyden aika (1979–1987)
- (4) Uuden kansallisen heräämisen aika (1987–1991)⁴¹

Vuonna 2001 Lauri Vahtre puolestaan päätyi periodisointiin, jossa korostuvat poliittisten tapahtumien sijasta kulttuurihistorialliset ja sosiaalipsykologiset luonnehdinnat virolaisten henkisestä ja kulttuurisesta tilasta:

- (1) Neuvostovallan pystyttämisen aika (1939–1945/1949)
- (2) Klassinen stalinismi (1944/1949–1950-luvun puoliväli)
- (3) Toivon vuodet (1950-luvun puoliväli–1968)
- (4) Hämärän tulevaisuuden vuodet (1968–1986)⁴²

Vahtren sekä monien kulttuurihistorioitsijoiden ja folkloristien pyrkimys irrottautua neuvostovallan poliittisten murrosten ja NKP:n pääsihteerien vaihdosten mukaan määritellyistä ajankajoista kuvastaa yritystä tulkita neuvostomenneisyyttä kansalaisten arkielämän sekä laajojen sosiaalisten ja kulttuuristen muutosten kautta eikä pelkästään puoluevaltion alamaisiinsa kohdistaman pakkovallan ja vastarinnan näkökulmasta. Muutos kuvastuu hyvin vuonna 2005 julkaistussa *Eesti ajalugu* -teossarjan kuudennessa osassa, jossa neuvostoaikaa on käsitelty aiempia yleisesityksiä huomattavasti laajemmin sekä poliittisen tapahtumahistorian, talous- ja sosiaalhistorian sekä kulttuurihistorian näkökulmista. Lisäksi aktiivinen ja passiivinen vastarintaliike, ulkovirolainen yhteisö ja virolaisten mielialat ja kokemukset saavat aiempaa enemmän huomiota.

Edelleenkin on silti nähtävissä, että selviytymisen ja vieraasta vallasta vapautumisen teemat ovat keskeisiä näkökulmia Viron historiaan. Wertschin narratiivisen skeeman teoriaa sovel-

taen voidaan helposti huomata, että selviytymisen skeema on ollut tärkeä itseymmärryksen työkalu myös Viron tasavallan historiantutkijoille ja -kirjoittajille. Tälle skeemalle rakentuvat kertomukset virolaisen kansallisen liikkeen noususta 1860-luvulta alkaen, Viron vapaussodista ja itsenäistymisestä, neuvostoajan vastarinnasta sekä ”laulavasta vallankumouksesta” ja jälleenitsemisestä. Käyttövoimana tässä skeemassa ovat vääryyden kokemisen, uhrautumisen, oikeudenmukaisuuden toteutumisen ja kansakunnan eheytyksen teemat, jotka edellyttävät myös uhrien ja sortajien nimeämistä. On ilmeistä, että tällainen skeema on ollut melko tyypillinen kaikille niille eurooppalaisille kansakunnille, jotka muodostivat ensimmäisen suvereenin valtionsa 1900–1920-luvuilla.⁴³

Historiaa kaikille, mutta kenen ehdoilla?

Sekä nationalistinen että marxilais-leniniläinen historian periodisointi perustuvat pohjimmiltaan hegeliaaniselle käsitykselle dialektisesta muutoksesta, jossa voimat ja vastavoimat ottivat mittaa toisistaan ja muovasivat kansojen historian kulkua. Kamppailu vallasta, yhteiskunnalliset murrokset, vallankumoukset ja valistunei-

41. Enn Tarvel (1999) 'Eesti lähiajaloo periodiseerimisest', teoksessa *Ajaloolise töö otsinguid*. 20. jaanuaril 1999 Tallinnas toimunud konverentsi "Eesti lähiajaloo allikakriitilisi probleeme" materjalid. Toim. Enn Tarvel. Tallinn: Kistler-Ritso Eesti Sihtasutus, 105–116. Käännökset kirjoittajan. Ks. myös Jänes-Kapp (2001).

42. Lauri Vahtre (2001) 'Nõukogude aja periodiseerimisest', teoksessa *Muinasaja loojangust omariikluse läveni*, Pühendusteos Sulev Vahtre 75. Sünnipäevaks. Koost. A. Andresen. Tartu: Ajaloo sihtasutus Kleio, 384. Käännökset kirjoittajan.

43. 'Selviytymisen' skeemasta ja virolaiskansallisista 'narratiivisista alustoista' ks. tarkemmin Pertti Grönholm (2010) 'Muistomerkkejä ja kolaroivia kertomuksia: Vuoden 2007 pronssisoturikiista ja yhteisöjen kulttuuriset työkalut', teoksessa *Medeiaasta pronssisoturiiin. Kuka tekee menneestä historiaa?* Toim. Pertti Grönholm ja Anna Sivula. Historia mirabilis 6. Turku: Turun Historiallinen Yhdistys, 101–104.

den henkilöiden päättäväinen toiminta nousevat molemmissa näkökulmissa historiankirjoituksen keskiöön. Menneisydentapahtumat, ”historian osoittama suunta” ja edistysusko elähdyttivät sekä modernia nationalismia että sosialismia yhteiskunnallisina liikkeinä. Liikkeet tuottivat historiakertomuksia, jotka paitsi ilmaisivat, myös rakensivat yhteisöllistä identiteettiä, ollen samalla alttiita poliittisille manipulointipyrkimyksille.

Kun tarkastellaan uudelleenitsenäistyneen Viron historiankirjoituksen ensimmäistä vuosikymmentä, on havaittavissa, että kansallismielinen revisionismi ja neuvostohistorian purkaminen ovat olleet tärkeä osa virolaista historiankirjoitusta ja että tietynlaiset kulttuuriset työkalut, kuten selviytymiskamppailun skeema, vaikuttavat yhä. Sen sijaan periodisoinnin merkitys sinänsä on vähentynyt, johtuen paljolti poliittisen tapahtumahistorian rinnalle nousseista sosiaali- ja kulttuurihistoriallisista näkökulmista, joiden kautta katsottuna Neuvosto-Vironkin historia näyttäytyy aiempaa kompleksisempänä. Paine tuottaa historioita, jotka olisivat kaikkien Virossa asuvien, myös venäjänkielisen vähemmistön, omaksuttavissa, on tällä vuosisadalla vain kasvanut, vaikka selviä revansistisia irtiottoja kansallisessa muistin politiikassa on jatkettukin, esimerkiksi toisen maailmansodan tapahtumien osalta.

Nuorimpaan tutkijapolveen kuuluva Marek Tamm on todennut, että pohjimmiltaan virolaiseen historiankirjoitukseen ovat aina liittyneet tavalla tai toisella vallan legitimointi ja identiteettien rakentaminen. Tämä on toteutunut yhtä lailla silloin, kun baltiansaksalainen aatelisto on etsinyt menneisyydestä perusteita omille etu-keuksilleen kuin silloinkin, kun virolaiskansallinen liike on katsonut menneisyyteen etsiessään maansa tulevaisuudelle valoisampia näköaloja. Neuvostovalta pyrki näkemään historiassa vain sen, mikä sopi ennalta määrättyihin ideologisesti ja poliittisesti tarkoituksenmukaisiin skeemoihin, ja myös nyky-Viro on tarvinnut historiaa ki-

peästi valtiollisessa ja henkisessä uudelleenrakennustyössä.⁴⁴

Enn Tarvelin mukaan monet virolaiset uskovat yhä, että Viron historiasta on mahdollista kirjoittaa täysin objektiivisesti, mutta historian-tutkijat eivät ainakaan yhtenä rintamana jaa tätä näkemystä. Hänen mukaansa se, että voitaisiin luoda kansakunnan historia, jonka allekirjoittaisivat kaikenväriset poliittiset ryhmittymät, ei ole mahdollista.⁴⁵ Tarvelin näkemys heijastaa ehkä laajemminkin hänen oman tutkijasukupolvensa epäuskoa kaikenlaisiin kaikenkattaviin teorioihin ihmistieteissä, mutta samalla se myös tunnustaa modernin historian tutkimuksessa laajalti jaetun näkemysten historiankirjoituksen ja tutkijoiden sidonnaisuudesta oman aikansa yhteiskuntaan ja kulttuuriin.

Historiantutkijoille tällaiset poliittisen järjestelmän ja historiankirjoituksen tehtävien muutokset ovat merkinneet ammatillista uudelleenarviointia ja jatkuvaa itsereflektiota. Ehkä juuri neuvostoaikana uransa aloittaneille historian-tutkijoille kansallisen historian restauroinnin agendan omaksuminen on ollut helpointa, kun taas historioitsijoiden nuorin polvi hakee selvästi laajempaa näkemystä, jota eivät hallitse kansalliseen identiteettipolitiikkaan liittyvät pyrkimykset. He ovat ehkä myös paremmin tietoisia ”selviytymiskamppailun” kaltaisista kulttuurisista työkaluista ja niiden vaikutuksesta.

44. Marek Tamm (2009) 'Kellele kuulub Eesti ajalugu? Sisesejuhatavaid märkmeid', *Vikerkaar* 7–8.

45. Kert Jänes-Kapp (2001) (elektroninen lähde). – Pertti Grönholmin kirjoitus jäi inhimillisen virheen takia edellisen numeron historiatietoisuus-teemaosiosta.

Neuvostokulttuuri

Simo Mikkonen

Neuvostoliiton kulttuurivaihto-ohjelmat – kulttuurista kylmää sotaa vai diplomatiaa?

Stalinin kuolemaa seuranneina vuosina Neuvostoliitto käynnisti mittavan kulttuurivaihto-ohjelmien sarjan. Huippuluokan neuvostoartistit vyöryivät länsimaisille areenoille. Rajoja avattiin turismille, laajennettiin ulkomaille suuntautunutta radiotoimintaa, ryhdyttiin vaihtamaan radio- ja televisio-ohjelmia myös länsimaiden kanssa, solmittiin ystävyyskaupunkisopimuksia ja osallistuttiin näyttävästi kansainvälisiin messuihin ja näyttelyihin. Simo Mikkonen käsittelee neuvostoajan kulttuurivaihto-ohjelmia ja pohtii niiden perimmäistä olemusta.

Hruštšovin kaudella käynnistetyillä kulttuuriohjelmilla oli keskeinen rooli Neuvostoliiton merkittävässä ulkopoliittisessa käänteessä erityisesti suhteessa länsimaihin. Kattavaa tutkimusta kulttuurin roolista Neuvostoliiton ulkopoliittisessä ei ole tehty huolimatta siitä tosiseikasta, että kulttuurin merkitys on kylmän sodan uudemmassa tutkimuksessa noussut keskeiseen asemaan.¹

”Kulttuurinen kilpailu kapitalististen demokratioiden ja kommunististen valtioiden välillä on ollut ainutlaatuinen historiallinen tapahtuma, jota voidaan tehokkaasti tarkastella ainoastaan vertailemalla molempien osapuolten narratiivia. [...] Koskaan aiemmin eivät imperiumit ole tunteneet vastaavalaista pakottavaa tarvetta todistaa paremmuuttaan, esitellä henkistä ylemmyyttään, hakea ’edistyksen’ tuomaa etulyöntiasemaa, voittoa laajojen joukkojen tukea ja hyväksyntää kilpailussa, jota voisi kutsua kulttuuriolympialaisiksi.”²

Lainaus on David Cauten vuonna 2003 julkaisemasta kirjasta, jossa hän tarkastelee kulttuurista kylmää sotaa pääosapuolten näkökantoja ja aiheistoja yhdistellen. Kulttuurista kylmää sotaa

¹ Neuvostoliiton ulkopoliittikkaa ja roolia kylmässä sodassa käsittelevät yleisesitykset sivuuttavat kulttuurin lähes täydellisesti. Aleksander Fursenko & Timothy Naftali (2006) *Khrushchev's Cold War. The Inside Story of an American Adversary*, New York: W. W. Norton. Jonathan Haslam (2011) *Russia's Cold War. From the October Revolution to the Fall of the Wall*, New Haven: Yale University Press. Vladislav M. Zubok (2007) *A Failed Empire: The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev*, Chapel Hill: University of North Carolina Press. Zubokin kirja on edellä mainituista kirjoista ainoa, joka edes sivuaa kulttuurin roolia kylmässä sodassa nostoen lyhyesti esille esimerkiksi radiotoiminnan merkityksen sekä Pasternakin Tohtori Živagon. Näin siitä huolimatta, että erityisesti Hruštšoville ja tämän ulkopoliittikalle kulttuurilla ja kulttuurisella vaikuttamisella oli aivan keskeinen merkitys.

² David Cauten (2003) *The Dancer Defects. The Struggle for Cultural Supremacy During the Cold War*, Oxford: Oxford University Press, 3.

Puna-armeijan kuoron harmonikkatituri Lontoossa 1963. Suomen Kuvapalvelu / T. D. Marshall.

käsittelyä teoksia on viime vuosina ilmestynyt useita, mutta ne on kirjoitettu lähes poikkeuksetta Yhdysvaltain näkökulmasta. Vaikka kulttuuri on kylmän sodan tutkimuksessa ollut nousseva alue ja amerikkalaista massakulttuuria on yleisesti pidetty yhtenä Yhdysvaltain merkittävimmistä ulkopoliittisista valttikortteista,³ jäävät kulttuuri ja kulttuurinen vaikuttaminen edelleen usein perinteisen diplomatian, korkean tason politiikan ja sotilasoperaatioiden varjoon kylmän sodan tutkimuksessa. Kulttuurisia toimia ei nähdä osana valtavirtaa edes silloin, kun ne liittyivät suoraan korkean tason politiikkaan.⁴

Kuvaavaa tutkimuksen vähäisyyden kannalta on määrittelyongelma, johon törmätään kulttuurisen kylmän sodan osalta. Kulttuurisen kylmän sodan laariin kaadetaan usein kaikki se, mitä ei saada sopimaan perinteisen valtioiden välisen diplomatian eikä sotilaallisen tai taloudellisen toiminnan piiriin. Yksi vaihtoehto on käyttää lähtökohtana Yhdysvaltain aikalaismäärittelyä. Yhdysvallat kehitti kylmän sodan käynnistyessä 1940-luvun jälkipuoliskolla kulttuuridiplomatiaksi kutsutun ulkopoliittikan haaran, josta on kehittynyt varsin keskeinen osa Yhdysvaltain kansainvälistä toimintaa. Perinteinen diplomatia rajautuu yleensä pienen valtaeliitin toiminnaksi. Sotilaalliset toimet taas ovat valtioiden ja niiden sotavoimien välisiä. Näissä tavallisilla ihmisillä on vain sivustakatsojan rooli. Kulttuuridiplomaattinen toiminta sen sijaan kohdistuu ennen kaikkea kohdemaan väestöön ja pyrkii näin ollen vaikuttamaan ja vetoamaan yleiseen ajatteluun. Kylmässä sodassa tämä merkitsi Yhdysvaltain näkökulmasta kommunistisen puolueen vallan kyseenalaistamista erilaisen kulttuurisen toiminnan avulla: opiskelijavaihtoa, turismia, kansainvälistä radiotoimintaa sekä muun muassa amerikkalaisen kulutusyhteiskunnan ja modernin elämäntyylin esittelemistä, mistä tulikin lopulta ehkä keskeisin kulttuurinen ase taistelussa ihmisten sieluista.

Amerikkalaisessa traditiossa on pyritty selkeään rajanvetoon kulttuuridiplomatian, propa-

gandan ja kulttuurien välisen kanssakäymisen välillä. Vaikka rajat eivät ole selväpiirteiset, Yhdysvalloissa niille löytyy kohtuullisen selkeä perustelu perinteisesti laajan kansalaisyhteiskunnan olemassaolosta, jolloin myös valtionhallinnon ulkopuolella kansainvälisiä toimijoita on aina ollut runsaasti. Tämä erottelu ei kuitenkaan toimi Neuvostoliiton tapauksessa. Siinä missä ystävyyssseurat edustivat länsimaissa ennen kaikkea kansalaisyhteiskuntaa, Neuvostoliitossa ne olivat kiinteä valtionhallinnon osa. Kommunistinen puolue valvoi niiden toimintaa, ja niiden tavoitteet oli määritelty suoralla kytköksellä Neuvostoliiton ulkopoliittisiin tavoitteisiin. Kulttuuridiplomatian perinteinen määrittely toimii

3. Walter L. Hixson (1996) *Parting the Curtain. Propaganda, Culture, and the Cold War, 1945–1961*, London: Macmillan Press.

4. Kylmän sodan yleisesityksissä kulttuurin osuus yleensä sivuutetaan joko täydellisesti tai muutamalla sivulauseella. John Lewis Gaddis (2005) *The Cold War. A New History*, New York, Penguin Press, joka muuten on erinomainen yleisteos kylmästä sodasta, mainitsee Hruštšovin rauhanomaisen rinnakkainelön politiikan, mutta kuten niin usein käy, ei tarkastele sen ilmenemismuotoja. Käytännössä kulttuurin roolin tarkastelu on jäänyt erillisiin tutkimuksiin, joita ei lopulta ole omaksuttu kylmän sodan tutkimuksen valtavirtaan. Lisäksi ylivoimaisesti suurin osa kulttuurista kylmää sotaa käsittelevistä teoksista on kirjoitettu Yhdysvaltain näkökulmasta. Ks. esim. Peter Coleman (1989) *The Liberal Conspiracy. The Congress for Cultural Freedom and the Struggle for the Mind of Post-War Europe*, New York: Free Press. Reinhold Wagnleitner (1994) *Coca-Colonization and the Cold War. The Cultural Mission of the United States in Austria after the Second World War*, Chapel Hill: University of North Carolina Press. Hixson (1996). Frances Stonor Saunders (1999) *Who Paid the Piper? The CIA and the Cultural Cold War*, London: Granta Books. Cauter (2003). Yale Richmond (2003) *Cultural Exchange and the Cold War. Raising the Iron Curtain*, University Park: Penn State Press. Victor Rosenberg (2005) *Soviet-American Relations, 1953–1960. Diplomacy and Cultural Exchange During the Eisenhower Presidency*, Jefferson: McFarland & Co. Maininnan ansaitsee myös Jessica Gienow-Hechtin 'Culture and the Cold War in Europe', in Melvyn Leffler & Odd Arne Westad (toim) *The Cambridge History of the Cold War*, vol. I, Cambridge: Cambridge University Press, 398–419.

Neuvostoliiton tapauksessa huonosti, vaikka tähänkin on pyritty.⁵

Neuvostoliiton kansainvälisiä kulttuurisia toimia täytyy joko tarkastella yksittäisinä ilmiöinä tai ne tulee kokonaisuudessaan nähdä osana laajempia ulkopoliittisia tavoitteita. Koska Neuvostoliiton tapauksessa kulttuurisen toiminnan kenttä on erittäin laaja, keskityn tässä artikkelissa tarkastelemaan Hruštšovin kauden toimia, jolloin monet kulttuurisen vaikuttamisen muodot kehittyivät ja kulttuurinen vaikuttaminen oli jonkin aikaa Neuvostoliiton ulkopoliittikan keskiössä. Myöhempinä vuosina kulttuurin merkitys ulkopoliittisessa toiminnassa väheni, mutta sen muodot säilyivät aina Neuvostoliiton hajomiseen saakka ja noudattelivat pitkälti Hruštšovin kaudella luotua mallia.

Tämän artikkelin päähuomio on Neuvostoliiton virallisissa yrityksissä käyttäen kulttuuria mielipiteiden muokkaamiseen Yhdysvalloissa.⁶ Pyrin selvittämään, mihin Neuvostoliitto pyrki ja mitä keinoja tässä kulttuurien kylmässä sodassa käytettiin. Tähän mennessä ainoa monografia kulttuurista Neuvostoliiton ulkopoliittikan osana on Frederick Barghoornin *Soviet Cultural Offen-*

sive vuodelta 1960. Puolen vuosisadan mittaan arkistoja on avautunut, ja tutkimuksellinen mielenkiintokin on suuntautunut uudelleen. Useat tutkijat ovat sivunneet tätä aihetta, mutta kukaan ei ole toistaiseksi käsitellyt sitä systemaattisesti arkistolähteiden valossa.⁷ Tony Shaw kirjoitti artikkelissaan kahdeksan vuotta sitten laajasta kiinnostuksesta Neuvostoliiton roolia kohtaan kulttuurisessa kylmässä sodassa, mutta käytännössä tutkimus on jäänyt vähäiseksi. Sitä ei ole ilmestynyt myöskään merkittävässä määrin näiden kahdeksan vuoden aikana, vaikka useat tutkijat ovat korostaneet sekä tutkimuksen puutetta että tarvetta.⁸ Erityisen kiinnostavaksi tilanteen tekee se, että vaikka Neuvostoliiton sisäistä dynamiikkaa, kulttuuripoliittikkaa ja kotimaista propagandaa on tutkittu, Neuvostoliiton kulttuurinen vaikuttaminen omien rajojensa ulkopuolella on jäänyt tutkimuksen ulkopuolelle.⁹

Kulttuuri nousi poliittisesti tärkeään asemaan Geneven huippukokouksen (1955) jälkeen. Tammikuussa 1958 solmittua Yhdysvaltain ja Neuvostoliiton välistä kahdenvälistä kulttuurivaihtosopimusta voidaan pitää yhtenä keskeis-

5. Nigel Gould-Davies (2003) 'The Logic of Soviet Cultural Diplomacy', *Diplomatic History* 27, 193–214.

6. Vaikka suora propaganda usein luetaan kuuluvaksi kulttuuriseen vaikuttamiseen, olen rajannut sen tämän artikkelin ulkopuolelle. Ulkomainen propaganda on Neuvostoliiton tapauksessa liian mittava ja keskeinen aihe käsiteltäväksi samassa artikkelissa muun kulttuurivaikuttamisen ohella, vaikka propaganda kiistatta tukikin muuta kulttuuritoimintaa ja päinvastoin.

7. Lähimmäksi omaa tutkimustani osuu artikkelikokoelma, jossa pyritään kylmän sodan historiassa vertailevaan tutkimukseen. Lupaavasta nimestään huolimatta artikkelit ovat kuitenkin varsin irrallisia yksittäistutkimuksia kylmän sodan eri ilmiöistä. Patrick Major & Rana Mitter (toim) (2004) *Across the Blocs. Exploring Comparative Cold War Cultural and Social History*, London: Routledge.

8. Tony Shaw (2001) 'The Politics of Cold War Culture', *Journal of Cold War Studies* 3, 59–76. Shaw katsoo että huolimatta laajasta kiinnostuksesta aihetta kohtaan valtaosa tutkimuksesta tehdään edelleen läntisestä näkökulmasta. Samaan ongelmaan kiinnittivät huomionsa myös

Major & Mitter (2004), 4, sekä Caute (2003), vii–ix. Osgood on painottanut, että diplomatian historia on toistaiseksi välttänyt tarkastelemasta kulttuurin osuutta kylmässä sodassa, Kenneth A. Osgood (2002) 'Hearts and Minds: The Unconventional Cold War', *Journal of Cold War Studies* 4, 85–107. Suomessa tässä suhteessa erittäin lupaavaa tutkimusta on tehnyt Pia Koivunen (2011) 'Overcoming Cold War boundaries at the World Youth Festivals', Sari Autio-Sarasmo & Katalin Miklossy (toim), *Reassessing Cold War Europe*, London: Routledge, 175–192.

9. Shaw (2001). Tässä suhteessa edustavana esimerkkinä voi pitää Neuvostoliiton radiotoimintaa: Gorjaeva on kirjoittanut ja toimittanut neuvostoradiota käsitteleviä tutkimuksia, jotka kuitenkin kokonaan sivuuttavat Neuvostoliiton ulkomaisen radiotoiminnan, T. M. Gorjaeva (toim.) (2007) *"Velikaia kniga Dnia..." Radio v SSSR: Dokumenty i Materialy*, Moskova: Rosspen. T.M.Gorjaeva (2000) *Radio Rossii, Politicheskii kontrol sovetskogo radioveshysniani v 1920-1930kh godakh:dokumentirovannaia istoriia*, Moskova: Rosspen.

tä merkkipaaluista Neuvostoliiton kulttuurisessa kylmässä sodassa. Sopimus piti sisällään useita muissa kahdenvälisissä sopimuksissa toistuvia piirteitä. Sopimukset olivat käänteentekeviä siinäkin suhteessa, että ne mahdollistivat aiempaa moninkertaisesti laajemmat yhteydet sopimusmaiden välille. Neuvostonäkökulmasta sopimusten katsottiin pakottavan lännen kulttuuriseen kanssakäymiseen Neuvostoliiton kanssa sekä lieventävän aggressiivista neuvostovastaisuutta. Sen sijaan että sopimukset olisivat määritelleet tiukat rajat yhteistyölle, ne jätettiin sen verran avoimiksi, etteivät länsivallat voineet kontrolloida oman puolensa toimintaa liian tiukasti.¹⁰ Tämä mahdollisti Neuvostoliitolle esimerkiksi varsin vapaan yhteistyön amerikkalaisten konserttiorganisaatioiden ja promoottorien kanssa vailla aiempia hallinnollisia esteitä.

Merkittävin yksittäinen Yhdysvaltain ja Neuvostoliiton välisen sopimuksen ilmentymä olivat vastavuoroisesti järjestetyt kansalliset näyttelyt, neuvostonäyttely New Yorkissa sekä amerikkalainen näyttely Moskovassa kesällä 1959. Moskovan näyttely oli käytännössä amerikkalaisen kultusyhteiskunnan näyteikkuna neuvostoimperiumin sydämessä, ja se onkin saanut runsaasti huomiota tutkimuksessa.¹¹ Neuvostoliiton osuus näissä sopimuksissa, saati niiden vaikutusten arviointi, on sen sijaan jäänyt tutkimuksen ulkopuolelle.¹² Puolue osaltaan seurasi erittäin tarkasti sekä Moskovassa järjestettyä näyttelyä että New Yorkin näyttelyn suunnittelua ja valmistelua.¹³ Ylipäätään keskittyminen pääasiallisesti Yhdysvaltain näkökulmaan aiheuttaa huomattavan vääristymän, koska sopimuksen syntymisessä nimenomaan Neuvostoliitolta ja Hruštšovilla oli keskeinen rooli. Sopimus liittyi keskeisesti rauhanomaisen rinnakkaiselon politiikkaan.¹⁴

Kulttuurinen vaikuttaminen oli osa kylmän sodan politiikkaa, jolla pyrittiin vetoamaan suoraan vastapuolen kansalaisten tunteisiin ja muokkaamaan mielipiteitä. Kyse ei olekaan kylmän sodan ajan marginaalisesta ilmiöstä vaan sen tärkeästä ilmentymästä. Huomionarvoista

on sekin, että kylmä sota päättyi rauhanomaisesti, missä kulttuurivaihdolla ja kulttuurisella vaikuttamisella oli oma roolinsa. Turismi, työmatkat, ulkomaiset radiokanavat sekä lukuiset muut toimet tarjosivat ihmisille tietoa elämästä rautaesiripun toisella puolen, mikä lisäsi neuvostokansalaisten epäuskoa kommunismin mahdollisuuksiin tarjota ihmisille hyvä elämä. Tässäkin suhteessa on kiinnostavaa, että monet kulttuurivaihdon muodot tulivat mahdolliseksi nimenomaan Neuvostoliiton aloitteesta – entistä suuremman painon antaminen kahdenvälisille sopimuksille mahdollisti länsimaisten vaikutteiden nopeamman virtaamisen Neuvostoliittoon. Koska tämä artikkeli pyrkii valottamaan kulttuurin aseman muutosta Neuvostoliiton ulkopolitiikassa sekä kulttuurisen vaikuttamisen yleisiä linjoja, on aineisto koottu pääasiallisesti Moskovassa sijaitsevasta Neuvostoliiton kommunistisen puolueen (RGANI) kokoelmasta sekä Venäjän valtionarkistosta (GARF).

10. Žukovin muistio kahdenvälisistä sopimuksista Neuvostoliiton ja Länsi-Euroopan sekä Amerikan välillä, 28.11.1961. RGANI f. 5, op. 30, d. 370, ll. 74–76.

11. Marilyn S. Kushner (2002) 'Exhibiting Art at the American National Exhibition in Moscow, 1959: Domestic Politics and Cultural Diplomacy', *Journal of Cold War Studies* 4, 6–26; Hixson (1996) 169–180. Richmond (2003) 14–20. Rosenberg (2005) 131–132.

12. Merkittävänä poikkeuksena täytyy mainita Susan Reidin (2008) innovatiivinen artikkeli 'Who Will Beat Whom? Soviet Popular Reception of the American National Exhibition in Moscow, 1959', *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History* 9, 855–904, jossa Reid tarkastelee yksittäisten neuvostokansalaisten reaktioita amerikkalaiseen näyttelyyn.

13. Žukovin muistioita NK:n keskuskomitealle amerikkalaisesta näyttelystä Moskovassa, 9.1–27.7.1959. RGANI f. 5, op. 30, d. 291. Puoluejohto seurasi tarkoin näyttelyn etenemistä, kansalaisten reaktioita, sekä tapoja, joilla näyttely vetosi ihmisiin.

14. Rauhanomaisen rinnakkaiselon suhdetta Yhdysvaltojen kanssa solmittuun vaihtosopimukseen on tarkastellut Rósa Magnúsdóttir (2006) "Be careful in America, Premier Khrushchev!" Soviet perceptions of peaceful coexistence with the United States, *Cahiers du Monde russe*, 47, 109–130.

Kulttuuridiplomatiaa vai kulttuurista vaikuttamista

Toisen maailmansodan jälkeisenä aikana ulkopoliitikasta tuli erityisesti demokraattisesti hallituissa maissa entistä riippuvaisempaa laajojen ihmisjoukkojen mielipiteistä. Äänestäjäkunnan vaikutus kansainvälisiin suhteisiin kasvoi merkittävästi. Neuvostoliitto pyrki hyödyntämään tätä demokraattisten järjestelmien keskeiseksi heikkoudeksi katsomaansa piirrettä. Kulttuurisella vaikuttamisella pyrittiin vetoamaan ja vaikuttamaan kohdemaiden väestöön siten, että nämä maat joutuisivat äänestäjäkunnan paineessa toteuttamaan Neuvostoliitolle mieluisempaa ulkopoliittikkaa. Eisenhowerin ajan ulkopoliitiikan keskeinen hahmo, John Foster Dulles, ilmaisi tämän käänteisesti toteamalla Geneven huippukokouksesta (1955), ettei Yhdysvallat neuvotteluja halunnut, mutta ihmisten odotukset pakottivat heidät niihin.¹⁵ Neuvostoliiton ulkopoliitiikan keskeisenä pyrkimyksenä Stalinin kuoleman jälkeen olikin lieventää pelkoja Neuvostoliittoa kohtaan sekä tukea rauhanpyrkimyksiä erityisesti NATO-maissa. Tämä tarkoitti nimenomaan keskiluokkaan vaikuttamista.¹⁶ Tärkeinä nähtiin neuvostovastaisuuden vähentäminen ja myönteisen suhtautumisen lisääminen. Vaikkei näillä toimilla vakavasti uskottu ihmisten kääntyvän kommunisteiksi, niillä pyrittiin varmistamaan Neuvostoliiton läsnäolo ihmisten mielissä ja vieläpä positiivisena tekijänä. Tässä suhteessa ulkopoliitiikan uudelleenjärjestely 1950-luvun puolivälissä liittyi destalinisatioprosessiin.¹⁷

Neuvostoliiton tapauksessa on kuitenkin otettava huomioon, että toisin kuin Yhdysvallat, jossa kylmän sodan katsotaan alkaneen vasta toisen maailmansodan jälkeen, Neuvostoliitto noudatti jo 1920- ja 1930-luvulla samaa linjaa kuin toista maailmansotaa seuranneina vuosina. Neuvostoliitto pyrki aktiivisesti levittämään kommunismia ja samalla hyödyntämään erilaisia kulttuurisen vaikuttamisen keinoja neuvostomyönteisten asenteiden edistämiseksi. Neu-

vostoliitto kytki taitavasti kansainvälisen propagandan, taiteen, joukkoviestinnän sekä lukuisat muut keinot ulkopoliittikkansa osaksi. Vaikka 1930-luvulla Neuvostoliiton huomio oli suuntautunut yhä enemmän kotimaan asioihin, esimerkiksi Saksaan ja Kiinaan kohdistettiin lukuisia propagandatoimia. Propagandaa tärkeämmäksi koettiin kuitenkin eristäminen: kielteisten vaikutteiden pelossa neuvostojohto minimoi kansalaisten yhteydet ulkomaille.

Stalinin kuolemaan saakka (1953) Neuvostoliiton ulkopoliitikassa tapahtui vain varsin pieniä muutoksia. Esimerkiksi musiikki, jonka Neuvostoliitossa katsottiin olevan poikkeuksetta muuta maailmaa korkeammalla tasolla, pidettiin tiukasti erossa ulkomaisista vaikutteista. Käytännössä Neuvostoliitto ylivertauutensa osoittaakseen lähetti ulkomaisiin kilpailuihin parhaita muusikoitaan, mutta muutoin rajat pidettiin tiukasti suljettuina ja esimerkiksi konserttikiertueita länsimaihin järjestettiin vain erittäin harvoin. Puolueen keskuskomitea totesi, ettei ennen vuotta 1955 kulttuurisuhteita Yhdysvaltain kanssa käytännössä ollut. Paul Robesonin ja Jehudi Menuhinin kiertueet mainittiin poikkeustapauksina.¹⁸

Tilanne muuttui radikaalisti 1950-luvun jälkipuoliskolla, jolloin neuvostomusiikoita ja -tanssijoita alkoi vyöryä länsimaisille areenoille. Yksittäisten kilpailijoiden sijasta kokonaiset orkesterit ja oopperatalot tekivät kuukausien mittaisia, useita maita käsittäneitä kiertueita. Toiminnassa oli selkeä poliittinen ulottuvuus, ja se oli luonnollista jatkoa Neuvostoliiton kasvavalle läsnäololle kansainvälisillä kentillä. Esimerkiksi Neuvostoliiton pääasiallinen ulkomainen radio-

15. Muistio NRC:n 256. tapaamisesta, 28.7.1955. *Foreign relations of the United States, 1955–57*, 5:534, Washington: State Department, Bureau of Public Affairs.

16. Zubok (2007), 102, 104.

17. Zubok (2007), 104.

18. Raportti kulttuurisuhteista USA:n kanssa, 19.4.1972. RGANI f. 5, op. 64, d. 126, ll. 20–24.

projekti, Radio Moskova moninkertaisti lähetystensä määrän vuodesta 1945 vuoteen 1959. Vaikka kasvu alkoi jo Stalinin aikana, Yhdysvaltain viranomaisetkin huomioivat, että 1950-luvun lopulla Radio Moskovan viikoittainen volyymi lisääntyi peräti 15 prosentilla vuosittain.¹⁹

Määrällistä kasvuakin selkeämmin kulttuurin keskeisestä asemasta ulkopoliitikassa kertovat hallinnolliset muutokset. Vuonna 1957 Vjatšeslav Molotovin pitkän valtakauden muovaama ulkoministeriö menetti merkittävästi valtaansa uudelle Ulkomaisten kulttuurisuhteiden valtionkomitealle, GKKS:lle. Sille keskitettiin suunnittelu- ja koordinoituvastuu lukuisista eri kulttuurisen vaikuttamisen muodoista sekä ylipäätään toiminnasta, jota Yhdysvalloissa kutsuttiin kulttuuriplomatiaksi. Ulkoministeriön ohella GKKS otti hallintaansa esimerkiksi radiokomitean sekä kulttuuriministeriön ulkomaille suuntautuneet toimet. Komitea pysyi vallassa läpi Hruštšovin kauden, ja se lakkautettiin lopullisesti vuonna 1967, jolloin valta palautui alkupe-
räisille organisaatioille, erityisesti ulkoministeriölle. Komitean luonteesta kertovat paljon sanamuodot, joilla se määritteli kulttuurivaihdon ja kulttuurisen vaikuttamisen tavoitteet. Komitea oli KGB:n tapaan muodollista asemaansa merkittävämpi yksikkö, joka käytti merkittävää valtaa muihin valtionhallinnon osiin nähden. Komitea kontrolloi kulttuurinvaihtosopimuksia ulkomaisten kanssa, ohjasi näihin suunnattua propagandaa, sekä osallistui ulkomaille lähtevien ja sieltä tulevien henkilöiden kontrollointiin.²⁰

Kulttuurisuhteiden valtionkomitea toimi tavoitteidensa vuoksi paljon ulkomaisten hallitusten kanssa. Tässä suhteessa onkin kiinnostavaa, että Yhdysvaltojen turvallisuusneuvosto, joka käytännössä hahmotteli Yhdysvaltain ulkopoliittikan keinot, rajat ja mahdollisuudet, määritteli tavoitteet Neuvostoliiton kanssa tapahtuvan kulttuurivaihdon osalta hyvin samankaltaisesti kuin Neuvostoliitto USA:n suhteen. USA:n tavoitteena oli "[I]lisätä Neuvostoliiton ... kansan

keskuudessa ymmärrystä ulkomaailmasta siten, että heidän näkemyksensä perustuvat faktoihin eivätkä kommunistiseen fiktion." ²¹ Vastaava tavoite oli GKKS:n 1950-luvun määritelmässä aivan keskeinen: länsimaiden vääristely tuli korvata asianmukaisella tiedolla Neuvostoliitosta. Toki Yhdysvallat asetti tavoitteita, jotka eivät sopineet neuvostomääritelmään, kuten kiinnostuksen lisääminen kulutusyhteiskuntaa kohtaan, ajattelunvapauden edistäminen tai nationalistimin ruokkiminen Neuvostoliitossa.²² Yhtymäkohdat kuitenkin viittaavat siihen, että GKKS:n toiminta oli luonteeltaan aiempaa vähemmän aggressiivista ja pyrki ennen kaikkea haastamaan länsimaiden hallituksen kilpailuun, aivan kuten Hruštšovkin omissa lausunnoissaan usein esitti. Kulttuurisuhteiden valtionkomitean tavoite olikin kulttuurisella vaikuttamisella minimoida erityisesti Yhdysvaltain vaikutusvaltaa kohdemaissa, sekä kansallisen ja poliittisen riippumattomuuden tukemista erityisesti kolmannessa maailmassa. Neuvostovaikutuksen suora lisääminen oli toisella sijalla ja ilmeni pääasiassa koulutuksen ja kaikkinaisen kulttuuriyhteistyön kautta.

Neuvostoliitto vältti korostamasta ylivoimaisuuttaan vaan vetosi enemmän kulttuurien väli-

19. United States Information Agency (1960) 'Advance Release: for Monday papers, 1.2.1960', Stanford University: Hoover library collections. Neuvostoliiton ulkomaan lähettykset ylsivät 975 tuntiin viikossa, kun Voice of American viikoittainen määrä oli 609 tuntia. Tarkemmin Radio Moskovan toiminnasta, ks. Simo Mikkonen (2012) 'To control the world's information flows – Soviet Cold War broadcasting', teoksessa Andreas Fickers & Alexander Badenoch & Christian Heinrich-Franke (toim) *Airy Curtains in the European Ether. Broadcasting and the Cold War*, Baden-Baden: Nomos. Ilmestyy keväällä 2012.

20. Žukovin muistio keskuskomitealle, 16.7.1959. RGANI f. 5, op. 30, d. 304, ll. 78–84.

21. NSC 5607, Objectives. *Foreign Relations of the United States, 1955–1957*, 24, Washington: U.S. Government Printing Office, 220–23.

22. NSC 5607, Objectives. *Foreign Relations of the United States, 1955–1957*, 24, Washington: U.S. Government Printing Office, 220–23.

seen solidaarisuuteen. Ylivallan sijasta korostettiin kansainvälistä yhteistyötä. Niinpä esimerkiksi radion ja television osalta pyrittiin ohjelmien molemminpuoliseen vaihtoon, taiteilijoita ja turistiryhmiä lähetettiin vastavuoroisuusperiaatteella ja painotuotteita vaihdettiin tasapuolisesti. Koulutus, jolla oli erittäin keskeinen merkitys erityisesti kolmanteen maailmaan suuntautuvissa toimissa, oli pitkälti yhdensuuntaista, usein Neuvostoliiton antamaa teknistä koulutusta. Länsimaiden kanssa koulutusvaihto taas perustui periaatteessa vastavuoroisuuteen. Eräs Neuvostoliiton kulttuuristen toimien varhaisista tarkastelijoista totesi osuvasti, että ”kommunistien kulttuurinen diplomatia on informaation, taiteen, tieteen, sekä erilaisten kulttuuristen materiaalien, symbolien, henkilöiden ja ideoiden järjestelmällistä hyödyntämistä ulkopoliittisina välineinä”.²³

Kulttuurisuhteiden valtionkomitean vallaista kertoo sekin, että sen puheenjohtaja Juri Žukov hoiti esimerkiksi neuvottelut kahdenvälisestä sopimuksesta amerikkalaisten kanssa eikä suinkaan ulkoministeriö, huolimatta siitä, että julkisesti sopimuksen allekirjoitti suurlähettiläs Georgi Zarubin.²⁴ Tyypillisesti komitea hoiti asioiden järjestelyn taka-alalla, julkisuudelta piilossa, mistä lienee osittain johtunut sekin, että Juri Žukov on myös henkilönä jäänyt varjoon.²⁵ Hän toimi ennen Kulttuurisuhteiden valtionkomitean pestiään Pravdan varapäätoimittajana, kirjeenvaihtajana Ranskassa ja kirjoitti lukuisia matkakertomuksia sekä tietokirjoja maailman eri maista.²⁶ Vaikka Žukovin komitealle annettiin laajat valtuudet, hän pyrki jatkuvasti kasvattamaan auktoriteettiaan. Muistiossaan keskuskomitealle hän avoimesti ihaili Yhdysvaltain ulkomaille suunnatun propagandan tehokkuutta sekä eri osastojen kykyä neuvotella ja koordinoida toimiaan. Hänen mukaansa näitä oppeja tulisi soveltaa myös Neuvostoliiton ulkomaille suunnatussa propagandassa. Žukovin johtama komitea perustettiin juuri tällaiseksi koordinaatio- ja suunnitteluelimeksi.²⁷ Tämä myös

osaltaan selittää Yhdysvaltain ja Neuvostoliiton toimien päämäärien yhteneväisyyksiä.

Yhdysvaltain ja Neuvostoliiton kulttuurinvaihtosopimus 1958

Kuvaavaa on, että kun Yhdysvallat ehdotti Neuvostoliitolle kulttuurivaihto-ohjelmaa maiden välille vuonna 1949, tämä torjuttiin varsin suoraan. Neuvostoliitolla ei ollut halua molemminpuoliseen toimintaan.²⁸ Geneven huippukouksen (1955) jälkeen neuvostojohto puolestaan pyrki useiden kulttuurivaihtosopimusten solmimiseen. Iso-Britannia ja Ranska olivat ensimmäisten sopimusmaiden joukossa. Yhdysvallat oli vuorostaan varovainen ja epäili Neuvostoliiton motiiveja peläten vakoojia, joiden pääsyä Yhdysvaltoihin sopimus helpottaisi. Yhdysvallat ei myöskään ollut tottunut kulttuurin saralla maidenvälisiin laajoihin sopimuksiin, koska vaihdon katsottiin yleensä toimivan hyvin ilman yleissopimuksia, erityisesti kun monet vaihdon

23. Barghoorn (1960), 11.

24. Zarubin antoi sopimukselle Yhdysvalloissa käytetyn nimen, Lacy-Zarubin-sopimus. Zhukovin muistio Pospeloville tapaamisesta George Allenin kanssa, 2.1.1958. RGANI f. 5, op. 33, d. 72, l. 1.

25. Juri tunnettiin myös nimellä Georgi, ja hänet onkin helppo sotkea kuuluisampaan nimikaimaansa, marsalkka Georgi Žukoviin, joka toimi mm. puolustusministerinä 1950-luvun jälkipuoliskolla.

26. Žukov syrjäytettiin komitean puheenjohtajan paikalta 1962, jonka jälkeen hän oli vähemmän tärkeissä tehtävissä, kuten Neuvostoliiton rauhankomitean varapuheenjohtaja vuoteen 1982.

27. Žukovin muistio keskuskomitealle koskien Yhdysvaltain propagandapalvelun toimintaa, 20.1.1958. RGANI f. 5, op. 30, d. 270, ll. 6–25.

28. Unites States Department of State (1949) 'Cultural Relations Between the United States and the Soviet Union. Efforts to Establish Cultural-Scientific Exchange Blocked by the U.S.S.R.'. Stanford University: Hoover library collections. Muistion tarkoituksena oli epäilemättä osoittaa Neuvostoliiton estäneen sopimuksen syntymisen, joskin Yhdysvaltain tavoitteet molemminpuolisesta vapaasta ajatusten ja ihmisten vaihdosta olivat Stalinille mahdoton ajatus.

osapuolista olivat kolmannen sektorin toimijoita. Neuvostoliitto kuitenkin tarvitsi muodollisen sopimuksen, jotta sen hallinnonhaarat saisivat riittävän mandaatin laajamittaiseen toimintaan.

Jo ennen kahdenvälistä vaihtosopimusta Yhdysvallat onnistui käynnistämään yhden sotavuosina alkaneen vaihtomuodon, joka kuitenkin päätettiin lopettaa 1940-luvun lopulla. Kyseessä oli venäjänkielisen kerran kuukaudessa ilmestyvän *Amerika*-lehden levittämisestä Neuvostoliitossa. Neuvostoliitto sai vastaavasti levittää englanninkielistä *Neuvostoliitto*-lehteään Yhdysvalloissa. Yhdysvallat oli lopettanut vaihdon, koska lehden levittämistä Stalinin aikana sabotoitin ja käytännössä estettiin. Nyt lehdille annettiin uusi mahdollisuus. Painokseksi sovittiin 50 000. Vaikka *Amerika*-lehden sallittiin ilmestyä hyvätahdon eleenä Neuvostoliitossa, keskuskomitean ideologinen osasto oli antanut salaisesti tiukat ohjeet sen levittämisen estämiseksi, koska lehden katsottiin edustavan Yhdysvaltain propagandaa ja keskittyvän vain positiivisten puolien ylikorostamiseen ja rikollisuuden, rotusorron, työttömyyden ja kulttuurisen mädännäisyyden salaamiseen. Niinpä jakelun uudelleen alkaessa 1950-luvun puolivälissä puolue antoi ohjeet lehden sijoittamisesta vain syrjäisiin lehtikioskeihin, kauas metropysäkeiltä ja vilkkailta kaduilta. Lisäksi liki puolet tuli jättää kokonaan jakamatta, koska sopimuksen mukaan vajaa puolet lehdistä oli mahdollista palauttaa amerikkalaisille, jos niitä ei saatu myydyksi. Lisäksi, koska osa lehdistä saattaisi puolueen mukaan varoimienpiteistä huolimatta päätyä poliittisesti epävaikalle kohdeyleisölle, tuli *Amerika*-lehdessä esitetyt faktat kumota neuvostomedian vastapropagandakampanjoiden avulla.²⁹ Sopimus kuitenkin mahdollisti tärkeäksi katsotun Neuvostoliitto-lehden levittämisen Yhdysvalloissa, jonka avulla amerikkalaisille oli mahdollista esitellä Neuvostoliiton taloudellisia ja kulttuurisia saavutuksia sekä neuvostokansan elämää yleensä. Tästä lehdestä puhuttaessa ei käytetty sanaa propaganda.³⁰ Esimerkki on kuvaava Neuvosto-

liiton sitoutumisen asteesta molemminpuoliseen vaihtoon.

Toisaalta, vaikka tämä varhainen esimerkki korostaa neuvostoviranomaisten epäuskoa kansalaisten kykyyn torjua propagandaa, vuosikymmenen jälkipuolen kehitys osoittaa, että ainakin neuvostojohdon usko tähän vahvistui. Kyse lie neekin useamman eri linjan ristivedosta neuvostohallinnossa. Ideologisesta työstä vastaavat virkamiehet, samoin kuin KGB, olivat selkeästi vaihto-ohjelmia vastaan, mutta Hruštšov antoi hallinnollisen uudelleenjärjestelyn myötä maltillista ja uudistumismielistä linjaa edustaneille henkilöille ja hallinnonhaaroille huomattavasti liikkumavapautta. Johdon tuki oli selkeästi heidän puolellaan. Tässä mielessä 1950-luvun loppupuolen hallinnolliset muutokset ovat hyvin kuvaavia. Molotov, joka vielä Geneven jälkimainingeissa oli edelleen keskeisistä ulkosuhteista vastaavan ulkoministeriön johtaja ja ulkoministeri, vastusti ulkomaisten kontaktien laajentamista. Hänen syrjäyttämisensä kesäkuussa 1956 lopetti kamppailevien linjojen ristivedon ministeriössä ja mahdollisti uudenlaisten menetelmien mittavan hyödyntämisen ulkoministeriön kautta.³¹ Unkarin kansannousun nujertamista seurasi uusi rauhanomaisen ulkopolitiikan kausi, jolloin Neuvostoliiton ulkopolitiikan rauhanthahtoista luonnetta pyrittiin voimakkaasti korostamaan.³²

Kulttuurivaihtosopimukset eri maiden kanssa Hruštšovin kaudella ja myöhemminkin nousivat pitkälti samoja linjoja; niissä todettiin yhteiset periaatteet delegaatioiden ja tavar-

29. VOKSin uudelleenjärjestämisestä, NKP:n keskuskomitean sihteeristö, 5.9.1957. RGANI f. 89, per. 55, d. 21, ll. 3–5. Sama dokumentti on löydettävissä myös: RGANI f. 89, per. 46, d. 28, ll. 1–3.

30. VOKSin uudelleenjärjestämisestä, NKP:n keskuskomitean sihteeristö, 5.9.1957. RGANI f. 89, per. 55, d. 21, ll. 3–4.

31. Zubok (2007) 108, 113.

32. Zubok (2007) 176.

vaihdon suhteen. Käytännössä tämä tarkoitti näyttelyiden, media-aineiston sekä levytysten ja nauhoitusten molemminpuolista vaihtoa, ihmisten liikkuvuuden lisäämistä vaihto-opiskelijoiden, ammatillisten delegaatioiden sekä turistien muodossa. Lisäksi sopimukset sisälsivät neuvostonäkökulmasta erittäin tärkeinä pidettyjä konserttikiertueita. Neuvostoliiton kulttuurivaihdossa musiikki ja tanssitaide olivat keskeisellä sijalla, ja musiikki mainittiinkin sopimuksissa usein ensimmäisenä. Huippuartistien konserttikiertueiden ohella sopimukseen sisällytetyllä nauhoitusten ja levytysten vaihdolla edistettiin ennen kaikkea johtaviksi katsottujen neuvostosäveltäjien kuten Šostakovitšin, Kabalevskyn, Prokofjevin ja Hatšaturjanin mutta myös tärkeimpien venäläisen klassisen musiikin edustajien teosten levikkiä.³³

Musiikkivaihdon rinnalla myös media-aineiston vaihto kehittyi hyvin nopeasti. Ohjelmavaihtoa radion ja television osalta oli jo kesällä 1961 kaikkiaan 55 maan kanssa. Määrällisesti eniten vaihtoa tapahtui sosialistimaiden kesken, joilla oli oma yhteistyöelin OIRT, mutta myös länsimaiden kanssa. Pääasiallisesti näiden kanssa vaihdettiin dokumenttifilmejä ja suurten tapahtumien nauhoituksia sekä jonkin verran taideelokuvia.³⁴

Erityisesti taiteisiin liittyneen kulttuurivaihdon keskeisenä pyrkimyksenä oli luoda yhtäläisyysmerkkejä venäläisen korkeakulttuurin ja Neuvostoliiton rauhanomaisen ulkopoliitikan välille. Vaihdon tuli vahvistaa myös assosiaatioita kommunismin ja tieteellisen kehityksen sekä ylipäättään hyvän tasa-arvoisen elämän välillä. Neuvostojohto oli epäilemättä vilpiton toivoessaan rauhaa mieluummin kuin totaalista ydinsotaa, joka alkoi 1950-luvulla näyttää mahdolliselta. Tämä ei kuitenkaan estänyt käyttämästä kulttuurin ja rauhan positiivisia mielle yhtymiä omiin itsekkäisiin tarkoituksiin. Jos liennytyksellä olikin julkisesti ilmaistu päämäärä, pysyi pyrkimys todistaa neuvostojärjestelmän ylivertauisuus kulttuurivaihdon avulla aivan keskeisenä toimintaa oh-

jaavana tavoitteena. Vaihto-ohjelmiin ei valittu satunnaisia kulttuurielämän edustajia, vaan lähtökohtaisesti oman viiteryhmänsä huippuja, joskin tietyin poliittisin reunaehdoin.

Hruštšovin rauhanomaisen rinnakkainelolon merkityksistä ja tavoitteista on luonnollisesti kiistely. Rauhanomaisesta rinnakkainelosta kuitenkin tuli varsin keskeinen perustelu kulttuurivaihdolle ja sen laajentamiselle, olihan sen äänne lausuttuna tavoitteena molemminpuolisen ymmärryksen lisääminen ja liennytyksen edistäminen.³⁵ Rauhanomaisen rinnakkainelolon oli kansainvälisen propagandan ohella tarkoitus todistaa neuvostojärjestelmän ylivertauisuus kapitalistisiin järjestelmiin verrattuna. Kyse oli siis kansainvälisen painoarvon kasvattamisesta ja ideologisen taistelun kiihdyttämisestä sotilaallisia konflikteja välttämällä. Rauhanomaisen rinnakkainelolon uskottavuutta kuitenkin söi Neuvostoliiton samanaikainen varustautuminen: ydinpommin kehittäminen, ohjuskapasiteetilla keuhuskelu sekä ensimmäinen tekokuu, Sputnik. Kulttuurivaihdon ensimmäisen aktiivisen vaiheen seurauksena Yhdysvaltain ja Neuvostoliiton välille ei kehittynyt liennytystä vuoden 1959

33. Zhukovin ja Tshesnokovin muistio kulttuurivaihtosopimuksesta Yhdysvaltain kanssa, 6.5.1958. RGANI f. 5, op. 33, d. 72, ll. 71–85; neuvostoliittolaisen musiikin ja orkestereiden lisääntyneen aktiivisuus johti osaltaan siihen, että myös Yhdysvallat aktivoitui lähettämään orkestereitaan ulkomaisille kiertueille, ks. esim. Jonathan Rosenberg (2010) 'Fighting the Cold War with violins and trumpets: American Symphony Orchestras Abroad in the 1950s', Sari Autio-Sarasmo & Brendan Humphreys (toim.) *Winter Kept Us Warm. Cold War Interactions Reconsidered* (Helsinki: Aleksanteri Cold War Series).

34. Radio- ja televisiokomitean raportti NKP:n keskuskomitean 29.1.1960 päätöksen jälkeisestä kehityksestä. keväällä 1961. GARF f. 6903, op. 1, d. 675.

35. Žukovin ja Tšesnokovin muistio kulttuurivaihtosopimuksesta Yhdysvaltain kanssa, 6.5.1958. RGANI f. 5, op. 33, d. 72, ll. 71–85; rauhanomaisen rinnakkainelolon politiikan taustoista, ks. esim. Vladislav Zubok & Constantine Pleshakov (1996) *Inside the Kremlin's Cold War. From Stalin to Khrushchev* (Cambridge: Harvard University Press), 182–188.

lupaavista molemminpuolisista toimista huolimatta. Myös Neuvostoliiton tavoitteet näyttäisivät osittain kaksijakoisilta: toisaalta kulttuurivaihto-ohjelmien pyrkimyksenä korostettiin aidon vuoropuhelun lisäämistä, mutta samalla painotettiin pyrkimyksiä vaikuttaa vastapuolen väestöön, mikä viittaa kulttuuriseen kylmään sotaan. Arkistot tukevat molempia näkemyksiä, mikä myös sopii hyvin Hruštšovin ajan muutoksen ristiriitaiseen ulkopoliittikaan. Selvää on myös se, että kulttuurisista toimista tuli pysyvä ja keskeinen osa Neuvostoliiton ulkopoliittikan välineistöä myös Hruštšovin kauden jälkeen.

Ystävyysseurojen kasvava merkitys

Ennen kulttuurisuhteiden valtionkomiteaa (GKKS) ulkomaisista kulttuurisuhteista vastasi VOKS, Kulttuurisuhteiden yleisliittolainen yhdistys. Se lakkautettiin 1957 ja tilalle perustettiin SSOD, Ystävyysjärjestöjen keskusliitto, jonka koko nimi kuului Neuvostoliiton ystävyys- ja ulkoisista kulttuurisuhteista vastaavien organisaatioiden liitto. Tarkoitus oli laajentaa aiempaa ystävyysseurojen ja yhdistysten toimintaa. Tämä organisaatio hoiti keskitetysti esimerkiksi kaikkien kansallisten ystävyysseurojen, kuten Suomi-Neuvostoliitto-seuran asiat. Lisäksi sen alla toimi ammatillisesti järjestäytyneitä jaostoja, jotka pitivät yhteyttä saman alan ulkomaisiin toimijoihin.³⁶ Erityisen aktiivisen roolin omaksuivat juuri kansalliset ystävyysseurat, joiden kautta hoidettiin lukuisia kontakteja ja edistettiin kulttuurivaihtoon liittyneitä toimenpiteitä.³⁷ Seurojen kautta pyrittiin hoitamaan laajemman tiedon levittämistä Neuvostoliitosta, mutta niiltä saatiin myös välttämätöntä apua esimerkiksi vierailujen järjestämisessä kohdemaihin. Kohdemaiden järjestöt pidettiin mahdollisuuksien mukaan erillään paikallisista kommunistisista puolueista. Esimerkiksi Yhdysvaltain ja Neuvostoliiton ystävyysseurojen liitto sekä julkaisu *New World Review* pyrittiin pitämään näennäisesti erillään kommunisteista ja vetoamaan sillä mahdollisimman suureen joukkoon USA:n kan-

salaisia. Yhtä kaikki, Yhdysvallat-Neuvostoliitto-seuraa kontrolloi ja rahoitti Neuvostoliitto, kuten GKKS:n raportti antaa ymmärtää.³⁸

Kulttuurisuhteiden valtionkomitean, GKKS:n, ja Ystävyysseurojen keskusliiton, SSOD:n, keskinäinen työnjako oli periaatteessa selkeä. Ystävyysseurojen keskusliitto huolehti näkyvistä yhteyksistä ja yhteydenpidosta kohdemaiden eri tahoihin. Valtionkomitea sen sijaan oli ennen kaikkea voimakas valtionhallinnon elin, joka koordinoi useiden eri organisaatioiden, kuten ulkoministeriön, radiokomitean, kulttuuriministeriön, KGB:n, Inturistin ja ylipäättään kommunistisen puolueen keskuskomitean ulkosuhteita sikäli kuin ne katsottiin liittyvän kulttuuriseen toimintaan. Kaikkinaisen ulkomaille suuntautuva propaganda, kuten ulkomaille suunnatut painotuotteet ja radiolähetykset, laskettiin tähän kategoriaan. Kulttuurisuhteiden valtionkomitean päähuomio kuitenkin suuntautui ennen kaikkea sosialistisen maailman ulkopuolelle siinä missä ystävyysseurojen keskusliiton tärkeä toimintakenttä oli myös sosialistinen Eurooppa ja Aasia. Kulttuurisuhteiden valtionkomitea määritteli Ystävyysseurojen keskusliiton toimintaa, joka nähtiin erittäin tärkeänä osana käytännön tason kulttuurista vaikuttamista.

Ystävyysseurojen keskusliiton perusasiakirja korostaa kansandemokratioiden kanssa tapahtuvaa vaihtoa, mutta Italia, Ranska, Englanti, Suomi sekä Intia, Indonesia, Iran ja Japani mainitaan erikseen keskeisinä kohdemaina.³⁹ Ehkä hieman yllättävästi Saksaa ja Yhdysvaltoja ei täs-

36. VOKSin uudelleenjärjestämisestä, NKP:n keskuskomitean sihteeristö, 5.9.1957. RGANI f. 89, per. 55, d. 21, ll. 1–3.

37. Suomen osalta näitä toimia on ansiokkaasti kuvattu Suomi-Neuvostoliitto-seuran historiassa: Kaisa Kinnunen (1998) *Suomi-Neuvostoliitto-Seuran historia, 1944–1974*, Helsinki: Suomi-Venäjä-Seura ry.

38. Žukov keskuskomitealle, joulukuussa 1958. Kazakovin ja Romanovin raportti, 24.2.1959. RGANI f. 5, op. 33, d. 76, ll. 48–53.

39. VOKSin uudelleenjärjestämisestä, NKP:n keskuskomitean sihteeristö, 5.9.1957. RGANI f. 89, per. 55, d. 21, l. 2.

sä yhteydessä nostettu esille, vaikka nämä maat olivat keskeisesti esillä muissa yhteyksissä. Radiotoiminnan osalta Saksa oli Neuvostoliiton keskeisin kohdema, mutta radiolähetykset olivatkin kulttuurielimiä kautta tapahtunutta vaikuttamista aggressiivisempaa toimintaa. Yhdysvaltojen mainitsematta jättäminen taas tuntuu erikoiselta, sillä kulttuurivaihtosopimus Yhdysvaltain kanssa solmittiin vain kuukausia SSOD:n perustamisen jälkeen. Ystävyysseurojen liitto kuitenkin sisälsi oman Amerikoiden osaston, jonka yhdeksän työntekijää vastasi Amerikoiden kanssa tapahtuvasta vaihdosta, jonka keskeisin kohdema oli Yhdysvallat. Vastaavia osastoja oli yhteisesti kansandemokratioita, brittiläistä aluetta Kanada mukaan luettuna, Skandinavian maita, Länsi-Eurooppaa, sosialistista Kaukoitää, muuta Kaukoitää, Lähi-itää sekä Afrikkaa varten.

Organisaation keskeiseksi tehtäväksi nostettiin ystävällisten suhteiden ja molemminpuolisen ymmärryksen kehittäminen kohdemaiden kanssa. Samalla sen tuli tutustuttaa kohdemaiden väestöä Neuvostoliittoon ja sen elämään sekä korjata virheellisiä näkemyksiä Neuvostoliitosta. Länsimaisen median Neuvostoliitosta tarjoaman kuvan torjuminen oli keskeisellä sijalla.⁴⁰ Toiminnan tuli luoda sympatiaa Neuvostoliittoa kohtaan ja tukea viestiä Neuvostoliitosta kansainvälisen yhteistyön tukipilarina. Tarkoitus oli saada ulkomailta yhteistyökumppaneita, jotka levittäisivät Neuvostoliiton sanomaa uskottavammin kuin mihin Neuvostoliitto itse pystyi. Samalla organisaation tehtäväksi mainittiin myös tutustuminen kohdemaiden elämään, kieleen ja kulttuuriin.⁴¹ Ystävyysseurojen keskusliitto näyttäisikin edustaneen neuvostopropagandan ohella myös maltillisen linjan aitoja pyrkimyksiä liennytykseen. Sille Hruštšovin rauhanomainen rinnakkainelo näyttäytyi aitona mahdollisuutena laajentaa Neuvostoliiton yhteyksiä ulkomaailmaan.⁴²

Ystävyysseurojen keskusliitto oli näennäisesti kansalaisjärjestö. Puolueen sihteeristön päätös

osoittaa kuitenkin selvästi puolueen valvoneen sen toimintaa tarkasti. Tämä koski myös tasavaltojen omia ystävyysjärjestöjä, joita valvoivat sekä keskusliitto että paikalliset puolueorganisaatiot. Moskovassa myös laadittiin lista, joka nimesi tasavalloille suositellut kohdemat joiden kanssa tuli olla yhteydessä. Tyypillisesti nämä sisälsivät muutaman sosialistimaan. Harvoissa tapauksissa nimettiin länsimaa. Poikkeuksia olivat Viro ja Latvia, joille sallittiin yhteydet Suomeen, Ukrainalle yhteydet Italiaan, Georgialle Italiaan ja Kreikkaan, sekä Kazakstan ja Uzbekistan, joiden tuli olla yhteydessä sekä Intiaan että yleisesti arabimaailmaan.⁴³ Kyse oli kuitenkin ensisijaisesti Ystävyysseurojen kontakteista; mutta esimerkiksi ulkoministeriön ja KGB:n avulla tasavalloista oli luotu länsimaihin yhteyksiä, joilla pyrittiin vaikuttamaan ennen kaikkea näissä maissa asuviin Neuvostoliitosta emigroituneihin henkilöihin. Toisaalta nämä pyrkimykset usein sekoittuivat. Esimerkiksi Liettuan kommunistinen puolue oli pyrkinyt jo 1955, kaksi vuotta ennen VOKS:n lakkauttamista, kehittämään yhteyksiä maihin, joissa asui ulkomaisia liettualaisia. Heidän lukumääräkseen Liettuan kommunistinen puolue arvioi 750 000. Pystyäkseen levittämään liettuankielisiä julkaisuja ja kehittämään toimintaa puolue pyysi Moskovasta lisää rahoitusta, jota ei kuitenkaan silloin myönnetty.⁴⁴ Ystävyysseurojen keskusliiton

40. Raportti sektion jäsenten tapaamisista kulttuurisuhteisiin liittyvien ulkomaisten delegaatioiden kanssa, kesällä 1958. GARF f. 9576, op. 16, d. 24, ll. 164–166.

41. VOKSin uudelleenjärjestämisestä, NKP:n keskuskomitean sihteeristö, 5.9.1957. RGANI f. 89, per. 55, d. 21, l. 2–3.

42. Suslov vastaanotti vedoksen Ystävyysseurojen keskusliiton perustamisesta 15.8. ja sihteeristö teki päätöksensä 5.9.1957. RGANI f. 89, per. 55, d. 21, l. 3–4 & l. 1.

43. Tasavaltojen ystävyysseurojen yhdistysten uudelleenjärjestelystä, NKP:n keskuskomitean sihteeristö, 31.8.1958. RGANI f. 89, per. 55, d. 22, ll. 1–3. lista suositelluista yhteyksistä: l. 3. Päiväykseenä oli 31.8.1958.

44. Liettuan keskuskomitean kirje NKP:n keskuskomitealle 16.12.1955. RGANI f. 89, per. 55, d. 17, ll. 2–6.

perustamisen myötä resursseja ryhdyttiin keskittämään myös tähän toimintaan aiempaa enemmän.

Kansalta kansalle

Neuvostojohdon uskoa kulttuurisen vaikuttamisen tehokkuuteen ruokkivat monet seikat. Päänavaajina toimivat merkittävien neuvostoliitolaisten länsimaihin suuntautuneet matkat. Boris Polevoi, teoksen *Kertomus oikeasta miesten miehestä* kirjoittaja, lähestyi Hruštšovia kirjeitse toukokuussa 1958 kertoen kokemuksistaan Yhdysvalloissa. Hän neuvoi pääsihteerää, miten länsimaista yleisöä tuli lähestyä: kansanomaisella tavalla mutta varoen vääryinymärrysten suuren vaaran vuoksi puhumasta kommunismista ilman selkeitä, länsimaissa ymmärrettyjä esimerkkejä. Polevoi myös puhui yleisesti valtiojohtoon ulkopuolella vallitsevasta hyvästä tahdosta Neuvostoliittoa kohtaan, mikä helpottaisi rauhanomaisen rinnakkainelön markkinoinnista.⁴⁵

Polevoi korosti Yhdysvaltoihin suunnatun propagandan koskevan liian vähän tavallisten ihmisten elämää. Kommunistien ja sankarityöläisten sijasta Polevoim mukaan pitäisi keskittyä lääketieteen, sosiaaliturvan, koulutuksen ja tieteen kaltaisiin asioihin. Näin kommunismin etuja korostettaisiin ilman, että asiasta puhuttaisiin suoraan. Samalla kirjoitusten ja ohjelmien sävyä tulisi pehmentää, vähentää kaikkinaista julistamista ja keskittyä asianpitoiseen journalismiin.⁴⁶ Sama ongelma koski neuvostojohtoa, joka nähtiin yleisesti Kremlin mysteerisenä voimaeliittinä, kun heidät Neuvostoliitossa tiedettiin tavalliseksi ihmisiksi. Neuvostojohdo tulisivatkin tehdä lännessä paremmin tunnetuksi. Tätä edistäisivät esimerkiksi elämäkerrat, joita kirjoittamaan kannattaisi palkata joku Neuvostoliiton ulkopuolisen sosialistimaan kirjailija, puolueen valvonnassa tietysti.⁴⁷ Polevoi piti ongelmallisena myös neuvostolehdistön vihamielistä suhtautumista Yhdysvaltoihin ja tapaa korostaa Yhdysvaltain vastoinkäymisiä. Hänen mukaansa tämä voimisti neuvostovastaista propagandaa. Pole-

voin mukaan länsilehdistö oli jo lieventänyt neuvostovastaisuuttaan, mikä entisestään korosti neuvostolehdistön epäsympaattisuutta ja antoi lännen propagandisteille tilaisuuden osoittaa ”Neuvostoliiton pelkäävän kertoa kansalleen miten lämpimästi Yhdysvallat tervehtii neuvostosaavutuksia”. Esimerkkeinä Polevoi mainitsi Sputnikin, neuvostoartistien vierailut Yhdysvalloissa sekä Neuvostoliittoon saapuneiden amerikkalaisten lämpimän vastaanoton.⁴⁸ Merkittäväksi kirjeen tekee se, että useimmat hänen esittämistään asioista toteutettiin nopeasti.

Polevoim kirjettä seurannut raportti totesikin ”useimpien t[overi] Polevoim ehdotuksista ... olevan jo toteuttamisasteella.” Joukkotiedotuksen osalta sanomaa pyrittiin kehittämään ihmisystävällisempään suuntaan, joskin ongelmia koitui, koska toimittajat olivat tottumattomia luovaan ja ihmisläheiseen kirjoittamiseen. Artikkelien otsikot kertovat paljon: ”Miten NKP kiihdyttää etenemistä kohti kommunismia”, ”Mitä seitsenvuotissuunnitelma antaa jokaiselle neuvostokansalaiselle”, ”Mikä on Neuvostoliiton perusopetuksen uudelleenjärjestelyn keskeinen sisältö”.⁴⁹ Toisaalta, esimerkiksi radiossa käynnistettiin mittava uudelleenorganisointi, jonka tuloksena uutistarjontaa kehitettiin, siirryttiin entistä enemmän haastattelemaan tavallisia kansalaisia ja menttiin raportoimaan tapahtumapaikoille, toisin sanoen pyrittiin uudistamaan joukkotiedotusta länsimaisen mallin mukaisesti.⁵⁰ Radion

45. Polevoim kirjeestä Hrushtshoville, 12.5–26.12.1958. RGANI f. 89, per. 46, d. 13, ll. 8–12.

46. Polevoim kirjeestä Hruštšoville, 12.5–26.12.1958. RGANI f. 89, per. 46, d. 13, l. 12.

47. Polevoim kirjeestä Hruštšoville, 12.5–26.12.1958. RGANI f. 89, per. 46, d. 13, ll. 12–13.

48. Polevoim kirjeestä Hruštšoville, 12.5–26.12.1958. RGANI f. 89, per. 46, d. 13, ll. 13–14.

49. Polevoim kirjeestä Hruštšoville, 12.5–26.12.1958. RGANI f. 89, per. 46, d. 13, ll. 5–6.

50. Muistio keskuskomitealle koskien radiolähetysten kehittämistä koti- ja ulkomaisille yleisöille, 12.12.1959. RGANI f. 11, op. 1, d. 457, ll. 27–41.

ja ulkomailla jaettavien lehtien ohella viestiä tehostettiin lähetystöjen, ystävyysseurojen, festivaalien ja muun kulttuurivaihdon yhteydessä jaettavien esitteiden avulla. Esitteitä laatimaan kiinnitettiin johtavia neuvostokirjailijoita ja -toimittajia kuten Mihail Šolohov, Leonid Leonov, Konstantin Fedin ja Nikolai Tihonov. Heidän tehtäväkseen annettiin kerätä ympäri Neuvostoliittoa kokemuksia rauhanomaisen rinnakkainelolon, seitsenvuotissuunnitelman ja kommunismin näkyemisestä ihmisten arjen paranemisessa. Esitteiden julkaisun oli tarkoitus alkaa maaliskuussa 1959.⁵¹

Kulttuurivaihdon vaikuttavuuden maksimoimiseksi näkyvyyttä länsimaaisessa lehdistössä tuli myös lisätä. Länsimaisia journalisteja ja kirjailijoita tuli mahdollisuuksien mukaan saada lainaamaan neuvostojohtajien puheita kirjoituksissaan. Tätä varten merkittäviä kirjoituksia ja lainauksia neuvostojohtajilta tuli käännettä englanniksi ja ranskaksi eteenpäin jaettavaksi, esimerkiksi ystävyysseurojen kautta. Lehtien, radion, television ja elokuvateollisuuden tuli mahdollisuuksien mukaan osallistua tähän työhön.⁵² Ulkoministeriön ja lähetystöjen tuli myös osaltaan tarjota tietoa turistimatkoista Neuvostoliittoon. GKKS sai moitteita turismin laiminlyömisestä ulkomaisessa propagandassaan, ja sen tulikin nyt löytää sopivia länsimaisia toimittajia kutsuttavaksi Neuvostoliittoon kirjoittamaan kirjaa Neuvostoliitosta ja matkailusta.⁵³ Polevoin suosituksesta ulkomaisille kirjailijoille ja toimittajille järjestettiin stipendejä Neuvostoliittoon, jos näiden uskottiin tukevan poliittisia tavoitteita ja kirjoittavan suotuisasti Neuvostoliitosta.⁵⁴ Neuvostoliiton pyrkimyksenä olikin hankkia mahdollisimman vaikutusvaltaisia paikallisia toimijoita edistämään Neuvostoliiton ulkopolitiista agenda.

Vaikuttamisen monet muodot

Monet Neuvostoliiton kulttuuriseen vaikuttamiseen tähänneet toimet katsottaisiin länsimaissa normaaliksi kansainväliseksi toiminnaksi.

Puolueen kontrolloimassa Neuvostoliitossa kansainvälinen toiminta sisälsi kuitenkin aina poliittisen ulottuvuuden. Siinä missä kansainvälinen radiotoiminta lähes poikkeuksetta nähtiin poliittisena toimintana myös lännessä, konserttikierroksien olivat lännelle ennen kaikkea osa markkinavetoista taiteellista toimintaa kun taas Neuvostoliitossa ne kuuluivat ulkopolitiikan kulttuuririntamaan. Selkeästi poliittisen toiminnan piiriin on luettu Yhdysvaltain ja Neuvostoliiton välisen kulttuurivaihtosopimuksen seurauksena järjestetty amerikkalaisen kulttuurin näyttely Moskovassa kesällä 1959. Hieman yllättäen Neuvostoliiton vastaava näyttely New Yorkissa kuu-kautta aiemmin on toistaiseksi jäänyt tutkimuksen ulkopuolelle. Se kuitenkin tarjoaa mielenkiintoisen näkökulman Neuvostoliiton tärkeiksi katsomiin asioihin kulttuurivaihdon osalta.

New Yorkin näyttelyn järjestämiseen osallistui lukuisia neuvostohallinnon osia Kulttuurisuhteiden valtionkomitean valvonnassa.⁵⁵ Osansa työstä tekivät kulttuuriministeriö, ulkoministeriö, kauppa- ja teollisuusministeriöt sekä Yhdysvaltain suurlähetystö. Koordinoinnin helpottamiseksi näyttely jaettiin kahteentoista osaluueeseen, joita olivat muun muassa radio ja elektroniikka samoin kuin ihmisten hyvinvointi. Laajin osio oli kulttuuri, joka piti sisällään eri taidemuodot, kansojen kulttuurit sekä esimerkiksi ihmisten vapaa-ajan. Myös puolueen keskuskomiteassa kiinnitettiin eniten huomiota kulttuu-

51. Polevoin kirjeestä Hruštšoville, 12.5–26.12.1958. RGANI f. 89, per. 46, d. 13, l. 2.

52. Polevoin kirjeestä Hruštšoville, 12.5–26.12.1958. RGANI f. 89, per. 46, d. 13, ll. 2–3.

53. Polevoin kirjeestä Hruštšoville, 12.5–26.12.1958. RGANI f. 89, per. 46, d. 13, l. 3.

54. Muistioita keskuskomitealle Neuvostoliiton ulkosuh-teista, kesä 1959. RGANI f. 5, op. 36, d. 92, ll. 20–22.

55. Kuvaavasti GKKS:n vallan osalta komitean Žukov myös raportoi tarkkaan Moskovassa järjestetyn amerikkalaisen näyttelyn etenemisestä, vaikka se Neuvostoliiton maaperällä järjestettiin. Ks. RGANI f. 5, op. 30, d. 291, ll. 1–85.

riosion valmisteluun, mikä kävi ilmi muun muassa siitä, että alkuperäinen ehdotus kulttuuriosion näytteillepanosta tyrmättiin. Puolueen näkökulmasta olisi tarvittu enemmän painoa sille, miten puolue piti huolta taiteilijoista ja järjesti näille Yhdysvaltoja huomattavasti paremmat olot. Puolueen mielestä näyttelystä oli myös unohdettu naiskirjailijat, eikä taiteiden vapaata asemaakaan Neuvostoliitossa korostettu riittävästi. Puolue uskoi, että Neuvostoliiton vähemmistöille annettu huomio tekisi vaikutuksen ”Yhdysvalloissa köyhyydessä eläviin neekereihin, intiaaneihin ja Alaskan alkuasukkaisiin.”⁵⁶ Keskuskomiteassa tosin unohdettiin kiinnittää huomiota siihen, kuinka todennäköisesti nämä ryhmät löytäisivät tiensä Manhattanilla pidettävään näyttelyyn.

Näyttelyn yleiset tavoitteet olivat varsin yhteneviä Kulttuurisuhteiden valtionkomitean päämäärien kanssa: osoittaa neuvostokansan saavutukset kaikilla elämänalueilla ja tehdä selväksi Neuvostoliiton johtava asema suhteessa Yhdysvaltoihin. Samalla näyttelyn tuli korostaa rauhanomaista ulkopolitiikkaa sekä kulttuurisia, taloudellisia ja kauppasuhteita muun maailman kanssa.⁵⁷ Näyttelyn tuli myös korostaa Neuvostoliiton tulevaisuutta konkreettisin esimerkein. Näyttelyssä esimerkiksi atomien energian rauhanomainen käyttö oli keskeisellä sijalla.⁵⁸ Näyttelyä valmisteltaessa keskuskomiteassa näytettiin olevan aidosti närkästyneitä Yhdysvaltain kongressissa kesällä 1959 esitetyistä näkemyksistä, jotka kyseenalaistivat Neuvostoliiton rauhanpyrkimysten aitouden ja rauhanomaisten suhteiden tavoitteet.⁵⁹

Kulttuurivaihdon osalta Neuvostoliitolle oli aivan keskeistä taiteilijoiden liikkuvuus. Tämän osoittavat kulttuuriministeriön raportit puolueen keskuskomitealle. Vuoden 1960 ensimmäisen puoliskon aikana 663 taiteilijaa 31 eri maasta oli esiintynyt Neuvostoliitossa kulttuuriministeriön kutsusta. Samana aikana 2 905 taiteilijaa Neuvostoliitosta oli esiintynyt 53 eri maassa. Yli puolet matkoista suuntautui kapitalistisiin mai-

hin.⁶⁰ Nämä luvut eivät luonnollisesti sisällä ystävyysseurojen tai muiden organisaatioiden kautta tapahtuneita vierailuja. On huomattava, että kulttuuriministeriön kautta tapahtuneet vierailut veivät kerta toisensa jälkeen ulkomaille samoja huippuartisteja ja -ryhmiä. Kulttuurinvaihtosopimusten solmimista seurasikin usein yhden tai useamman merkittävän tanssiryhmän vierailu, suosikkeja olivat Moisejevin kansallinen tanssiryhmä, tanssiryhmä Berjodka, Georgian ja Ukrainan kansalliset tanssiryhmät, Bolšoin balletti sekä tietysti Puna-armeijan laulu- ja tanssiryhmä. Kaikki ne esittelivät neuvostopropagandan kannalta keskeisiä elementtejä: kansojen välistä ystävyyttä ja Neuvostoliiton kansojen perinnettä.⁶¹

Huippuedustajien valinta perustui tarpeeseen todistaa järjestelmän ylivoimaisuus, ulkomaille ei haluttu viedä mitään sattua. Tämä pyrkimys oli siinä määrin voimakas, että jopa ulkosuhteiden osalta kuivalla 1930-luvulla Neuvostoliitto lähetti huippujaan kansainvälisiin kilpailuihin. Muutama klassisen musiikin huippulahjakkuus kiersikin kansainvälisiä kilpailuja käytännössä voittaen näissä suvereenisti.⁶² Toisen

56. Temaattinen suunnitelma New Yorkin näyttelyn kulttuuriostasalle, 26.1.1959. RGANI f. 5, op. 36, d. 88, l. 13. Keskuskomitean tyrmäys alkuperäisille suunnitelmille: l. 47.

57. Keskuskomitean muistio New Yorkin näyttelyn suunnitelmista, 13.2.1959. RGANI f. 89, per. 55, d. 88, l. 48–49.

58. Muistio kulttuuriministeriölle New Yorkin näyttelyn suunnitelmista, 3.1.1959. RGANI f. 89, per. 55, d. 88, l. 53.

59. Žukovin muistio Yhdysvaltain poliittisesta tilanteesta, 19.7.1959. RGANI f. 5, op. 30, d. 290, ll. 93–97.

60. Kulttuuriministeriön raportti sen kautta tapahtuneista työmatkoista, elokuu 1960. RGANI f. 5, op. 36, d. 125, ll. 134–136.

61. Neuvostoliitosta lähteneiden esiintyjien määrä ylitti 1950-luvun jälkipuoliskolla säännöllisesti Neuvostoliittoon saapuvien esiintyjien määrän nelinkertaisesti.

62. Caroline Brooke (2001) 'Soviet Music in the International Arena', *European History Quarterly* 31, 231–264. Simo Mikkonen (2009) *Music and Power in the Soviet 1930s. A History of Composers' Bureaucracy*, New York: Mellen Press, 347–349.

maailmansodan jälkeen Neuvostoliiton blokkiin kuuluneisiin maihin lähetettiin laajempia taiteilijaseurueita ja artisteja harjoittelemaan kansainvälisiä kilpailuja varten. Kuitenkin vasta Stalinin kuolema avasi portit neuvostotaiteilijoiden globaalille läsnäololle. Niinpä 1950-luvun puoliväliin tultaessa neuvostotaiteilijoiden parhaimmisto alkoi kiertää laajasti myös Länsi-Euroopan maita. Puoluejohdolla tälle toiminnalle oli selkeät poliittiset tavoitteet.⁶³

Vuonna 1958 järjestetty ensimmäinen, Neuvostoliiton musiikkikulttuurin lippulaivaksi tarkoitettu Tšaikovskin pianokilpailu päättyi onnettomasti amerikkalaisen Harvey Cliburnin voittoon.⁶⁴ Puoluejohdon mielestä konservatoriot eivät keskittyneet riittävästi huippulahjakkuuksien valmistamiseen kansainvälisiin kilpailuihin.⁶⁵ Neuvostomusiikoiden menestys osoittaisi neuvostojärjestelmän ylivertauuden myös jatkossa. Lisäksi solistien valmentamisessa kilpailuihin laiminlyötiin toistakin kulttuurivaihdon tavoitteiden kannalta tärkeää periaatetta. Näiden ohjelmisto koostui ennen kaikkea länsimaisesta klassisesta musiikista, kun sen olisi tullut sisältää enemmän venäläistä ja neuvostomusiikkia. Keskuskomitea näki huippusolistit neuvostokulttuurin lähettiläinä, ja siksi uuden, neuvostoliittolaista elämää kuvaavan musiikin esittäminen oli ensiarvoisen tärkeää, etenkin kun kilpailuissa menestyneet solistit pääsivät laajoille kiertueille länsimaissa.⁶⁶

Kulttuurisen vaikuttamisen uusiin, ideologisesti jopa kyseenalaisiin muotoihin kuului puolueen virkamiesten yhteistyö amerikkalaisen bisneseliitin kanssa. Pyrittäessä mittaviin konserttikiertueisiin Yhdysvalloissa, amerikkalaiset tuottajat ja musiikkimaailman yritykset olivat keskeisellä sijalla. Vuoteen 1955 saakka kulttuurivaihto Yhdysvaltain kanssa oli käytännössä olematonta. Tuolloin kaksi huippumuusikkoa, pianisti Emil Gilels ja viulisti David Oistrach, tekivät laajan kiertueen Yhdysvalloissa. Yhdysvaltain viisumipolitiikka kuitenkin vaikeutti tulevien kiertueiden suunnittelua merkittävästi.

Neuvostojohdossa päätettiinkin vaihtaa taktiikkaa ja vedota amerikkalaisten virkamiesten sijasta promoottoreihin ja tuottajiin hyödyntäen markkinavoimien valtaa Yhdysvaltain hallintoon. Keväällä 1956 kulttuuriministeriö kutsui amerikkalaisen musiikkibisneksen johtavia nimiä Moskovaan. Kyseessä olivat Sol Hurok, Ferdinand Schang (Columbia Artists), Billy Rose (Broadwayn tuottaja), James Doolittle (promootori Los Angelesista) sekä Kurt Adler (San Franciscon ooppera) monen muun ohella. Vierailijoilta kyseltiin amerikkalaisia kiinnostavia esiintyjä. Solisteista muun muassa Oistrach, Gilels, Leonid Kogan, Svjatoslav Richter ja Vladimir Ashkenazi mainittiin. Ryhmistä Bolšoin baletti, Berjozkan ja Moisejevin ryhmät nousivat esille.⁶⁷ Käytännössä nämä olivat neuvostotaiteen kirkkaimpia tähtiä. Huomattavaa on myös se, että kaikki edellä mainituista vierailivat Yhdysvallois-

63. Vuonna 1959 keskuskomitea listasi musiikoiden voittamat kansainväliset palkinnot vuodesta 1936 lähtien. Listan mukaan 149 solistia oli ottanut osaa kansainvälisiin kilpailuihin, joissa 41 oli saanut ensimmäisen, 33 toisen ja 19 kolmannen palkinnon. Lisäksi kuusilla kansainvälisillä festivaaleilla oli ollut mukana 162 neuvostomusiikkoa, jotka olivat voittaneet 75 kulta-, 67 hopea- ja 20 pronssimitalia. Puoluejohdolle tämä oli osoitus Neuvostoliiton musiikkikulttuurin korkeasta tasosta. Ideologisen komission päätös "koskien puutteita neuvostomusiikoiden valmentamisessa kansainvälisiin kilpailuihin", 1.10.1959. RGANI f. 11, op. 1, d. 49, l. 19. Varhaisempi muistio aiheesta, 17.6.1959. RGANI f. 5, op. 30, d. 102, ll. 67–69.

64. Kulttuuriministeriö lohdutti puoluejohtoa vetoamalla siihen, että Cliburn oikeastaan edusti "venäläistä pianokoulu", koska hänen opettajansa oli Moskovan konservatorion käynyt venäläinen Rosina Lhévinne. Kulttuuriministeriön raportti kansainvälisen Tšaikovski piano- ja viulukilpailun tuloksista, 22.4.1958. RGANI f. 5, op. 36, d. 71, ll. 17–27.

65. Kulttuuriministeriön raportti kansainvälisen Tšaikovski piano- ja viulukilpailun tuloksista, 22.4.1958. RGANI f. 5, op. 36, d. 71, ll. 17–27.

66. Keskuskomitean kulttuuriosaston muistio koskien puutteita neuvostomusiikoiden valmentamisessa kansainvälisiin kilpailuihin, 17.6.1956. RGANI f. 5, op. 36, d. 102, l. 69.

67. Neuvostoliiton ystävyysseurojen keskusliiton säännöt, Suslov 1.4.1958. RGANI f. 89, per. 55, d. 7, l. 163–164.

sa laajoilla kiertueilla seuraavan viiden vuoden ajanjaksolla, viimeisimpänä Richter, joka sai lähteä matkalle Yhdysvaltoihin vuonna 1960, kun KGB oli ensin päästänyt Richterin Suomeen koekieluontoisesti.⁶⁸ Vaihtojen nähtiin edistävän kuvaa Neuvostoliitosta maailmanrauhan takaajana sekä kulttuurisesti ylivertaisena maana.⁶⁹

Kulttuurinvaihtosopimukset nostivat esille turismin. 1950-luvun puolivälistä Neuvostoliiton rajojen ulkopuolelle pääsikin entistä enemmän tavallisia kansalaisia samalla, kun turismia ulkomailta Neuvostoliittoon lisättiin.⁷⁰ Vaikka merkittävä osa matkailusta suuntautui edelleen Neuvostoliiton rajojen sisälle ja rajatummissa määrin muihin sosialistimaihin, myös kapitalistimaihin pääsy tuli mahdolliseksi. Käytännössä nämä olivat ryhmämatkoja, joille oli yleensä suunniteltu tiukka ohjelma, jonka noudattamisesta oli aina huolehtimassa KGB:n palkkaama ryhmänjohtaja tai vastaava tarkkailija. Usein matkoilla myös hyödynnettiin kaikkinaisia tilaisuuksia ulkomaisten yhteyksien solmimiseen kuten tilaisuuksia Neuvostoliiton kulttuurin esittelemiseen. Tämä saattoi olla neuvostoliittolaisen materiaalin jakamista kohdemaassa tai, kuten eräässä tapauksessa, ammattimuusikoiden jatkuva esiintymistä ulkomaanmatkalla, joka virallisesti oli turistimatka.⁷¹

Neuvostojärjestelmässä Ystävyyssseurojen keskusliiton turistikiintiöt eivät olleet suurimmat, mutta ne kuvaavat varsin osuvasti varhaisia ulkomaille suuntautuneita turistimatkoja. Niille asetettiin ennen kaikkea tavoite, että matkalle osallistujat edistäisivät puolueen parasta solmimalla sopivia ystävyyssuhteita kohdemaan ja Neuvostoliiton välille. Matkoille lähtevien tuli luonnollisesti olla lojaaleja, heillä piti olla oikeanlaiset poliittiset näkemykset ja heidän piti lisäksi kuunnella ennen matkaa ohjeistuksia siitä, miten ulkomailla tuli toimia. Matkat eivät myöskään olleet ilmaisia, vaan niistä joutui maksamaan, mutta toisaalta matkoja tuettiin. Liitto teki läheistä yhteistyötä Inturistin kanssa, jotta poliittiset tavoitteet matkoilla olisi mahdollista

saavuttaa. Esimerkiksi Yhdysvaltoihin suuntautuvilla matkoilla oli tavoitteena, että neuvostoturistit tapaisivat oman ammattinsa edustajia mutta myös maanmiehiään; ei-venäläisten tapauksessa omien kansallisuksiensa edustajia ja jälkeläisiä, joiden avulla heidän tuli mainostaa omaa kotimaataan.⁷²

Neuvostoliiton motiivit mittavaan kulttuurivaihtoon samoin kuin rauhanomaisen ulkopoliitiikan voimakas markkinoiminen herättivät länsimaissa myös ansaitusti laajaa epäluuloa. Esimerkiksi Yhdysvaltain ja Neuvostoliiton kulttuurivaihtosopimuksen yhteydessä CIA oli epävarma Neuvostoliiton todellisista tavoitteista epäilien pyrkimystä vakoilla lännen teknisiä innovaatioita.⁷³ Kulttuurivaihtoon jatkuttua useamman vuoden ajan ainakin osa CIA:n tarkkailijoista edelleen arvioi, että kulttuurisuhteiden varjolla harrastettiin mittavaa aseteknologian vakoilua.⁷⁴ Vaikka vakoilua varmasti tapahtuikin, laajat taiteilijaryhmien kiertueet, jotka sallivat erittäin vähän esiintymisten ulkopuolista toimintaa, oli-

68. KGB:n muistio keskuskomitealle, 7.12.1959. RGANI f. 5, op. 30, d. 103, l. 167. Richteristä tekivät epäilyttävän tämän saksalaiset sukujuuret, sekä kansanvihollisena ammuttu isä.

69. Kulttuuriministeri Mikhailov vierailujen merkityksestä: RGANI f. 89, per. 55, d. 7, l. 198.

70. Muisto koskien ulkomaista turismia Neuvostoliittoon, kevät 1954. RGANI f.5, op. 30, d. 70, ll. 110–112.

71. Raportti Italian SSOD:n aktiivien matkasta Italiaan, toukokuu 1960. GARF f. 9576, op. 16, d. 12, ll. 21–24. Vera Dulova ja Alexander Baturin, jotka olivat Bolšoi-teatterin muusikoita, olivat Neuvostoliitto–Italia-seuran kiertomatalla Italiassa antaen konsertteja jokaisessa vierailemassaan kaupungissa.

72. Ystävyyssseurojen keskusliiton turistimatkoista ulkomaille, NKP:n keskuskomitean sihteeristö, 20.5.1961. RGANI f. 89, per. 55 d. 8, ll. 1–2, 5–6.

73. Guy E. Coriden (1958) 'The Intelligence Hand in East-West Exchange Visits', *Studies in Intelligence* 2, 63–70. Coridenin CIA:n sisäisessä julkaisussa pysyi salaisena 1990-luvun puoliväliin saakka.

74. Amos K. Wylie (1962) 'Unfair Exchange', *Studies in Intelligence* 6, 9–16. Kyseisinä vuosina lanseerattu laserteknologia nostettiin esimerkiksi vakoilukohteista.

vat tuskin otollisia vakoilutoiminnalle. Sen sijaan Neuvostoliitosta saapuneiden opiskelijoiden keskuudessa oli KGB:n henkilöstöä, ja pitkäkestoisia henkilövaihtoja käytettiin varmasti myös vakoilutoimintaan, mutta näitä varten ei tarvittu kattavia vaihtosopimuksia.

Keskeisin kulttuurinvaihtosopimuksiin johtanut tekijä oli molemminpuolinen usko sopimusten kannattavuuteen. Myös Yhdysvaltain hallinnossa oltiin lopulta sitä mieltä, että menetykset jäisivät paljon hyötyjä vähäisemmiksi.⁷⁵ Erityisesti länsimaisten vaikutteiden uskottiin vaikuttavan merkittävästi ihmisten ajatteluun ja muututtavan Neuvostoliittoa peruuttamattomasti perusteista käsin. Tämä huomattiin myös Neuvostoliitossa jo varhain. Neuvostoliiton levittäessä musiikkiaan ympäri maailmaa vastineeksi saatiin valtavasti ulkomaisia nauhoituksia. Sopimusteksteihin kirjattiin käytännössä vain vaihdon kokonaismäärät, genret lähinnä mainittiin puolueen prioriteettijärjestyksessä (klassinen ja kansanmusiikki ensiksi), mutta ilman määriä. Mežniga, valtion ulkomaan kirja- ja levykaupasta vastaava organisaatio oli vuoden 1957 aikana ostanut Itä-Euroopan sosialistimaista 2 miljoonalla ruplalla liki 1,6 miljoona äänitettä. Ongelmana oli se, että levytyksistä merkittävä osa oli amerikkalaista ja englantilaista ”jazzahattavaa”⁷⁶ musiikkia. Lauuissa käsiteltiin vapaata rakkautta ja muita kevytmielisiä ja turhanpäiväisiä aiheita.⁷⁷ Tarkoille luetteloille Neuvostoliitosta lähtevästä materiaalista ei ollut vastinetta saapuvan materiaalin osalta.

Mutta vaikka lukuisat vastaavat ongelmat alkoivat vaihtojen seurauksena kasautua, kuten ensimmäiset korkean tason taiteilijoiden loikkaukset länteen, ei tavoitteista tingitty ennen Hruštšovin kauden loppuvuosi. Vuonna 1962 Juri Žukov syrjäytettiin Kulttuurisuhteiden valtionkomitean puheenjohtajan paikalta, eikä kulttuuri Neuvostoliiton politiikassa enää saavuttanut yhtä näkyvää asemaa. Valtionkomiteakin purettiin lopullisesti 1967, ja sen käyttämä valta palautui ulkoministeriölle, kulttuuriminis-

teriölle ja muille kansainvälisille toimijoille. Kulttuurinvaihtosopimukset, sekä ylipäättään taiteilijaseurueiden vaihto, turismi, opiskelijavaihto ja muut kulttuurivaihdon muodot kuitenkin jatkuivat omalla painollaan. On erittäin todennäköistä, että sillä on ollut keskeinen merkitys erityisesti länsimaisten vaikutteiden virtaamisessa Neuvostoliittoon. Kulttuurivaihdon merkitys niin Neuvostoliitolle ja sen kansalaisille kuin kohdemaillekin on alue, johon tuleva tutkimus toivottavasti tuo lisää valoa.

Kulttuurivaihto Hruštšovin ulkopoliitikassa

Alussa esille nousseen kulttuurisen kylmän sodan määrittelyn mukaisesti kulttuuridiplomatia kuvaa Neuvostoliiton ulkopoliitiikkaan kytkeytyviä kulttuurisia toimia vain osittain. Toisaalta 1950-luvun loppupuolella suoran propagandan merkitys selkeästi väheni ja ryhdyttiin korostamaan epäsuoria toimia. Neuvostohallinnossa ilmenikin pyrkimyksiä amerikkalaistyyliiseen kulttuuridiplomatiaan. Ulkomaisia kulttuurisuhteita kontrolloivien henkilöiden joukossa oli runsaasti pehmeämmän linjan kannattajia, joiden näkemysten mukaan kapitalistinen maailma oli mahdollista kohdata ilman jyrkkää vastakkainasettelua. Brežnevin kaudella nämä kuitenkin joutuvat mukautumaan konservatiivien vaatimuksiin, ja suoran propagandan osuus korostui hienovaraisten vaihto-ohjelmien kustannuksella. Tässä suhteessa Kulttuurisuhteiden valtionkomitean vallan väheneminen 1960-luvun puolivä-

75. Richmond (2003) 16–18. Richmond on kirjassaan käynyt läpi sopimuksen solmimiseen johtanutta kehitystä. Hänen mukaansa hallinnossa päädyttiin siihen, että USAn kieltäytyminen sopimuksesta olisi ollut Neuvostoliitolle liian suuri propagandavoitto myös niiden mielestä, jotka uskoivat vakoiluun sopimuksen nojalla.

76. Käytetty termi venäjäksi oli ”dzhazirovannoi”.

77. Ideologisen komission päätös ”gramofonilevytuotannon merkittävistä puutteista”, 22.4.1958. RGANI f. 11, op. 1, d. 9, l. 19–27.

1950-luvun loppuvuosina Neuvostoliitto ryhtyi voimakkaasti markkinoimaan Neuvostoliittoa matkailumaana myös länsimaissa. Matkailua edistävien tahojen edistyksellisyys kuitenkin törmäsi ongelmiin, joita Neuvostoliiton sisäisestä turvallisuudesta vastaavat tahot kuten KGB asettivat. U.S.S.R. (US edition) no 112, 1959.

liä kohden ja lopullinen lakkauttaminen vuonna 1967 ilmentävät kehitystä hyvin. Hruštšovin kaudella kulttuuri oli aivan keskeisellä sijalla Neuvostoliiton ulkomaille suuntautuneessa toiminnassa, kun taas myöhemmin kulttuurinen vaikuttaminen oli vain yksi toimintakenttä muiden joukossa. Toiminnan linjat kuitenkin vakiinutettiin 1950- ja 1960-luvun taitteessa, mikä tekee ajankohdan tarkastelusta erityisen tärkeän.

Neuvostoliiton ulkomaisen kulttuurivaihdon tutkimuksessa myös sen moniulotteisuus aiheuttaa ongelmia. Siihen kuuluu useita osasia, joita perinteisesti tutkitaan eri oppiaineiden puitteissa. Niinpä esimerkiksi kulttuurivaihdossa keskeisellä sijalla ollut radio- ja televisio-ohjelmien vaihto ja -yhteistyö katsotaan mediahistorian alaan kuuluvaksi. Samoin kulttuurivaihdon kehäänkärkenä toimineet musiikki ja tanssi taas usein rajataan musiikin- tai teatterintutkimuksen tehtäväksi. Silti tämä toiminta turismin, ystävyyskaupunkiverkostojen, sekä useiden muiden kulttuurivaihdon ilmentymien ohella luettiin Neuvostoliitossa osaksi kulttuurista vaikuttamista samoin kuin ulkopolitiikan kulttuurista ulottuvuutta. Näillä toimilla pyrittiin edistämään yhteistä poliittista päämäärää.

Kulttuurivaihtoa voidaan tarkastella Neuvostoliiton poliittisena toimintana, kuten tässä artikkelissa on tehty. Onkin kokonaan toinen asia, miten yksittäiset henkilöt kulttuurivaihdon kokivat. Vaihdon eri muodoissa mukana olleet eivät useinkaan edes ajatelleet toteuttavansa Neuvostoliiton poliittisia tarkoituksia, vaan toiminta oli heille täysin epäpoliittista. Vaihdon vaikutukset saattoivat olla myös täysin toisenlaisia kuin neuvostojohdossa suunniteltiin. Sen sijaan että vaihtoon osallistuneet olisivat edustaneet Neuvostoliittoa, heille saattoi olla paljon tärkeämpää saada ammatillisia kontakteja tai vaikkapa löytää Neuvostoliitosta puuttuvia länsimaisia kulturettavaroita.

Suomen, kuten monen muunkin länsimaan näkökulmasta kulttuurivaihto mahdollisesti laajamittaiset neuvostoliittolaisten huippuartistien vierailut, välillä jopa pienten tapahtumien ohjelmistoon. Kulttuurivaihdon kautta monet myös löysivät ystäviä Neuvostoliiton alueelta tai pääsivät jopa matkustamaan Neuvostoliittoon. Neuvostoliitto pyrki alun perinkin kätkemään vaihtotoiminnan poliittiset ulottuvuudet. Tarkoituksena kuitenkin oli, että poliittiset päämäärät toteutuisivat Neuvostoliiton tunnettuuden ja sen aiempaa positiivisemmän maineen kasvuna. Tämä tavoite ainakin osittain saavutettiin esimerkiksi Suomen kohdalla, jossa suuri osa vanhasta venäläisvihasta onnistuttiin voittamaan. Jos molempuolinen ymmärrys vaihtojen seurauksena lisääntyikin, neuvostojärjestelmän paremmuutta kulttuurivaihto ei kuitenkaan voinut todistaa. Harvassa länsimaassa ihmiset olivat valmiita luopumaan markkinataloudesta neuvostomallisen sosialismin hyväksi.

Vaikka Neuvostoliitto onnistui houkuttelemaan ihmisiä toimimaan itseään hyödyttävällä tavalla kulttuurivaihtoprojekteissaan, useimmat niihin osallistuneet katsoivat toimivansa omista lähtökohdistaan käsin eivätkä edustavansa Neuvostoliittoa. Tämä koskee erityisesti länsimaisia ihmisiä, mutta myös monia neuvostokansalaisia. Vaikka monien länsimaiden kansalaisten on ajateltu toimineen Neuvostoliiton laskuun, harva yksilö näin käytännössä teki. Huomattavasti useammin heillä oli omat syynsä toimia tavalla, jonka Neuvostoliitto katsoi hyödyttävän itseään. Suoranainen Neuvostoliiton lukuun toimiminen oli harvinaisempaa kuin salaliittoteoriat antaisivat olettaa. Suomenkin tapauksessa sisäpoliittiset tai henkilökohtaiset vaikuttimet olivat paljon tärkeämpiä motiiveja osallistua Neuvostoliiton kanssa tapahtuvaan kulttuurivaihtoon kuin usko Neuvostoliiton järjestelmän ylivoimaisuuteen saati sen toimivuuteen Suomessa.

Aleksei Golubev

Neuvostoturismien ja läntisen kulutuskulttuurin kohtaaminen Suomessa

Aleksei Golubev käsittelee neuvostoturismia Suomessa osana rautaesiripun yli tapahtunutta yleistä tiedonvaihtoa. Neuvostoturismilla ulkomaille oli merkittävä vaikutus myöhäisneuvostoliittolaiseen yhteiskuntaan, sillä se tuhosi virallisen myytin lännestä, vei pohjan Neuvostoliiton suurelta kertomukselta sosialistisen järjestelmän etevämyydestä ja loi sosiaalisen tilauksen kuluttajasuuntauneemmalle talouselämälle.

Toisen maailmansodan jälkeisenä aikana valtavaksi paisunut kansainvälinen turismi on ollut yksi dynaamisimmin kehittyneistä kaupallisista toiminta-aloista. Tiiviissä vuorovaikutuksessa vakiintuneiden poliittisten, sosiaalisten ja taloudellisten järjestelmien kanssa se on saanut yhä suuremman roolin kansainvälisessä politiikassa. Ylikansallisenä ilmiönä turismi ylitti valtioiden rajat mukaan lukien itä-länsi-jaon.¹ Se oli erityisesti yksi niistä kanavista, joiden kautta kaksi vastakkaista blokkia sai tietoa toistensa olosuhteista rautaesiripun ylitse.

Koska sosialistisen ja kapitalistisen blokin välinen raja merkitsi myös politiikan, talouden ja yhteiskuntajärjestelmien rajalinjaa, sosialistimaiden ja länsimaiden välinen turismi oli monisyinen ilmiö kulttuurisine, taloudellisine, ideologisine ja poliittisine ulottuvuuksineen. Olosuhteissa, joissa sosialistijohtajien säätämä sensuuri rajoitti informaation kulkua lännen ja idän välillä, turistimatkat länteen merkitsivät neuvostokansalaiselle harvinaista mahdollisuutta saada tietoa – ja itäeurooppalaiselle mahdollisuutta pi-

tää yllä muistoa – markkinataloudesta, länsimaisen yksilöllisyyden muodoista ja valtion ja yhteiskunnan välisten suhteiden malleista, hyvin erilaisesta kirkon roolista, toisenlaisesta historiallisen muistin käsitteestä jne. Turistina saadut kokemukset olivat erityisen tärkeitä neuvostokansalaisille, sillä matkat länteen pakottivat heitä arvioimaan uudelleen neuvostopropagandan tyrkyttämiä ideologioita olettamuksia, kulttuurisia stereotyyppioita ja myyttejä ja jopa arkisia kulttuurisia käytäntöjä.

Turismi oli yksi rautaesiripun ylittäneistä tiedonvaihdon muodoista. Muita olivat kilpailevat poliittiset diskurssit ja retoriikat, läntiset televisio- ja radio-ohjelmat ja lännen kulutustavaroitten ja läntisten ajattelutapojen tuonti, mitkä saivat aikaan itäblokkissa laajalti yhteiskunnallista tyytymättömyyttä vakiintuneisiin poliittisiin ja sosioekonomisiin toimintamalleihin. Tämä tyytymättömyys oli syntynyt kuitenkin osittain sosialismin niukkojen resurssien vertaamisesta pikemminkin kuviteltuun kuin ”todelliseen” länteen.²

1. Turismin tutkimuksen historiografia on viime vuosina kasvanut valtavasti. Yleistä teoriaa nykyturismista sosiaalisenä, kulttuurisena ja taloudellisena ilmiönä esitellään teoksissa: Dean MacCannell (1976) *The Tourist: A New Theory of the Leisure Class*, New York: Schocken Books ja John Urry (1990) *The Tourist Gaze: Leisure and Travel in Contemporary Societies*, London: Sage Publications Ltd. Kokoelmateos (2009) Jamal Tazim and Mike Robinson (toim.) *SAGE Handbook of Tourism Studies*, London: Sage, esittelee uusimpia kunnianhimoisia yrityksiä koota yksiin kansiin turismin tutkimuksen erilaisia käsitteellisiä lähestymistapoja.

2. Rautaesiripun ylitse tapahtuneen tiedonvaihdon roolista: Robert D. English (2000) *Russia and the Idea of the West: Gorbachev, Intellectuals, and the End of the Cold War*, New York: Columbia University Press; (2004) Gerd-Rainer Horn and Kenney Padraic (toim.) *Transnational Moments of Change. Europe 1945, 1968, 1989*, Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.; (2008) Katherine Pence and Paul Betts (toim.), *Socialist Modern. East German Everyday Culture and Politics*, Ann Arbor: The University of Michigan Press; Sergei Zhuk (2010) *Rock and roll in the Rocket City. The West, identity, and ideology in Soviet Dniepropetrovsk, 1960–1985*, Washington, D. C: Woodrow Wilson

Tässä artikkelissa käsitellään Suomeen suuntautunutta neuvostoturismia osana rautaesiripun yli tapahtunutta yleistä tiedonvaihtoa. Artikkelin päälähteitä ovat Suomessa käyneiden entisten neuvostoturistien, heidän sukulaistensa tai ystäviensä haastattelut, lisäksi on haastateltu matkojen järjestämisestä vastanneita Neuvostoliiton matkatoimistojen työntekijöitä. Haastattelut, joita on kaikkiaan kaksikymmentä, on tehty 2009, ja niitä säilytetään Petroskoin valtionyliopiston suullisen historian keskuksen arkistossa. Ne, jotka vastasivat kysymyksiini, edustivat Suomen matkojensa aikaan erilaisia yhteiskunnallisia ryhmiä kouluttamattomista työläisistä älymystön edustajiin, ja heissä oli sekä kaupunkilaisia että maaseudulla asuvia. Suomessa haastatellut kävivät vuosina 1964–1989 (vaikkakin useimmin 1980-luvulla), ja heidän matkojensa tarkoitus vaihteli: oli tavanomaisia viikon ryhmämatkoja, ammattiin liittyviä matkoja (ns. kokemusten vaihtoa), sukulaisivierailuja ja jopa määräraikainen työ (venäjän opettajana Joensuun yliopistossa).

Koska haastattelut ovat osana suullista historiaa erityisiä historiallisia lähteitä, tulkitsen niitä

varsin laajassa poliittisen ja sosiokulttuurisen tutkimuskirjallisuuden viitekehyksessä, jossa käsitellään sekä Neuvostoliiton sosiaalishistoriaa että kontakteja rautaesiripun yli.³ Todentamiskeinoina käytän myös muita primaari- ja sekundaarilähteitä: muistelmia, turistikokemusten synnyttämää neuvostohuumoria arjen realiteettien vertailusta rautaesiripun molemmin puolin sekä virallisia asiakirjoja, joilla säädeltiin ulkomaille suuntautuvaa neuvostoturismia. Yritän näiden monitahoisten lähteiden pohjalta jäljitellä neuvostoturismien käytäntöjen kehitystä ja osoittaa, että Suomen neuvostoturismi oli kompleksinen sosiokulttuurinen ilmiö. Nojaan myös neuvostoturismia käsittelevään tutkimukseen, joka oli pitkään laiminlyöty mutta on viime vuosina lisääntynyt. Suomalaistutkijat ovat keskittyneet enimmäkseen suomalaisten matkailuun Neuvostoliitossa. Johtava alan suomalainen asiantuntija on Auvo Kostianen, joka on myös *Annals of Tourism Research* -aikakauslehden toimituskunnan jäsen. Venäjänkielisessä ja englanninkielessä historiografiassa vastakkainen suuntaus (idästä länteen) on huomion keskipisteenä.⁴

Center Press; (2010) Sari Autio-Sarasma, Katalin Miklóssy (toim.), *Reassessing Cold War Europe*, London: Routledge. "Kuvittelun" lännen roolista Itä-Euroopan ja Neuvostoliiton muutoksessa ks. (2010) György Péteri (toim.) *Imagining the West in Eastern Europe and the Soviet Union*, Pittsburgh, Pa.: University of Pittsburgh Press.

3. Neuvostoliittolaisia näkökulmia kylmän sodan poliittisiin vaiheisiin, ks.: Vladislav M. Zubok (2007) *A Failed Empire: The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev*, Chapel Hill: University of North Carolina Press. Neuvostoliiton viimeisten aikojen kulutuskäytännöistä Yu. N. Afanasiev (toim.) (1997) *Sovetskoe obshchestvo: Vozniknoveniie, razvitiie, istoricheskii final*, Moskova: RGGU; A. V. Shubin (1997) *Istoki perestroiki, 1978–1984*, Moskova: Venäjän tiedeakatemian etnologian ja antropologian instituutti; Robert D. English (2000) *Russia and the Idea of the West: Gorbachev, Intellectuals, and the End of the Cold War*, New York: Columbia University Press; Alexei Yurchak (2006) *Everything Was Forever, Until It Was No More: The Last Soviet Generation*, Princeton, NJ: Princeton University Press. Neuvostoliiton viimeisten aikojen kuluttajakäytännöstä ks. (2005) *Liudi i veshchi v sovetskoi*

i postsovetskoi culture: Sb. statei, Novosibirsk; Serguei Alex Oushakine (2010) "Totality Decomposed: Objectalizing Late Socialism in Post-Soviet Biochronicles", *The Russian Review* 69, 638–69.

4. *Turizmin* vuosikerran (2006) useissa artikkeleissa on käsitelty neuvostoturismia. Ks. Anne Gorsutš ja Diana Koeneker (toim.) (2006) *Turizm: the Russian and East European tourist under capitalism and socialism*, Ithaca: Cornell University Press. Vuonna 2011 Anne Gorsutš julkaisi monografian neuvostoturismista: Anne Gorsutš (2011) *All this is your World. Soviet Tourism at Home and Abroad after Stalin*, Oxford: Oxford University Press. Ukrainassa Neuvostoliiton ja länsimaiden välistä turistivirtaa on eri näkökohdista tutkinut Aleksei Popov. Alexey Popov (2008) "Sovetskie turisty za rubezhom: ideologia, kommunikatsiia, emotsii (po otchetam rukovoditelei turistskikh grupp)," *Istorichna panorama* 6, 49–56; Alexey Popov "Tenevyie storony zarubezhnogo (vyezdno) turizma v Sovetskom Sojuze (1960–1980-e gg)," *Kultura narodov Prichernomoria* 135 (2008), 74–78. Ks. myös Ekaterina Andrejeva (2006) *Evolutsiia turistskikh praktik russkikh vo Frantsii (nachalo XIX-nachalo XXI vv.)*. Tutkielma historiatieteiden kandidaatin tutkintoon, Saratov State University. Neuvosto-

Vuoden 1948 sopimus sysäys neuvostoturismiin

Huolimatta kahdesta Neuvostoliittoa vastaan käydystä sodasta vuosina 1939–1940 ja 1941–1944 Suomi vältti sodanjälkeisen sovjetisoinnin, mikä tapahtui useimmissa Itä-Euroopan maissa. Kuitenkin vuonna 1948 Neuvostoliitto ja Suomi allekirjoittivat Ystävyy-, yhteistyö ja avunanto-sopimuksen, joka tosiasiallisesti veti Suomen Neuvostoliiton vaikutuspiiriin. Vuodesta 1948 lähtien ja aina itäblokin romahdukseen asti Suomen oli ulkopoliitikassaan ja jossain määrin myös sisäpolitiikassaan otettava huomioon Neuvostoliiton intressit. Monen länsimaisen politiikan tutkijan ja kommentaattorin mielestä tämä neuvostoliittolais-suomalainen ”erityissuhde” merkitsi samaa kuin vapaaehtoinen alistuminen Neuvostoliiton tahtoon – tätä asiantilaa kuvattiin myöhemmin halventavalla termillä *Finlandisierung*, suomettuminen.⁵ Kuitenkin Suomi säilytti demokraattiset laitoksensa ja vapaan markkinatalousjärjestelmän ja oli talous- ja kulttuuri-suhteissaan vahvasti suuntautunut läntiseen Eurooppaan; Pohjoismaiden neuvostoon Suomi liittyi 1955 ja EFTA:n liitännäisjäseneksi 1961. Myöskään suomalainen elämäntapa ei juuri eronnut länsieurooppalaisesta elämäntavasta.

turismia Suomessa ovat käsitelleet Aleksandr Tšistikov ja Aleksandr Vakser Pietarin Historian instituutista ja Aleksei Golubev ja Tatjana Nikulina Petroskoin valtionyliopistosta. Aleksandr Tšistikov on keskittynyt venäläis-suomalaisiin turistikontakteihin Hruštševin aikana. Hän on käyttänyt arkisto- ja henkilölähteitä selvittäessään miten kuva kummastakin maasta rakentui turismikokeusten pohjalta. Aleksandr Tšistikov (2009) ”Finlandiia serediny 1950-kh – serediny 1960-kh godov glazami sovet-skogo cheloveka,” *Rossia i Finljandiia v mnogopoljarnom mire: 1809–2009. Materialy mezhdunarodnoi rossiisko-finljandskoi nauchnoi konferentsii*, Petroskoi, 2009, 71–72. Aleksandr Vakser tutki Leningradin ja Suomen välistä turistiraittia 1950- ja 1960-luvulla. Aleksandr Vakser (2009) ”Finlandiia i Leningrad. 1950–1960-e gg.,” *Sankt-Peterburg – Helsinki. Helsinki – Sankt-Peterburg* (SPb, 2005), 169–173.) Ks. myös Alexey Golubev (2010) ”Ustnaia istroia sovet-skogo turizma v Finlandii v 1950–1991 gg.,” Grinchenko, Gelinada, Natalia Khanenko-Friesen (toim.) *U*

The Los Angeles Times -lehden reporterit kuvaili 1974 Helsinkiä tyypilliseksi länsimaiseksi kaupungiksi huolimatta Neuvostoliiton selvästi haivaavasta vaikutuksesta Suomen poliittiseen elämään:

”Vierailijat havaitsevat, että kadut ovat täynnä kaiken merkisiä autoja suurista amerikkalaisista malleista uusimpiin japanilaisautoihin. Joka puolella kaupunkia on uusia rakennuksia, jokunen Euroopan hienoimpia hotelleja ja vilkkaimpia yöklubeja, ja ihmiset ovat yhtä hyvin pukeutuneita kuin useimmissa läntisissä suurkaupungeissa. Joka kesä pääkaupunkiin tulvii tuhansia turisteja, jotka ostavat kauniisti muotoiltuja ja hyvin tehtyjä vaatteita, lasitavaraa, posliinia, huonekaluja ja koruja, joista Suomi on kuuluisa...”⁶

Neuvostoliiton ja Suomen välisten suhteiden erityisluonteen takia Suomesta tuli houkutteleva kohde valtion järjestämille matkoille, eli viralliselle neuvostoturismille. Esimerkiksi vuonna 1990 noin 343 000 neuvostokansalaista vieraili Suomessa, mikä merkitsi monin verroin suurempaa turistivirtaa kuin mihinkään muuhun länsimaahan.⁷ Suomalaisten päättäjien lojaalius neuvostujohtoa kohtaan teki Suomesta luotettavan matkakohteen. Kun muut länsimaat tarjosivat

poshukakh vlasnogo gosolu. Usna istioia iak teoriia, metoda dzhereho (Kharkiv: PP Torgsin Plius, 57–63.) Tatjana Nikulina on tutkinut ystävyyskaupunkiliikkeen aiheuttamaa Suomen ja Neuvostoliiton välisen turismin kasvua. Tatjana Nikulina (2009) ”Pobratimskii sviazi Karelii i Finlandii v 1960–1980 gody i razvitiie mezhdunarodnogo turizma,” *Rossia i Finljandiia v mnogopoljarnom mire: 1809–2009. Materialy mezhdunarodnoi rossiisko-finljandskoi nauchnoi konferentsii*, Petroskoi, 88–90.

5. Katso esim. Timo Vihavainen (1991) *Kansakunta rähmällä: suomettumisen lyhyt historia*, Helsinki: Otava 1991.

6. Seeger Murray (1974) ”Finland Remains Under Political Thumb of Russia,” *Los Angeles Times*, April 27.

7. (1990) Narodnoie khoziaistvo SSSR: statisticheskie ezhegodnik, Moscow: Finansy i statistika, 663. Vertailun vuoksi todettakaan, että samana vuonna 156 000 neuvostokansalaista kävi Turkissa, 105 000 Japanissa, 102 000 Yhdysvalloissa ja 85 000 Italiassa.

pyynnöstä poliittisen turvapaikan neuvostokansalaisille, Suomesta loikkaajat lähetettiin säännöllisesti takaisin Neuvostoliittoon. Poikkeamat tästä käytännöstä perustuivat yksittäisten suomalaisten aloitteellisuuteen ja edellyttivät loikkaajan nopeaa siirtymistä Ruotsiin, jolla ei ollut samanlaisia veloitteita kuin Suomella.⁸

Suomesta tuli tärkeä kauppakumppani ja tietellisen ja teknisen tiedonvaihdon kohde Neuvostoliiton teollisuudelle.⁹ 1950-luvulla esimerkiksi Neuvostoliiton kahdenvälinen kauppa Suomen kanssa oli suurempi kuin minkään muun länsimaan kanssa.¹⁰ Tästä syystä selvästi erottuva neuvosturistien ryhmä Suomessa olivat insinöörit, teknikot ja muut ammatti-ihmiset, jotka vierailivat suomalaisissa yrityksissä hankkimassa tietoa länsimaisen teollisuuden ja maatalouden tuotantotavoista.

Neuvostoliiton ja Suomen raja-alueeseen vaikutti Euroopan alueiden välinen yhteistyö, joka oli erityisen aktiivista Pohjois-Euroopassa sen jälkeen kun Pohjoismaiden neuvosto perustettiin vuonna 1952. Vaikka Venäjän raja-alueet alkoivat virallisesti osallistua alueiden väliseen yhteistyöhön vasta

Neuvostoliiton romahduksen jälkeen, varhaisia, 1960-luvulla alkaneita, virallisia yhteistyön muotoja olivat kulttuurivaihto ja ystävyyskaupunkitoiminta. Neuvostoliiton pohjoisella alueella tärkeimpänä pidettiin kulttuurista yhteistyötä poliittisesti lojaalin Suomen kanssa. Yhteistyöhön osallistui lähinnä Neuvosto-Karjala. Vuonna 1950 Helsingissä järjestettiin ensimmäinen neuvostokarjalaisten taiteilijoiden näyttely, ja sitä seurasi näyttelyitä muissakin kaupungeissa: Varkaudessa (1966 ja 1976), Rovaniemellä ja Kemissä (1969) sekä Turussa (1975). Vastaavasti suomalaisten taiteilijoiden näyttelyitä järjestettiin useaan kertaan Neuvosto-Karjalan pääkaupungissa Petroskoissa.¹¹ Ystävyyskaupunkiliikkeen alueellinen näkökulma Suomen ja Neuvostoliiton välisissä suhteissa sai alkunsa Murmanskin ja Rovaniemen virallisten suhteiden solmimisesta 1962, mitä seura-

si Petroskoin ja Varkauden vastaava sopimus 1965.

1950-luvun puolivälistä lähtien neuvostokansalaiset saivat itse henkilökohtaisesti pitää yhteyttä ulkomailla asuviin sukulaisinsa. Suurimmassa osassa Neuvostoliittoa tämä oli hyvin harvinaista, mutta Neuvosto-Karjalassa tilanne oli erilainen, sillä siellä asui merkittävä osa Neuvostoliiton suomalaisista, lähes 28 000 henkilöä, vuoden 1959 väestönlaskennan mukaan. Vaikka enemmistö heistä oli inkerinsuomalaisia, jotka olivat eläneet etnisenä ryhmänä Venäjällä 1700-luvun alusta lähtien, ainakin kolmasosa suomalaisista oli Itä-Karjalaan vuoden 1918 ja 1930-luvun alun välillä tulleita emigrantteja tai heidän lapsiaan, ja monilla heistä oli lähisukulaisia Suomessa.¹² Ensimmäiset kontaktit rajan yli otettiin postitse, mutta pian tehtiin vierailuja molemmiin puolin. 1980-luvulle tultaessa rajan yli oli solmittu suuri määrä henkilökohtaisia kontakteja, jotka osaltaan lisäsivät turistimatkojen määrää Neuvostoliitosta Suomeen.

Neuvostoturistien virta Suomeen erityisesti läheisestä Neuvosto-Karjalasta oli siinä määrin vuolas, että se pystyi tuottamaan sosiaalista tietoa suomalaisesta todellisuudesta. Silloinkin kun Suomessa käyneet henkilöt olivat Neuvosto-Karjalassa vähemmistönä, matkoja koskevaa tietoa jaettiin henkilökohtaisella tasolla hyvin te-

8. Vladislava Krasnov (1986) *Soviet Defectors: The KGB Wanted List*, Stanford, Calif.: Hoover Institution Press, Stanford University, 153–154.

9. Ks. Tatiana Androsova (2007) "Economic Interests in Soviet-Finnish Relations," Maria Lähteenmäki, Maria (toim.), *The Flexible Frontier. Change and Continuity in Finnish-Russian Relations*, Helsinki: Aleksanteri Institute, 127–144.

10. Androsova (2007) 140.

11. Zifa Yusupova (1987) (toim.) *Khudozhniki Karelii: Spravochnik*, Petroskoi: Karelia.

12. Ks. suomalaisten diasporan historiasta Neuvosto-Karjalassa: Irina Takala (2002) *Finny v Karelii i Rossii. Istoriiä vozniknoveniia i gibeli diaspori*, Pietari: Zhurnal Neva. Irina Takala (1998) "Finny-immigranty," Einar Kiuru (toim.) *Finny v Rossii: istoriia, kultura, sudba*, Petroskoi: Petrozavodsk State University Press, 95–128.

hokkaasti – tämä oli tyypillinen tilanne Neuvostoliiton kaltaisessa suljetussa yhteiskunnassa, jossa kansalaisten oli pakko luoda tiedonvaihtoa varten epävirallisia sosiaalisia käytäntöjä kompensoidaan virallisen tason sensuuria.¹³ Olen haastatellut karjalaisten suomalaisia ystäviä ja sukulaisia, ja heidän kertomuksensa matkoista olivat lähes yhtä yksityiskohtaisia kuin itse turistien, mikä osoittaa että matkaketomusten uutuus ja aitous, samoin kuin niiden silmiinpistävä ristiriita tavanomaisten Neuvostoliitossa levitettyjen tarinoiden ja maan ankean sosialistisen todellisuuden kanssa, takasivat niiden tehokkaan leviämisen neuvostoyhteiskuntaan epävirallisten tietokanavien kautta.¹⁴

Neuvostoturistien löysivät läntisen kulutusyhteiskunnan

Ukrainalaisen historian tutkijan Alexei Popovin mukaan neljä neuvostotodellisuuden piirrettä saa vastaparikseen neljä länsimaista piirrettä: toisen maailmansodan muisto, läntinen individualismi, uskonnon rooli yhteiskunnassa ja kulutustavaroiden runsaus ja erilainen kulutuskulttuuri.¹⁵ Omakohtainen tutustuminen länsimaiseen todellisuuteen johti usein vastaavien neuvostorealiteettien uudelleenarviointiin. Tässä artikkelissa keskityn länsimaiden konsumerismiin osittain siksi, että siitä oli haastateltavillani tavallisesti elävin vaikutelma – mikä todistaa, että se oli tärkein kolmesta muusta ”suuresta löydöstä” – ja osittain siksi, että länsimainen konsumerismin ”löytäminen” oli osa laajempaa ilmiötä: länsimaiset kulutustavarat vaikuttivat Neuvostoliiton sosialistisen järjestelmän uudelleenarviointiin.¹⁶

Kulutustavaroiden runsaus ja saatavuus vähittäiskaupassa oli useimpien neuvostoturistien ensimmäinen tärkeä vaikutelma Suomesta. Vastakohta Neuvostoliiton kauppojen tyhjiin hyllyihin¹⁷ oli niin suuri, että turistit kuvasivat itsensä kaupan ikkunoiden edessä, jotka olivat täynnä juustoa ja makkaraa ynnä muuta tavaraa, kuten yksi haastateltavistani muisteli:

”Ensimmäisellä matkalla valokuvassimme itsemme lähellä kaupan ikkunaa, joka oli täynnä esimerkiksi juustoa ja makkaraa. [Tähän aikaan] en osannut edes kuvitella, että on muunkinlaisia juustoja kuin Rossijskij tai sulatejuusto. Ja siellä niitä näki yli sata lajia! Minua ei uskoittaisi, jos kertoisin kotona, että näin sata lajia makkaraa. Siksi otimme valokuvia, joissa näkyy taustalla juustoa, jotta voimme näyttää niitä ja kertoa niistä jälkepäin.¹⁸

Näitä kuvia löytyy monen neuvostoturistin valokuva-albumeista. Ravintoloiden monet ruokalajit – neuvostoturistiryhmiä aterioiden olivat tavallisesti etukäteen maksettuja – herättivät myös siinä määrin ihmetystä, että läksiäisaterialla ei

13. Svetlana Boyrn (1994) *Common Places. Mythologies of Everyday Life in Russia*, Harvard University Press. Alustavia huomioita yksityisestä tiedonvaihdosta Neuvostoliitossa ks. myös: Aleksandr Levinson (2009) ”Predvaritelnye zamechaniia k rassuzhdeniiam o privatnom”, *Novoie Literaturnoie Obozrenie*, 100, 567–582. Yksityiskohtaisempi yhtä marginaaliryhmää Leningradissa käsittelevä tapusanalyysi, joka käsittelee myös yksityisiä verkostoja tiedonvaihdon keinoina: Elena Zdravomyslova (2002) ”The Cafe Saigon Tusovka. One Segment of the Informal-Public Sphere of Late-Soviet Society”, (2002) R. Miller, R. Humphrey, E. Zdravomyslova (toim.), *Biographical Research in Eastern Europe. Altered Lives and Broken Biographies*, Aldershot: Ashgate, 141–177.

14. Sergei Kurotskinin haastattelu Petroskoissa 3. syyskuuta 2009, jota säilytetään suullisen historian keskuksen arkistossa Petroskoin valtion yliopistossa.

15. Popov, Alexey, ”Po tu storonu ‘zhelezno go zanavesa’: Velikiie otkrytiia sovetkikh turistov”, luettavissa: <http://hist-tour.livejournal.com/2011/06/23/> (haku 28 June 2011).

16. Joseph Brodskyn henkilökohtainen arvio neuvostojärjestelmästä muuttui läntisen kulttuurin vaikutuksesta, tähän kuuluivat myös maahan tuodot kulutustavarat: Joseph Brodsky (1995) ”Spoils of War”, *On Grief and Reason: Essays*, London: Hamish Hamilton, 3.

17. Ks. hyvä valokuvareportaasi kulutustavaroiden jatkuvasta puutteesta Neuvostoliiton kauppoissa: Sergei Konegen (2011) ”Sovetskaia trgovlia”, *LiveJournal account*, January 8, 2011, <http://konegen.livejournal.com/41872.html>.

18. Eduard Belkovskin haastattelu, Petroskoi 4.7.2009. Suullisen historian keskuksen arkisto, Petroskoin valtionyliopisto.

ollut harvinaista, jos neuvostoturistit varastivat ”eksoottista” ruokaa (kuten banaaneja) vietäväksi Neuvostoliittoon.¹⁹

Toinen läntisen kulutuskulttuurin aiheuttama šokki odotti neuvostoturisteja, jotka majoituivat suomalaisperheisiin tai vierailivat niissä. Miehille tuotti melkein tuskaa se tosiasia, että suomalaisperheillä saattoi olla varaa useampaan autoon – erään vastaajan tädin perheellä oli auto päivittäiseen käyttöön, toinen erikoistilanteita varten ja kolmas kotona vielä asuvan nuorimman pojan käytössä. Neuvostoliitossa taas ihmisiltä vei vuosia ennen kuin he pystyivät ostamaan uuden auton, ja saatavilla olevat käytetyt autot maksoivat enemmän kuin uudet.²⁰ Monia järkytti se, että Suomessa käytettyjä autoja dumpattiin, vaikka ne olivat vielä suhteellisen hyvässä kunnossa. Eräs haastateltavani pettyi kuullessaan, että laki kielsi tällaisten autojen oston ja myynnin.²¹ Suomalaiset keittiöt herättivät naisissa kateutta samoin kuin huonekalut ja suomalaisten kotien laitteet yleensäkin. Yksi haastateltavistani muisteli, että ”jopa perheissä, joilla oli varsin kohtalaiset tulot, keittiöt olivat paremmin varustettuja ja aivan omaa luokkaansa verrattuna neuvostoperheiden keittiöihin.”²²

Arjen erot tässä suhteessa olivat toisinaan häkellyttäviä; niinpä haastateltava, jonka Suomen matkaan vuonna 1989 sisältyi käynti suomalaisella maatilalla, mainitsi: ”Navetta sopi paremmin ihmisasunnoksi kuin monet talot Venäjällä.”²³

Nämä huomiot autoista ja keittiöistä ovat tärkeitä, koska niistä saa käsityksen Suomen neuvostoturistien antropologiasta. Neuvostoturistit näkivät, että keskiverroilla suomalaisperheellä oli varaa sellaisiin asioihin, kuten useamman auton hankintaan tai hyvin varustettuun keittiöön, jotka Neuvostoliitossa olivat merkinä korkeasta sosiaalisesta asemasta ja arvovallasta. Korkean statuksen kulutustavaroiden helposta saatavuudesta pääteltiin, että länsimainen elintaso oli yleensäkin ”korkeampi” kuin elintaso Neuvostoliitossa, joka tunnettiin omasta kokemuksesta.

”Heidän” ja ”meidän” välinen elintasokuilu synnytti loogisia kysymyksiä, jotka murskasivat virallisten neuvostonarratiivien uskottavuuden ja luotettavuuden. Eräs haastateltava muisteli:

”Jokainen keskiverto neuvostokansalainen oli saatu uskomaan, että kapitalistisissa maissa elettiin köyhästi, että tavalliset ihmiset näkivät nälkää ja että kaupoissa tuotteiden hinnat olivat pilvissä. Mutta kun neuvostoihminen tuli jo Bulgariaan tai Tšekkoslovakiaan, – puhumattakaan Suomesta – nämä stereotyypit romahtivat. Puhtaita katuja, tilavia asuntoja, puhtaita toiletteja, ja ruokatavaraa, vaatteita ja elektroniikkaa runsaasti saatavilla – kaiken tämän näkeminen oli järkyttävää.”²⁴

Länsimaisen konsumerismin ”suuri löytö” ei tietenkään ollut aito löytö. Neuvostokansalaiset saivat tietoa elintason eroista erilaisten tietokanavien kautta, joita olivat länsimaiset kirjat, elokuvat, muoti (erityisesti muotilehdet), tuontitavararat, länsimaiset radiolähetykset ja tietysti myös toiset neuvostoturistit. Haastateltavieni joukosta ensimmäinen turisti matkusti Suomeen 1964; kuitenkin tämä henkilö, joka kyllä myönsi olleensa hämmästyneyt Suomen korkeasta elintasosta, kielsi kulttuurišokin tutustuttuaan henkilökohtaisesti suomalaiseseen kulutuskulttuuriin:

19. Sergei Arkavinin haastattelu, Petroskoi 4.8.2009. Suullisen historian keskuksen arkisto, Petroskoin valtionyliopisto.

20. Sergei Kurotškinin haastattelu.

21. Fjodor Krivonoženkon haastattelu, Kondopoga 8.8.2009. Suullisen historian keskuksen arkisto, Petroskoin valtionyliopisto.

22. Vera Kondratievan haastattelu, Petroskoi 14.8.2009. Suullisen historian keskuksen arkisto, Petroskoin valtionyliopisto.

23. LiliaTeplovan haastattelu, Petroskoi 14.7.2009. Suullisen historian keskuksen arkisto, Petroskoin valtionyliopisto.

24. Eduard Belkovskin haastattelu.

”Siinä ei ollut mitään uutta, että he elivät paljon paremmin kuin me. Sen me jo tiesimme. Ihmiset kertoivat, ne, jotka olivat käyneet siellä ennen meitä, kertoivat palattuaan. No, mistä me tiesimme? Uutiset levisivät nopeasti. Sekään, mitä me kerroimme [matkastamme], ei järkyttänyt kuulijoita. Tuohon aikaan ihmisillä oli tapana matkustaa ulkomaille. Meillä oli tietenkin tämä rautaesirippu, mutta... noina vuosina monet matkustivat ulkomaille, joten ehkei sitä ollutkaan sitä rauta...”²⁵

Länsimaisen todellisuuden omakohtainen kokeminen turistimatkoilla oli kuitenkin tärkeää, sillä se pakotti ihmiset neuvostojärjestelmän ja sosialistisen elämäntavan uudelleenarvioitiin. Monet entiset neuvostoturistit myönsivät tunteensa Neuvostoliittoon palatessaan mielipahaa siitä, että neuvostososialismi, jonka he olivat uskoneet läntistä kapitalismia paremmaksi, pärjäsi tosiasiaissa huonosti vertailussa sellaisenkin pienen maan kanssa kuin Suomi.²⁶ Eräs toinen haastateltavani muisteli, että kaksi samaan turistiryhmään kuulunutta rouvaa oli kysynyt matkan lopulla suomalaisoppaalta: ”Mitä meidän pitäisi tehdä, että mekin voisimme elää yhtä hyvin kuin te täällä Suomessa?”²⁷ Toinen haastateltava purskahti nauruun, kun häneltä kysyttiin vaikutelmia neuvostotodellisuudesta sen jälkeen, kun hän oli palannut turistimatkalta Suomesta.²⁸ Länsimaisella kulutuskuulttuurilla oli päärooli tässä pettymyksessä, sillä jatkuva pula kulutustavaroista oli silminpistävämpää kuin vaikeammin havaittavat mutta sitäkin tärkeämmät eroavuudet esimerkiksi poliittisessa kulttuurissa ja ihmisoikeustilanteessa.

Neuvostojohto yritti tietenkin kontrolloida tai pikemminkin muokata kansalaistensa turistivaikutelmia. Yksi esimerkki näistä yrityksistä oli *Neuvostoliitto: 100 kysymystä ja vastausta* -teos, joka oli yksi esimerkki yrityksistä luoda virallinen tulkinta kaikkein näkyvimmistä eroavuuksista Neuvostoliiton ja länsimaisen todellisuuden välillä.²⁹ Vaikka kirja julkaistiin 27 kielellä, sen venäjänkielisellä laitoksella oli kuitenkin

suurin levikki. Kuten kirjan johdannossa annettiin ymmärtää, venäjänkielisen laitoksen ensisijaisena lukijakuntana olivat neuvostoturistit, jotka matkailivat länsimaissa. Kirjassa esitetyt kysymykset mukailivat niitä kysymyksiä, joita haastateltavieni mielissä oli herännyt, kuten esimerkiksi: ”Miksi neuvostokulttijat haluavat mieluummin tuontitavaroita?” tai ”Miksi Neuvostoliitossa on niin vähän yksityisautoja?” Neuvostoturistien edellytettiin ottavan vastaukset tästä kirjasta, mikäli länsimaiden kansalaiset tekisivät heille samantyyppisiä kysymyksiä. Mutta itse asiassa kirjan ehdottamat tulkinnot toimivat myös keinoina muokata neuvostoturistien kokemuksia länsimaisesta kulutuskuulttuurista. Sellaisilla virallisilla julkaisuilla kuin *Neuvostoliitto: 100 kysymystä ja vastausta* – joka oli vain yksi niistä teoksista, joilla neuvostopropagandaa levitettiin – yritettiin luoda keinotekoisista vastakaisuutta länsimaiden kulutuskeskeisyyden ja Neuvostoliiton henkisyttä korostavan kulttuurin välille:

K: Kun puhutaan elintasosta, amerikkalaisilla on yhdenlaiset kriteerit, kun taas Neuvostoliitossa aivan toisenlaiset asiat ovat tärkeitä. Kuinka näitä voidaan vertailla?

V: Yhdysvalloilla on taipumus mitata elintaso yksityisautojen määrän ja niiden hinnan perusteella, kun taas meille ilmaisten palvelujen yhtäläinen saatavuus on tärkeämpi kriteeri. Tietenkin aineelliset

25. Raisa Safran haastattelu 24.7.2009. Suullisen historian keskuksen arkisto, Petroskoin valtionyliopisto.

26. Fjodor Krivonoženkon, Sergei Arkavinin ja Sergei Kurotškinin haastattelut.

27. Sergei Arkavinin haastattelu. Suomalaisen oppaan vastaus oli: ”Eläkää omassa päässäne.” Tämä vastaus tuntui oudolta haastateltavasta; mutta se näyttää loogiselta, kun otetaan huomioon neuvostokollektivismiin ja länsimaisen individualismin välinen suuri ero, mikä oli toinen neuvostoturistien ”suuri löytö” ulkomailla.

28. Fjodor Krivonoženkon haastattelu.

29. (1980) V. Prošutinski (toim.) *SSSR: 100 voprosov i otvetov*, Moscow: APN.

asiat ovat tärkeitä ihmiselämässä, erityisesti hyvät asiat mukaan lukien autot. Tässä suhteessa Yhdysvallat on vielä edellä meitä. Mutta me uskomme, että elintaso ei määritä vain (tai ei jopa lainkaan) aineellisten asioiden omistaminen. Perustavalaatumme tärkeitä yksilön tyytyväisyydelle: hyvä terveys, koulutus, yksilön henkinen pääoma ja luottamus huomiseen. Nämä asiat muodostavat henkilökohtaisen hyvinvoinnin perustan, ja kaikki ne ovat tarjolla neuvostokansalle.”³⁰

On vaikea arvioida, kuinka tehokasta tämä propaganda oli, koska ajatus Neuvostoliiton henkisyiden ylemmydestä verrattuna länsimaiseen arjen materialismiin oli osa Neuvostoliiton suurta kertomusta, joka läpäisi ihmiselämän syntymästä kuolemaan – ja sillä on suuri vaikutus vieläkin säilyneiden neuvostokulttuurin jäänteiden välityksellä. Mutta kuten osoitan seuraavassa luvussa, arkikulttuurin käytäntöjen tasolla ihmiset olivat taipuvaisia vähät välittämään näistä tulkinnoista ainakin jo 1970-luvulta lähtien, kun turismista länteen tuli tärkeä taloudellinen resurssi.

Kun valtio halusi kontrolloida tiedon leviämistä Neuvostoliiton ja länsimaiden elintasoeroista, käytännöllisempiä keinoja sen toteuttamiseen oli turistien valikointi. Saadakseen luvan Suomen matkalle, tai mihin tahansa kapitalistiseen maahan, potentiaalisen turistin oli todistettava poliittinen luotettavuutensa useissa Kommunistisen puolueen paikallisosaston tarkastuksissa. Mikä tahansa epäilyttävä merkintä henkilön menneisyydessä, kuten avioero, saattoi olla syy matkustusluvan epäämiseen.³¹ Tämä tarkastusmenettely oli mahdollista välttää vain, jos ulkomailla asuva lähisukulainen lähetti henkilökohtaisen vierailukutsun. Joskus tarvittiin henkilökohtaisia suhteita neuvostohierarkian ylätasolle erityisesti myöhäissosialismin aikana, jolloin matkat länsimaihin nähtiin enenevässä määrin taloudellisena mahdollisuutena.³²

Kaikissa turistiryhmissä oli mukana pakollinen KGB-upseeri tavallisen turistin vaeuvuvussa;

hänen tehtävänään oli varmistaa muiden ryhmän jäsenten lojaalisuus.³³ Erään haastateltavistani, joka halusi osallistua Suomen-matkallaan paikalliseen juhannuksen viettoon, oli voitettava ”vastuuhenkilön” vastarinta, ja sen jälkeen ”vastuuhenkilö” tuli väkisin mukaan juhannusjuhlaan.³⁴ Seuraava neuvostokasku käsittelee samaa aihetta:

”Italiaan matkustavalla turistiryhmällä on viimeinen kertaus tulkin kanssa ennen lähtöä: ’Kirjoittakaa ylös joitakin hyödyllisiä sanontoja ranskaksi: Kuinka pääsen hotelliin, Kuinka paljon kivennäisvesi maksaa...’ Yksi turisteista keskeytti hänet: ’Kuinka sanotaan: Etsin poliittista turvapaikkaa?’ Eräs toinen turisti puuttui välittömästi puheeseen tiukalla äänensävyllä: ’Miksi haluat tietää sen?’ ’Halusin vain tietää, kuka on ryhmämme KGB-mies.’”³⁵

Joka tapauksessa länsimaisen konsumerismin houkutusten ja sosialistisen elämäntavan välisessä taistelussa jälkimmäinen oli yhä enemmän häviävänä osapuolena. Se oli tosiasia, joka heijastui selvästi neuvostoturismin kehitykseen myöhäissosialismin aikana.

Sosialismin lähettiläestä shoppailijaksi

Yksi neuvostoelokuvan historian suosituimmista elokuvista, *Timanttikäsi* (1968), kuvasi neuvostoturistien ryhmää nimeämättömässä Välime-

30. Prošutinski (1980) 19.

31. Eduard Belkovskin haastattelu.

32. Sergei Arkavinin haastattelu.

33. Mihail Goldenbergin haastattelu 23.7.2009 Petroskoissa. Suullisen historian keskuksen arkisto, Petroskoin valtionyliopisto; Lilia Teplovan haastattelu.

34. Lilia Teplovan haastattelu.

35. Suosituimmat kaskut (*anekdoty*), tämä mukaan luetuna, levisivät Neuvostoliitossa vain suullisessa muodossa, sillä ne olivat kriittisiä vallitsevaa sosialista, poliittista ja kulttuurista järjestelmää kohtaan. Itse kuulin ko. anekdotin muutaman kerran 1990-luvulla, mutta sen liittyminen tyypilliseen neuvostotodellisuuteen (valvova KGB) osoittaa sen syntyneen Neuvostoliitossa.

ren maassa. Elokuvan alussa päähenkilö jää jälkeen muusta ryhmästä ja tulee melkein raahatuksi prostituoidun huoneeseen, kun hänen matkatoverinsa tulee apuun ja selittää pettyneelle naiselle eri kielten sekamelskalla, jota venäjänkielinen yleisö helposti ymmärsi: ”Russo turisti, obliko morale, verstehen?” (Venäläinen turisti, moraalinen ihminen, ymmärrätekö?). Tämän fraasin, josta on tullut osa neuvostoliitolaista intertekstuaalisuutta, elokuvan käsikirjoittaja arvioi virallisesti organisoidun neuvostoturismien kaikkein luonteenomaisimmaksi piirteeksi: se oli tapa, jolla sosialistinen järjestelmä esiteltiin ulkomaailmalle.³⁶

Turistiehdoikkaiden valinta niiden kansalaisten joukosta, jotka olivat lojaaleja järjestelmälle, tarkat ohjeet kaikesta mahdollisesta matkaan liittyvästä, tuliaisten yhteishankinta Neuvostoliiton sympatisoijien kanssa pidettäviä tapaamisia varten Suomessa, KGB-upseerien suorittama valvonta – kaikki tämä tähtäsi sosialistisen järjestelmän esittelyyn ulkomailla parhaalla mahdollisella tavalla. Jokainen neuvostoturisti oli tässä suhteessa Neuvostoliiton lähettiläs, ja hänen edellytettiin vaikuttavan vastuulliselta henkilöltä ja myös käyttäytyvän vastaavalla tavalla. Tämä näkökulma neuvostoturismiin oli tyypillinen Hruštšovin suojasään kaudelle. Kuitenkin 1960-luvun puolimaista lähtien ”tyypillinen neuvostoturisti” koki rajuja muutoksia, kun Neuvostoliiton sosialistisen järjestelmän esittelyyn liittyneet ideologiset näkökohdat saivat väistyä ja ulkomaanmatkoja alettiin pitää mahdollisuutena hankkia kulutustavaroita, joita ei kotimaassa ollut tai jotka olivat liian kalliita. Länsimaiset sanomalehdet huomasivat nopeasti tämän neuvostoturismien muutoksen ja julkaisivat 1970- ja 1980-luvulla artikkeleita muun muassa seuraavilla otsikoilla: ”Keinottelevat toverit aiheuttavat hämmennystä Neuvostoliitossa” tai ”Salakuljesta suunnitelman mukaan”.³⁷

Suomeen tehtyjen turistimatkojen kaupallisen osatekijä myöhäissosialismin aikana tuli myös esiin tekemissäni haastatteluissa. Koska

ruplan ja ulkomaiden valuuttojen vaihtoarvo pidettiin keinoitekoisesti matalana, neuvostoviranomaiset sallivat rahanvaihdon vain pienillä summilla pitääkseen valuutan menetykset mahdollisimman pieninä. Länsimaihin suuntautuneita turistimatkoja varten vaihdettu summa ei saanut ylittää 30 ruplaa.³⁸ Pimeän rahanvaihdon ollessa mahdollista se oli yleistä pääasiassa suurissa kaupungeissa kuten Moskovassa ja Leningradissa. Neuvostoprovinsseista, kuten Neuvosto-Karjalasta, matkalle lähtevien turistien oli turvaututtava muihin lisätulolähteisiin. Tällaiseksi muodostui alkoholin, tavallisesti vodkan ja kuohuviinin myynti, ja tätä kaikki haastateltavani olivat käyttäneet hyväkseen. Virallisesti rajan yli oli sallittua viedä vain yksi litra alkoholia, mutta jo yhdestä pullosta saattoi saada jopa sata Suomen markkaa, mikä oli tervetullut lisä turistin rahavaroihin.³⁹ Tavallisinta oli myydä alkoholia Suomessa hotellin henkilökunnan välityksellä. Eräs haastateltavani kuvasi tätä seuraavasti:

”Jokainen meistä toi mukanaan pullon vodkaa, ’Stolitšnaja’, ja pullon kuohuviiniä. Haluan olla rehellinen: tarkoituksemme oli vaihtaa ne rahaksi, kuten kaikki neuvosliittolaiset tekivät.

[– –] Se tapahtui hyvin yksinkertaisesti. Menettelytapa oli hiottu huippuunsa monien vuosien aikana. Neuvostoturistit jättivät hotellihuoneensa pöydälle

36. Ks. lisää neuvostoturisteista sosialistisen järjestelmän edustajina: Anne Gorsutš (2010) ”Vystupleniie na mezhdunarodnoi stsen: sovetkskie turisty khrushchevskoi epokhi na kapitalisticheskome Zapade,” *Antropologicheskii forum*, 13, 359–388.

37. Katso esim.: ”Blue Jeans and Bruised Dogmas,” *The Guardian*, Aug 6, 1973; ”Speculating comrades embarrass Soviets,” *The Southeast Missourian*, Aug 28, 1973; ”Jeans für Pjoti,” *Die Zeit* 12 (19 März 1982), 10; ”Schmuggeln nach Plan,” *Die Zeit* 37 (9 September 1983), 19; ”Prague Shuts Door on East Bloc Shoppers,” *The New York Times*, Dec. 6, 1988.

38. Leбина, Natalia, ”Valiutchik. XX vek: slovar povsednevnosti,” *Rodina*, 5 (2005), 45.

39. Sergei Arkavinin haastattelu.

pullon vodkaa ja pullon kuohuviiniä ja lähtivät huoneesta. Kun he tulivat takaisin, pöydällä oli kaksi paperilappua pullojen vieressä. En tiedä, kuka ne siihen pani: huonesiivoja, kerrossiivoja vai johtaja, sitä ei kukaan tiennyt. No, lapuissa oli hintatarjous. Jos turisti oli siihen tyytyväinen, turisti meni tietenkin kysymään [suomalaiselta] oppaalta, oliko hinta tarpeeksi hyvä vai liian alhainen. Opas vastasi, että laita kruksit hinnan päälle ja kirjoita uusi hinta, he tarjosivat liian vähän, ja pane paperi jälleen pöydälle. Seuraavana päivänä olisi nähtävissä, alleviivasivatko he hinnan, mikä merkitsi suostumista vai laittoivatko kruksit sen päälle ja kirjoittivat viereen hinnan siltä väliltä. Ja kun tarjottu hinta oli riittävän hyvä... Emme majoittuneet yhden hengen huoneisiin – kaksi tai kolme ihmistä yöpyi samassa huoneessa – jätimme pöydälle kaiken minkä olimme tuoneet. Palattuamme hotelliin meillä oli käytettävissämme tietty summa rahaa.”⁴⁰

Sallitun määrän ylittävien kulutustavaroiden tuontia kontrolloitiin tiukasti Neuvostoliiton rajalla, mutta turistit keksivät tapoja välttää tullimaksuja. Farkkuja puettiin useat päällekkäin rajan ylitystä varten tai uusien tavaroiden pintaa vahingoitettiin, jotta ne näyttäisivät käytetyiltä; nämä olivat yleisiä menettelytapoja.⁴¹ 1980-luvun alussa menestyneen turistimatkan yleisenä kriteerinä oli niiden tavaroiden rahallinen arvo, jotka oli pystytty tuomaan Neuvostoliittoon.⁴² Erilaisista tavoista välttää rajoituksia, joilla pyrittiin puuttuman länsimaisten kulutustavaroiden ostoon ja maahantuontiin, tuli tavanomaisia kulttuurisia käytäntöjä. Näin ulkomaan matkojen kaupallisesta luonteesta tuli osa neuvostokulttuurin myöhäisvaihetta.

Kommunistijohto yritti kääntää tätä kehitystä päinvastaiseksi tai ainakin hidastaa sitä. Vuonna 1979 se julkaisi viralliset neuvostokansalaisen käyttämissäännöt ulkomaan matkoja varten.⁴³ Niiden mukaan neuvostokansalaisten tuli olla ”vaatimattomia ja kohteliaita” menessään kauppoihin tai marketteihin, ja heitä kiellettiin säästämästä rahaa ostoksiin tinkimällä

ruuasta ja elinoloista – mikä oli yleinen käytäntö neuvostoturistien keskuudessa siitä lähtien kun siitä on tietoa virallisissa asiakirjoissa. Mutta koska Neuvostoliiton kulutustavaramarkkinoilla oli pysyvä vajaus, näillä ideologisilla vetoomuksilla ei voitettu taistelua neuvostokansalaisten korvista ja mielistä länsimaista konsumerismia vastaan.

”Suuren löydön” suuret seuraukset

Neuvostoihmisten tutustuminen läntiseen kulttuurisiin jätti syvän jäljen myöhäissosialistiseen yhteiskuntaan. Syvällekäyvä vaikutus oli neuvostokulttuurin aineelliseen puoleen.

Bolševikkien vallankumous vuonna 1917 ja erityisesti Stalin uudistukset 1930-luvulla tuhosivat aineellisten hyödykkeiden tavanomaisen yhteiskunnallisen roolin, sillä niiden ja markkinoiden keskinäissuhde lakkautettiin. Neuvostokirjailija Mihail Zoštšenko, satiirikko Stalin valtakaudella, käsitteli tavarantoiminnan ja sen arvon välisen suhteen puuttumista mainioissa novelleissaan.⁴⁴ Seurauksena tästä kulutushyödykkeillä oli jo kauan ollut sosiaalisten arvojen neuvostojärjestelmässä vain käyttöarvo, mutta ei rahallista arvoa, mikä sai aikaan sen, että neuvostotalouden vääristymän, raskaan teollisuuden suosimisen

40. Irina Kuroptevan haastattelu Petroskoissa 9.8.2009. Suullisen historian keskuksen arkisto, Petroskoin valtionyliopisto.

41. Sergei Kurotškinin haastattelu.

42. Raisa Safran, Sergei Kurotškinin ja Lilia Teplovan haastattelut.

43. *Osnovnyie pravila povedeniia sovetkikh grazhdan, vyezzhaiushchikh v kapitalisticheskie i razvivaiushchiesia strany*, jonka Kommunistisen puolueen keskuskomitea hyväksyi 17.7.1979, Vladimir Bukovskyn online-arkisto: (<http://www.bukovsky-archives.net>), available at <http://www.bukovsky-archives.net/pdfs/sovter74/ct167-80.pdf> (accessed 28 June 2011). Alkuperäinen dokumentti on arkistoitu: Center for Preservation of Contemporary Documentation (Tsentr khraneniia sovremennoi dokumentatsii), f. 89, op. 31, d. 7, ll. 9–22.

44. Kuliapin, A. I., ”Veshchi i znaki v mire sovetskoi kultury,” *Kritika i semiotika*, 14 (2010), 328–334.

yhteiskunnallinen vaikutus näytti vähemmän merkitykselliseltä. Neuvostokansalaisille käytetty tavara oli usein yhtä arvokas kuin uusi, koska se täytti saman tehtävän. Eräs haastateltavistani mainitsi, että kun hän osti uudet sukset Suomen matkallaan 1982, hän vahingoitti tahallaan niiden maali- ja lakkapintaa välttääkseen tullimaksun. Hänestä käytetyiltä näyttävät sukset olivat aivan yhtä hyvät kuin tuliterät.⁴⁵ Neuvostotavaroitten elämäkerrat – metafora jota Igor Kopytoff käytti vaikuttavassa artikkelissaan⁴⁶ – todistavat samaa. Sen jälkeen kun neuvostotavaraa ei enää tarvittu, se annettiin sukulaiselle, ystävälle tai työtoverille, jolla oli sille käyttöä. Neuvostotavaraa korjattiin ja uudistettiin moneen kertaan tai sen materiaalista tehtiin uusia hyödykkeitä, mutta myyntiin se meni harvoin. Neuvostovaltio piti yllä tätä järjestelmää monimutkaisen kulutustavarapalvelujärjestelmänsä avulla.⁴⁷

Myöhäissosialismin aikana länsimainen kulutuskulttuuri muutti kuitenkin vähitellen materiaalien hyödykkeiden statusta neuvostoyhteiskunnassa. Tyypillistä oli, että Neuvostoliiton pimeillä markkinoilla myytiin pääasiassa länsimaista tuontitavaraa vaatteista audiovisuaalisiin laitteisiin. Toinen lahjakas neuvostokirjailija Sergei Dovlatov, mustan pörssin kauppias 1960- ja 1970-luvun vaihteessa, kuvasi suomalaisten vaatteiden pimeää kauppaa Leningradissa novellissaan ”Suomalaiset nailonsukat”.⁴⁸ Kuten satiirikko Zoštšenko useita vuosikymmeniä aikaisemmin, myös ironikko Dovlatov osoitti, kuinka tavaran asema neuvostokulttuurissa muuttui mutta tällä kertaa länsimaiden vähittäisen vaikutuksen johdosta. Ulkomaisten tavaroiden (neuvostoslangilla *fartsovka*) markkinoista tuli se elämänpiiri, jossa aineelliset hyödykkeet saivat takaisin rahallisen arvonsa.⁴⁹

Viimeisille neuvostoajan sukupolville kasvava tietämys kulutustavaramarkkinoiden rahalliseen arvoon perustuvasta luonteesta merkitsi sosialistisen todellisuuden hylkäämistä, jossa tavaralla oli ollut vain käyttöarvo. 1980-luvun lopulla tämä aiheutti jopa sukupolvikonfliktin

”vanhempien”, jotka hyväksyivät Neuvostoliiton tavarakulttuurin, ja ”lasten” välillä, jotka hylkäsivät sen kategorisesti; tästä tuli toistuva teema Neuvostoliiton loppuaikoina.⁵⁰

Prosessi, jossa Neuvostoliitto vähitellen omaksui länsimaisen kulutuskulttuurin, on parhaiten käsitteellistettävissä Michel de Certeau'n arjen käytäntöjen teorian avulla. Michel de Certeau, ranskalainen filosofi, historiantutkija ja sosiologi, kirjoitti teoksessaan *L'invention du quotidien*, että ihmisten päivittäiset toiminnot (sisällyksen kuluttamisen) toimivat (usein tahattoman ja tavallisesti alitajuisen) vastarinnan mekanismina ideologioita, normeja, arvoja ja muita poliittisia ja kulttuurisia rakenteita vastaan, joiden noudattamiseen ja alaisuuteen valta pakottaa kansalaisen.⁵¹ Hän korosti erityisesti sitä, että niissä yhteiskunnissa, joihin nämä rakenteet on luotu osaksi tai kokonaan pakolla ilman virallisesti vahvistettua mahdollisuutta muutokseen, arjen käytännöt murentavat ja syövyttävät vakiintunutta sosiaalista järjestystä.⁵² Länsimaisten kulutustavaroitten hankkiminen oli neuvos-

45. Sergei Kurotškinin haastattelu.

46. Igor Kopytoff (1986) ”The cultural biography of things. Commoditization as process,” Arjun Appadurai (toim.), *The Social Life of Things. Commodities in cultural perspective*, Cambridge: Cambridge University Press, 64–91.

47. Ilia Utekhin ”Osobennosti neuklonnogo rosta v usloviakh zrelosti,” *Neprikosnovennyi zapas*, 4 (2007), 89–100.

48. Julkaistu: Sergey Dovlatov (1990) *The Suitcase* (NY: Grove Weidenfeld).

49. Lisätietoa Neuvostoliiton läntisten kulutustavaroitten pimeistä markkinoista: P. Romanov, M. Suvorova, ”Chistaia fartsa. Sotsialnyi opyt vzaimodeistviiia sovet-skogo gosudarstva i spekuliantov,” Olimpieva I., Pachenkova O. (toim.), *Neformalnaia ekonomika v postsovetkom prostranstve. Problemy issledovaniia i regulirovaniia* (St. Petersburg: TsNSI, 2003), 148–164; P. Romanov, Iarskaia-Smirnova Ye., ”Fartsa. Podpolie sovet-skogo obshchestva potrebleniia,” *Neprikosnovennyi zapas*, 5 (2005), 62–68.

50. Ks. myös myöhäisneuvostolainen mestariteos *Kriminalnyi talant* (1988), jossa tämä sukupolvikonflikti on tärkeä sivujuoni.

51. Michel de Certeau (1984) *The Practice of Everyday Life*, University of California Press.

52. de Certeau (1984) 130.

toyhteiskunnassa yksi neuvostoideologian vastaisia tiedostamattomia vastarinnan muotoja. Toinen oli laittomien tunteiden tuonti – puhtaiden ja hyvin valaistujen kauppojen ja kohteliaan ja asiakaskeskeisen palvelun ihailu kaupunkimatkoilla Euroopassa oli varmasti sellainen tunne, jota neuvostojohto ei toivonut tuotavan rajan yli. Kuitenkin lähes kaikki turistit palasivat Neuvostoliittoon tuntien näitä tunteita.⁵³ Tässä suhteessa neuvostoturismi ulkomaille merkitsi muiden arkikäytäntöjen ohella voimakasta reaktiota neuvostoprojektiin, eikä vain sen näkyvimpään muotoon, ideologiaan, vaan myös siihen, mitä Michel Foucault nimitti ”vallan mikrofysiikaksi” – hajaannutettuun, kaikkialla läsnäolevaan ja näkymättömään, epistemologiseen tai asiantuntijuuteen liittyvään kielelliseen vallankäyttöön.⁵⁴

Neuvostoturismi Suomeen kaupallistui 1970- ja 1980-luvun vaihteessa, mikä oli osa tätä kehitystä. Aluksi se edisti sosiokulttuuristen muutosten laajuutta ja syvyyttä, jotka aiheutuivat vaittomaisesta ja ehdottomasta vastarinnasta suurta neuvostokertomusta kohtaan. Neuvostoliiton pimeät markkinat olivat keskittyneet enimmäkseen suuriin kaupunkeihin ja satamakaupunkeihin, ulkomaanmatkoja oli saatavilla, joskin vähäisessä määrin, myös Neuvostoliiton syrjäseuduilla, ja yksityinen tiedonvaihto teki tehtävänsä ja levitti sanaa eteenpäin. Tämän seurauksena ihmiset saivat suoraa tai epäsuoraa tietoa ulkomaiden todellisista olosuhteista, enimmäkseen itäblokin maihin tehtyjen matkojen välityksellä, mutta myös turismi länsimaihin oli tärkeää. Suorat ja myös epäsuorat kohtaamiset läntisen kultuskulttuurin kanssa olivat tärkeitä, koska ne loivat neuvostoyhteiskunnassa kysyntää samantyyppiselle kuluttajakaskeiselle taloudelle.

Muiden tekijöiden ohella turismi konstruoi uutta todellisuutta, jossa kommunistinen ideologia vaikutti oudolta ja irrelevantilta. Sosialistisen elämäntavan mainokseksi tarkoitettu neuvostoturismi osoittautui Hruštšovin kaudella hengeksi, jonka neuvostojohto päästi ulos pullostasta mutta jota se oli kykenemätön kontrolloi-

maan. Kun neuvostoturistien määrä rautaesiiripun yli kasvoi, lisääntyi myös tietämys siitä tosiasiaista, että länsimainen kulutuskulttuuri oli ylivoimainen Neuvostoliittoon verrattuna. Tämä tietoisuus yhdessä muiden läntisen kulutuskulttuurin vaikutusten kanssa tuotti yhteisöllistä tietoa, joka kyseenalaisti kommunistien suuren kertomuksen sosialismin ylemmyydestä kapitalismiin nähden – tässä tapauksessa arjen tasolla.

Näin ne läntiset poliittiset analyttikot, jotka kylmän sodan aikana tulkitsivat Neuvostoliiton ja Suomen välisen suhteen määräytyvän vain Neuvostoliitosta käsin ja suomalaisten olevan passiivinen painostuksen kohde (ns. suomettumiskiista),⁵⁵ eivät huomanneet vähittäistä mutta syvällistä vaikutusta päinvastaiseen suuntaan. Ainakin Neuvostoliiton luoteisalueilla ja erityisesti Neuvosto-Karjalassa Suomen läheisyys oli tärkeä tekijä uuden yhteiskunnallisen todellisuuden tuottamisessa.

Tämä heijastui erityisesti niiden yhteiskunnallisten mekanismien lopullisena esiintulona, jotka käyttivät hyväkseen turistimatkojen avaa-

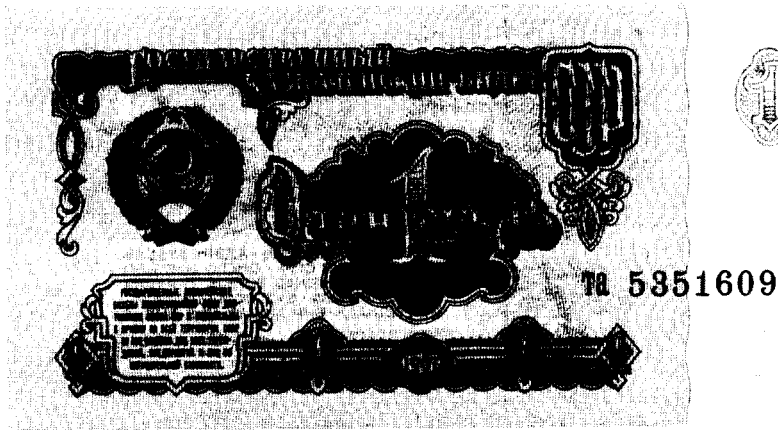
53. Amerikkalainen sovjetologi John Bushell esitti, että Neuvostoliiton 1960- ja 1970-luvulla nopeasti kasvaneen ulkomaaturismin johdosta neuvostoyhteiskunnassa tuli näkyviin uusi ilmiö, yhteiskunnallinen pessimismi. Hän uskoi, että vertailu länsimaiden ja jopa Itä-Euroopan parempiin elinoloihin tuhosi sosialistisen projektin uskottavuuden neuvostokansalaisten keskuudessa. Ks. John Bushnell (1980) "The 'New Soviet Man' Turns Pessimistic," Stephen Cohen, Alexander Rabinowitch, Robert Sharlet (toim.) *The Soviet Union Since Stalin*, Bloomington: Indiana University Press, 179–199. Tämä prosessi oli kuitenkin paljon monitahoisempi, ja siihen liittyi useampia tekijöitä, mutta turismi oli toki yksi niistä.

54. Claire Colebrook (2002) "Certeau and Foucault. Tactics and Strategic Essentialism," *The South Atlantic Quarterly*, 100, 543–574.

55. Ks. esim.: Siegfried Löffler (1972) "Finnlandisierung aktuell. Zweifel an Finnlands Neutralität," *Die politische Meinung*, 144, September/Oktober, 73–75; Walter Laqueur (1977) "Europe. The Specter of Finlandization," *Commentary*, 64: 37–41; R. M. Wharton (1978) "Finlandization – Neutering of a Nation," *Human Events*, 38:15 (Apr. 15), 296–308.

mia mahdollisuuksia. Tämänkaltaiset vaikeasti hahmotettavat yhteiskunnallis-kulttuuriset muutokset merkitsivät haastetta, josta neuvostojohto ei selviytynyt propagandan avulla. Muiden tekijöiden ohella ne aiheuttivat kasvavaa

tyytymättömyyttä vallanpitäjiin ja saivat kansan tukemaan uudistuksia 1980-luvun lopulla ja 1990-luvun alussa, mikä johti sosialistisen taloudellisen ja poliittisen järjestelmän romahdukseen.

Ruplan seteli vuodelta 1961.

Ulkomaisten autuudesta

Anu Korhonen työskentelee Historiallisten kulttuuritieteiden tutkimusyksikössä Mainzian yliopistossa.

Kun Historiallisen Aikakauskirjan päätoimittaja tiedusteli, haluaisinko kirjoittaa kolumnin jostakin positiivisesta teemasta lehdessä usein esiintyvien synkkien aiheiden vastapainoksi, ei mieleeni ensin tullut mitään. Kovat ovat ajat. Yliopistojen myllerryksessä humanistien uhkaa käydä huonosti. Laitoksilla ei ole enää varaa edes opetukseen, muusta puhumattakaan. Suuresti arvostamiani tutkijoita potkitaan syystä jos toisesta ulos yliopistolta. Sivistykselle ei tunnu olevan sijaa. Omakin työni on vaatinut keskittymistä väkivaltaan, sortoon ja syrjintään, vaikka huumoria piti tutkimani.

Kovin vähän tässä on ilon aiheita, ajattelin ja tuijotin synkeänä ulos työhuoneeni ikkunasta.

Ikkunan takana hehkui Mainzian syyskuisen intiaanikesän – tai tšekäläiseen tyyliin ”vanhojen vaimojen kesän” – lämmittävä vehreys. Johannes Gutenberg -yliopiston valtavalta kampusalueelta kuului opiskelijoiden iloisia ääniä. Kristina ja Cathleen tulivat pyytämään lounaalle Mensaan, ja sähköpostissa vilkkui kanadalaisen

tutkijaystävän päivitys kauan sitten julkaistun yhteisjulkaisun kirjoittajakunnan kuulumisista.

Negatiivisen ajattelun alhoon tunkeutui valonsäde. Onhan meillä ilonaiheitakin. Kuten tämä kansainvälisyys.

Historiantutkimus on tietenkin aina ollut kansainvälistä, mutta viime aikojen panostukset ovat avanneet ovia ulkomaille entistä enemmän. Niin suomalaista kuin muutakin historiaa harrastavat tutkijat ovat ryhtyneet julkaisemaan kansainvälisesti, vaikka vieraalla kielellä kirjoittaminen on työlästä ja kustantajan löytyminen aika ajoittain vaikeaa. Olemme ahkerasti mukana kansainvälisissä keskusteluissa, järjestöissä ja projekteissa.

Osallistuin itse elokuussa Oslon kansainvälisen kulttuurihistorian seuran konferenssiin, jossa suomalaiset tutkijat olivat erittäin näkyvästi esillä. Parisenkymmentä suomalaisetelmää on paljon, mutta niiden lisäksi suomalaisia näkyi seuran hallituksessa ja julkaisusarjojen toimittajina, jopa puheenjohtajana. Vaikka kulttuurihistorian seuran suomalaisedustus taitaa olla ennätyksellistä, monissa muissakin historian alan järjestöissä suomalaiset tekevät ahkerasti työtä.

Syyskuussa me mainzilaiset emännöimme kansainvälistä jatko-opiskelijakurssia, johon olin saanut kutsua kaksi tohtoriopiskelijaa myös Suomesta. Soile Ylivuoren ja Heidi Hakkaraisen kaltaiset oivaltavat nuoret tutkijat ihastuttaisivat missä tahansa, mutta olin vallan ylipistävä, kun kuuntelin suomalaisedustusta kehuttavan. Muutoinkin oli vaikea uskoa useimpien kurssilaisten pitävän ensimmäistä ulkomaista esitelmäänsä. Kokoon-

nummekin ensi vuonna jatkamaan ja tutkailemaan, missä vaiheessa ryhmän väitöskirjat silloin ovat. Kurssin illallisella vielä eri maista tulleet kollegat muistelivat tuntemiaan suomalaisia historiantutkijoita – tällä kertaa Oulusta, Tampereelta, Turusta ja Helsingistä. Kaikkia en tuntenut henkilökohtaisesti, mutta teksteistään kumminkin.

Eilen sain käsiini tutkimusyksikköni johtajan Jörg Roggen toimittaman uuden kirjan *Cultural History in Europe*, jossa hahmotellaan kulttuurihistorian historiaa ja suuntia Euroopan eri maissa. Mukana on Hannu Salmen kiintoisa kirjoitus suomalaisen kulttuurihistorian pitkästä linjasta, yhtenä tusinasta kansallisesta tapaustutkimuksesta. Tällaista kirjaa olisi nykyisin vaikea kuvitella ilman suomalaisosallistumista, mutta silti mieltä lämmittää, että olemme näissä keskusteluissa niin luontevasti mukana.

Mutta eihän kansainvälisyyden idea tietenkään ole vain tehdä Suomea tunnetuksi ulkomailla tai mainostaa suomalaista historiayhteisöä. Paljon tärkeämpää on se, mitä ulkomaanyhteiset antavat omalle työllemme.

Itselleni yhteydet ovat hyvin konkreettisesti antaneet työ- ja turvapaikan, kun Suomesta ei töitä löytynyt. Yhteys Mainziin syntyi konferenssissa, jatkui vierailun merkeissä, ja lopulta sain kutsun palata vierailevaksi professoriksi, vaikkei minulla Suomessa vastaavasta ole tietoakaan. Pienistä aluista voi seurata suuria asioita, ainakin näin yksilön näkökulmasta. Uusien ihmisten kohtaaminen yhteisellä historiantutkimuksen maaperällä on innostavinta, mitä tutkijalle voi tapahtua. Uusi yhteisö tuo aina mukanaan uusia ideoita ja auttaa tarkentamaan, mikä omassa työssä ja taustassa on erityistä. Vanhemmille kollegoilleni tämä on enemmän kuin tuttua, mutta nuoremmille en malta olla intoilematta: lähtekää ihmeessä – se kannattaa.

Taidan siis kuulua siihen tutkijajoukkoon, joka salaa kokee tutkimusteemojensa herättävän vastakaikua ennemmin Suomen ulkopuolella kuin kotimaassa. Liisa Husu kirjoitti naisten tutkijanuran esteitä koskevassa väitöskirjassaan,

että naispuoliset tutkijat mieltävät usein olevansa kotimaassaan marginaalissa mutta iloitsevat kansainvälisiltä kentiltä löytämistään hyväksyvistä ja arvostavista yhteisöistä. Luulenpa, että monet meistä voivat tunnistaa tällaisen kokemuksen – mutta epäilen, rajoittuuko työn ilon etsiminen ulkomailta vain naissukupuoleen.

Ilman tutkijakontakteja, konferensseihin osallistumista, kansainvälistä kirjoittamista ja ulkomailla työskentelemistä tieteellinen työ olisi paljon tylsempää. Oikeastaan se olisi myös mahdollonta – joskus jopa niin konkreettisesti kuin omalla kohdallani. Työhuoneen ikkunasta ulos tuijottaessani koin omituisen tunteen. Voisin väittää, että kansainvälisyys tekee onnelliseksi.

Jotten liian positiiviseksi kävisi, on kuitenkin sanottava, että kaikki tämä on myös uhattuna.

Vaikka osaisimme kirjoittamiamme kieliä hyvin, monet kansainväliset julkaisut vaativat vieraskielisiä kirjoittajia kielentarkistuttamaan tekstinsä itse. Historia kuuluu niihin tieteenaloihin, joiden julkaisut käyttävät kaikkein rikkainta ja ”kirjallisinta” kieltä; sellaista ei noin vain kirjoiteta. Kielentarkistusrahat kuitenkin hupenevat elleivät ole peräti loppuneet lähes kaikilla humanistilaitoksilla.

Konferenssivierailut ja julkaisujen kirjoittajatapaamisiin osallistuminen maksavat, mutta yliopistoilla matkarahat ovat huppenneet elleivät peräti loppuneet. Niinpä nuorilla apurahan varassa työskentelevillä tutkijoilla ei juuri ole varaa matkustaa, mutta eihän professoritasonkaan pitäisi joutua kustantamaan perustyöntekoaan omasta pussistaan.

Esimerkkejä ahdingosta löytyisi tietenkin lukuisia muitakin. On hullun hommaa, jos suomalaisessa tiedemaailmassa joudutaan vuosien ponnistelun jälkeen lopettamaan käytännön pannonstaminen kansainvälistymiseen, juuri kun se on saatu kunnolla vauhtiin.

Ilman kansainvälisyyttä ei tehdä huippututkimusta – eikä mitään muutakaan tutkimusta. Ilman kansainvälisyyttä ei synny myöskään ahkeria, onnellisia tutkijoita ja opettajia.

Hylätyt, vainotut ja orjuutetut

Ville Vuolanto

Lasten hylkääminen Rooman valtakunnassa

Viimeisen kolmenkymmenen vuoden aikana lasten hylkäämisen määrittely, sen demografiset vaikutukset sekä kristinuskon mahdollisesti mukanaan tuomat muutokset ovat olleet jatkuvan tieteellisen väittelyn kohteena antiikin perhe- ja oikeushistorioitsijoiden keskuudessa. Artikkelissa tarkastellaan paitsi lasten hylkäämisen historiaa, myös yleisemmin vanhempien aikojen sosiaalishistorian tutkimuksen menetelmällisiä ongelmia.

Perhesuunnittelua on harjoitettu kautta historian, vaikka keinojen valikoima onkin vasta viimeisen vajaan sadan vuoden aikana merkittävästi laajentunut luotettavien ehkäisyvälineiden myötä. Vaikka antiikin Roomassa tunnettiin ja käytettiin hedelmöittymistä haittaavia menetelmiä estämään raskauksia, ja myös abortti kuului perhesuunnittelun keinovalikoimaan, näiden vaikutus perhetasolla ja demografian suhteen vaikuttaa olleen melko vähäinen. Ensinnäkin, jos käytetyt ehkäisy menetelmät (kuten loitsut ja yrtit) ylipäättään toimivat, niiden tunnettuus naisten keskuudessa vaikuttaa olleen huono. Toiseksi, ehkäisyä ja aborttia pidettiin naiselle hyvin vaarallisina ja moraalisesti arveluttavina.¹ Sekä

perinteisen roomalaisen että kristillisen käsityksen mukaan avioliitto oli nimenomaan lasten synnyttämistä varten, joten lapsiluvun rajoittaminen oli vastoin avioliiton perusajatusta.² Näissä oloissa perhesuunnittelun keinoiksi jäivät lähinnä pidättyvyys ja keskeytetty yhdyntä – tai lapsen jo synnyttyä lapsenmurha ja lapsen hylkääminen.

Lastenmurhista on hajanaista tietoa käytännössä kaikista yhteiskunnista, niin antiikista kuin nykyajan Suomestakin. Kuitenkaan näyttöä siitä, että lastenmurhilla olisi ollut antiikin maailmassa merkittävää vaikutusta perhestrategioiden tai demografian suhteen ei ole.³ Sen si-

1. Abortista: Konstantinos Kapparis (2002) *Abortion in the Ancient World*, London: Duckworth; Yrtit ja rohteet: John M. Riddle (1992) *Contraception and Abortion from the Ancient World to the Renaissance*, Cambridge (Mass.): Harvard University Press, Cambridge (MA), joka ehkä yliarvioi ehkäisy menetelmien tehoa (Vrt. Kapparis (2002) 7, 12–32). Rytmimenetelmän idea tunnettiin, mutta hedelmällisin aika ymmärrettiin väärin (Susan Treggiari (1991) *Roman Marriage. Iusti Coniuges from the Time of Cicero to the Time of Ulpian*, Oxford: Clarendon Press, 406). Perhesuunnittelusta laajemmin ks. Beryl Rawson (2003) *Children and Childhood in Roman Italy*, Oxford: Oxford University Press, 114–116.

2. Lapset avioliiton *raison d'être*: ks. esim. Suzanne Dixon (1992) *The Roman Family*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 67–68; Ville Vuolanto (2008) *Family and Asceticism. Continuity Strategies in the Late Roman World*. Väitöskirja, Tampereen yliopisto, 24–33 ja 194–206.

3. Walter Scheidel (2010) 'Greco-Roman Sex Ratios and Femicide in Comparative Perspective', *Princeton/Stanford Working Papers* ([Http://www.princeton.edu/~pswpc/pdfs/scheidel/060701.pdf](http://www.princeton.edu/~pswpc/pdfs/scheidel/060701.pdf), luettu 3.3.2011). Rawson (2003)

jaan lasten hylkääminen oli Rooman valtakunnassa laajalle levinnyt ja suhteellisen tavallinen toimintamalli. Vaikka hylättyjen lasten määrän arviointi onkin hyvin epävarmaa, jopa kriittisin viime aikojen arvio, kolme prosenttia vastasyntyneistä, tarkoittaisi noin yhtä hylättyä lasta kuutta äitiä kohti.⁴

Lähestyn lasten hylkäämistä kolmesta näkökulmasta: ensinnäkin, missä määrin lasten hylkääminen on käsitteellisesti ja sosiaalisesti yhdistettävissä lastenmurhaan; toiseksi, missä määrin lasten hylkäämiseen suhtautumisen ja sen käytäntöjen voi katsoa muuttuneen myöhäisantiikissa kristinuskon tulon myötä; ja kolmanneksi, mitä perusteita on olettaa, että vastasyntyneitä tyttöjä olisi hylätty enemmän kuin poikia. Näiden kolmen teeman avulla tarkastelen lasten hylkäämisen tutkimukseen liittyviä menetelmällisiä ongelmia. Yleisemmällä tasolla kyse on siitä, missä määrin tutkijoiden tekemät käsitelmääritykset ja ennakoasenteet vaikuttavat tutkimustuloksiin.

Viimeisen reilun kolmenkymmenen vuoden aikana Rooman valtakuntaan liittyvässä kan-

sainvälisessä tutkimuksessa lasten hylkääminen on ollut jatkuvan kiinnostuksen kohteena – kyseessä on ollut antiikin ja keskiajan perhehistorian piirissä yksi eniten keskustelua herättäneistä ilmiöistä.⁵ Lähtökohtana lasten hylkäämisen tarkastelussa ovat olleet väestölliset perustekijät, erityisesti korkea imeväis- ja lapsikuolleisuus. Arviolta hieman yli kolmannes lapsista kuoli alle viisivuotiaana.⁶ Lapsikuolleisuus onkin johtanut arveluihin, että vanhemmat eivät olisi uskaltaneet kiintyä lapsiinsa. Lloyd deMause esitti vuonna 1974, että lasten kasvatuksen suhteen antiikkia luonnehti lasten murhaaminen (johon hän tulkitsee vastasyntyneiden heitteillejätön sisältyvän) ja keskiaikaa lasten hylkääminen (joksi hän tulkitsee lasten kasvattamisen kotipiiriin ulkopuolella).⁷

Vaikka deMausen tulkinta on liioitteleva ja sen peruslähtökohdat on tutkimuksessa kumottu, ajatus lasten hylkäämisestä indikaattorina vaikeasti mitattavien asenteellisten muutosten suhteen on elänyt tutkimuksessa vahvasti. Roomalaisen lain tutkimuksen piirissä lakien suhteutumista lasten hylkäämiseen on käytetty hy-

114–115. Suomi: ks. Jaana Haapasalo & Sonja Petäjä (1999) 'Äidit lapsensa surmaajina', teoksessa Jaana Haapasalo (toim.) *Väkivallan kierre*, Helsinki: Tietosanoma, 127–161.

4. Arvio on karkea, ja perustuu oletukseen, että yksi hedelmällisessä iässä oleva nainen synnytti keskimäärin noin kuusi lasta: Walter Scheidel (1997) 'Quantifying the sources of slaves in the early Roman empire', *Journal of Roman Studies* 87, 159, 165–167. Ks. myös William V. Harris (1994) 'Child-exposure in the Roman Empire', *Journal of Roman Studies* 84, 17–18. John Boswellin arvio, 20–40% vastasyntyneistä, on seurausta hyvin inkluusivisesta tavasta määrittellä hylkääminen (ks. alla): John Boswell (1988) *The Kindness of Strangers. The Abandonment of Children in Western Europe from Late Antiquity to the Renaissance*. London: Allen Lane, 132–137.

5. Judith Evans Grubbs (2010) 'Hidden in plain sight. *Expositi* in the community', teoksessa Véronique Dasen ja Thomas Späth (toim.) *Children, Memory & Family Identity in Roman Culture*, Oxford: Oxford University Press, 293; laajemmin Ville Vuolanto (2011) 'Infant Abandonment and the Christianization of Medieval Europe', teoksessa

Katariina Mustakallio & Christian Laes (toim.) *The Dark Side of Childhood in Late Antiquity and the Middle Ages*, Oxford: Oxbow, 4–11.

6. Tim Parkin (2010) 'Life cycle', teoksessa Mary Harlow & Ray Laurence (toim.) *A Cultural History of Childhood and Family and the Family. Volume 1: Antiquity*, Oxford: Berg, 110–113: 350 lasta tuhannesta elävänä syntyneestä. Nyky-Suomessa vastaava luku on tippunut sadasosaansa (3,4 lasta tuhannesta), ks. Helena Korpi (2010) 'Lapsikuolleisuuden väheneminen ilmentää yhteiskunnan muutosta ja kehitystasoa', *Tilastokeskuksen hyvinvointikatsaus* 2/2010 [Http://www.stat.fi/artikkelit/2010/art_2010-06-07_007.html, luettu 3.3.2011].

7. Lloyd deMause (1974) 'The Evolution of Childhood', teoksessa Lloyd deMause (toim.) *The History of Childhood*. New York: Psychohistory Press, 51–53. DeMause erottaa toisistaan vastasyntyneen jättämisen ilman hoitajaa (*exposure*), jonka hän määrittelee lapsenmurhaksi, ja jonkin verran vanhemman lapsen hylkäämisen (*abandonment*), joka käsittää lapsen imettäjälle antamisen, lasten myynnin, panttaamisen, pois antamisen, toisaalla hoidattamisen sekä kisällijärjestelyt.

väksi tutkittaessa lainsäädännön muutoksia ja mahdollisia ”vulgaarilainsäädännön” vaikutuksia perinteiseen roomalaiseen lainsäädäntöön. Kyseessä on ollut siis roomalaisen rikkumattoman vapaasyntyisyyden ihanteen sekä rajaamattoman isänvallan (*patria potestas*) murenemisen tarkastelu.⁸ Uusin lainsäädäntöön liittyvä tutkimus on luopunut olettamuksesta, jonka mukaan olisi mahdollista ikään kuin eristää jokin tietty historiallinen puhtaan roomalaisen lainsäädännön vaihe, johon sitten myöhemmin olisivat vaikuttaneet erilaiset paikalliset lainsäädäntöperinteet. Sen sijaan kiinnostus on kohdistunut kristinuskon mahdolliseen vaikutukseen lainsäädäntöön 300-luvulta alkaen.⁹ Vastaavasti sosiaali- ja aatehistoriallisen tutkimuksen piirissä lasten hylkääminen on noussut esiin pohdittaessa Rooman valtakunnan kristillistymistä. Koska varhaiskristilliset kirjoittajat selväsanaisesti tuomitsivat lasten hylkäämisen, on ajateltu, että kristinuskon nousu paransi lasten asemaa – tätä argumenttia on käytetty sekä tutkittaessa myöhäisantiikin kulttuurillisosiaalista muutosta että myöhemmin tarkasteltaessa kristinuskon leviämistä Pohjois-Eurooppaan.¹⁰ Sosiaalishistorian piirissä lasten hylkääminen on ollut yksi keskeisistä tutkimusjuonteista myös Rooman valtakunnan demografiaan liittyvissä tutkimuksissa. Kaksi tutkimuskysymystä on noussut ylitse muiden: hylättiinkö tyttölapsia merkittävästi enemmän kuin poikalapsia, ja kuinka suurta osaa uusien orjien tarpeesta hylätyt mutta kasvatettavaksi otetut lapset edustivat.¹¹ Sen sijaan lasten hylkäämistä on harvoin tarkasteltu perhedynamiikan ja perheiden strategioiden kautta, eikä useinkaan ole haettu vastausta siihen, mitä perheessä valtaa käyttävät vanhemmat ovat tavoitelleet hylkäämällä lapsiaan.¹²

Määrittelyt: lasten hylkääminen ja lastenmurha

Lasten hylkäämistä on vaikea tarkastella yhteiskunnallisessa kontekstissaan, jollei ensin määritellä, mitä sillä tarkoitetaan. Aiemmassa tutki-

muksessa se on kuitenkin ollut hyvin epäselvästi määritelty ilmiö: erityisesti lasten hylkäämisen ja lapsenmurhan välinen suhde on usein jäänyt problematisoimatta. Kyseiset ilmiöt on itsestään selvästi joko esitetty tietyssä sosiaalisessa kontekstissa vaihtoehtoina toisilleen tai sitten lasten hylkääminen on ymmärretty lastenmurhan alalajiksi – keinoksi tappa epätoivottu lapsi. Toisaalta lasten hylkäämistä tutkittaessa eri lähdemateriaaliryhmien ajallisen runsauden vaih-

8. Ks. esim. Michael Memmer (1991) *‘Ad servitum aut ad lupanar... Ein Beitrag zur Rechtsstellung von Findelkindern nach römischem Recht – Unter besonderer Berücksichtigung von §§77, 98 Sententiae Syriacae’*, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanische Abteilung* 108, 21–93; Maria Bianchi Fossati Vanzetti (1983) *‘Vendita ed esposizione degli infanti da Costantino a Giustiniano’*, *Studia et Documenta Historiae et Iuris* 49, 179–224.

9. Judith Evans Grubbs (2009) *‘Church, state, and children: Christian and imperial attitudes toward infant exposure in Late Antiquity’*, teoksessa Andrew Cain & Noel Lenski (toim.), *The Power of Religion in Late Antiquity*, London: Ashgate, 119–132; Joshua C. Tate (2008) *‘Christianity and the legal status of abandoned children in the Later Roman Empire’*, *Journal of Law and Religion* 24, 123–41.

10. Vuolanto (2011); tutkimuksia esim. Erkki Koskeniemi (2009) *The Exposure of Infants among Jews and Christians in Antiquity*, Sheffield: Phoenix Press; Cornelia B. Horn & John W. Martens (2009) *‘Let the Little Children Come to Me’: Childhood and Children in Early Christianity*, Washington DC: The Catholic University of America Press, 213–225; Lotta Mejsholm (2009) *Gränsland. Konstruktion av tidig barndom och begravningsritual vid tiden för kristnandet i Skandinavien. Occasional Papers in Archaeology* 44, Uppsala Universitet 71–102; Odd-Magne Bakke (2005) *When Children Became People. The Birth of Childhood in Early Christianity*, Minneapolis: Fortress Press, 110–139; Paula Purhonen (1999) *‘Kristinuskon saapumisesta Suomeen’*, *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja* 106, 152–155; Jenny Jochens (1995) *Women in Old Norse Society*, Ithaca: Cornell University Press, 85–93; Juha Pentikäinen, *‘Child abandonment as an indicator of Christianization in the Nordic Countries’*, teoksessa Tore Ahlback (toim.), *Old Norse and Finnish Religions and Cultic Place-Names*, Åbo: Donner Intitute, 72–91.

11. Sukupuolittuneisuudesta ks. alla. Orjien alkuperästä käydystä keskustelusta hyvä yhteenveto on Neil McKewon (2007) *The Invention of Ancient Slavery?* London: Duckworth, 124–140.

12. Ks. kuitenkin Evans Grubbs (2010).

Aviopari ja sylilapsi. Jos lapsi hylättiin, se tehtiin välittömästi syntymän jälkeen, ennen kuin lapsesta tuli sosiaalisesti perheensä jäsen. Sarkofagin kappale, Catacombe di San Sebastiano Fuori le Mure, Rooma. Kuva: Ville Vuolanto.

telu sekä niiden edustavuus tietyn sosiaaliluokan tai paikallisten sosiaalisten käytäntöjen suhteen on usein jäänyt tarkastelematta.

Lähden liikkeelle työmääritelmästä, jonka mukaan lasten hylkääminen on lasten vanhempien tekemä lasten heitteillejätto, joka pääsääntöisesti tapahtui ennen lapsen ottamista perheyhteisön jäseneksi esimerkiksi kasteen tai nimenannon kautta. Näin määriteltynä esimerkiksi lasten antaminen väliaikaisesti imettäjälle, lapsen lähettäminen töihin kodin ulkopuolelle tai kasvatettavaksi luostariin tai päivittäisen hoidon järjestäminen vanhemmista erossa ei ole hylkäämistä. Määritelmäni lähtee liikkeelle aikalaiskäsitteistä – sekä latinan sana *expositus* että kreikan *ekthesis* viittaavat lapseen, jonka vanhemmat ovat "asettaneet ulos" (*ex-pono, ek-tithēmi*) toisten kasvatettavaksi.

Tällainen määritelmä poikkeaa yllättävästikin lasten hylkäämisen tutkimuksen vaikutushistorialtaan merkittävimmän tutkimuksen määritelmästä: John Boswell yhdistää lasten hylkäämiseen (*abandonment*) vastasyntyneiden heitteillejätön (*exposure*) lisäksi myös lasten myymisen, panttaamisen, kasvatiksi antamisen sekä lahjoittamisen luostariin.¹³ Boswellin mukaan lasten hylkääminen oli nimenomaan vaihtoehto lastenmurhalle.¹⁴ Boswellia on usein kritisoitu sekä hänen arviostaan ilmiön yleisyydestä

että lasten henkinjäämismahdollisuuksien ylikorostamisesta. Kritisoijat eivät kuitenkaan ole ottaneet huomioon, että tulkintaerot pitkälle juontuvat eroista jo itse ilmiön määrittelyssä. Suurin osa Boswellin kanssa eri mieltä olleista tutkijoista pitää lasten hylkäämistä yhtenä lastenmurhaamisen keinona: lapset jätettiin syrjäisiin paikkoihin, tai jopa "heitettiin kaduille, näännytetettiin nälkään ja tukehdutettiin".¹⁵

13. Boswell (1988) 24–26 (vastaavasti DeMause (1974) 32–35).

14. Boswell (1988) 42–44. Ero lastenmurhan ja lasten hylkäämisen välillä on nähty yllättävän harvoin. Ks. kuitenkin Mary Harlow & Ray Laurence (2002) *Growing Up and Growing Old in Ancient Rome: a Life Course Approach*, London & New York: Routledge, 39; Timothy S. Miller *The Orphans of Byzantium. Child welfare in the Christian Empire*. Washington DC: The Catholic University of America Press, erit. 161 ja 174, sekä Harris (1994) 10–11, joskin toisaalta Harrisin mukaan lasten hylkääminen oli yleisimpiä tapoja, 'joilla vastasyntyneitä tapettiin' antiikissa (Harris (1994) 1–6).

15. Sitaatti: Yan Thomas, 'Fathers as Citizens of Rome, Rome as a city of fathers (Second Century BC – Second Century AD)', teoksessa André Burguiere *et al.* (toim.), *A History of the Family, Volume I: Distant Worlds, Ancient Worlds* 1996, 231; Myös mm. McKeown (2007) 124–125; Fanette Laubenheimer (2004) 'La mort des tout petits dans l'Occident romain', teoksessa Véronique Dasen (toim.) *Naissance et petite enfance dans l'Antiquité, Orbis Biblicus et Orientalis* 203, Fribourg: Academie Press, 296;

Sekä Boswellin kannalla olevien että häntä kritisoineiden tutkijoiden ongelmana on, että ilmiön tulkinta pohjautuu vanhempien tavoitteiden pitämiseen itsestään selvinä: toisten mukaan lapsiaan hylänneet vanhemmat toivoivat, että nämä saisivat paremman elämän; toisten mukaan toive oli, että lapset kuolisivat huomiota herättämättä. Harvoin on myöskään nostettu esiin kysymystä siitä, miten yhtenäisesti ilmiöstä voidaan kirjoittaa maantieteellisesti ja ajallisesti niinkin laajalla alueella kuin antiikin Rooma. Miten paikalliset traditiot ja käyttäytymisnormit vaikuttivat sosiaalisiin käytäntöihin ja siihen, miten nämä näyttäytyvät nykypäivän tutkijalle? Lasten hylkääminen voi tietyissä ajassa ja paikassa olla pienyhteisössä sosiaalisesti hyväksytty toimintamalli, jonka puitteissa lapsia ”kierrätettiin” ja luovutettiin kasvatettavaksi – anonyymisti ja ilman muodollisia sopimuksia – toiselle yhteisön jäsenelle. Nähtävästi juuri näin toimittiin laajalti myös Rooman valtakunnassa, ehkä suurimpia kaupunkeja lukuun ottamatta.¹⁶ Toisaalta taas lapsen hylkääminen saattoi olla häpeälliseksi katsottu tapa ja tarkoitti nimenomaan vastasyntyneen ”heittämistä pois” tai jopa viemistä erämaahan kuolemaan. Nämä kummatkin ilmiöt saattoivat esiintyä samassa ajassa ja paikassa yhtäaikaisesti, johtuen esimerkiksi perheiden yhteiskunnallisen ja taloudellisen aseman eroista tai lasten terveydentilasta.¹⁷ Missä määrin voidaan siis olettaa, että hylättyjen lasten kuolleisuus olisi ollut vakio suhteessa hylättyjen määrään?

Suurin ongelma lasten hylkäämisen tutkimuksessa ei kuitenkaan ole ollut erilaisten määrittelyjen vaihtelu tutkijasta riippuen, vaan se, että useimmissa tutkimuksissa määritelmää ei ole edes pohdittu. Lasten hylkäämisen ja lastenmurhan erottaminen toisistaan tai näiden samaistaminen kuitenkin tuottaa aivan erilaisen *a priori* näkemyksen ilmiön demografisista vaikutuksista tai eettisistä ulottuvuuksista.

Ajallinen muutos: kristinuskon nousu ja tulkinnan tasot

Keskeinen ongelmakimppu tutkimuksessa on kysymys lasten hylkäämisen pitkän aikavälin vaihtelusta. Lasten hylkääminen on nähty aiheena, jonka avulla voidaan tutkia erityisesti yhteiskunnallisten asenteiden kristillistymistä – toisaalta taas yhteiskunnan kristillistymisen on katsottu vaikuttaneen lasten hylkäämiseen vahvasti ihmisten toiminnan tasolla. Perusväite on, että kristinuskon saadessa yhä enemmän jalansijaa myöhäisantiikin maailmassa olisi syntynyt uusi ajatus vastasyntyneen absoluuttisesta elämisen oikeudesta.¹⁸ Sekä antiikin että keskiajan tutkijoiden piirissä yleinen tulkintalinja onkin ollut nähdä lasten hylkääminen ohimenevänä ilmiönä joka vähitellen alkoi väistyä kristinuskon myötä. Useat keskiajan tutkijat ovat olettaneet antiikissa ja/tai esikristillisellä ajalla vallinneen hyvin korkean lasten hylkäämisprosentin, toisin kuin heidän tutkimusajanjaksollaan. Vastaavasti monet antiikintutkijat ovat väittäneet, että keskiajalla lapsia ei enää hylätty. Kristillisten kirjoitajien yhdenmukainen lasten hylkäämisen tuomitseva linja olisi vaikuttanut niin hylättyjen

Jean-Nicolas Corvisier (2002) 'L'état présent de la démographie historique antique: tentative de bilan', *Enfances. Bilan d'une décennie de recherche, Annales de démographie historique* 2001:2, 117; Harris (1994), 1–6.

16. Evans Grubbs (2010) 307–310. Ks. myös Suzanne Dixon (2000) 'The circulation of children in Roman society', teoksessa Michelle Corbier (toim.), *Adoption et fosterage*. Paris: De Boccard, 222–223 sekä Harris (1994) 9.

17. Ks. Vuolanto (2011).

18. Ks. Horn & Martens (2009) 222–225; Bakke (2005) 110–139; Koskenniemi (2009) 140 (jonka mukaan ajatus ei sinällään ole uusi, vaan lainaa juutalaisesta traditiosta); Christian Laes (2008) 'Learning from Silence. Disabled Children in Roman Antiquity', *Arctos* 42, 99; Michelle Corbier (2001) 'Child exposure and abandonment', teoksessa Suzanne Dixon (toim.) *Childhood, Class and Kin in the Roman world*. London and New York: Routledge, 57–58, 71–72.

lasten määrään kuin laajemminkin lasten asemaan yhteiskunnassa.¹⁹

Kansainvälinen keskustelu lasten hylkäämisen ja kristillistymisen suhteesta on erityisesti Juha Pentikäisen tutkimusten kautta ulottunut myös Pohjois-Euroopan historian tutkimukseen. Itse olen toisaalla analysoinut tätä ongelmakenttää erityisesti Islannin kristillistymisen kannalta.²⁰ Kuitenkin on syytä ottaa esille Pentikäisen argumentoinnin perusongelma, sillä hänen tutkimusotteellaan on vastineensa myöhäisantiikin tutkimuksen piirissä. Hän vertailee vasta kristillisenä aikana muotonsa saaneiden saagojen ja kansanrunouden mainintoja ”pakanuuden” ajan lasten hylkäämisestä kristillisen eliitin ideologis-normatiivisiin teksteihin, erityisesti lainsäädäntöön. Tältä pohjalta hän näkee selkeän muutoksen tapahtuneen kristinuskon myötä.²¹ Vastavasti myöhäisantiikin kulttuurillista ja sosiaalista muutosta tarkasteltaessa tutkimuksen ongelmana on ollut kysymys lähteiden edustavuudesta, ja lähteiden luonteen muuttumisesta. Antiikissa vasta kristillisen kulttuurin myötä syntyi tilanne, jossa kirjoittavan eliitin oli välttämätöntä laajassa mitassa kiinnittää huomiota alempien yhteiskuntaluokkien vähäosaisten jokapäiväiseen elämään: ennen kristillisen piispajärjestelmän ja siihen liittyvän saarnaamisen ja sielunhoito- ja opetusvelvollisuuden syntyä ei antiikin maailmassa voinut kehittyä sentyyppistä laajaa lähdeaineistomateriaalia kuin mitä myöhäisantiikin kristillinen saarna- ja traktaattikirjallisuus edustaa.

Lähdemateriaalin luonteen ajallinen muutos on johtanut monet tutkijat vertailemaan keskenään roomalaisen eliitin asenteita ja käsityksiä rahvaan toimintatavoista kristillisen eliitin normatiivisten näkemysten kanssa.²² Tästä on seurannut menetelmällinen ongelma, joka juontuu periaatteessa yhteismitattomien analyysitasojen rinnastamisesta keskenään. Näitä voidaan erottaa lasten hylkäämisen suhteen vähintäänkin kolme: Ensinnäkin tutkimuksen kohteena voi olla (eliitin) ideologia. Tässä yhteydessä se tar-

koittaa normatiivisten ja ideologisten teksteissä, kuten maallisen tai kirkon lainsäädännön tai eettis-filosofisten tutkielmien, ilmenevää suhtautumista lasten hylkäämiseen. Toiseksi tutkimus voi kohdistua asenteisiin tai laajemmin mentaliteettiin (eliitin tai kansan): miten ”kuvailuvissa” lähteissä (kuten kirjeissä, sananlaskuissa tai historiallisissa ja uskonnollisissa *exemplum*-tarinoissa) ilmiöön on suhtauduttu. Tutkimuksen kohteena voi tällöin olla se, minkälainen sosiaalinen leima liitetään lapsensa hylkäävään vanhempaan tai löytölapseen itseensä ja minkälaisia moraaliarvostelmia ilmiöön on liitetty. Kolmanneksi tutkimuskohteena voi olla arkielämän taso ja sen käyttäytymismallit: kuinka paljon lapsia hylättiin, mitä heille tapahtui ja mitä voidaan tietää hylkäämiseen johtaneista syistä?

19. Horn & Martens (2009) 251; Koskenniemi (2009) 152, 159; Bakke (2005) 149–151; Judith M. Gundry-Volf (2001) 'The least and the greatest: Children in the New Testament', teoksessa Marcia J. Bunge (toim.) *The Child in Christian Thought*, Grand Rapids: Eerdmans 2001, 33 ("Lasten hylkäämistä ... harjoitettiin käytännössä kaikilla sosiokulttuurisilla tasoilla Rooman valtakunnassa ... kolmesataaluvun lopulle asti"); Dixon (1992) 47, 122. Ks. myös Antti Arjava (1996) *Women and Law in Late Antiquity*, Oxford: Clarendon Press, 81 ja 166. Keskiajatutkijoista ks. Christian Krötzel (1989) 'Parent-child relations in medieval Scandinavia according to Scandinavian miracle collections', *Scandinavian Journal of History* 14:1, 28; Frances Gies & Joseph Gies (1987), *Marriage and Family in the Middle Ages*. New York etc.: Harper & Row, 27, 40, 60; Barbara Hanawalt (1986) *The Ties That Bound. Peasant families in Medieval England*. New York: Oxford University Press, 101, 172.

20. Vuolanto (2011) 11–15.

21. Pentikäinen (1990); Ks. myös Purhonen, (1999), 152–155 sekä Unto Salo, *Ihmisen jäljet Satakunnan maisemassa. Kulttuurimaiseman vuosituhanneet*, Helsinki: SKS 1997, 29–30. Salo ja Purhosen käsityksiä on kritisoinut Sirkku Pihlman: 'Befolkningsexplosion vid ingången till historisk tid? Kunde tolkningens av materialet eventuellt vara en annan?', *Aboa* 66–67 (2002–2003)[2004], 78–99.

22. Viime aikoina mm. Koskenniemi (2010) 144–159, Horn & Martens (2009) 213–225, Bakke (2005) 110–151. Näkökulmaa on kritisoinut myös Jan Frode Hatlen (2009) 'Om barn i senantikken. Kommentar til Odd Magne Bakke', *Historisk tidsskrift* [Norge] 88:1, 113–123.

Tavat, joilla asioista puhutaan ja kirjoitetaan, ovat tekoja jo itsessään ja vaikuttavat sosiaali- seen todellisuuteen. Kuitenkaan se, että myöhäisantiikin kristilliset kirjoittajat vastustivat hylkäämistä, ei vielä ole todiste hylkäämisen vähentymisestä. Ensinnäkin, miksi saarnoissa olisi kritisoitu lasten hylkäämistä, jos sitä ei kuulijoiden keskuudessa esiintynyt? Toisen ja kolmannen vuosisadan apologeetit pyrkivät osoittamaan ei-kristilliselle valtaväestölle kristittyjen korkean moraalin sillä, että lasten hylkääminen on heille vieras toimintamalli.²³ Myöhäisantiikin kirjoittajat eivät kuitenkaan enää tehneet jakoa ”meihin” kristittyihin, jotka emme hylkää ja niihin ”toisiin”, ei-kristittyihin, jotka hylkäävät. Sen sijaan he kirjoittavat synnissä ja himoissaan elävistä ihmisistä, jotka hylkäävät lapsiaan peitel- läkseen tekojaan. Samoin eräät kirkolliskokoukset puuttuivat lasten hylkäämiseen.²⁴ Hajanaisten lähteiden perusteella ei voida myöskään suoraan päätellä, että hylkääminen olisi harvinaistunut kristillistyneissä yhteiskunnissa. Lasten hylkäämistä kiistatta esiintyi paitsi varhaisella Rooman keisariajalla myös kautta keskiajan kristittyjenkin keskuudessa.²⁵

Tulkinnan eri tasojen sekoittuminen aiemmassa tutkimuksessa tulee selkeästi esille verrattaessa ei-kristillisen ja kristillisen eliitin moraalifilosofisia näkökantoja lasten hylkäämiseen: erotettaessa lasten hylkäämiseen suhtautumisessa normatiivisemmat filosofis-ideologiset tekstit asennetta tai mentaliteettia kuvailemaan pyrkivistä lähteistä kristinuskon tuoma ideologisen tason muutos ei enää näydy itsestään selvänä. Eräät klassisen ajan kreikkalaiset filosofit, kuten Platon, tosin pitivät itsestään selvänä, että lasten hylkääminen olisi paras keino saavuttaa ihanneyhteiskunta, jossa elinkelvottomat hylätään. Kun perheen ihannelapsiluku tulisi täyteen, loput syntyvät vahvat lapset annettai- siin lapsettomille kasvatettaviksi.²⁶ Hellenistisessä filosofisessa keskustelussa lasten hylkääminen muodostui retoriseksi keinoksi korostaa oman filosofian eri puolia. Niinpä kerrotaan kyy-

nikkofilosofi Aristippoksen vastanneen, kun häntä syytettiin poikansa hylkäämisestä: ”Tiedän, että sylki lähtee meistä, samoin täit, ja kuitenkin hylkäämme ne hyödyttöminä.” Tämä ei luonnollisestikaan kuvaa yleisemmin kreikkalaisten hyväksyvää asennetta tai juridista oikeutta lapsen hylkäämiseen, vaan kyynikon ehdotonta maailmanhalveksuntaa – anekdootti viittaa pikemminkin lasten hylkäämisen luonnottomuuteen kuin sallivuuteen sitä kohtaan.²⁷ Lähempänä filosofian valtavirtaa hylkäämiseen viitataan toisin. Niinpä esimerkiksi 300-luvun eKr. merkittävin ateenalainen puhuja Isokrates paheksui lasten hylkäämistä rinnastaen sen murhaan.²⁸

Rooman keisarikaudelle tultaessa ja stoalaisuuden noustua kreikkalaisroomalaisen eliitin keskuudessa vallitsevaan asemaan lasten hylkäämiseen suhtauduttiin varsin yksiselitteisen tuomitsevasti. Plutarkhoksen vanhempia ymmärtävä mielipide oli maltillisemmasta päästä: lasten hylkääminen tosin oli luonnontonta, mutta jos vanhemmat olivat kovin köyhiä tai lapset heikkoja, ei vanhempia pitänyt tuomita. Musonius Rufus suhtautui asiaan selvästi tuomitse-

23. Justinos Marttyyri, *1 Apologia* 27.1–29.1; Tertullianus, *Ad Nationes* 1.15.4–5; Tertullianus, *Apologeticus* 9.6–7; Klemens Aleksandrialainen, *Stromateis* 2.18.92–93; laajemmin Koskenniemi (2009) 88–105.

24. Esim. Basileios Kesarealainen, *Epistula* 217.52; Gregorios Nyssalainen, *De Infantibus qui premature abripiuntur* 13; Gregorios Nyssalainen, *De Anima et Resurrectione* 140a–b; Augustinus, *De Nuptiis et concupiscentia* 1.15.17. Kirkolliskokouksista, ks. Koskenniemi (2009) 147–148.

25. Myöhäisantiikista, varhaiskeskiajasta ja Bysantista esim. Firmicus Maternus, *Mathesis* 7.2; Augustinus, *Epistula* 98.6; Miller (2003) 154–160 ja Boswell (1988) 199–223; Myöhäiskeskiajasta ja löytölastenkodeista Boswell (1988) 415–427.

26. Ks. esim. Platon, *Theaitetos* 160E–161A; Platon, *Leges* 11.923C ja 11.930D (kyse ei siis kuitenkaan ole lasten jättämisestä huolehtimatta). Ks. myös Laes (2008) 92–93.

27. Diogenes Laertios, *Vitae philosophorum* 2.81, vrt. deMause (1974) 26. Ks. myös Koskenniemi (2009) 138.

28. Isokrates, *Panathenaios* 121–122.

vammin.²⁹ Tosin, vaikka esikristillisen ajan eetikot ja filosofit hyökkäsivätkin lasten hylkäämistä vastaan, heidän mielipiteillään ei ollut kristillistä saarnausta vastaavaa väylää omien näkemystensä levittämiseksi laajemmalle.

Myös hellenistisen juutalaisuuden piirissä lasten hylkäämistä paheksuttiin – roomalaisilla oli jopa se (tosin väärä) käsitys, että juutalaiset eivät olisi lainkaan hylänneet lapsiaan. Jotkut hellenistiset juutalaiset, kuten Josefos, rinnastivat lasten hylkäämisen murhaan. Hieman lievempi oli Talmudissa esitetty näkemys, jonka mukaan Mooksen laki ei kieltänyt hylkäämistä, vaikka moraalinen velvollisuus omista lapsista huolehtimiseen oli, etenkin mikäli vanhemmat eivät eläneet köyhydessä.³⁰

Onkin vaikea allekirjoittaa sitä usein esitettyä väitettä, että filosofisesti suuntautuneen eliitin suhtautuminen lasten hylkäämiseen olisi radikaalisti muuttunut siirryttäessä kristillisen eettisen normiston hallitsemaan aikaan.³¹ Jos ideologista muutosta etsitään, kyseessä on pikemminkin Rooman varhaisella keisariajalla tapahtunut mutta uskonnosta riippumaton kehityskulku. Vaikka ennen kristinuskon nousua vallitsevaksi ideologiaksi vanhempien oikeutta lastensa elämään ei pyritty ohjaamaan, hylkäämistä pidettiin kiistatta luonnottomana ja vääränä toimintamallina jo ajan filosofisesti sivistyneen roomalaisen eliitin piirissä. Tämä näkökulma lasten hylkäämiseen omaksuttiin myös kristillisessä kulttuurissa toisella vuosisadalla jKr.: oman lapsen hylkääminen kertoi väärästä suhtautumisesta lähimmäisiin ja seksuaalisuuteen. Varhaiset kristityt kirjoittajat omaksuivat myös stoalaisten käyttämän taktiikan käyttää lasten hylkäämistä esimerkkinä epämoraalisesta elämänsenteesta – ilmiöön viittaaminen oli kreikkalais-roomalaisessa kulttuuripiirissä käypä keino viitata yhteiseen eettiseen koodistoon.³² Sen ohella, että kristittyjen teologien mukaan lasten hylkääminen oli osoitus synnillisestä elämästä ja jopa verrattavissa murhaan, he liittivät siihen myös vastenmielisiä sivuilmiöitä. Äärimmäisin argumentti

oli, että paha-aavistamattomia isiä uhkasi in-sesti, koska hylättyjä lapsia, niin poikia kuin tyttöjäkin, päätyi ilotaloihin.³³ Taustalla häälly kuva Oidipuksesta, jonka onnettomuuksien alkusyy oli nimenomaan se, että hänet oli lapsena jätetty heitteille ja siten erotettu vanhemmistaan.

Myöhäisantiikin keisarit alkoivat rajoittaa lasten hylkäämistä, kirkko piti sitä synnillisenä, ja kummatkin tahot kannustivat ihmisiä huolehtimaan löytölapsista. Lasten hylkääminen ei ollut laitonta Rooman valtakunnassa ennen vuotta 374, jolloin keisarin nimissä annettu säädös edellytti, että ”jokainen elättäköön omat lapsensa”.³⁴ On todennäköistä, että myöhäisantiikissa tapahtunut lasten hylkäämisen kieltäminen johtui suoraan eräiden vaikutusvaltaisten kristittyjen toiminnasta ja vaikutuksesta lainsäädäntöön.³⁵ Tämän jälkeen lasten hylkäämiseen ei kuitenkaan puututtu kuin hyvin poikkeuksellisesti ja paikallisesti keskiajan maallisessa lain-

29. Plutarkhos, *De amore prolis* 5.497D-E; Epiktetos, *Diatribai* 1.23; Musonius Rufus, *Fragmenta* 15a ja 16. Katso myös Seneca, *Epistulae morales* 66.26–27 sekä Tacitus, *Germania* 19, jossa ihailaan germaaneja, jotka eivät lapsiaan hylkää.

30. Koskenniemi (2009) 15–87 on kattava ja tasapainoinen esitys juutalaisuudesta ja lasten hylkäämisestä antiikin maailmassa. Ks. myös Filon, *De Specialibus Legibus* 3.116; Josefus, *Apologia* 2.24; *Babylonialainen Talmud*, *Ketuboth* 49a–51a.

31. Vrt. alaviitteissä 18 ja 19 mainitut tutkijat.

32. Samoin Judith Evans Grubbs (1995) *Law and Family in Late Antiquity. The Emperor Constantine's Marriage Legislation*. Oxford: Clarendon Press, 70–71.

33. Ks. esim. Methodios Olymposlainen, *Symposion* 2.6.45; Tertullianus, *Apologeticus* 9.7; Klemens Aleksandrialainen, *Stromateis* 2.18; Basileios Kesarealainen, *Epistula* 217.52; Ambrosius, *Hexameron* 5.18.58–60; Augustinus, *De nuptiis et concupiscentia* 1.15.17; Insestin vaara esim. Justinus Marttyyri, *I Apologia* 27; Klemens Alexandrialainen, *Paedagogos* 3.3–4; Minucius Felix, *Octavius* 31; Tertullianus, *Ad Nationes* 1.16; Lactantius, *Institutiones* 6.20.

34. *Codex Iustinianus* 8.52.2: ”Unusquisque subolem suam nutriat [...]”. Ks. myös Justinuksen *Novella* 153 (541 jKr.).

35. Erityisesti Lactantiuksen: Evans Grubbs (2011) 29; Evans Grubbs (2009) 126–129.

säädännössä. Kirkollista kanonista lakia lasten hylkääminen kiinnosti lähinnä siksi että löytölapset oli kastettava ehdollisesti, siltä varalta, että näitä ei olisi jo kastettu.³⁶

Sosiaalinen todellisuus ja lapsen sukupuolen vaikutus hylkäämiseen

Myös lasten hylkäämisen syyt ovat herättäneet keskustelua tutkimuskirjallisuudessa: joidenkin lasten kohdalla kynnys tulla hylätyksi oli alempi kuin toisten. Ensinnäkin pahasti vammautuneita lapsia kuvattiin jopa hirviöiksi, ja heitä pidettiin varoituksina ja pahoina ennusmerkkeinä. Tällaisista lapsista saatettiin haluta päästä eroon. Toisin kuin aiempi tutkimus on esittänyt, vammaisten lasten hylkääminen ei kuitenkaan ollut systemaattista: vanhempiansa perheen jäsenenä eläneitä syntymävammaisia toki tunnetaan antiikista.³⁷ Epämääräisempi syy hylkäämiseen oli se, että lapsi havaittiin syntyessään kovin heikoksi. Tämä mainitaan usein antiikin eliitin kirjoituksissa. Tämän tyyppistä harkintaa saatettiin tehdä, mutta mistään systemaattisesta tarkastuksesta tarkkoine kriteereineen ei ollut kyse.³⁸ Arkipäiväisempi ja yleisempi syy hylkäämiseen näyttää olleen lapsen avioton syntyperä. Eräät tutkijat ovat jopa spekuloineet, että kenties lasten hylkääminen yleistyi antiikista keskiajalle siirryttäessä, jolloin kristinusko olisi tuonut mukanaan häpeän kulttuurin ja tämä uusi moraalitietä olisi johtanut avioliiton ulkopuolisten lasten hylkäämiseen yhä enemmän.³⁹ Systemaattista tämäkään ei ollut, sillä aviottomana syntyneitä lapsia mainitaan lähteissä vanhempiansa perheiden jäseninä.

Silloin kun tietoa on todellisista tapauksista tai esimerkiksi lainsäädännön viittauksista hylkäämiseen, synnä yleisimmin mainitaan vanhempien taloudelliset vaikeudet ja köyhyys; erityisesti nälänhätien ja muiden kriisien laukaisema paikallinen hätätila on voinut näkyä lasten heitteille jättämisenä, kun näiden elättämiseen ja kasvattamiseen ei ole ollut varaa ja mahdollisuuksia.⁴⁰ Roomalaiset moralistit ja myöhemmin

kristilliset kirjoittajat myös syyttivät vanhempia kieroutuneesta mukavuudenhalusta ja erityisesti siitä, että nämä halusivat välttää omaisuutensa myöhemmän jakautumisen perinnönjaoissa useammille lapsille ja siksi hylkäsivät myöhemmin syntyneet. Siitä, tapahtuiko näin todella, ei ole näyttöä.⁴¹ Erikoistapauksena on mainittava orjien lapset. Näiden kohtalo oli isäntien, ei vanhempien, vallan tai mielivallan alla: omistajat saattoivat myydä tai hylätä orjalapsen vapaasti. Onkin mahdotonta arvioida, kuinka yleistä orjien lasten hylkääminen on ollut, todennäköisesti kuitenkin yleisempää kuin vapaasyntyisten.⁴²

Sukupuolen vaikutus lasten hylkäämiseen on ollut tutkimuskirjallisuudessa keskustelluimpia ilmiöön liittyviä teemoja, ja se on herättänyt mielenkiintoa sekä liittymäkohdissaan sukupuolihistoriaan että demografian tutkimukseen. Nyky maailmassa valikoivista aborteista ja lastenmurhista johtuvat sukupuolivinoumat erityisesti monissa Aasian maissa ovat nostaneet tämän teeman esiin.⁴³ Antiikin maailmaan liittyvässä

36. Nicolas Orme (2001) *Medieval Children*, New Haven and London: Yale University Press, 96 ja Boswell (1988) 292–293, 323–328, 331–335.

37. Laes (2008) 92–99; Vrt. Koskenniemen (2009) 64–68 yhteenveto aiemmasta tutkimuksesta.

38. Ks. esim. Soranos, *Gynaecologia* 2.6.10; Seneca, *De Ira* 1.15.1; Rawson (2003) 116–117.

39. Harris (1994) 5–6; Peter Garnsey, 'Child rearing in Ancient Italy', teoksessa David I. Kertzer & Richard P. Saller (toim.), *The Family in Italy from Antiquity to the Present*, New Haven & London: Yale University Press 1991, 50; Shulamit Shahar, *Childhood in the Middle Ages*. London & New York: Routledge 1990, 122–126.

40. Evans Grubbs (2011) 'The dynamics of infant abandonment: Motives, attitudes and (unintended) consequences', teoksessa Katarina Mustakallio & Christian Laes (toim.) *The Dark Side of Childhood in Late Antiquity and the Middle Ages*, Oxford: Oxbow, 24.

41. Ks. esim. Juvenalis, *Saturae* 6.591–597; Lactantius, *Institutiones* 6.20; Ambrosius, *Hexameron* 5.18.58 sekä Harris (1994) 11–12 ja Judith Evans Grubbs (2011) 24.

42. Harris (1994) 13–14.

43. Ks. Amartya Sen (1990) 'More than 100 million women are missing', *The New York Review of Books* 37:20, 20.12.1990 (<http://ucatlasc.ucsc.edu/gender/Sen100M>).

tutkimuskeskustelussa ongelmana on ollut, että lasten hylkäämisen ja lastenmurhan käsitteiden sekoittuminen on vaikeuttanut demografisten vaikutusten arviointia entisestään, eikä käytettyjen lähteiden edustavuusongelmia suhteessa eri yhteiskuntaluokkiin ole aina otettu huomioon.⁴⁴

Roomalaiseen eliitti-ideologiaan kuului kiistattua oletus, että alempien yhteiskuntaluokkien keskuudessa tyttöjä olisi hylätty ja tapettu poikia enemmän. Erään ensimmäisellä vuosisadalla muistiin merkityn kertomuksen mukaan jo Romulus olisi säätänyt, että kaikki syntyneet terveet poikalapset oli kasvatettava ja vähintäänkin kaikki esikoistyttäret – vaikka teksti ei luonnollisestikaan kuvaa historiallista todellisuutta, se epäilemättä kuvastaa kirjoitusaikansa roomalaisen eliitin käsitystä erilaisesta suhtautumisesta tyttö- ja poikavauvoihin.⁴⁵ Kyseinen teema esiintyi myös roomalaisessa runoudessa ja romaani-kirjallisuudessa laajemminkin. Esimerkiksi Ovidius kirjoittaa *Muodonmuutoksissa*, kuinka mies

antoi ohjeen raskaana olevalle vaimolleen: jos syntynyt lapsi olisi tyttö, se pitäisi tappaa, koska tytöistä oli enemmän vaivaa ja he olivat heikompia (heistä ei siis ollut apua tilan töissä samassa mitassa kuin pojista).⁴⁶ Toisaalta kun filosofi Musonius Rufus syyttää rikkaita lastensa hylkäämisestä, hän toteaa käytännön riistävän vanhemmilta sisaruksilta nimenomaan veljen.⁴⁷

Eliittikirjallisuuden ulkopuolella eräs egyptiläinen papyruskirje Augustuksen ajalta on herättänyt paljon huomiota. Siinä aviomies antaa vaimolleen ohjeen, että lapsen syntyessä hänen poissa ollessaan se pitää kasvatata, jos se on poika, mutta ”heittää pois”, jos se on tyttö. Kyseessä on ainoa tähän suuntaan viittaava dokumentti Rooman keisarikaudelta.⁴⁸ Viime aikoina kirjeen todistusvoimaa on kyseenalaistettu,⁴⁹ mutta aiemmassa tutkimuksessa kirje on yleensä hyväksytty kuvaukseksi antiikin yhteiskuntien lapsenmurhamyönteisyydestä ja osoituksena siitä, että tyttöjen hylkääminen oli Rooman valtakunnassa selvästi poikien hylkäämistä yleisempää.⁵⁰

html, luettu 19.8.2011); Nykytilanteesta ks. 'Gendercide. The worldwide war on baby girls', *The Economist* 7.3.2010 (<http://www.economist.com/node/15636231>, luettu 19.8.2011).

44. Ks. David Engels (1980) 'The problem of female infanticide in the Greco-Roman World', *Classical Philology* 75, 112–120; Mark Golden (1981) 'Demography and the Exposure of Girls at Athens', *Phoenix* 35, 316–331; William Harris, 'The theoretical possibility of extensive infanticide in the Graeco-Roman world', *Classical Quarterly* 32 (1982) 114–116; Ann Haentjens (2000) 'Reflections on female infanticide in the Greco-Roman world', *Antiquité Classique* 69, 261–264; Eleanor Scott (2000) 'Unpicking a myth: the infanticide of female and disabled infants in antiquity', teoksessa G. Davies et al. (toim.), *Proceedings of the Tenth Annual Theoretical Roman Archaeology Conference, London 2000*. Oxbow: Oxford, 143–151.

45. Dionysios Halikarnassolainen, *Antiquitates Romanae* 2.15; Harris (1994) 5.

46. Ovidius, *Metamorphoses* 9.676–9; Ovidius kuvaa aviomiehen nuhteettomaksi (*vita fidesque inculcata fuit*) ja kuvailee tämän tunnontuskia päätöksen johdosta. Ks. myös Apuleios, *Metamorphoses* 10.23.

47. Musonius Rufus, *Fragmenta* 15.

48. *Oxyrhynchus Papyri* 4.744 (1 eKr.).

49. Evans Grubbs (2011) 23; Paul McKechnie (1999) 'An errant Husband and a rare idiom (P. Oxy 744)', *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 127, 157–161; on huomattava, että kirjeessä aviomies erikseen pyytää vaimoaan jatkamaan aiemman lapsensa ylläpitoa – sekä pariskunnan taloudellinen tilanne että avioliiton tila vaikuttavat varsin kireiltä.

50. Tyypillinen on Peter Garnsey (1992) *Famine and Food Supply in the Greco-Roman World. Responses to Risk and Crisis*. Cambridge: Cambridge University Press, 65–68; vaikka Garnsey suhtautuu varauksella hajanaisiin kaunokirjallisiin ja sanalaskunomaisiin mainintoihin siitä, että tyttöjä olisi hylätty poikia enemmän, hän kuitenkin päätyy näkemykseen, että nimenomaan tyttöjen hylkääminen saattoi hyvinkin olla 'a standard practice'. Ks. myös Koskeniemi (2010) I; Rawson (2003) 117; Corbier (2001) 65–66; Harris (1994) 11–15 sekä Naphtali Lewis, *Life in Egypt under Roman Rule*, Oxford: Clarendon Press 1983, 54–55. Ääriesimerkki on Everett Ferguson, *Background of Early Christianity*, Grand Rapids: Eerdmans 2003³, 81, jonka mukaan tästä kirjeestä välittyy tyypillinen pakannallinen asenne lapsenmurhaan. Usein tutkimuksessa viitataan paitsi papyruskirjeeseen myös erääseen Poseidippoksen (n. 310–240 eKr.) nimissä kulkevaan komediasäkeeseen (*Fragmenta* 11, Kock: 'Jokainen, köyhäkin,

Tutkittaessa sukupuolittuneita käytäntöjä Egyptin väestönlaskenta-aineisto tarjoaa vaihtoehdon yksittäisille papyrusdokumenteille ja kaulonkirjallisille kuvitelmille. Sen perusteella kaupunkialueiden pääosin kreikkalaisen väestön keskuudessa poikien ja tyttöjen kesken oli suuri vinouma poikien hyväksi – mutta vastaavasti maaseudun kylissä naispuoliset orjat olivat lähes kuusi kerta yleisempiä kuin miesorjat. Roger Bagnall ja Bruce Frier ovatkin esittäneet, että yksinkertaisin tapa selittää tämä olisi, että kaupungissa hylätyt lapset olivat päätyneet kyliin orjiksi.⁵¹ Toisaalta väestönlaskuiloituksissa kaikkia tyttöjä ei välttämättä katsottu tarpeelliseksi ilmoittaa. Walter Scheidel esittääkin luontevasti, että ei ole syytä olettaa tyttöjen pienemmän kulttuurillisen arvostuksen heijastuneen näiden murhaamisena tai hylkääminä, vaan kysymys olisi siitä, että aliarvostus näkyi heidän sivuuttamisenaan dokumentoinnissa.⁵²

Säilyneissä löytölapsia koskeissa imetyssopimuksissa lapsista kuuden mainitaan olevan tyttö ja neljän poika.⁵³ Lukumäärät ovat hyvin pieniä, mutta löydettyjen lasten kohdalla tyttöjen syrjimisestä ei näy muitakaan merkkejä: mikäli siis kylien tyttöorjat todella olivat hylättyjä lapsia, paradoksaalisesti vaikuttaisi siltä, että löytölapsia pelastettaessa tyttöjä ei enää olisi-kaan syrjitty. Toisin sanoen jos Scheidelin tulkinta on oikea, tyttöjä kyllä aliarvostettiin, mutta tästä ei voida päätellä, että heitä olisi välttämättä myös hylätty enemmän. Jos taas Scheidel on väärässä, lähdemateriaalin voidaan yhtä hyvin tulkita viittaavan siihen, että heitelle jätettyjä pelastettaessa suosittiin tyttöjä, kuin siihen, että näitä alun perin oli hylätty enemmän.⁵⁴

Kaiken kaikkiaan sukupuolieroja korostavat tekstit ovat eliitin käten jälkiä. Heidän kohdallaan paine saada miespuolisia jälkeläisiä jatkaamaan suvun kunniaa ja mainetta julkisessa elämässä oli keskeisempää kuin alempiluokkaisissa perheissä. Näiden keskuudessa kuitenkin lasten hylkääminen kiistatta oli eri mittaluokan ilmiö. Vaikuttaa siis siltä, että myös herkkyys hylätä

mieluummin tyttöjä kuin poikia voi olla pikemminkin eliittikirjoittajien olettamusten kuin sosiaalisen todellisuuden piirre. Tässä, samoin kuin pohdittaessa kristinuskon vaikutusta lasten hylkäämisten määrään, eliitin ideologian ei voi *a priori* olettaa näkyvän alempien luokkien käytäytymismalleissa. Näkemykseni onkin, että lasten terveys sekä vanhempien taloudellinen ja sosiaalinen asema lapsen syntyessä olivat selvästi merkittävämpiä tekijöitä päätettäessä lasten hylkäämisestä kuin näiden sukupuoli.

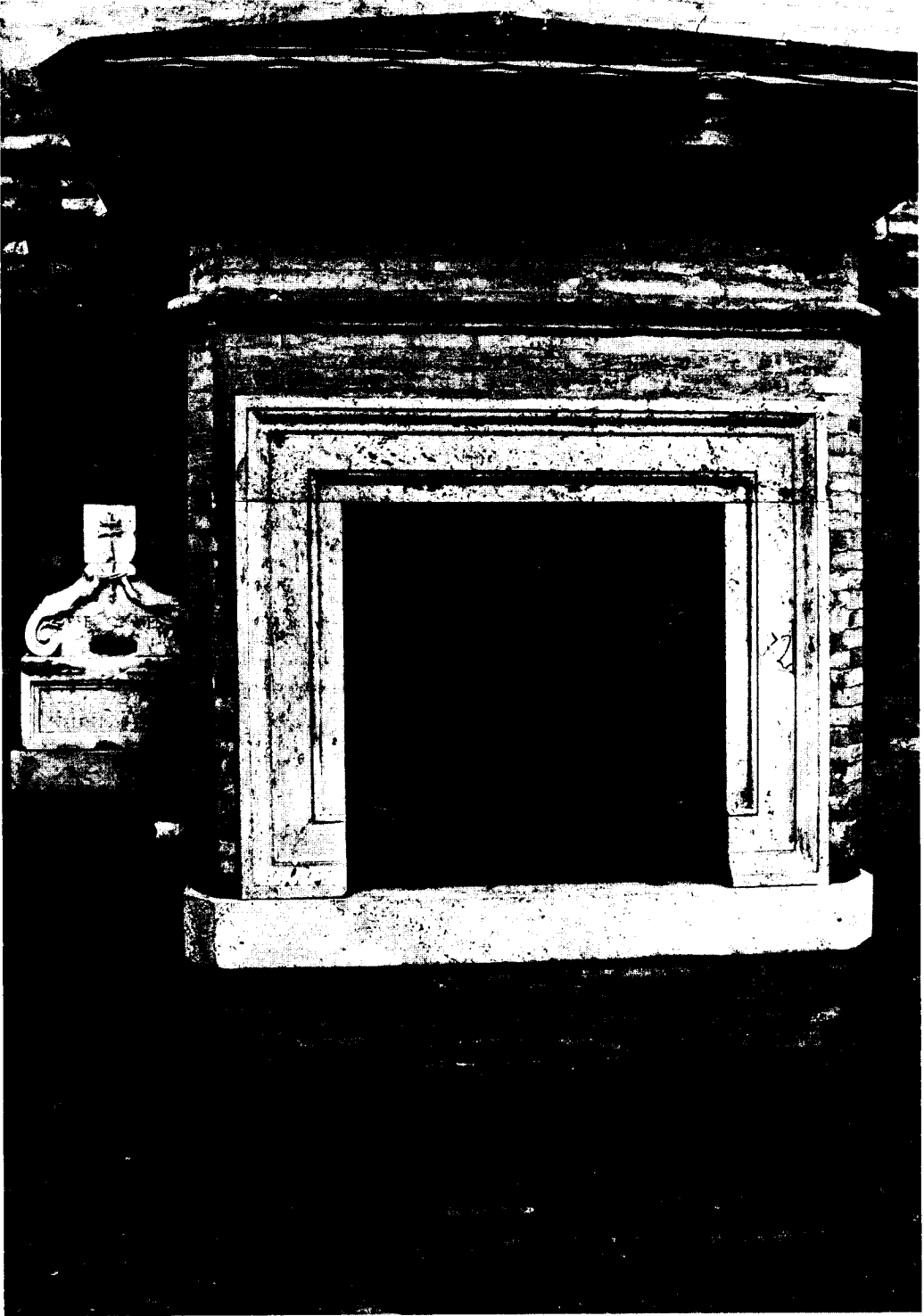
kasvattaa poikalapsen, mutta hylkää tytön, vaikka olisi rikas”) ja todetaan erityisesti tyttöjen hylkäämisen olleen ‘a commonplace’; ks. esim. Lynn H. Cohick (2009) *Women in the World of the Earliest Christians. Illuminating Ancient Ways of Life*, Grand Rapids: Baker Academic, 41. Pierre Brulé (1992) ‘Infanticide et abandon d’enfants. Pratiques grecques et comparaisons anthropologiques’, *Dialogues d’Histoire Ancienne* 18, 53–90 vetää yhteen aiempaa keskustelua.

51. Roger Bagnall ja Bruce Frier (1994) *The Demography of Roman Egypt*, Cambridge: Cambridge University Press, 151–159; Evans Grubbs (2011) 23.

52. Walter Scheidel (2005) ‘Human mobility in Roman Italy, II: the slave population’, *Journal of Roman Studies* 95, 73; Scheidel (2010). Ks. Myös Sara E. Phang (2001) *Marriage of Roman Soldiers, 13 BC–AD 235. Law and Family in the Imperial Army*, Leiden: Brill, 299–305.

53. Maria Manca Masciadri ja Orsolina *Montevecchi* (1982) ‘*Contratti di balitico e vendite fiduciarie a Tebtynis*’, *Aegyptus* 62, 148–161.

54. Vastaavasti Israelin Ashkelonissa myöhäisantiikin kylpylään liittyvästä viemäristä löydettyistä noin sadan vastasyntyneen lapsen luurangoista 14 oli pojan, viisi tytön luuranko (DNA-analyysi kertoi vain 19 kohdalla sukupuolen). Jos kyse todella on lastenmurhasta (eikä normaalin imeväiskuolleisuuden pitkäaikaisista jäljistä), tämäkään aineisto ei viittaa siihen, että tytöistä olisi haluttu päästä herkemmin eroon kuin pojista. Ks. Marina Faerman *et al.* (1998) ‘Determining the sex of infanticide victims from the Late Roman era through ancient DNA analysis’, *Journal of Archaeological Science* 25, 861–865. Sukupuolijakautuman vuoksi (koska yllättäen tyttöjä ei löytynytäkään enemmän) Ashkelonin löytöjen on usein ajateltu liittyvän prostituutioon – tästä ei kuitenkaan ole muuta näyttöä.

Keskiajalla syntyivät löytölastenkodit, joista huomattavimpia oli Innocentius III:n Roomaan perustama Santo Spirito in Sassia aivan 1200-luvun alussa. Kuvassa ovat kyseisen instituution pääoven viereltä yhä löytyvät almuluukku sekä rota, kääntöpöytä, jonka avulla lapsi voitiin anonyymisti pyöryttää löytölastenkodin sisäpuolelle. Nykyinen mekanismi on ajoitettavissa vähintäänkin 1400-luvun loppupuolelle. Kuva: Ville Vuolanto.

Hylkääminen ja vanhempien rakkaus – vastakohtat?

Osa lapsista kuoli heti tai pian tultuaan hylätyksi. Osaa ei kukaan ehtinyt löytää, osaa ei haluttukaan löydettävän. On myös helppo olettaa, että löytölapselle annettu hoiva ei aina ollut omien lasten hoidon tasolla. Toisaalta jotkut selviytyivät. Tavallista oli, että lapset päätyivät erilaisiin palvelustehtäviin ja orjiksi. Prostituutio oli yksi todennäköinenkin kohtalo, eikä pelkästään tytöille.⁵⁵ Paikallisyhteisöissä lapsia pyrittiin hylkäämään paikoille, joissa säännöllisesti kävi ihmisiä, kuten kaivoille, roskatunkioille ja tienpenkoille, kirkoneteisiin tai jopa suoraan naapureille sekä myöhemmin löytölastenkoteihin – joista ensimmäiset merkit ovat varhaisbysanttilaiselta ajalta, mutta jotka lännessä alkoivat yleistyä 1100-luvulta alkaen.⁵⁶

Orjuus ei aina tarkoittanut kurjaa kohtaloa, sillä esimerkiksi roomalaisilla opettajilla oli usein orjatausta – ja osa näistä oli vanhempiensa hylkäämiä. Suetonius laati ensimmäisellä vuosisadalla jKr. kuuluisten opettajien luettelon; näiden kahdenkymmenen pieneniselämäkerran joukossa on kahden lapsena hylätyn elämäkerrat. Marcus Antonius Gniphosynty Galliaissa vapaista vanhemmista, mutta hänet hylättiin. Hänet pelastettiin orjaksi, mutta myöhemmin hänen kasvatti-isänsä vapautti hänet ja järjesti hänelle hyvän kasvatuksen Alexandriasissa. Gaius Melissus, joka oli kotoisin Keski-Italian Spoletosta, hylättiin nähtävästi vanhempien erotessa. Häinkin sai huolehtivaisen ja hyvillä yhteiskunnallisilla suhteilla varustetun isännän, joka kustansi hänelle loistavan koulutuksen ja esitteli hänet keisari Augustuksen ”kulttuuriministerille” Maecenakselle. Kun Gaius oli jo ystäväystynyt Maecenaan kanssa, pojan äiti astui näyttämölle ja paljasti tämän sukutaustan ja vaati pojan vapauttamista orjuudesta ja palauttamista perheelleen. Gaius kuitenkin kieltäytyi vaatimasta vapauttaan takaisin ja samalla menettämästä asemaansa hovissa. Myöhemmin hänen isäntänsä vapautti hänet, ja hän päätyi

keisarin suosikiksi ja tämän kirjastonhoitajaksi.⁵⁷

Jo lasten merkitys yhteisölle ja vanhemmille esti lasten rutiininomaisen hylkäämisen, johon vanhemmat olisivat turvautuneet helpottaakseen elämäänsä lyhyellä tähtäimellä. Alemmissa yhteiskuntaluokissa lapset olivat työvoimaa ja vanhuuden turva, ja myös eliitin keskuudessa lapset merkitsivät rukousten ja esi-isien kunnioituksen jatkuvuutta. Aivan kuten nykyisin voimme ajatella geenien jatkuvuutta, vanhemmille lapset merkitsivät jatkuvuutta ”veren perintönä”. Vanhempien nimi ja (maa)omaisuus säilyivät lasten kautta, samoin muistot. Ihmisten identiteetti oli kiinni tämänpuolisessa jatkuvuudessa, jota suku ja erityisesti lapset edustivat.⁵⁸ Lapsen hylkäämisen taustalla olikin vanhempien toive, että he näin voisivat tarjota lapselleen paremman elämän kuin mitä itse pystyivät tarjoamaan. Epäilemättä tähän toivoon sisältyi aimo annos itsepetosta – hylkäämiseen liittyvät vaarat lapselle olivat tiedossa. Myyttisessä aineistossa ja saduissa hylkäämisen tuottamaa sosiaalista nousua ja jälleennäkemisiä tapahtui yhtenä, oikeassa elämässä harvoin.⁵⁹ Vaikka ajatus köyhän lapsen päätyemisestä hallitsijan hoviin kasvatettavaksi (kuten Mooseksen kohdalla) toi toivoa synkkään arkeen, tarinat kuvaavat pikemminkin huonoa omaatuntoa potevien vanhempien toiveita ja ilmiön sopivuutta tarinankerrontaan kuin todellisuutta.⁶⁰ Gaius Melissus nousi keisarin lähipiiriin – mutta kaikki viittaa siihen, että kyseessä oli äärimmäinen poikkeus.

55. Corbier (2001) 66–69.

56. Miller (2003) 8–13, 152–153, 160, 294–299; Corbier (2001) 62–64. Tunkioille hylkääminen ei siis ole merkki siitä, että lapsiin olisi suhtauduttu kuin jätteeseen – pikemminkin päinvastoin.

57. Suetonius, *De Grammaticis* 4, 7 ja 21.

58. Vuolanto (2008) 23–33.

59. Rawson (2003) 118–119; Boswell (1988) 122–126; 369–370, 418–420.

60. Evans Grubbs (2011) 32–33.

Hylkäämisen tuskaa vähensi se, että lapsi ei välttämättä kadonnut vanhempiensa elämästä. Lainsäädännölliset lähteet osoittavat, että monet vanhemmat tiesivät, miten heidän hylätylle lapselleen oli käynyt ja minne tämä oli päätynyt. Myöhemmin he saattoivat yrittää – joskus jopa onnistuen – saada lapsen takaisin itselleen. Joissakin tapauksissa vanhemmat eivät olleet selvillä lapsen kohtalosta, vaikka kasvattivanhemmat olivat hyvin perillä lapsen alkuperästä ja myöhemmin lapsi itsekin.⁶¹ Paikallistasolla lasten hylkääminen siis toimi epävirallisena adoptiosysteeminä.

Mitä lasten hylkääminen voi kertoa suhtautumisesta lapsiin tietyssä yhteiskunnassa? Filosofien ja teologien kannalta lasten hylkääminen oli kieroutuneen vanhemmuuden merkki ja raskas synty eikä hyväksytty käytäntö. Kautta koko roomalaisen kirjallisuuden, ei-kristillisen ja kristillisen, lasten hylkäämistä käytettiin voimakkaana moraalisen argumenttina sekä tunteita herättävänä kirjallisena tehokeinona. Paradoksaalisesti siis lasten hylkäämiseen viittaaminen eliitin kirjoituksissa nimenomaan korosti lasten kulttuurillisesti keskeistä asemaa. Kristillisessä maailmassa eliitin asenteet ehkä tiukkenivat jossain määrin lasten hylkäämistä kohtaan, mutta on mahdotonta sanoa, tapahtuiko yleisessä mentaliteetissa paikallisyhteisöjen tasolla asiassa muutosta niin että se olisi näkyneet käytännön toiminnassa.

Lasten hylkääminen sosiaalisena käytäntönä jatkuikin läpi koko antiikin ja keskiajan.⁶² Tästä ei kuitenkaan voi tehdä johtopäätöstä, että pääsääntöisesti vanhemmat olisivat olleet välinpitämättömiä suhteessa lapsiinsa – edes niitä kohtaan, jotka hylättiin, puhumattakaan siitä, että joidenkin tiettyjen lasten hylkääminen kertoisi yleisesti vallitsevasta mentaliteetista tai yhteiskunnan suhtautumisesta lapsiin.⁶³ Pikemminkin lasten hylkääminen kertoo ajan mukana vaihtuvista kunnia- ja häpeäkäsityksistä sekä jyrkästä hyvinvointikuilusta eliitin ja kädestä suuhun eläneen tavallisen rahvaan välillä. Näissä oloissa

vammaisuus tai köyhyys saattoi johtaa lasten hylkäämiseen ja jopa kuolemaan.

Ennakoasenteet ja historian käyttö

Siihen, että lasten hylkääminen on muodostunut erääksi keskeisistä tarkastelukulmista vanhempien aikojen lapsuuden historiassa, näyttää voimakkaasti vaikuttaneen se, että oletus lasten säälimättömästä ja rutiininomaisesta hylkäämisestä on ollut käytännöllinen ja konkreettinen kuva, jolla on perusteltu tutkimuksen relevanssia. Erityisesti akateemisen maailman ulkopuolella lasten hylkääminen on noussut yhä uudelleen esiin, kun on haluttu luonnostella kuvaa esimodernin ajan synkeydestä ja modernisaation liittyvästä vääjäämättömästä ihmiskunnan edistyksestä kohti parempaa ja tasa-arvoisempaa maailmaa. Näissä tiedeyhteisön ulkopuolissa historiakeskusteluissa uudemmat ja pätevämmiin perustellut näkemykset eivät ole saavuttaneet läheskään samaa tunnettavuutta kuin ne lähinnä Louis deMausen näkemyksistä innoituksensa saaneen koulukunnan näkemykset, joita esimerkiksi Suomessa edustavat lähinnä Kaari Utrion 1980-luvulla kirjoittamien tietokirjojen kautta levinneet käsitykset.⁶⁴ Menneisyyden

61. Evans Grubbs (2010) 307–310.

62. Ja sitä esiintyi yleisesti 'vielä' 1800-luvun Euroopassa – ja esimerkkejä löytyy yhä, vrt. 'Hylätyn vauvan kohtalo askarruttaa Virossa', *Helsingin Sanomat* 15.10.2008; laajemmin Evans Grubbs (2011) 31.

63. Ääriesimerkkinä Craig S. Keener (2009) *Commentary on the Gospel of Matthew*, Grand Rapids: Eerdmans 472, joka asettaa kreikkalaisten ja roomalaisten harjoittamalle lasten hylkäämiselle vastakohtaksi sen, että Palestiinan alueella juutalaiset vanhemmat "expressed love for their children".

64. Kaari Utrio (1984) *Eevan tyttäret. Eurooppalaisen naisen, lapsen ja perheen historia*, Helsinki: Tammi, erit. 78–80; 240–270. Historiakeskusteluista esim. Anna-Liisa Rekola (2009) 'Muutoksen perusta on ihmisen mielessä', *Tieteessä tapahtuu* 1/2009, 51; Pentti Kauppi (2009) 'Lapsesta tehdään kuluttaja liian varhain' [mielipide], *Helsingin Sanomat* 13.3.2009; Maria Syväälä (2007) 'Palauttakaa lapsuus', *Aamulehden Ihmiset -liite* 21.10.2007; Jarmo Kettunen (2005) 'Kiltit lapset seksiuhreina', *Aikalainen* 6/2005.

köyhälistön arjessa selviytymisen strategioita on arvioitu nykypäivän hyvinvoivien yhteiskuntaluokkien ihanteiden valossa. On kuitenkin terveellistä kysyä, miten tehdä oikeutta menneisyyden toimijoille⁶⁵ – tässä tapauksessa erityisesti niille vanhemmille, jotka lapsensa hylkäsivät.

Menetelmällisesti tutkimustulokseni voi tiivistää korostamalla, että mikäli käsitteenmäärittelyn täsmällisyydestä poiketaan, tutkijan ennakoasenteet pitkälti määräävät lopputuloksen. Historioitsijat on koulutettu etsimään muutosta ajassa, ja kiusaus löytää sitä sieltäkin, missä yksinkertaisempaa olisi selittää havainnot esimerkiksi lähdeaineistojen genren vaihtumisella, on suuri.⁶⁶ Menneisyyttä tutkittaessa on tärkeä täsmentää, milloin kyseessä ovat tiedostetut ja julkilausutut ihanteet, milloin ajatusrakteet ja asenteet, milloin taas käytännöt – ja minkä ihmisjoukon ihanteista, mentaliteetista ja käytännöistä kulloinkin on kyse.

Ongelma yhä korostuu, mikäli tutkimusaihe on kovin monimutkainen ja monitasoinen, kuten kysyttäessä, mitä kristinusko lopultakin muutti kulttuurissa ja sosiaalisessa elämässä, tai tarkasteltaessa lasten hylkäämisen kaltaista teemaa, jonka kohdalla lähdeaineisto pakottaa tyytymään tulkinnoissa suureen epävarmuuteen. Niin esimodernin lapsuuden kurjuuden, suku-

puolisen syrjinnän kuin kristillisen kulttuurin hyvien puolten korostajat ovatkin löytäneet itselleen retorisesti vaikuttavia argumentteja lasten hylkäämisen historiaa tarkastelemalla. Lasten hylkääminen historiallisena ilmiönä paljastaakin sekä suuresta yleisöstä että tutkijoiden piiristä menneisyyteen liittyviä ennakoasenteita. Mutta onko lasten hylkäämisen tutkimuksen historia tässä suhteessa erilaista – tai laadullisesti huonompaa – kuin muu historian tutkimus?

65. Olen tässä Jorma Kalelan ((2000) *Historiantutkimus ja historia*, Helsinki: Gaudeamus 233, 243–245) kanssa samoilla linjoilla, sen sijaan, että kyse olisi vain 'menneisyydelle' oikeuden tekemisestä (vrt. Paul Ricoeur (1988) *Time and Narrative*, vol. 3 (transl. K. Blamey and D. Pellauer), Chicago and London: The University of Chicago Press 152). Erikoista kyllä Kalela ei itse analysoi näiden näkemysten välistä eroa (Kalela (2000) 55; kiitän anonyymiä arvioijaa tästä huomiosta).

66. Ks. yleisemmin Mark Golden (1997) 'Change or continuity? Children and childhood in Hellenistic historiography', sekä Susan Dixon (1997) 'Continuity and change in Roman social history. Retrieving 'family feeling(s)' from Roman law and literature', kummatkin teoksessa M. Golden and P. Toohey (toim.) *Inventing Ancient Culture. Historicism, Periodization and the Ancient World*. London and New York: Routledge, 88–89 (Dixon) ja 190–191 (Golden).

Marko Nenonen

Noitavainojen väärä historia

AKATEEMISEN TUTKIMUKSEN
150-VUOTINEN HARHARETKI

Noitavainojen on katsottu kuuluneen Euroopan historian eriskummallisimpiin ilmiöihin. 1900-luvun lopulla alkoi selvitä, että noitavainojen historian tutkimus on vieläkin kummallisempaa. Yli vuosisadan tutkijat selittivät ilmiötä, jota ei koskaan ollut olemassa.

Oxfordin ja Cambridgen yliopistoissa opettanut ja tutkinut brittiläinen historioitsija Hugh Redwald Trevor-Roper (1914–2003) tunnetaan ainakin kahdesta asiasta myös yliopistomaailman ulkopuolella. Hän vahvisti aidoiksi 1980-luvulla käsiin tulleet Adolf Hitlerin päiväkirjat, jotka saman tien paljastuivat huonoksi väärennökseksi.¹ Hänet tunnetaan niin ikään Euroopan noitavainojen selittäjänä, sillä hänen teoksensa *The European Witch-Craze of the 16th and 17th Centuries* (1969/1967)² oli pitkään tärkein ja myös useille oppineille ainoa teos, mistä noitavainojen peruspiirteet haettiin yleisesityksiin ja luentosarjoille. Trevor-Roper kuului jo tuolloin arvostettuihin historianutkijoihin, joten häneen viittaamistaan pidettiin turvallisena ja sopivana niiden keskuudessa, jotka eivät itse tutkineet noitavainoja.

Trevor-Roper totesi kirjassaan, että noitavainojen pääpiirteet tunnetaan jo aikaisemmasta tutkimuksesta, joten vain uusi ja ajanmukainen selitys on tarpeen. Monetkaan eivät tulleet kiinnittäneeksi huomiota siihen, että nuorin tutkija, johon Trevor-Roper noitavainojen kuvauksessaan viittasi, oli syntynyt vuonna 1862 eli sata vuotta aikaisemmin kuin Trevor-Roper paneutui

asiaan. Hän oli saksalainen Joseph Hansen. Hansenin teokset ovat olleet noitavainotutkimuksen klassikoita, ja vasta 1970-luvun puolivälissä osoitettiin, että Hansen hyväksyi pitkään luotettavina pidettyihin lähdekokoelmiinsa keskiajan noitaoikeudenkäynneistä mukamas kertovia mutta 1800-luvulla väärennettyjä asiakirjoja.³ Muutoin kokoelmia pidetään edelleen suurin osin luotettavina.

Monet Länsi-Euroopan vainojen tutkijat ovat myöhemmin erehtyneet Joseph Hansenia lähemmin, sillä he eivät huomanneet oikeistakaan lähteistä perustavia seikkoja. Inkvisiittori Heinrich Kramerin (Institoris) kuuluisa tutkielma *Malleus Maleficarum* eli ”Noitavasara” (1486 tai 1487)⁴, joka opasti noituuden tutkimisessa, on mainittu perin monessa noitavainojen historiaa käsittelevässä teoksessa. Silti tutkijatkin ovat lukeneet Noitavasaraa harvoin, sillä vasta 2000-luvulla selvisi, että latinankielisessä alkuperäisteoksessa melkein joka kolmas noita-sana on maskuliinisessa muodossa. Se tarkoittaa siis miesnoitaa tai mies- ja naisnoitia. Kaikkein hasuuinta tietysti oli, että havaintoa eivät tehneet vuosikausia tai jopa vuosikymmeniä asiaan paneutuneet noitavainotutkijat vaan tutkimusalan ulkopuolelta tulleet kirjoittajat. Teoksen *Male*

1. H. R. Trevor-Roperista, ks. Marko Nenonen (2006) *Noitavainot Euroopassa. Myytin synty*, Keuruu: Atena, 271–272.

2. H. R. Trevor-Roper (1969/1967) *The European Witch-Craze of the 16th and 17th Centuries*, Aylesbury, Penguin Books. Julkaistu ensimmäisen kerran kirjoittajansa koelmassa *Religion, the Reformation and Social Change* (London: Macmillan 1967).

3. Norman Cohn (1975) *Europe's Inner Demons*, London: Basic Books, 126–139; Richard Kieckhefer (1976) *European Witch Trials. Their Foundations in Popular and Learned Culture, 1300–1500*, London & Henley: Routledge & Kegan Paul, 16–18.

4. Kramer (Institoris), Heinrich, *Der Hexenhammer. Malleus Maleficarum*. Käänt. Wolfgang Behringer, Günter Jerouscheck ja Werner Tschacher. 3., korjattu painos. dtv, München, 2003 (1. p. 2000, alkuper. 1486 tai 1487).

Witches in Early Modern Europe (2003), jossa asia selvitetiin, kirjoittivat Lara Apps ja Andrew Gow.⁵ Heidän havaintonsa on yllättävä, kun otetaan huomioon, että Noitavasaraa on pidetty kirkonmiesten naisvihan raamattuna.

Noitavasara ei ollut aikanaan ainut teos, jossa inkvisiittorit ja teologit kirjoittivat miesten noituudesta ja miesnoidista. Joissakin puhutaan enemmän miesnoidista kuin naisnoidista.⁶ Miehiä oli myös syytettyinä, kuten tietysti jo aikanaan huomattiin. Miten on mahdollista, että kysymys, joka on ollut aivan keskeisiä noitavainojen tutkimuksessa, on käsitelty näin huonosti vielä 1900-luvun lopulla? Monissa tutkimuksissa pidetään miesnoidan käsitettä uuden ajan alussa lähes kategorisena mahdottomuutena.⁷ Jos näin yksinkertaisessa kysymyksessä voidaan tehdä suuri virhe useamman tutkijan voimin, tulee mieleen, että noitavainotutkimuksessa olisi muitakin lähtökohtia, joissa on seurattu yleisiä mielikuvia sen kummemmin asiaa selvittämättä. Niin onkin. Tyypillistä näille vanhoille mielikuville on, että ne ovat vallinneet yleisesti hyväksytyinä käsityksinä osin koko nykyaikaisen noitavainoja koskeneen tutkimuksen ajan eli noin 150 vuotta.⁸ Käsitysten alkuperän selvittäminen on kuitenkin vasta alkamassa.

Olivatko syytetyt köyhiä?

Noidan stereotypia on Paholaista palvova ja noitasapattiin lentävä nainen mutta tutkimuskirjallisuudessa noidalla on muitakin piirteitä, jotka kuvaavat todellisia syytettyjä epätarkasti tai eivät ollenkaan. Alun alkaen noitavainojen historian tutkimuksessa syntyi myös toinen vahva stereotypia: tavalla tai toisella noituudesta syytetty on kuvattu ja selitetty erilaiseksi. Tämä on luonnollinen ajatus, sillä voidaan järkeenkäyvästi väittää, että vainon kohteeksi joutuneiden täytyi olla jollakin tavalla erilaisia, koska toiset joutuvat vainotuksi ja toiset eivät. Tämä näkemys uhkaa tehdä uhrista syyllisen, mutta onko ajateltava, että vainojen uhrin tavalla tai toisella, tietämättään tai tietien, antavat aina syyn vainoonsa?

Naiseuden lisäksi tärkeimmäksi noituudesta syytetyksi on esitetty köyhyys. Jo Keith Thomas totesi (1971) kauan ennen montaakaan yksityiskohtaista tutkimusta, että syytetyt olivat köyhiä ja tavallisesti naisia.⁹ Köyhyys on niinkin tärkeitä tekijöitä selityksissä, joita vainojen ymmärtämiseksi on esitetty. Mutta mitä näyttöä on esitetty sen puolesta, että syytetyt useimmiten olisivat olleet köyhiä? Kun asiaa käy yksityiskohtaisesti läpi kansainvälisestä tutkimuksesta, käy ilmi, että alkuperäislähteiden ja metodologisesti perustellun analyysin keinoin asiaa on käsitelty vähän ja enimmäkseen vain joissakin yksittäistapauksissa. Tiedetään kyllä, että monet syytetyistä olivat köyhiä. Kuitenkin vahvempaa yleistystä on epäiltävä. Ne esitykset, joissa syytettyjen köyhyydestä todistellaan, ovat käsitelleet asiaa epämääräisesti. Jopa H. C. Erik

5. Lara Apps & Andrew Gow (2003) *Male Witches in Early Modern Europe*, Manchester ym.: Manchester University Press, 104. Sittemmin on kiihtyvään tahtiin ilmestynyt tutkimuksia miesten noituudesta. Viimeisimmistä: Alice Rowlands (toim.) (2009) *Witchcraft and Masculinities in Early Modern Europe*, Basingstoke: Palgrave Macmillan; Rolf Schulte (2009) *Man as Witch. Male Witches in Central Europe*, Basingstoke: Palgrave Macmillan. Uusista lähtökohdista myös Raisa Maria Toivo (2008) *Witchcraft and Gender in Early Modern Society. Finland and the Wider European Experience*, Hampshire: Ashgate.

6. Apps & Gow (2003) 104–108.

7. Esim. Stuart Clark (1999/1997) *Thinking with Demons. The Idea of Witchcraft in Early Modern Europe*, Oxford and New York: Oxford University Press, mm. 107–133, et. 112, 115, 119 ja 133.

8. Ensimmäiset tutkimukset, joissa nykyaikaisin lähdetutkimuksen keinoin selviteltiin noitaioikeudenkäyntejä, ilmestyivät 1800-luvun alkupuolella. Tuolta ajalta jossakin määrin yhä vaikuttava teos on W. G. Soldan (1843) *Geschichte der Hexenprozesse. Aus den Quellen dargestellt*, Stuttgart und Tübingen: J. G. Cotta. 2. uud. p. Stuttgart 1880 (toim. H. Hepp), 3. laitos, München 1911 (toim. Max Bauer). 1800-luvun tutkimuksesta: Christa Tuczay (2007) 'The Nineteenth Century: Medievalism and Witchcraft', teoksessa Jonathan Barry & Owen Davies (toim.) *Palgrave Advances in Witchcraft Historiography*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 52–68.

9. Keith Thomas (1988/1971) *Religion and the Decline of Magic*, London & New York: Penguin Books, 620.

Midelfort, joka yhdessä nykyajan noitavainotutkimuksen klassikoksi nousseessa teoksessaan *Witch Hunting in Southwestern Germany 1562–1684* (1972) varoitti tutkijoita ”impressionistisista” johtopäätöksistä, jätti yhden oman johtopäätöksensä perusteet heikoille kantimille. Hän kirjoitti, että kättilöt ja kapakoitsijat olivat ”usein” syytettynä.¹⁰ ”Usein” on epämääräinen käsite eritoten tieteessä, eikä Midelfort esittänyt tarkempaa analyysia tai aineistoa. Hänen teoksestaan ei käy selville, kuinka usein ja kuinka luotettavasti syytetyn sosiaalinen asema kävi oikeuslähteistä ilmi tai kuinka suuri osuus kättilöillä ja kapakoitsijoilla oli syytettujen joukossa. Midelfort kuitenkin korosti, että vainojen laajentuessa syytetyn stereotypia hajosi, ja syytetyiksi joutui ihmisiä laveasti eri yhteiskuntaryhmistä – ja paljon miehiä.

Midelfortin lisäksi toinen nykyaikaisen noitavainotutkimuksen suunnannäyttäjä, E. William Monter, todisti syytettujen köyhyyden puolesta. Hän totesi kirjassaan *Witchcraft in France and Switzerland* (1976), että useimmat syytetyt olivat naisia, usein leskiä, ja lisäksi useimmat olivat köyhiä. Enemmistö hänen oikeustapausaineistostaan koski naisia, ja näyttää siltä, että poikkeuksellisen suuri osa heistä oli leskiä. Köyhiäkin syytetyistä useimmat ovat voineet olla, mutta kun Monter on katsonut köyhiksi paitsi lesket myös ruumiillisen työn tekijät, käsityöläiset ja muut, jotka eivät kuuluneet paikkakuntansa säätyväkeen, köyhyyden määritelmästä tulee liian lavea. Hän ei käsittele asiaa tarkemmin eikä esitä johtopäätöksensä perusteita. Sitä paitsi joka toisessa tapauksessa pöytäkirjat eivät kerro syytetyn asemasta mitään.¹¹

Norjalainen Hans-Eyvind Næss on niin ikään esittänyt Euroopan noitavainoissa syytetyn ihmisiä, jotka olivat köyhiä ja ”usein kaikkein köyhimpiä yhteisönsä jäseniä”.¹² Næss väittää, että taloudelliset ristiriidat ja sosiaalinen jännitys selittävät noitavainot. Hän vieläpä toteaa rohkeasti, että tutkijat ovat yksimielisiä siitä, että Euroopan noitavainoissa syytettiin liki poikkeuksetta

köyhiä ihmisiä. Næss arvostelee ruotsalaista Bengt Ankarloota, joka väitti toisin kirjassaan *Trolldomsprocesserna i Sverige*.¹³ Ankarloo tutki Pohjois-Ruotsin suuria vainoja, joissa syytetyt eivät olleet tavallisesti köyhiä, mutta Næss oletti, että muutoin Ruotsissakin syytetyt olisivat olleet enimmäkseen varattomia ihmisiä. Næss ei esittänyt Ruotsia koskevan väitteensä puolesta mitään aineistoa tai tutkimusta, ja myöhempi ruotsalainen tutkimus on vahvistanut Ankarloon näkemyksen siitä, että köyhyys ei ollut syytettyjä yhdistävä tekijä.¹⁴ Näyttää siltäkin, että edes Nor-

10. H. C. Erik Midelfort (1972) *Witch Hunting in Southwestern Germany 1562–1684*, Stanford: Stanford University Press, 7–8, 195. Midelfortin teos antoi oppinutta tukea myös teorioille siitä, että noidat olivat kättilöitä. Tämän muutoin vähälle tuelle jääneen teorian loivat väestö- ja yhteiskuntatieteilijät Gunnar Heinsohn ja Otto Steiger (1985) *Die Vernichtung der weisen Frauen*, Herbstein-Schlechtenwegen. März.

11. E. William Monter (1976) *Witchcraft in France and Switzerland*, Ithaca: Cornell University Press, 115–128, 196–200.

12. Hans-Eyvind Næss (1982) *Trolldomsprocessene i Norge på 1500–1600 tallet*, Båstad: Universitetsforlaget, 314, selityksestä myös eri kohdin. Næss viittaa mm. teokseen Thomas (1988/1971), jossa kuitenkin ei ole asiasta alkuperäisaineistoon perustuvaa selvitystä. Lisäksi Næss nojaa Antero Heikkiseen (*Paholaisen liittolaiset*, Helsinki: SHS 1969, 388), mutta Heikkinen esittää asiasta täsmällään päinvastaista, mikä viitatulta sivultakin käy ilmi. Sitä paitsi edes Norjassa syytetyt eivät olleet vain leskiä tai yksinäisiä naisia – kuten Næss itse toteaa (308).

13. Bengt Ankarloo (1984/1971) *Trolldomsprocesserna i Sverige*, Stockholm: Institutet för rättshistorisk forskning (2. p. med efterskrift), 277–286, et. 285.

14. Vrt. Næss (1982) 314. Sosiaalisen aseman tutkimista ei voida tässä selvittää tarkemmin. Alkuperäisaineistoon perustuvia huomioita ovat tehneet Heikkisen ja Ankarloon lisäksi mm.: Christina Lerner (1981) *Enemies of God. The Witch-hunt in Scotland*, London: Chatto & Windus, 89–102. Myös hänen teoksensa (1984, post.) *Witchcraft and Religion. The Politics of Popular Belief*, New York: Basic Blackwell, 87–88; Merele Birkelund (1983) *Trollkvinden og hennes anklagare*, Århus: Historiske Skrifter III, 58, 63, 103; Birgitta Lagerlöf-Génetay (1990) *De svenska häxprocessernas utbrottskede 1668–1671*, Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis, 104; Per Sörlin (1993) *Trolldoms- och vidskepelseprocesserna i Göta Hovrätt 1635–1754*, Stockholm: Almqvist & Wiksell, 108–144. Ainoa tuntemani laa-

jassa enemmistö syytetyistä ei välttämättä ollut köyhiä. Næss väittää toisin, mutta hänen teokseensa ei ole yksityiskohtaista selvitystä asiasta. Næss viittaa mainintoihin oikeuslähdeissä mutta ei selvitä, kuinka usein asiasta oli mainittu ja kuinka luotettavan tiedon oikeuslähde asiasta antaa. On mahdollista, että useimmissa tapauksissa asiasta ei mainittu mitään.

Tarkemmat analyysit sosiaalisesta asemasta viittaavat siihen, että ilman perusteellista selvitystä ja ilman oikeuspyytäkirjoja täydentäviä lähteitä ei tavallisesti voida saada luotettavaa tietoa osallisten sosiaalisesta asemasta tai varallisuudesta. Lähinnä verotuksellisen aineiston tuella nykyisen Suomen alueen oikeudenkäyntiaineistosta on voitu selvittää, että noituus- ja taikusoikeudenkäynneissä syytettyjen sosiaalinen asema ei yleensä poikennut niistä oloista, missä yhteisön muut jäsenet elivät. Mielenkiintoisempaa on, että syytettyjen ja ilmiantajien tai yksityisten syyttäjien (kantajien) – niiden, jotka eivät kuuluneet esivaltaan – yhteiskunnallinen asema näytti olleen useimmiten samankaltainen. Kertäläisiä tai kaikkein köyhimpiä vastaan esitettiin noitasyytteitä harvemmin kuin muita vastaan.¹⁵ Tärkeämmäksi johtopäätökseksi on noussut se, että kuka tahansa saattoi joutua syytetyksi noituudesta. Epäilyn ei tarvinnut olla ammattimainen tietäjä eikä yhteisönsä hylkiö. Monet taikatavat olivat yleisiä, ja pahoin noituminen uskottiin kyvyksi, joka saattoi olla kellä tahansa.¹⁶

On otettava huomioon, että kenties sosiaalinen asema ei ollut merkittävä tekijä noituus- ja taikusoikeudenkäyntien synnyssä. Mitä tulee muuhun keskusteluun syytettyjen persoonallisista piirteistä tai heidän elämänsä olosuhteista, edellä tehdyt huomautukset koskevat myös näitä seikkoja. Olivatko syytetyt useimmiten naimisissa kuin naimattomia, leskiä ja yksinäisiä useammin kuin vaimoja tai aviomiehiä, nuoria vai vanhoja, tai oliko heidän piirteisään joitakin muita seikkoja, jotka olivat erottavia yhteisön sosiaalisen yhdenmukaisuuden vaatimuksiin nähden? Näistäkään asioista ei ole yksityiskoh-

taisia tutkimuksia, joiden varaan voitaisiin rakentaa yleistyksiä. Eri tutkimuksissa tehtyjen huomioiden pohjalta näyttää siltä, että enemmistö syytetyistä oli naimisissa. Se sinänsä on mielenkiintoinen havainto, sillä tuona aikana Länsi-Euroopassa eli noitavainojen keskeisellä alueella naimattomien osuus on ollut suuri.¹⁷ Näämäkin näkökohdat murentavat tavanomaisia hokemia noitavainoista.

”Syntipukkiteorian” suosio ja ongelmat

Näkemyks siitä, että noitavainoja voitaisiin selittää syytettyjen köyhyydellä, vakiintui yleiseksi

jempi selvitys syytettyjen sosiaalisesta asemasta sisältyy teokseen Marko Nenonen (1992) *Noituus, taikuus ja noitavainot Ala-Satakunnan, Pohjois-Pohjanmaan ja Viipurin Karjalan maaseudulla 1620–1700*, Helsinki: SHS, 152 ja seur. ja 181 ja seur. Brian P. Levack sanoo, että ”voimme olla jokseenkin varmoja siitä, että suuri enemmistö syytetyistä oli yhteisönsä alemmista sosiaaliryhmistä (”the lower levels of society”). Brian P. Levack (2006) *The Witch-Hunt in Early Modern Europe* (3. edition, 1. p. 1987), Harlow: Pearson, 157. Hän jatkaa, että ”noidat eivät välttämättä olleet kaikkein köyhimpiä yhteisönsä jäseniä” ja että ”monilla oli jonkin verran omaisuutta”. Ks. myös Oscar di Simplicio (2006) ’Social and Economic Status of Witches’, teoksessa Richard M. Golden (toim.) *Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition IV*, Santa Barbara: ABC-CLIO, 1054–1059. Simplicio esittää keskenään ristiriitaisia näkemyksiä, ja voi huomata, että hänen mainitsemansa tutkimukset eivät juuri tue hänen johtopäätöksiansä syytettyjen köyhyydestä.

15. Nenonen (1992) 152 ja seur. ja 181 ja seur. Sama johtopäätös koko Suomen aluetta koskevan aineiston osalta: Marko Nenonen & Timo Kervinen (1994) *Synnin palkka on kuolema*, Helsinki: Otava, 232, 277 (viite 5, jossa kuitenkin tilastoaines jätettiin käytännön syistä esittämättä). Heikkisenkään mukaan (1969, 254–255, 388) syytetyt eivät olleet kaikkein köyhimpiä, joskin hänen tietonsa koskee vain osaa Pohjanmaata.

16. Nenonen 1992, 162–163, 222. Tämä näkökohta on sittemmin vahvistunut muussa tutkimuksessa. Esim. Robin Briggs (1998/1996) *Witches & Neighbors. The Social and Cultural Context of European Witchcraft*, New York ym.: Penguin Book ja Marko Nenonen (2007a) *Noitavainot Euroopassa. Ihmisen pahuus*, Jyväskylä: Atena, 117–132.

17. Keskustelusta mm. Mary S. Hartman (2004) *The Household and the Making of History. A Subversive View of the Western Past*, Cambridge: Cambridge University Press.

toisen maailmansodan jälkeen, vaikka muitakin selitysmalleja on ollut esillä.¹⁸ Se, miten köyhyys selittää syytetyksi joutumista, on tutkijoiden esityksissä vaihdellut, joskaan monia malleja tästä ei ylipäätään ole esitetty. Karkeasti lähtökohdat voidaan tiivistää kahteen pääkohtaan: Ensinnäkin ajatellaan, että jostakin syystä köyhät ja osattomat olivat helppoja syntipukkeja, kun etsittiin syllisiä pahoille asioille ja ilmiöille, joita muutoin ei osattu selittää. Toisen mallin mukaan ajatellaan, että jokin seikka syytetyn käyttäytymisessä tai elämäntavoissa teki hänet muita helpommin pelon ja vihan kohteeksi. Tällainen seikka on voinut olla esimerkiksi tunkeileva kerjääminen tai kristinuskon vastaiset luvattomat tai vain epäilyttävät parannuskeinot.

Myös nykyajan noitavainoista eri maissa on selitetty syntipukkiteorioilla. Yksi tunnetuimmista malleista on Clyde Kluckhohnin (1905–1960) tutkimus navajo-intiaanien keskuudessa syntyneistä noituussyytöksistä 1930-luvulla Pohjois-Amerikassa. Kluckhohnin mukaan sosiaaliset vaikeudet aiheuttivat stressiä ja ristiriitoja, jotka purkautuivat syytöksissä. Navahojen ongelmat johtuivat perimmältään siitä, että heidän elämäntapansa oli murenemassa enemmistön elämäntyylin paineessa, ja sellainen lisäsi ahdistuneisuutta ja keskinäisiä ristiriitoja. Noitauskko ja noituussyytökset mahdollistivat ristiriitatilanteen ja aggression käsittelyn, mitä Kluckhohn piti tärkeänä seikkana.¹⁹

Selitysmalli on funktionalistinen.²⁰ Sen mukaan noitauskomuksilla on yhteisössä jokin tarkoite eli funktio, joka edesauttaa yhteisön ja se yksilöiden selviämistä ja yhteisön järjestystä, vaikka onkin osin tai joidenkin asioiden suhteen kokonaan dysfunktionaalinen tai järjetön. Noitavainotutkijoita on paljon puhuttanut malli, jonka Alan Macfarlane esitti teoksessaan *Witchcraft in Tudor and Stuart England* (1970). Hänen mukaansa noituuden uhrin olivat useimmiten varakkaimmista perheistä kuin heidän noitujansa. Macfarlane selitti, että kehittyvä kapitalistinen tuotantomuoto ja yhteiskunta korostivat yksilöl-

lisyyttä ja rikkoivat vanhat yhteisölliset arvot. Niinpä köyhiä ei autettu samalla tavalla kuin ennen, ja asiaa pahensi se, että köyhtymisen vuoksi – minkä Macfarlane oletti tapahtuneen – auttamaan ei kyettykään niin kuin ennen.²¹ Hänen mukaansa tämä selitti esimerkiksi kerjuun vuoksi syntyneitä kahnauksia.

Omaperäisintä Macfarlanen teoriassa on psykologinen korostus. Sen mukaan noituussyyte sikisi huonosta omatunnosta, kun kerjäläiseltä kiellettiin apu, vaikka avun antaminen koettiin oikeaksi. Avun kieltänyt lievitti syyllisyyttään uskottelemalla, että noita oli costanut avun epäämisen. Tällä tavalla avun torjunut koki saaneensa rangaistuksen, ja syyllisyys hyvän tavan rikkomisesta oli helpompi kantaa. Macfarlanen selitysmallin mukaan noituussyyte oli syyllisyyden siirtämistä konfliktin heikommalle osapuolelle.²²

18. Teorioita magiasta ja selityksiä noitavainojen synnystä on esitetty lukuisasti, eikä tässä voida kajota asiaan. Magian teorioista esim. Daniel L. O’Keefe (1982) *Stolen Lightning. The Social Theory of Magi*, New York: Vintage Books. O’Keefe korostaa sosiaalisia ristiriitoja ja kehittää näkemystä vahingoittavasta magiasta (noituudesta) yhtenä ristiriitojen ja yhteisön sisäisen jännityksen (eripurin) mittarina.

19. Clyde Kluckhohn (1944) *Navaho Witchcraft*, Boston: Beacon Press, 85, 88–90, myös eri kohdin.

20. Sen taustasta noitavainotutkimuksessa lyhyesti: T. M. Luhrmann (2006) ‘Anthropology’, teoksessa R. M. Golden (toim.) *Encyclopedia of Witchcraft. The Western Tradition*. Volume 1, Santa Barbara: ABC-CLIO, 43–45; John Burrow (2009/2007) *A History of Histories. Epics, Chronicles, Romances & Inquiries from Herodotus & Thucydides to the Twentieth Century*, London: Penguin, 494–495; Nenonen (2007a) 158–173 ja (2007b) ‘Culture Wars: State, Religion and Popular Culture in Europe’, teoksessa Jonathan Barry & Owen Davies, et. 115–118.

21. Alan Macfarlane (1970) *Witchcraft in Tudor and Stuart England*, London: Routledge & Kegan Paul, 195–198, 200 ja seur., köyhydestä myös 150–151, 155 ja 164.

22. Macfarlanen selitysmalliin vaikutti paljon hänen opettajansa Keith Thomas. Vrt. Keith Thomas (1970) ‘The Relevance of Social Anthropology to the Historical Study of English Witchcraft’, teoksessa M. Douglas (toim.) *Witchcraft Confessions and Accusations*, London: Tavistock Publications, 47–80 ja Thomas (1988/1971) et. 599 ja seur.

Mutta melkeinpä saman tien Alan Macfarlane itse hylkäsi teoriansa. Uudessa teoksessaan *The Origins of English Individualism* (1978) hän päätyi päinvastaisesti siihen melko luontevaan näkemykseen, ettei yksilöllisyys ollut mikään uusi piirre eikä noitavainoja voinut sillä tavalla yhdistää kapitalismin syntyyn. Ylipäänsä käsitys muuttumattomasta maalaisyhteiskunnasta on jälkipolvien näköharha, sanoo Macfarlane.²³

Syntipukkiteoriaa puolustaa myös saksalaisen historioitsija Wolfgang Behringer. Behringer esittää nykyisen eteläisen Saksan Baijerin noitavainoista, että vainot kiihtyivät pahojen katojen jälkeen.²⁴ Behringer korostaa yleisiä takaiskuja ja kollektiivisen kokemuksen merkitystä enemmän kuin Macfarlane, joka katseli asiaa yksilön ratkaisujen kannalta. Syntipukkiteorian perusajatus on, että huonot ja eritoten huononevat olosuhteet synnyttävät stressiä ja ahdistuneisuutta, mikä lisää ja pahentaa kilpailua sekä ristiriitoja, jotka sitten johtavat syytöksiin ja yhteenottoihin. Miten tämän teorian laita on, ei voida tässä sanoa eikä se ole tässä yhteydessä tärkeää. Yksityiskohtaisia tutkimuksia, jotka osoittaisivat yleisen säännönmukaisuuden taloudellisten takaiskujen tai kriisiaikojen ja noituussytteiden välillä, ei ole eivätkä Behringerinkään johtopäätökset ole yksiselitteisiä.²⁵

Pelkästään noitus- ja taikusoikeudenkäyntien kronologia panee epäilemään yleistyksiä. Oikeudenkäynnit lisääntyivät ja vähenivät jotta-kuinkin samanaikaisesti eri puolilla Eurooppaa. Yhtäaikaisuus on silmiinpistävä erityisesti Länsi-Euroopassa, saksalaiset alueet ja Sveitsi mukaan luettuna, ja osassa läntistä Etelä-Eurooppaa. Oikeudenkäynnit yleistyivät 1400-luvun puolivälissä, minkä jälkeen ne vähenivät mutta lisääntyivät uudelleen 1500-luvun puolivälissä, jolloin ne lisääntyivät selvästi myös Ruotsin valtakunnassa. Erityisen paljon noitus- ja taikusoikeudenkäyntejä oli Euroopassa 1500-luvun lopussa ja 1600-luvun alussa. Sen jälkeen ne vähenivät useimmilla Länsi-Euroopan alueilla mutta esimerkiksi Ruotsin valtakunnassa suurimmat

vainot koettiin vasta 1600-luvun toisella puoliskolla (myös Suomen puolella). Joillakin alueilla, kuten Venäjällä, Puolassa ja Unkarissa, oikeudenkäyntejä oli erityisen paljon vasta 1700-luvulla. Niin ikään Ruotsissa oli paljon oikeudenkäyntejä 1700-luvun puoliväliin saakka.²⁶

Kun vielä noitaoikeudenkäynnit olivat erilaisia, onko ajateltava, että taloudelliset kiistat ja kriisit olivat kaikenlaisten noitajuttujen taustalla? Keskiajan ja uuden ajan alun taitteessa syntyneitä käsityksiä uudenlaisesta noituudesta tutkijat ovat kutsuneet diaboliseksi noituudeksi (*diabolical witchcraft, Hexerei*) tai Paholaisen palvelukseksi erotukseksi perinteellisestä vahingoittavasta noituudesta ja hyvää tarkoittavasta taikuudesta. Diabolinen noituus, mikä tarkoitti tietoisien liiton tekemistä Paholaisen kanssa, oli uusi tapa ja uusi rikos. Sen sijaan vahingoittaminen noituuden keinoin samoin kuin hyvää tarkoittavat taitat olivat ikivanhoja uskomuksia. Vahingoittava noituus on ikivanha rikoskin, ja tällaisia oikeudenkäyntejä tunnetaan viljalti jo keskiajalta. Epäkristillisiksi katsotut taikatavat kiellettiin eri puolilla Eurooppaa viimeistään 1500-luvulla, vaikka oikeuskäytäntö ei milloinkaan yhtenäis-

Keskustelusta: Jonathan Barry (1999/1996) 'Introduction: Keith Thomas and the Problem of Witchcraft', teoksessa J. Barry & M. Hester & G. Roberts (toim.) *Witchcraft in Early Modern Europe. Studies in Culture and Belief*, Cambridge: Cambridge University Press, 1–45; Jari Eilola (2003) *Rajapinnoilla. Sallitun ja kielletyn määrittelemisen 1600-luvun jälkipuoliskon noitus- ja taikuustapauksissa*, Helsinki: SKS, 21–30, 256 ja seur., esim. 272.

23. Alan Macfarlane (1978) *The Origins of English Individualism*, Oxford: Blackwell Publishers, 1–2, 59, 189 ja seur.

24. Wolfgang Behringer (1997) *Witchcraft Persecutions in Bavaria*, Cambridge: Cambridge University Press, et. 89 ja seur. sekä 388–415.

25. Behringer itse toteaa (1997, 388, 405, viite 47), että kansanuskosten, polttorovioiden ja katovuosien välille ei voida asettaa suoraa yhteyttä. Epäselväksi jää, minkälainen syy-yhteys asioilla oli.

26. Kronologiasta ja maantieteellisestä levinneisyydestä Levack (2006) 204 ja seur. Varhaisimmista oikeudenkäynteistä: Kieckhefer (1976) 10–26.

tynyt. Kirkon piirissä taikatavoista saatettiin rangaista jo aikaisemmin.

Voi olla niin, että Baijerissa noitavainot syntyivät katovuosien vuoksi. Niin ikään on mahdollista, että joukkomittaiset noitaprosessit levisivät eri syistä kuin niistä ensimmäiset aikanaan syntyivät. Kaiken lisäksi voi olla niinkin, että toisin paikoin taloudellisilla takaiskuilla oli yhteys syytteisiin ja toisin paikoin muut seikat ratkaisivat. On varmaa, että tavaton määrä onnettomuuksia ja takaiskuja ei huonoissakaan oloissa johtanut noitavainoihin. Lisäksi kilpailu hyvien aikojen tuomasta menestyksestä ja eduista voi kaikeksi olla yhtä ankara kuin taistelu takaiskuja vastaan huonoina aikoina. Niin ikään on vaikea osoittaa sosiaalisten ristiriitojen yhteyttä siihen, että 1400-luvulla syntyi uusi teoria Paholaista palvovista ja noitasapattiin lentävistä noidista. Ei myöskään ole selvää, miten tällaiset syytökset olisivat lisääntyneet sosiaalisten ristiriitojen tai köyhyyden vuoksi, vaikka niin on voinut olla.

Tavanomaisesti noitavainojen tutkijat kuvaavat uuden ajan alkua yhteiskunnallisen kriisin kaudeksi, jolloin väestön enemmistön tai ainakin väestön köyhimmän osan köyhtyminen, sodat, onnettomuudet, taudit ja muut kuviteltavissa olevat koettelemukset synkensivät elämää. Silloin tällöin kuvaukset kasvavat ylidraamaattisiksi ja kokonaan harkitsemattomiksi. Esimerkiksi käsitys siitä, että köyhät ihmiset entises-tään köyhtyivät yhtäjaksoisesti noitavainojen kolmesataavuotisen ajan (noin 1450–1750), on mieltä vailla eikä selitä mitään. Myönteisemmät seikat jätetään mainitsematta, ja totta onkin, että luonnontieteen ja tekniikan kehitys, koulutuksen yleistyminen ja esimerkiksi sanomalehdistön ja kirjallisuuden kasvu sekä valistusajan alku sopivat huonosti yhteen noitavainojen kanssa. Vainot olivat pahimmillaan Galileo Galilein elinaikana (1564–1642).

Siitä, mistä syystä noituusepäilyt kumpusivat ja lisääntyivät kärkeillä, ei ole selitystä, jonka tutkijat jakaisivat yksimielisesti. Sekin on epäselvää, onko ilmiölle yhtä selitystä, mutta sellaista

tutkijat ovat tähän saakka etsineet. Vanhastaan tieteellisissä selityksissä on tavattu erottaa välttämättömät syyt (edellytykset) ja riittävä (lopullinen) syy, joka lopulta laukaisee tapahtumaketjun.²⁷ Noitavainojen synnyn edellytykset eli välttämättömät syyt saattoivat määräytyä yleisistä sosiaalisista, poliittisista tai ideologisista tekijöistä. Ne saattoivat koskea kirkollisen ajattelun muuttumista, oikeuslaitoksen piirteitä tai sosiaalisia ristiriitoja. Sinänsä nämä seikat tuskin koskaan aiheuttivat sen, että joku syytti toista noituudesta. Riittävä syy tai lopullinen syy, joka kirvoitti syytteen ja vei oikeuteen, oli ratkaiseva tekijä, mutta mikä se oli?

Lähtökohtaisesti on ajateltu, että riidat syntyivät enimmäkseen taloudellisista seikoista. Kun oikeuslaitos tunnusti noituussyytökset mahdollisiksi ja noitaoikeudenkäynnin malli oli syntynyt, yksittäisen oikeudenkäynnin on kuitenkin voinut synnyttää mikä tahansa seikka. Noitus oli epämääräinen rikos, josta syyttäminen saattoi rakentua pelkän mielikuvituksen varaan. Koska oikeudessa täytyi puhua vahingosta tai rikoksesta – muutoin käräjiä ei istuta – aihe, josta syyte nostettiin, saattoi olla riippumaton siitä, miksi syyte nostettiin. Useat tutkijat²⁸ ovat huomanneet, että kun joku sai aiheen epäillä joutuneensa noidutuksi, hänellä oli epäily usein jo mielessä. Tutkijoiden selityksissä henkilökoh-taisia motiiveja on vaikea yleistää. Niinpä tutkijat tapaavat korostaa sosiaalisia, maailmankat-somuksellisia tai poliittisia ilmiöitä tai rakenteita, jotka ikään kuin tekevät automaattiseksi ne teot, joihin ihmiset ryhtyvät. Se kuitenkin johtaa siihen, että yksilön omien motiivien ja päätösten merkitystä ei kyetä arvioimaan.

27. Ks. Wesley C. Salmon (1998) *Causality and Explanation*, Oxford: Oxford University Press, 34, 147–148. Yleis-tajuisemmin Robert Audi (toim.) (1996/1995) *The Cambridge Dictionary of Philosophy*, Cambridge: Cambridge University Press, 149.

28. Mm. jo Thomas (1988/1971) 652.

Vaikka ajateltaisiin, että järkevät näkökohdat ohjaavat ihmisen toimintaa, ongelmaksi jää se, että mikä on yhdelle rationaalista, ei toiselle näytä ollenkaan mielekkäältä. Pahempaa on, että se, mitä joku selittää toimintansa syyksi, ei välttämättä ole totta, ja ilmeistä on sekin, etteivät ihmiset aina itsekään ymmärrä motiivejaan. Miten silloin tutkitaan ihmisen toimintaa ja toimintaa ohjaavia ajatuksia, haluja ja uskomuksia? Ongelma ei tietenkään liity vain noitavainojen tutkimukseen, vaikka mielettömiltä näyttävien tekojen selittäminen on erityisen haasteellista. Lopulta edessä on sekin kysymys, riittävätkö selityksiin pelkästään historiatieteen keinot.

Noitavainotutkimuksen länsieurooppalainen paradigma

Syytetyn sukupuoli tai sosiaalinen asema eivät ole ainoita virheellisiä yleistyksiä, jotka uusimmassa tutkimuksessa on korjattu. Näyttää siltä, että ainakin kahdessa asiassa väärin käsitysten merkitys on ollut jopa suurempi, ja näyttää siltäkin, että nimenomaisesti kahdessa muussa asiassa alun alkaen tehdyt väärät yleistykset veivät väärin johtopäätöksiin myös sukupuolta ja sosiaalista asemaa koskevissa seikoissa.

Noitavainojen jälkeen historioitsijat keskittyivät suuriin ja näyttäviin joukko-oikeudenkäynteihin lähes yksinomaisesti 1900-luvun lopulle saakka. Joukkovainoista löydettiin helposti kasoittain lähteitä, koska eriskummallisista oikeudenkäynneistä keskusteltiin jo aikanaan paljon. Ne tuntuivat tärkeämmiltä kuin yksittäiset tapaukset, joita oli oikeuspöytäkirjojen sivuilla siellä täällä. Joissakin teoksissa todetaan suorasanaisesti, että ikivanhat noituus- ja taikatavat ovat perifeerinen ilmiö, jolla ei ole merkitystä noitavainojen yleiskuvalle eikä niiden selittämiselle. Hugh Redwald Trevor-Roper kirjoitti, että ei ole kiinnostunut tavallisista noitauskomuksista eli ”niistä alkeellisista kylähullutuksista, joita antropologit löytävät kaikilta aikakausilta ja kaikista paikoista”. Hän halusi tutkia sitä, miten oppineet miehet antoivat ”talonpoikaiselle hyväus-

koisuudelle ... keskitetysti ohjatun ja virallisesti siunatun vainojen voiman”. Trevor-Roper myöntää, että toki tutkijat, jotka uskovat, että mikä tahansa ”alaluokkien illuusio” on arvostuksen arvoinen, voivat tutkia kansanomaisiakin noitauskomuksia ymmärtäväisesti.²⁹

1900-luvun lopulle saakka uskottiin, että uusien noitateorioiden mukaiset syytteet olisivat olleet selvästi enemmistönä noituus- ja taikuoikeudenkäynneissä. Sittemmin heräsi epäilyksiä siitä, että edes Länsi-Euroopassa, jossa olivat suurimmat joukko-oikeudenkäynnit, useimmat noituus- ja taikuoikeudenkäynneissä syytetty ihmiset, ”noidat”, eivät lentäneet, eivät käyneet noitasapatissa eivätkä ylipäänsä muistuttaneet oppineiden noitateorioiden mukaisia noitia.³⁰ Kuitenkin ensimmäiset tutkimukset, jotka todistivat länsieurooppalaisia noitastereotyyppioita vastaan, tulivat perifeerisissä pidetyiltä alueilta eikä niitä pidetty edustavina. Jo noitavainojen aikana juristeja ja teologeja, kuten luultavasti muitakin ihmisiä, kiinnostivat enemmän paho-laisteorian ihmeitä kuin kansanomainen ja arkipäiväinen taikausko, jota monet oppineet pitivät tuolloinkin typeryytenä.

Vaikka näkökulman rajoitukset joskus huomattiin, huomautukset jäivät voimattomiksi.

29. Trevor-Roper (1969/1967) 9. Trevor-Roperin sävy on arrogantti ja pilkallinen. Hän samastaa ”sympaattisesti alaluokkien illuusioita” tutkivien ajatustavan talonpoikaiseen taikauskoon ja herkkäuskoisuuteen. Ajatus on voinut olla tavallinen ”oxbridgenien” (Oxbridgeans) joukossa.
30. Noitavainotutkimuksen länsieurooppalaisen paradigman rajoituksista: Marko Nenonen (2005) 'Witch-Hunt Historiography from the 18th Century Encyclopaedias to the Present Research. A New Geography', teoksessa M. Aradas & N. C. J. Pappas (toim.) *Themes in European History*, Athens. Athens Institute for Education and Research, 299–313; Marko Nenonen (2007c) 'Witch Hunts in Europe: A New Geography',

ARV – Nordic Yearbook of Folklore 2006, 165–186. Syntyneestä keskustelusta: H. C. Erik Midelfort (2011) 'Witch Craze? Beyond the Legends of Panic', *Magic, Ritual, and Witchcraft*, vol. 6.1., 11–33 ja Valerie A. Kivelson (2011) 'Lethal Convictions. The Power of a Satanic Paradigm in Russian and European Witch Trials', *Magic, Ritual, and Witchcraft*, vol. 6.1., 34–61.

Midelfort arveli kaukaa viisaasti (1972), että “yksittäiset noitaoikeudenkäynnit säilyivät suuria noitaprosesseja paljon lukuisimpina myös suurten vainojen aikaan”. Ja hän lisäsi, että vaikka suuret joukko-oikeudenkäynnit loppuivat, yksittäiset ja paikalliset noitaoikeudenkäynnit jatkuivat yli 1700-luvun puolivälin.³¹ Midelfort ei kuitenkaan voinut vielä tehdä sellaista johtopäätöstä, että suuria diabolisen noituuden vuoksi syntyneitä joukkoprosesseja tavallisempia olisivat olleet yksittäiset ja perinteellisen noituuden tai taikatapojen vuoksi syntyneet oikeudenkäynnit. Uusimmassa tutkimuksessaan Midelfort kuitenkin päätyi tukemaan näkemystä, jonka mukaan joukkoprosessien ja uusien noitateorioiden merkitystä noitaoikeudenkäynneissä on tavattomasti liioiteltu.³²

Se seikka, että uusien noitateorioiden merkitys oli pienempi aiemmin esitettiin, on noitavainotutkimuksen kolmas suuri muutos syytetyn sukupuolta ja syytetyn sosiaalista asemaa koskevien yleistysten romuttamisen lisäksi. Kun näihin kolmeen seikkaan lisätään muut korjaukset, joita noitavainojen yleiskuvaan on tehty, käsitys noitavainoista muuttuu niin paljon, että kysymyksessä on itse asiassa uusi ilmiö, joka historiasta on löydetty. Uuden yleiskuvan ero aikaisempaan on niin suuri, että voidaan sanoa tutkijoiden tähän asti yrittäneen selittää ilmiötä, jota ei ollut olemassakaan. Kidutus ei yksinomaisesti hallinnut oikeudenkäyttöä, vaikka kidutusta käytettiin ajoittain paljon ja karkeasti. Useimmat syytetyistä vapautettiin. Kun myös syytettyjen ja tuomittujen lukumäärä on arvioitu tavattomasti alhaisemmaksi kuin aikaisemmin, päädytään toteamaan, että tavanomaisten historian kauheuksien – kuten vaikkapa uskonsotien – joukossa noitavainoiksi kutsuttu ilmiö oli suhteellisen rajallinen. Arviot syytettyjen määrästä ovat pudonneet miljoonista jopa alle kahdensadantuhannen (koskien vuosia 1450–1750).³³ Noituudesta ja taikuudesta syytettiin paljon harvemmin kuin useimmista muista karkeista rikoksista.

Noitavainotutkimuksen itsestään selvyysiin on kuulunut naisnoidan stereotypia, syytettyjen köyhyyden korostaminen oikeudenkäyntien syntyä selittävänä tekijänä sekä keskittyminen noitasapattiuskomuksiin ja niihin perustuneisiin joukko-oikeudenkäynteihin joillakin Länsi-Euroopan alueilla. Tätä lähtökohtaa kutsun noitavainotutkimuksen länsieurooppalaiseksi paradigmaksi. Miten se syntyi ja miksi väävät käsitykset elivät niin pitkään joutumatta kriittisen punninnan kohteiksi? Näkemykseni mukaan selitys löytyy siitä, että on olemassa neljäs suuri yleistys, joka on muiden väärien käsitysten pohjana. Pidän ilmeisenä, että lähinnä Länsi-Eurooppaan rajoittunut maantieteellinen lähtökohta salli luoda noitavainotutkimuksen houkuttelevat ja länsimaisen ihmisen mielikuvitusta kiehtovat stereotypiat.

Sitä vastoin 1900-luvun lopulla noitavainotutkimuksen maantiede laveni nopeasti³⁴ ja länsieurooppalaisen

31. Midelfort (1972) 8–9, 71.

32. Midelfort (2011) 16, 21, 26–27, 28. Vrt. myös Kivelson (2011) et. 35–38 ja 59–61.

33. Noitavainojen yleiskuvasta: Bengt Ankarloo & Stuart Clark (toim.) (1999–2002) *The Athlone History of Witchcraft and Magic in Europe 1–6*, London: The Athlone Press; Richard M. Golden (toim.) (2006) *Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition I–IV*, Santa Barbara: ABC-CLIO. Lyhyemmin: Levack (2006/1987) ja Wolfgang Behringer (2004) *Witches and Witch-Hunts. A Global History*. Cambridge: Polity Press. Lukumääristä myös Wolfgang Behringer (1998) ‘Neuen Millionen Hexen: Entstehung, Tradition und Kritik eines populären Mythos’, *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht* Bd. 49, 664–685.

34. Noitavainotutkimuksen maantieteellistä leviämistä voi havainnollisesti tutkia kirjastohakujen kautta tai vertailemalla vanhempien ja uusimpien teosten kirjallisuusluettelaita. Ensin mainitusta, ks. mm. The Witchcraft Bibliography Project (www.witchcraftbib.co.uk) ja Arbeitskreis interdisziplinäre Hexenforschung (<http://www.uni-tuebingen.de/IfGL/akih/akih.htm>), jossa myös kirjallisuudesta (molemmat 16.6.2011). Kirjallisuusluetteloiden vertailun pohjaksi käy esim. Rossell Hope Robbins (1984) *The Encyclopedia of Witchcraft and Demonology*, New York: Newnes Books. Vrt. myös Bengt Ankarloo & Gustav Henningsen (toim.) (1990) *Early Modern European Witchcraft. Centres and Peripheries*, Oxford: Clarendon Press (jossa kuitenkin Suomen osalta väävät luvut).

rooppalainen paradigma alkoi murtua. Maantieteellisen näkökulman vaihdos käänsi yleiskuvan pääläelleen. Paholaisen palvontaan liittyneet oikeudenkäynnit, joita oli pidetty Länsi-Euroopan tyypillisinä noitaprosesseina, eivät olleet tavallisin noituus- tai taikusoikeudenkäynti edes tällä alueella. Ja kääntäen: sellainen perinteelliseen vahingoittavaan noituuteen ja taikojen tekoon liittynyt oikeudenkäynti, jota aikaisemmin pidettiin vain perifeeristen alueiden tyypillisinä oikeustapauksena, oli tyypillisin oikeudenkäynti myös niillä Länsi-Euroopan alueilla, joilla olivat useimmat noitasapattiuskomusten vuoksi syntyneet joukko-oikeudenkäynnit.³⁵

Se, miksi länsieurooppalainen paradigma hallitsi noitavainotutkimusta lähes yksinomaisesti, vaatii niin ikään selityksensä. 1900-luvun poliittinen jako sosialististen maiden ja Länsi-Euroopan markkinatalousmaiden välillä ei voi sitä selittää, sillä jo 1800-luvun ja 1900-luvun alun klassiset noitavainotutkimukset kiinnittivät Länsi-Euroopan ulkopuolisiin noituus- ja taikusoikeudenkäynteihin vain vähän huomiota. Saksan- ja ranskankielisten alueiden näkökulma saattoi kyllä kattaa Pohjois-Espanjan ja nykyisen Italian Roomasta pohjoiseen. Niin ikään englantilaisista tapauksista on kerrottu klassisissa tutkimuksissa, ja siltä kannalta on sattuvaa, että myös uusimman noitavainotutkimuksen ensimmäisiä Manner-Euroopan ulkopuolisia alueita oli Englanti. Ruotsin suuret joukko-oikeudenkäynnit tunnettiin jo aikanaan heti vainojen jälkeen ja siten on kuvaavaa, että niistäkin syntyi kansainvälisesti tunnettu teos uusimman noitavainotutkimuksen kärjessä. On silti ilmeistä, että toisen maailmansodan jälkeen syntynyt markkinatalousmaiden ja sosialististen maiden välinen poliittinen raja lujitti entisestään noitavainotutkimuksen länsieurooppalaista lähtökohtaa, kuten esimerkiksi unkarilaisen tai Venäjää koskeneen tutkimuksen vaiheita seurattaessa on voitu päätellä.³⁶

Noitavainotutkimuksen länsieurooppalaista paradigmaa selittää nähdäkseni eniten yksi seik-

ka: tutkimuksen maantiede noitasapatti- ja paholaisteorioita korostavine joukko-oikeudenkäynteineen on uskonpuhdistusta edeltäneen katolisen Euroopan keskeisten ja tärkeimpien alueiden maantiede. Vain katolinen kirkko kerettiläisesti noituuden, vaikka sittemmin protestanttikin saattoivat seurata uusia noitateorioita.³⁷ Noitateoriat saivat suuren sijan niillä alueilla, jotka olivat tai olivat olleet katolisen kirkon keskeisiä alueita.³⁸ Nämä alueet olivat myös rikkain osa Eurooppaa, ja näillä alueilla työskentelivät useimmat niistä tiedemiehistä, joiden nimiin eurooppalaiset sittemmin ovat vannoneet. Muualakin noitateorioiden mukaiset oikeudenkäynnit olivat joskus pahoja ja karkeita, mutta ne olivat harvinaisempia. Useimmilla Euroopan käräjillä niitä oli vähän tai ei yhtään.

Katolisen kirkon vahvoja alueita, joita myöhemmin on hiukan hämärästi nimitetty Länsi-Euroopaksi – kuten tässäkin vielä toistaiseksi – on paljossa pidetty eurooppalaisen kehityksen ja kulttuurin syntyisijana. Esimerkiksi Peter Rietbergenin teoksessa *Europe – A Cultural History* (1998) tärkeimmät alueet on määritelty juuri näin. Esipuheesta selviää, että kirjoittaja toki tietää rajauksensa ehdollisuuden, mutta puolustelee sitä saman tien suorasanaisesti ja sittemmin teoksessaan pitkin matkaa sillä, että Euroopan kulttuuria, sivistystä ja politiikkaa eniten muokanneet asiat kuuluvat tietyn rajan länsipuolelle.³⁹

35. Tästä johtopäätöksestä jo Nenonen (2005). Ks. myös edellä viite 30.

36. Zoltán Kovács (1973) 'Die Hexen in Russland', *Acta Ethnographica Academiae Scientiarum Hungaricae*, Tomus 22 (1–2), Budapest; Nenonen (2005) 310–311.

37. Tästä keskustelusta uusin johtopäätöksin Nenonen (2006) 141–143.

38. Espanjassa, Portugalissa ja nykyisen Italian alueella vainot olivat kuitenkin yleensä vähäisemmät. Syistä ks. Leveck (2006) 237–245.

39. Peter Rietbergen (1998) *Europe. A Cultural History*, London & New York: Routledge (johdannosta s. xx–xxi).

Koska hallinnon maantiede säättää kurinpidon maantiedettä, nykyajan tutkijat eivät ihmettele, miksi uuden teorian mukaisia oikeudenkäyntejä oli kehittyneimmiksi arvioiduilla alueilla enemmän kuin syrjäseuduilla. Jo noitavainojen aikana oppineet korostivat uuden kerettiläisen noitateorian merkitystä, ja siitä Noitavasarakin todisti. Ja oppineet osasivat etsiä ja kehitellä teorian mukaisia syytteitä. Myöhempinä vuosisatoina noitavainojen tutkijat seurasivat edeltäjiensä lähtökohtia eli teologiiden, inkvisiittoreiden ja noitaoikeudenkäyntejä tutkineiden lainoppien lähtökohtia. Nykyaikana tutkijat korostivat yhtä lailla noituuden kerettiläistämistä – ja yhtä lailla siksi jättivät sivuun muunlaiset noituus- ja taikusoikeudenkäynnit sekä kansanuskomukset.

Pidän ilmeisenä, että noitavainotutkimuksen länsieurooppalainen paradigma syntyi poliittisen ja kirkollisen maantieteen hierarkioista. Rietbergenin teoksessa ”Länsi-Euroopan” raja kulkee Baltiasta Balkanille, joskin se sitten käytännössä on vielä lännempänä hänen esityksessään.⁴⁰ Mutta lännempi Eurooppa tulee melko tarkkaan juuri sille saksan- ja ranskankieliselle alueelle (Sveitsi mukaan lukien), jossa noitaoikeudenkäynnit ensimmäisenä yleistyivät ja joilla sittemmin nähtiin noitasapattiuskomusten vuoksi syntyneitä joukkovainoja. Tämä alue on noitavainojen maantieteen Länsi-Eurooppa. Siihen kuului Pohjois-Espanja mutta ei juuri mitään Luoteis-Euroopasta, jossa noitasapattiteoriat jäivät yleensä vieraisiksi. Luoteis- ja Pohjois-Euroopan alueista monet päätyivät myös protestanttisten suuntien haltuun.

Katolinen kirkko vaikutti eurooppalaisen kulttuuriin ja henkiseen elämään monin osin ratkaisevasti vuosisatoja, eikä kristinuskon lähtökohtien merkitys oleellisesti vähentynyt vielä reformaatioiden aikana. Kenties oli jopa päinvastoin.⁴¹ Noitavainotutkimuksessa kristinuskon sai vielä suuremman roolin. Kristinuskon korostaminen merkitsi kerettiläisyyden korostamista – oppineiden magia todettiin kerettiläisyydeksi ja

kriminalisoitiin siitä syystä jo keskiajalla – ja juuri tämän näkökohdan vuoksi uusi teoria Paho-laista palvovista noidista oli tarpeen. Ne, jotka aikanaan loivat noituuden teorioita, olivat kristittyjä. Ehdoton valtaosa heitä seuranneista noitavainojen tutkijoista on ollut aatemaailmaltaan tai taustaltaan kristittyjä, vaikka uskonkappaleet eivät ole ohjanneet ajattelua samalla tavalla kuin vuosisatoja sitten. Se on kuitenkin vaikeuttanut kirkollisen ja kristillisen näkökulman suhteellistamista noituuden ja magian asioissa ja kenties muissakin seikoissa. Kuvaavaa on, että kristinuskon ja Euroopan ulkopuolelta tulleita magian ja noituuden tutkijoita on ollut vähän mukana yhteisissä seminaareissa, artikkelikokoelmissa ja kirjasarjoissa.

Sen arviointi, kuinka paljon noitavainotutkimuksen historia vain myötäilee länsieurooppalaisen historiankirjoituksen yleisiä piirteitä, on tässä jätettävä. Vaikka kansallisen historiankirjoituksen suuntia on arvosteltu monissa maissa, kirkollisten ja uskonnollisten merkitysten selvittämisessä niin politiikan kuin muun yhteiskuntaelämän ja kulttuurin alalla on edetty vähin askelin ja ikään kuin ajatellen, että 1800-luvulla alkanut maallistuminen poisti analyysin tarpeen.

Sekin kysymys, mikä lopulta avasi noitavainotutkimuksen maantieteellisen näkökulman, on tässä jätettävä. Päätellen siitä, miten noitavainojen tutkimus on laajentunut eri Euroopan maihin, voi epäillä, että kenties tärkein syy on ollut Euroopan taloudellinen yhdentymisen Euroopan unionin laajentumisen myötä. Ei voida sanoa, että tutkimuksen maantieteellinen perspektiivi olisi edennyt tarkasti taloudellisen yh-

40. Rietbergen (1998), xx.

41. Tästä mm. Jean Delumeau (1977) *Catholicism between Luther and Voltaire. A New View of the Counter-Reformatio*, London: Burns & Oats, mm. 159–161, 175–202, 225 (alkuteos ransk. 1971) ja Robert Muchembled (1985) *Popular Culture and Elite Culture in France 1400–1750*, Baton Rouge: Louisiana State University Press, 183 ja seur. (alkuteos ransk. 1978).

dentymisen mukaan, mutta yhteys on ilmeinen verratessa 1990-luvulla tai sen jälkeen ilmestyneitä tutkimuksia aikaisempiin. Tämä on irvokasta, sillä voisi toivoa, että tieteen omat lähtökohdat vaikuttaisivat tieteen kehitykseen enemmän kuin tieteen ulkopuoliset asiat. Ironistakin

se on, sillä Euroopan taloudellinen yhdentymisen on perustunut juuri niihin länsieurooppalaisiin malleihin ja aatteisiin, joiden nimissä Länsi-Euroopan ulkopuolisten seutujen kehitystä vähäteltiin pitkään myös noitavainotutkimuksessa.

Anne Hendrichs poltettiin Amsterdamissa vuonna 1571. Häntä ei kuitenkaan tuomittu noituudesta, vaikka tätä Jan Luykenin yli sata vuotta myöhemmin piirtämää kuvaa on käytetty useissa yhteyksissä todistamaan noitavainoista. Anne kuului anabaptisteihin eli uudestikastajiin. Se on kristinuskon yksi suunta. Historiankirjoituksessa noitavainot ovat jättäneet varjoonsa kristittyjen keskinäiset vainot ja julmuudet, jotka ovat olleet noitavainoja pahemmat. Puupiiirros, Amsterdam 1571.

Kalle Kananoja

Afrikasta Amerikkaan vietyjen orjien lukumäärästä ja kolmiokaupan myytistä

Atlantin ylitse kulkeneen orjakaupan tutkimus on ottanut merkittäviä edistysaskeleita viimeisen 40 vuoden aikana, ja valtameren ylittäneiden orjalaivojen matkoista on saatavilla runsaasti yksityiskohtaista tietoa. Siitä huolimatta monet vanhat käsitykset toistuvat aihetta koskevissa kirjoituksissa edelleen.

Orjakauppa Afrikan historiassa on tämän päivän suomalaisille kaukainen ja vieras aihe. Historiallinen Amerikkaan¹ suuntautunut orjakauppa kosketti suomalaisia Ruotsin vallan aikana vain välillisesti.² Sen sijaan Suomen lähetysseuran lähetit todistivat silminnäkijöinä orjakauppiaiden toimintaa ensimmäisellä lähetyskentällään Ambomaalla 1800-luvun lopulla. Tällöin oli kuitenkin jo kyse Afrikan sisäisestä orjakaupasta. Ambomaalta, Saksan Lounais-Afrikasta, orjat vietiin Portugalin hallitseman Angolan eteläosiin.³ Vaikka aihe on Suomen näkökulmasta marginaalinen, orjakauppa ja orjuus ovat Afrikan historian keskeisiä kysymyksiä.⁴

Orjakauppaa Afrikan historiassa käsitellään lyhyesti Gaudeamuksen keväällä 2011 julkaisemassa artikkelikokoelmassa *Afrikan aika: Näkökulmia Saharan eteläpuoliseen Afrikkaan*, jonka on toimittanut Annika Teppo. Kirja on suunnattu laajalle yleisölle Afrikan-tutkimuksen yleisteokseksi. Kirjan historiaosuudesta vastaa Risto Marjomaa, joka sivuaa orjakauppaa artikkelissaan ”Pimeä maanosa”. Marjomaan mukaan Amerikan löytymisen jälkeen ”Afrikasta kuljetettiin seuraavan kahden vuosisadan aikana Amerikan mantereelle arviolta 7–11 miljoonaa orjaa.

[...] Euroopasta tuotiin kauppatarvikkeita, aseita, ylellisyystarvikkeita, työkaluja ja kankaita, jotka vaihdettiin orjiin rannikon orjalinnakkeissa. Samat laivat kuljettivat orjalastin valtameren ylitse plantaaseille, joiden tuotto vietiin paluumatkalla Eurooppaan.”⁵

Pyrin käsittelemään tämänhetkistä historia-tieteellistä arviota Afrikasta vietyjen orjien lukumäärästä, joka perustuu Atlantin Emory Universityn julkaiseman tietokantaan *The Trans-Atlantic Slave Trade Database* (TSTD). Orjakaupan suuruus on viimeisen neljän vuosikymmenen aikana ollut yksi tutkituimmista teemoista Afrikan historiassa. Pidän arviota 7 miljoonasta orjasta liian pienenä, koska varmuudella voidaan sanoa, että elävänä Amerikkaan päätyneiden afrikkalaisten orjien lukumäärä oli ainakin 8 miljoonaa, mutta todennäköisesti heitä oli yli 10 miljoonaa. Koska orjien kuolleisuus Atlantin ylityksen aika-

1. Käytän tässä tekstissä maantieteellistä termiä Amerikka yksikössä, jolla tarkoitan Pohjois-, Väli- ja Etelä-Amerikkaa sekä Karibianmeren saaria.

2. Ruotsin osuus orjakaupasta Atlantilla rajoittunee 1700-luvun loppuun: Saint-Barthélemy saari, joka päättyi ruotsalaisten käsiin vuonna 1784, oli orjakaupan välisatama ja saarella oli enimmillään vuonna 1812 noin 2 400 afrikkalaista orjaa, joita ei tosin ollut kuljetettu saarelle ruotsalaisilla laivoilla. Yolande Lavoie, Carolyn Fick & Francine-M. Mayer (1995) 'A Particular Study of Slavery in the Caribbean Island of Saint Barthelemy: 1648–1846', *Caribbean Studies* 28, 384; Pieter Emmer (2011) 'Slavery and the Slave Trade of the Minor Atlantic Powers' teoksessa David Eltis & Stanley L. Engerman (toim.) *The Cambridge World History of Slavery*, Volume 3: AD 1420–AD 1804, Cambridge: Cambridge University Press, 470; Pekka Masonen (2007) 'Kustavilainen siirtomaapolitiikka ja Saint-Barthélemy kuume', *Historiallinen Aikakauskirja* 105, 331–332.

3. Kalle Gustafsson (2005) 'The Trade in Slaves in Ovamboland, ca. 1850–1910', *African Economic History* 33, 31–68.

4. Paul E. Lovejoy (2000) *Transformations in Slavery: A History of Slavery in Africa, Second Edition*, Cambridge: Cambridge University Press; John Iliffe (1995) *Africans. The History of a Continent*, Cambridge: Cambridge University Press, 127–158.

5. Risto Marjomaa (2011) 'Pimeä maanosa', teoksessa Annika Teppo (toim.) *Afrikan aika. Näkökulmia Saharan eteläpuoliseen Afrikkaan*, Helsinki: Gaudeamus, 81.

na oli suuri, Afrikasta heitä lähti vielä suurempi määrä, mahdollisesti jopa yli 12 miljoonaa. Lisäksi on todettava, että orjakauppa Atlantin ylitse kesti reilusti yli kolme vuosisataa. Artikkelin lopuksi kyseenalaistan näkemyksen niin sanotusta kolmiokaupasta, joka edelleenkin vallitsee useimmissa historian oppikirjoissa.

”Numeropeli”: Orjakaupan historian tutkimuksen kehitys 1960-luvulta

Erlaisia arvioita Afrikasta vietyjen orjien lukumäärästä on esitetty jo 1780-luvulta lähtien, jolloin orjakauppa oli huipussaan ja abolitionistinen eli orjakaupan vastainen liike alkoi organisoitua Englannissa ja Pohjois-Amerikassa. Orjakaupan varsinainen tieteellinen arviointi alkoi kuitenkin vasta 1920-luvulla, jolloin asialle omistautunut joukko ranskalaisia ja pohjoisamerikkalaisia historioitsijoita alkoi kerätä arkistomateriaalia systemaattisesti.⁶ Todellinen sysäys orjakaupan tutkimukselle oli Euroopan entisten siirtomaiden itsenäistyminen sekä Yhdysvalloissa mustien amerikkalaisten kansalaisoikeusliike 1960-luvulla. Afrikan ja afroamerikkalaisten historia löivät itsensä läpi historiatieteen erikoisaloina. Tällöin alettiin myös kiinnittää enemmän huomiota esikoloniaalisen Afrikan historiaan, jossa orjakaupalla oli merkittävä osa.

Suurin läpimurto ”numeropelissä” (*numbers game*) oli vuonna 1969 julkaistu Philip Curtinin teos *The Atlantic Slave Trade: A Census*. Curtin ei pohjannut arviotaan orjakaupan suuruudesta arkistotutkimukseen, vaan kävi systemaattisesti läpi siihen mennessä julkaistut tutkimukset ja pyrki niiden perusteella muodostamaan arvion Atlantin ylittäneiden orjien lukumäärästä. Curtin päätyi lukuun 9 566 100, joka sisälsi myös Eurooppaan vuosina 1450–1700 viedyt arviolta 50 000 orjaa.⁷ Curtinin arvion virhemarginaali oli kuitenkin suuri, jopa 20 prosenttia suuntaan tai toiseen, eli liikuttiin haarukassa 7,6–11,5 miljoonaa.

Juuri tämä arvio sai aikaan debatin niiden historioitsijoiden keskuudessa, jotka lähtivät uu-

delleen kaivamaan orjakauppaa koskevia arkistolähteitä. Tähän debattiin liitettiin myös kysymys siitä, kuinka haitallista orjien vieminen Amerikkaan oli afrikkalaisille yhteiskunnille. Menemättä liikaa yksityiskohtiin voidaan todeta, että aihetta koskevan tutkimuksen ja keskustelun hedelmät arvioitiin 20 vuotta Curtinin teoksen julkaisemisen jälkeen. Paul Lovejoy’n vuonna 1989 julkaisemassa artikkelissa todettiin, että luku 11 863 000 oli paras arvio orjakaupan suuruudesta siihen mennessä julkaistujen tutkimusten perusteella.⁸

Lovejoy julkaisi vuonna 1983 teoksensa *Transformations in Slavery. A History of Slavery in Africa*, jossa hän esitti oman näkemyksensä orjakaupan merkityksestä Afrikan historiassa. Lovejoy’n transformaatio-teesin mukaan orjakauppa oli suuri afrikkalaisia yhteiskuntia muuttanut seikka: orjakaupan myötä ihmisten orjuuttaminen Afrikassa lisääntyi, kauppa kasvoi sitä mukaa kun orjien kysyntä Amerikassa lisääntyi ja orjien käyttö työvoimana Afrikassa yleistyi.⁹ Lovejoy’n teoksen toinen, uudistettu laitos vuodelta 2000 mainitaan myös *Afrikan aika* -teoksen kirjallisuusluettelossa. Vuonna 2000 Lovejoy arvioi, että Afrikasta Atlantin ylitse lähteneiden orjien määrä oli noin 11 313 000; tosin tämä luku sisältää myös jo 1400-luvulla Eurooppaan viedyt orjat.¹⁰

6. Gaston Martin (1931) *Nantes au XVIIIe siècle. L'ère des négriers (1714-1774), d'après documents inédits*, Paris: F. Alcan; Elizabeth Donnan (1930-35) *Documents Illustrative of the History of the Slave Trade to America*, 4 osaa, Washington, D.C.: Carnegie Institution of Washington; Dieudonné Rinchon (1929) *La traite et l'esclavage des Congolais par les Européens*, Bruxelles: Presses de J. de Meester et Fils.

7. Philip D. Curtin (1969) *The Atlantic Slave Trade. A Census*, Madison: The University of Wisconsin Press, 268, Table 77.

8. Paul E. Lovejoy (1989) 'The Impact of the Atlantic Slave Trade on Africa. A Review of the Literature', *Journal of African History* 30, 373.

9. Paul E. Lovejoy (2000) 22–23.

10. Lovejoy (2000) 19, Table 1.1.

CD-Romilta Internetiin: Trans-Atlantic Slave Trade Database

Lovejoyn vuonna 2000 esittämä luku perustui vuonna 1998 CD-Romilla julkaistuun tietokantaan, joka kokosi yhteen tiedot noin 27 000 dokumentoidusta orjalaivojen matkasta. David Eltisin, Stephen Behrendtin, David Richardsonin ja Herbert Kleinin kokoama CD-Rom oli uraauurtava, sillä se tarjosi tutkijoiden käyttöön tietokannan, joka mahdollisti atlanttisen orjakaupan yksityiskohtaisen tutkimisen riippumatta arkistolähteiden saatavuudesta ja tavoitettavuudesta. Samalla se toi esiin uusia arkistolöytöjä, joiden avulla orjakaupan suuruutta voitiin arvioida tarkemmin.¹¹

Vuosikymmen CD-Romin julkaisemisen jälkeen koko tietokanta julkaistiin Internetissä.¹² Orjakaupan suuruuden määrittämiseksi on sivustolla kaksi päätoimintoa: varsinainen tietokanta (*Voyages Database*) sekä matemaattisesti laskettu arvio kokonaismäärästä (*Estimates*).¹³ Tietokanta sisälsi syyskuun lopussa 2011 tiedot 34 948 arkistolähtein dokumentoidusta orjalavasta vuosilta 1514–1866. Hakutoimintojen avulla voidaan määritellä muun muassa haetaanko orjalaivoja lipun eli kansallisuuden, pääasiallisen orjien hankintapaikan tai myyntipaikan mukaan. Sulkien nyt pois Eurooppaan viedyt orjat, tietokanta kertoo, että Afrikasta vietyjen orjien lukumäärä vuosina 1525–1866 oli yhteensä 9 228 134. Näistä hengissä perille saapui 8 031 702, mikä antaa kuolleisuudeksi noin 13 prosenttia Atlantin ylityksen aikana.¹⁴

Toinen asia sitten onkin, kuinka luotettavana dokumentoiduista matkoista saatavaa orjien lukumäärää voidaan pitää. Hankkeen johtoryhmän mukaan, johon Eltisin, Richardsonin ja Behrendtin lisäksi kuuluu brasilialainen historioitsija Manolo Florentino, pelkästään dokumentoitujen orjalaivojen lastilistat eivät kerro koko totuutta orjakaupan suuruudesta. Vaikka Florentinon työryhmä Brasiliassa onkin saanut huomattavasti täydennettyä orjakauppaa koskevaa tietoa portugalilaisten ja brasilialaisten lai-

vojen osalta, tutkijoiden mukaan on mahdollonta saada lopullista varmuutta asiasta. Kuten missä tahansa kaupankäynnissä, myös orjakaupassa harjoitettiin salakuljetusta, jonka osuus oli merkittävä varsinkin vuoden 1808 jälkeen, kun Englanti oli kieltänyt orjakaupan siirtomaihinsa. Vaikka orjien vienti Kuubaan kiellettiin virallisesti vuonna 1820 ja Brasiliaan vuonna 1830, kauppa jatkui ainakin 1860-luvun puoleen väliin.¹⁵ Toinen seikka on se, että orjakauppaa koskevia asiakirjoja on tuhottu tai ne ovat hävinneet arkistoista.¹⁶

Tämän vuoksi tutkijat ovat lisänneet tietokannan yhteyteen osion *Estimates*, jossa arvioidaan orjakaupan kokonaismäärää.¹⁷ Näin saadaan huomattavasti korkeampi luku Afrikasta lähteneiden orjien lukumääräksi, 12 331 600 vuosien 1501 ja 1866 välillä. Hengissä perille saapuneiden orjien lukumäärä nousee arvioissa lukuun 10 538 200.¹⁸

11. David Eltis, Stephen D. Behrendt, David Richardson & Herbert S. Klein (1998) *The Trans-Atlantic Slave Trade, 1562–1867. A Database on CD-Rom*, Cambridge: Cambridge University Press.

12. <http://www.slavevoyages.org/tast/index.faces> (viitattu 30.9.2011).

13. David Eltis & David Richardson (2008) 'A New Assessment of the Transatlantic Slave Trade', teoksessa David Eltis & David Richardson (toim.) *Extending the Frontiers. Essays on the New Transatlantic Slave Trade Database*, New Haven & London: Yale University Press, 1–60.

14. <http://www.slavevoyages.org/tast/database/search.faces> (viitattu 30.9.2011).

15. Herbert S. Klein (1999) *The Atlantic Slave Trade*, Cambridge: Cambridge University Press, 189–192.

16. Esimerkiksi Brasiliassa suuri osa orjakauppaa ja orjuutta koskevista lähteistä tuhottiin vuonna 1891. Ks. Pierre Verger (1976) *Trade Relations between the Bight of Benin and Bahia from the 17th to 19th Century*, Ibadan: Ibadan University Press, 8–9.

17. <http://www.slavevoyages.org/tast/assessment/estimates.faces> (viitattu 30.9.2011).

18. Olen pyöristänyt luvut lähimpään sataan, kuten on ehdotettu käytettäessä *Estimates*-lukemia.

Taulukko 1:

Dokumentoitu lukumäärä (1525–1866) ja arvio (1501–1866) Afrikasta Amerikkaan kuljetettujen orjien lukumäärästä TSTD:n mukaan

	<i>Lähtenyt Afrikasta</i>	<i>Saapunut Amerikkaan</i>
Dokumentoitu	9 228 134	8 031 702
Arvioitu	12 331 600	10 538 200

Tarkasteltaessa Atlantin ylittäneiden afrikkalais-ten orjien kokonaislukumäärää, on siis suuri ero siinä, viitataan kohteiden avulla dokumentoidusta vai tutkijoiden matemaattisesti arvioimasta orjien määrästä. On myös ilmaistava selkeästi, puhutaanko Afrikasta lähteneiden vai Amerikkaan saapuneiden orjien määrästä. Joka tapauksessa voimme varmuudella sanoa, että Afrikasta vietiin ainakin hieman yli 9 228 000 ihmistä, joista elävänä Amerikkaan saapui hieman yli 8 031 000. Tutkijat kuitenkin arvioivat, että Afri-

kasta olisi viety mahdollisesti jopa yli 12,5 miljoonaa orjaa, joista noin 10,7 miljoonaa saapui Amerikkaan. Kuolleisuus orjien keskuudessa Atlantin ylityksen aikana oli noin 13–15 prosenttia. Näin ollen voimme siis unohtaa Curtinin yli 40 vuotta sitten esittämät luvut 7,6–11,5 miljoonaa.

Orjakaupan kronologia ja kansallinen jakautuminen

TSTD mahdollistaa useiden eri muuttujien yksityiskohtaisen tarkastelun. Keskityn tässä vain kahteen eli orjakaupan kronologian sekä eri kansallisuuksien käymän kaupan tarkastelemiseen. Afrikasta vietyjen orjien määrä ei jakaantunut tasaisesti eri vuosisatojen välillä, vaan kaupan ominaispiirre oli jatkuva kasvu 1520-luvulta aina 1820-luvulle. Yksittäisinä vuosikymmeninä tällä ajanjaksolla saattoi tapahtua merkittäväkin taantumista, mutta kuten taulukko 2 osoittaa, trendi oli nouseva kolmen vuosisadan ajan.

Taulukko 2:

Eri maiden Afrikasta viemien orjien lukumäärä (arvio)¹⁹

	<i>Espanja/ Uruguay</i>	<i>Portugali/ Brasilia</i>	<i>Iso- Britannia</i>	<i>Alanko- maat</i>	<i>U.S.A.</i>	<i>Ranska</i>	<i>Tanska/ Ruotsi</i>	<i>Yht.</i>
1501–1525	6 400	7 000	0	0	0	0	0	13 400
1526–1550	25 400	25 400	0	0	0	0	0	50 800
1551–1575	28 100	31 100	1 700	0	0	100	0	61 000
1576–1600	60 000	90 700	200	1 400	0	0	0	152 400
1601–1625	83 500	267 500	0	1 800	0	0	0	352 800
1626–1650	44 300	201 600	33 700	31 700	800	1 800	1 100	315 100
1651–1675	12 600	244 800	122 400	100 500	0	7 100	700	488 100
1676–1700	5 900	297 300	272 200	85 800	3 300	29 500	25 700	719 700
1701–1725	0	474 400	410 600	73 800	3 300	120 900	5 800	1 088 900
1726–1750	0	536 700	554 000	83 100	34 000	259 100	4 800	1 471 700
1751–1775	4 200	528 700	832 000	132 300	84 580	325 900	17 500	1 925 300
1776–1800	6 400	673 000	748 600	40 800	67 400	433 100	39 200	2 008 700
1801–1825	168 100	1 160 600	284 000	2 700	109 500	135 800	16 300	1 877 000
1826–1850	400 700	1 300 000	0	400	1 900	68 100	0	1 771 000
1851–1866	215 800	9 300	0	0	500	0	0	225 600
Yht.	1 061 500	5 848 300	3 259 400	554 300	305 300	1 381 400	111 000	12 521 300

19. <http://www.slavevoyages.org/tast/assessment/estimates.faces> (viitattu 30.9.2011). Sisältää myös Eurooppaan kuljetetut orjat sekä 1800-luvulla Länsi-Afrikan

rannikolla kiinnijääneet, salakuljetusta yrittäneet alukset, joiden lastina olleet orjat vapautettiin pääasiassa Freetownissa, Sierra Leonessa.

Ensimmäinen merkittävä kasvupyrähdys orjakaupassa ajoittuu 1500-luvun viimeiselle neljännekselle, jolloin Brasilian sokeriplantaaseilla siirryttiin laajamittaiseen afrikkalaisperäisen työvoiman käyttöön intiaanien orjuuttamisen sijaan.²⁰ Enemmistö Atlantin ylitse viedyistä afrikkalaisista kuljetettiin portugalilaisilla ja brasilialaisilla laivoilla 1600-luvun puoleenväliin saakka, jonka jälkeen Englannin ja Hollannin lipun alla purjehtineet laivat ryhtyivät kuljettamaan työvoimaa enenevässä määrin Karibianmeren saarten sokeriviljelmille.²¹

1700-luvun alussa Brasilian kulta- ja timantti-kaivosten voimakas kasvu Minas Geraisin osavaltiossa lisäsi kysyntää Brasiliassa samaan aikaan kuin Iso-Britannian orjakauppa kasvoi merkittävästi, ohittaen Brasiliaan vietyjen afrikkalaisten lukumäärän 1700-luvun toisella neljänneksellä. Lukumääräisesti eniten orjia Afrikasta vietiin 1700-luvun viimeisellä neljänneksellä, noin 2 miljoonaa. Iso-Britannian orjakauppa romahti vuoden 1807 jälkeen, kun orjakauppakielto Englannin siirtomaihin astui voimaan. Brasilian osalta orjakauppa puolestaan kasvoi aina 1850 asti, jonka jälkeen ainoastaan Kuubaan vietiin merkittävä määrä orjia.²²

TSTD mahdollistaa paitsi lukumäärien myös yksittäisen orjalaivan tietojen tarkastelemisen. Ensimmäinen TSTD:n dokumentoitu orjalaiva Afrikasta Amerikkaan oli portugalilainen laiva Santa Maria de Bogoña, jonka kapteeni Pero Monteiro kuljetti 300 orjaa São Tomén saarelta Santo Domingoon vuonna 1525. Kuudennes lastista kuoli matkalla, ja perille saapui 251 orjaa, jotka todennäköisesti olivat peräisin Kongon kuningaskunnasta läntisestä Keski-Afrikasta.²³

Myöhemmistä matkoista on mahdollista saada huomattavasti yksityiskohtaisempaa tietoa. Seuraava esimerkki on satunnainen, mutta se kuvaa hyvin, mitä TSTD tällä hetkellä mahdollistaa. Robert Bennettin kipparoina laiva Favourite lähti 2. helmikuuta 1798 Liverpoolista kohti Länsi-Afrikan rannikkoa, tavoitteenaan ostaa 665 orjaa. Tavoite kuitenkin jäi toteutu-

matta, sillä Bennett sai ostettua vain 614 orjaa Biafranlahdella sijaitsevasta Bonnyin satamasta. Bonnysta Favouriten matka jatkui Jamaikalle, jonne se saapui 11. elokuuta. Bennett myi olossa Atlantin ylityksestä selvinneet 562 orjaa Montego Bayn satamassa ja lähti paluumatkalle Liverpooliin 29. syyskuuta. Jos matka oli monille orjille kohtalokas, sitä se oli myös miehistölle. Miehistön 68 jäsenestä 13 menehtyi Atlantin ylityksen aikana. Miehistön kuolleisuus oli 19 prosenttia, kun se lastin osalta oli 8,5 prosenttia. Favouriten toinen matka saman kapteenin alaisuudessa alkoi vain muutama kuukausi Liverpooliin paluun jälkeen, 10. maaliskuuta 1799. Tämä purjehdus kohdistui läntiseen Keski-Afrikkaan, todennäköisesti Loangon rannikolle Kongojoen pohjoispuolelle. Tällä kertaa Bennett onnistui täyttämään laivansa lähes äärimmilleen, lastaten laivaan 644 orjaa, joista 590 saapui hengissä Kingstoniin, Jamaikalle. Favouriten purjehdus Englannista Afrikkaan ja Atlantin yli Karibialle kesti neljä kuukautta kauemmin kuin edellinen, sillä Kingstoniin se saapui 16. tammi-

20. Stuart B. Schwartz (1985) *Sugar Plantations in the Formation of Brazilian Society: Bahia, 1550–1835*, Cambridge: Cambridge University Press; Kalle Kananoja & Jelmer Vos (tulossa) "Portuguese Slave Trade, Americas," teoksessa Immanuel Ness (toim.) *The Encyclopedia of Global Human Migration*, Chichester: Wiley-Blackwell.

21. Herbert S. Klein & Ben Vinson III (2007) *African Slavery in Latin America and the Caribbean, Second Edition*, Oxford: Oxford University Press, 49–63.

22. Klein & Vinson III (2007) 85–118.

23. Voyage 46473, *S Maria de Bogoña* (1525), <http://www.slavevoyages.org/tast/database/search.faces> (viitattu 30.9.2011). São Tomé toimi tässä vaiheessa välisatamana, jonne ensin kuljetettiin orjia Afrikan mantereelta ja josta heidät lastattiin Amerikkaan meneviin laivoihin. Joseph C. Miller (2002) 'Central Africa During the Era of the Slave Trade, c. 1490s–1850s', teoksessa Linda M. Heywood (toim.) *Central Africans and Cultural Transformations in the American Diaspora*, Cambridge: Cambridge University Press, 23–26, 44–46.

kuuta 1800. Orjien kuolleisuus (8,4 prosenttia) oli kuitenkin matkan pituudesta huolimatta alhaisempi kuin ensimmäisellä kerralla, ja miehistön kohdalla se laski huomattavasti, sillä ainoastaan 7 miestä 62 joukossa menehtyi (11,3 prosenttia).²⁴

Viime vuosina tutkijoiden huomio on kääntynyt orjalaivoihin sosiaalisena tilana, josta hyvänä esimerkkinä on Marcus Redikerin teos *The Slave Ship: A Human History*. Kuitenkin vain harvassa tapauksessa yksittäisen laivan matka voidaan kartoittaa kaikkia yksityiskohtia myöten, kuten Robert Harms on tehnyt tutkimuksessaan ranskalaisesta Diligent-orjalaivasta.²⁵ Kaikkein vaikeinta on kuitenkin vastata kysymykseen siitä, mikä oli afrikkalaisten oma kokemus orjuutuksesta, Atlantin ylityksestä ja orjatyöstä Amerikassa. Vielä ei edes pystytty tarkasti identifioimaan, keitä Amerikkaan päätyneet orjat tarkasti ottaen olivat.²⁶

Myytti kolmiokaupasta

Käsitys kolmiokaupasta Euroopan, Afrikan ja Amerikan välillä elää sitkeästi Atlanttia koskevassa historiankirjoituksessa, vaikka sitä voidaan perustellusti kritisoida. Herbert Klein on kyseenalaistanut käsityksen kolmiokaupasta vuoden 1999 teoksessaan *The Atlantic Slave Trade*. Kleinin mukaan orjalaivat eivät olleet merkittävä elementti orjatyövoimalla Amerikassa tuotettujen tavaroiden kuljettamisessa Euroopan markkinoille. Sen sijaan Karibianmeren saarilta kuljetettiin tavaraa pääasiassa laivoilla, jotka olivat erityisesti suunniteltuja tätä varten ja yleensä suurempia kuin orjalaivat. Orjalaivat palasivat Eurooppaan useimmiten mukanaan pelkkä painolasti.²⁷ Näin ollen voidaan puhua ainakin osittaisesta kolmiokaupan myytistä. Pohjoisella Atlantilla kolmio oli kuitenkin maantieteellinen välttämättömyys, kuten Christopher Miller on huomauttanut esityksessään Ranskan atlanttilta orjakaupasta. Orjalaivat hakivat kauppataravaa Euroopasta ennen uutta purjehdusta Afrikkaan.²⁸

Sama logiikka ei kuitenkaan pätenyt eteläisellä Atlantilla, joka oli orjakaupan volyymiltaan lähes yhtä merkittävä osa atlanttista maailmaa kuin Pohjois-Atlanti.²⁹ Vertailtaessa *Databasen* arviota orjakaupan maantieteellistä jakautumista Amerikassa, voidaan nähdä, että Brasiliaan päätyi lukumäärällisesti eniten afrikkalaisia.

Vertailtaessa dokumentoitujen orjakuljetusten määrää tutkijoiden arvioon kaupan suuruudesta, voidaan havaita, että Brasilian suhteen dokumentoidut luvut ovat huomattavasti alhaisemmat kuin arvio. Tämä tarkoittaisi, että maahan saapui noin 1,68 miljoonaa orjaa enemmän kuin arkistolähteiden avulla on pystytty dokumentoimaan. Tämä nostaisi orjuutuksen eteläisellä Atlantilla tilastollisesti lähes yhtä merkittäväksi kuin orjakaupan Afrikasta Englannin, Ranskan, Hollannin, Tanskan ja Espanjan poh-

24. Voyage 81436 & 81437, *Favourite* (1798 & 1799), <http://www.slavevoyages.org/tast/database/search.faces> (viitattu 30.9.2011).

25. Marcus Rediker (2008) *The Slave Ship. A Human History*, New York: Penguin Books; Robert Harms (2002) *The Diligent. A Voyage Through the Worlds of the Slave Trade*, New York: Basic Books.

26. Kaksi hiljattain lanseerattua projektia, *Biographies. The Atlantic Slave Database Network* (<http://slavebiographies.org>) ja *African Origins* (<http://www.african-origins.org>), pyrkivät selvittämään tätä kysymystä.

27. Klein (1999) 96–96.

28. Christopher L. Miller (2008) *The French Atlantic Triangle. Literature and Culture of the Slave Trade*, Durham: Duke University Press, 4–5.

29. Perusteokset orjakaupasta eteläisellä Atlantilla ovat Verger (1976); Joseph C. Miller (1988) *Way of Death. Merchant Capitalism and the Angolan Slave Trade 1730–1830*, Madison: The University of Wisconsin Press; Manolo Florentino (1997) *Em costas negras. Uma história do tráfico de escravos entre a África e o Rio de Janeiro*, São Paulo: Companhia das Letras; Jaime Rodrigues (2005) *De Costa a Costa. Escravos, marinheiros e intermediários do tráfico negreiro de Angola ao Rio de Janeiro (1780–1860)*, São Paulo: Companhia das Letras.

Taulukko 3:

Dokumentoitu lukumäärä (1525–1866) ja arvio (1501–1866) Afrikasta Amerikan eri osiin saapuneiden orjien lukumäärästä TSTD:n mukaan

	<i>Dokumentoitu</i>	%	<i>Arvioitu</i>	%
Pohjois-Amerikka	307 322	3,8	388 700	3,7
Brittiläinen Karibia			2 318 300	22,0
Ranskalainen Karibia			1 120 200	10,6
Hollantilainen Amerikka			444 700	4,2
Tanskan Länsi-Intia			109 000	1,0
Karibia yht.	4 245 421	52,9	3 992 200 ³⁰	37,8
Espanjalainen Amerikka	267 836 ³¹	3,3	1 292 900 ³²	12,3
Brasilia	3 184 209	39,6	4 864 400	46,2
Amerikka muut	26 914	0,3		
Yhteensä	8 031 702	100,0	10 538 200	100,0

joisella pallonpuoliskolla sijaitseviin siirtomaihin.³³

Eri maiden lippujen alla seilanneiden orjalai-vojen purjehdusmatkoja voi vertailla TSTD:n avulla. Englannista lähteneitä laivoja on listassa 10 445. Näistä tiettävästi ainakin 6 710 myös päätti matkansa englantilaiseen satamaan. Näin ollen englantilaisista laivoista lähes 2/3 purjehti Atlantilla kolmion. Ranskalaisten laivojen osalta suhdeluku oli hieman pienempi. Ranskasta lähti 3 826 ja sinne palasi 2 282 orjalaivaa, eli noin 60 prosenttia ranskalaisista orjalaivoista purjehti kolmion. Sen sijaan Alankomaista lähteneistä laivoista ainoastaan 35 prosenttia palasi Hollantiin. Koko Eurooppaa tarkasteltaessa voidaan todeta, että vain hieman yli puolet laivoista (56 prosenttia) purjehti Atlantilla kolmion. Euroop-palaisista satamista lähti 17 486 orjalaivaa ja sinne palasi dokumentoidusti 9 801 laivaa.³⁴

Jos kolmiokauppa voidaan Pohjois-Atlantilla kyseenalaistaa, eteläisellä Atlantilla se voidaan hylätä täysin. Afrikan ja Brasilian välillä käyty kauppa oli lähes poikkeuksetta bilateraalista. TSTD listaa 9 569 Brasiliasta Afrikkaan purjehti-nutta laivaa. Näistä 8 872 eli yli 90 prosenttia pa-lasi Brasiliaan.³⁵ Toki kauppatavaroiden joukossa Afrikkaan vietiin Portugalista tuotua tavaraa, joka kulki Brasilian kautta, mutta eteläisellä At-

30. Arvio Karibialle päätyneiden orjien lukumäärästä on alhaisempi kuin dokumentoitu. Tämä johtuu siitä, että *Databasen* dokumentoitujen orjakuljetusten taulukossa Karibian yhteismäärä sisältää Santo Domingon, Puerto Ricon ja Kuuban lukumäärät, kun taas arvioitujen orjakul-jetusten taulukossa näiden saarten lukumäärät sisältyvät Espanjalaisen Amerikan lukuun.

31. Mannermaalla sijainneet siirtomaat.

32. Koko Espanjalainen Amerikka (mannermaa sekä Kar-ibianmeren saarten siirtomaat).

33. Ks. myös David Eltis, Stephen D. Behrendt & David Richardson (2005) 'National Participation in the Transatlantic Slave Trade: New Evidence', teoksessa José C. Curto & Renée Souldre-La France (toim.) *Africa and the Ameri-cas. Interconnections during the Slave Trade*, Trenton: Af-rica World Press, 13-41; David Eltis & David Richardson (2010) *Atlas of the Transatlantic Slave Trade*, New Haven & London: Yale University Press.

34. <http://www.slavevoyages.org/tast/database/search.faces> (viitattu 30.9.2011). On otettava huomioon, että do-kumentaatiossa saattaa olla puutteita, josta seuraa, että suurempi osuus orjalaivoista olisi palannut vielä Euroop-paan ennen siirtymistä muuhun käyttöön.

35. <http://www.slavevoyages.org/tast/database/search.faces> (viitattu 30.9.2011). Tärkeä poikkeus Brasilian orja-kaupassa oli orjien vienti Guinea-Bissaun alueelta Ama-zonian alueelle Parán ja Maranhãon osavaltioihin. Tätä kauppaa käytiin 1700-luvun jälkimmäisellä puoliskolla portugalilaisen monopoliyhtiön toimesta. Suurin osa 213 laivasta, jotka tänä aikana aloittivat matkansa Portugalis-ta ja palasivat sinne, purjehtivat Lissabonista Guinea-Bissaun kautta Amazonian alueelle, palaten sieltä Portu-galiin. Ks. Walter Hawthorne (2010) *From Africa to Brazil. Culture, Identity, and an Atlantic Slave Trade, 1600–1830*, Cambridge: Cambridge University Press.

lantilla purjehtineet orjalaivat eivät koskaan purjehtineet Portugaliin. Lisäksi brasilialaisten käymässä kaupassa 1700-luvulle tultaessa Brasiliassa tuotetuilla kauppatavaroilla maksettiin suurin osa Afrikasta ostetuista orjista.³⁶

Brasilialaisten Afrikassa käymässä kaupassa voidaan havaita kaksi kaupankäyntialuetta sekä kaksi pääasiallista vientituotetta. Bahian ja Länsi-Afrikan välillä käydyssä kaupassa Bahiassa kasvatettu tupakka näytteli pääosaa.³⁷ Rio de Janeiro ja läntisen Keski-Afrikan välillä käydyssä kaupassa puolestaan Riossa sokeriruo'osta tuotettu alkoholi korvasi suurelta osin portugalilaisen viinin tuonnin Angolaan 1700-luvulla.³⁸ Näihin tuotteisiin voidaan lisätä orjakaupan tärkein vientituote tekstiilit, joista suuri osa puolestaan päättyi Intiasta Brasilian kautta läntiseen Afrikkaan.

Näin ollen koko kolmiokaupan käsite tulee ongelmalliseksi. Vaikka pohjoisella Atlantilla olisikin syntynyt maantieteellinen kolmio orjalaivojen purjehtimalla matkalla, orjalaivat eivät juurikaan osallistuneet tavaroiden kuljettamiseen Amerikasta Eurooppaan. Eteläisellä Atlantilla, joka on anglofonisten tutkijoiden parissa vähiten tunnettu osa atlanttista maailmaa, kauppa oli bilateraalista Afrikan ja Brasilian välillä. Siitä huolimatta myynti kolmiokaupasta elää vahvasti – ja tulee luultavasti elämään vielä pitkän aikaa – historian oppikirjoissa, vaikkei se täysin vastaa historiallisia realiteetteja atlanttisessa maailmassa.

Numeroiden takana yksilö

Tässä katsauksessa olen pyrkinyt tarkastelemaan Afrikasta Amerikkaan vietyjen orjien määrää yksityiskohtaisesti. Näkemykseni on, että aiemmassa tutkimuksessa esitettyjä lukuja voidaan kasvattaa miljoonalla molemmista päistä. Tämä saattaa vaikuttaa pieneltä yksityiskohdalta, mutta kun otetaan huomioon uusin arvio, jonka mukaan Afrikasta vietiin yli 12 miljoonaa ihmistä, on 7 miljoonaa huomattavan pieni luku, varsinkin kun voidaan varmuudella sanoa säily-

neidenkin dokumenttien valossa, että Amerikkaan päätyi hieman yli 8 miljoonaa afrikkalaista orjaa. ”Miljoona sinne tai tänne” -asenne ei tee oikeutta sille inhimilliselle kärsimykselle, jonka orjakauppa aiheutti.

Olen halunnut kiinnittää erityisesti huomiota orjakaupan kronologiaan, koska tämä paljastaa huomattavia eroja eri vuosikymmenten välillä lähes kolme ja puoli vuosisataa kestäneenä ajanjaksona. Lisäksi olen halunnut haastaa kolmiokaupan myytin, joka perustuu käsitykseen siitä, että Pohjois-Atlantti oli tilastollisesti tärkein alue orjakaupassa. Yksityiskohtaisempi tarkastelu ja atlanttisen maailman eri osien välinen vertailu osoittaa myytin kestäättömäksi.

Numerot ovat kuitenkin vain yksi pieni osa orjakaupan tutkimusta. On pidettävä mielessä, että jokaisen numeron takaa löytyy yksilö ja jokaisen yksilön takaa perhe ja yhteisö, jota yksilön orjuuttaminen ja poiskuljettaminen kosketti yhtä lailla. Orjille orjuutus merkitsi sosiaalista kuolemaa.³⁹ Yhtäläillä kärsivät afrikkalaiset yhteiskunnat. Kuten Marjomaa toteaa, orjakaupan vaikutukset olivat tuhoisia Afrikalle: ”Orjanmetsästäys vähensi työikäistä väestöä ja loi pysyvän sodan ja väkivallan ilmapiirin suureen osaan mannerta.”⁴⁰ Orjakauppa vähensi erityisesti miespuolista väestöä, koska miehet olivat Amerikassa kysytyimpiä orjia. Vaikka orjakaupaan liittyvät lukumäärät ovat tärkeitä, todellinen haaste historioitsijoille on päästä näiden lukujen

36. Luiz Felipe de Alencastro (2000) *O Trato dos Videntes. Formação do Brasil no Atlântico Sul*. São Paulo: Companhia das Letras.

37. Verger (1976) 12–28.

38. José C. Curto (2002) *Álcool e Escravos. O comércio luso-brasileiro do álcool em Mpinda, Luanda e Benguela durante o tráfico atlântico de escravos (c. 1480–1830) e o seu impacto nas sociedades da África Central Ocidental*. Lisboa: Editora Vulgata.

39. Orlando Patterson (1982) *Slavery and Social Death*, Cambridge, MA & London, England: Harvard University Press.

40. Marjomaa (2011) 82.

taakse ja paljastaa niitä inhimillisiä tarinoita ja kohtaloita, joita numeroiden taakse kätkeytyy.⁴¹ Ainoastaan tällä tavalla orjakaupan uhreja voidaan todella kunnioittaa.

41. Tuoreimpia esimerkkejä orjuuden sosiaalishistoriasta eteläisellä Atlantilla ovat: José C. Curto (2008) 'Experiences of Enslavement in West Central Africa', *Histoire Sociale/Social History* 41, 381–415 sekä José C. Curto (2003) 'The Story of Nbená, 1817–1820: Unlawful Enslavement and the Concept of "Original Freedom" in Angola', teoksessa

Paul E. Lovejoy & David V. Trotman (toim.) *Trans-Atlantic Dimensions of Ethnicity in the African Diaspora*, London: Continuum, 43–64; James H. Sweet (2011) *Domingos Álvares, African Healing, and the Intellectual History of the Atlantic World*, Chapel Hill: The University of North Carolina Press; Sandra Lauderdale Graham (2011) 'Being Yoruba in Nineteenth-Century Rio de Janeiro', *Slavery & Abolition* 32, 1–26; João José Reis (2008) *Domingos Sodré, um sacerdote africano. Escravidão, liberdade e candomblé na Bahia do século XIX*, São Paulo: Companhia das Letras; João José Reis, Flávio dos Santos Gomes & Marcus Joaquim de Carvalho (2010) *O Alufá Rufino. Tráfico, escravidão e liberdade no Atlântico Negro (c. 1822–c. 1853)*, São Paulo: Companhia das Letras.

Episodi jatkosodan alla

Eino Murtorinne

Eräs Barbarossa-suunnitelman oheishanke

Operaatio Barbarossan alkamishetken lähes-tyessä keväällä 1941 saksalainen teologian tohtori, konsistoriaalineuvos Eugen Gerstenmaier saapui Suomeen luentomatalle Suomen pappisliiton kutsumana. Hänen isäntänään toimi teologina ja kokoomuspolitiikkona tunnettu Paavo Virkkunen, joka tuolloin oli Suomen pappisliiton puheenjohtaja. Viikon kestäneen vierailun aikana Gerstenmaierin ja Virkkusen kesken syntynyt keskustelu muodostui mielenkiintoiseksi yhtäältä sen vuoksi, että Virkkunen sai tässä yhteydessä tietää siihen saakka suomalaisilta varsin tarkoin salatun tiedon sodan pikaisesta alkamisesta. Samalla Gerstenmaier paljasti hänelle myös idän sotaretkeen liittyneen uskonnollis-poliittisen erityissuunnitelman, jonka toteuttamiseen hän toivoi myös Suomen kirkkojen osallistuvan. Gerstenmaierin ja Virkkusen käymän keskustelun sisältö käy ilmi oheisesta teologian tohtori Paavo Virkkusen arkistossa säilyneestä muistiosta.

”Keskusteluja konsistoriaalineuvos tri E. Gerstenmaierin kanssa, joka 29.5.–5.6.1941 vieraili Suomessa, Lapualla ja Helsingissä.

Tri Gerstenmaierin maine oli kulkenut hänen edellään. Viime vuoden marraskuussa täällä vierailut piispa Th. Heckel, Aussenamt der Deutschen Evangelischen Kirche nimisen laitoksen johtaja, puhui hänestä ja häntä suositteli kutsuttavaksi pappien luentokursseille, minkä teimmekin. Viime syyskaudella Helsingissä niin ikään käynyt sveitsiläis-saksalainen tri Hans Schönfeld, jonka kanssa olen ollut kirjeenvaihdossa ekumeenisen liikkeen asioissa, mainitsi myös Gerstenmaierin erittäin huomattavaksi Saksan nuoremman miespolven kirkollis-poliittiseksi johtajaksi. Tällaiseksi hän kyllä osoittautuikin. Hänen Lapualla pitämänsä esitelmät olivat korkeaa luokkaa ja monissa kohdin nykyaikaisesti kiinnostavia. Gerstenmaier on kolmas johtaja Kirchliche Aussenamtissa, mutta sen ohella hänellä näyttää olevan tärkeitä yleispoliittisiakin tehtäviä, joita hän suorittaa alituisilla matkoillaan. Hänelle ovat Balkanin maat ja kansat joutuneet erityisesti hoidettaviksi. Ortodokseja nuoria teologeja ja munkkejakin on autettu Berliiniin tai muihin Saksan yliopistoihin stipendiaatteina ja sellaisina he opiskelevat yhdessä evankelisten, muiden muassa suo-

malaisten Pihkalan ja Haavan kanssa. [Kyseessä olivat Kirchliches Aussenamtin kustantamina stipendiaatteina Saksassa opiskelleet teologit Ensio Pihkala ja Esko Haapa.] Oudoksuin tätä Balkanin ja kreikkalais-katolisten harrastamista, mutta siihen sain myöhemmin selityksen.

[Sota ja Suomen asema]

Eniten ovat minua kiinnostaneet Gerstenmaierin lausunnot, jotka ovat koskeneet sotaa ja sen ohella Suomen tulevaa asemaa. Oltuamme Lapualla jonkin ajan yhdessä hän jotenkin välittömästi jo viittasi tuleviin tapahtumiin. Kun hänelle selitin pika-asutusta ja sen myöskin pappiloihin ja seurakuntien maaomaisuuteen ulottamia vaikutuksia, hän omasta aloitteestaan huomautti: 'Mitä te teette pika-asutuksella, kun Karjala pian tulee Suomelle takaisin?'. Tämän lausunnon johdosta jatkui sitten keskustelu eri kertoja Suomenkin asiasta. G. sanoi jokaisen Saksassa ja Italiassa tietävän, että Moskova toivoo sodan jatkuvan ja että sekä Saksa ja Englanti siinä kuluttaisivat voimiansa siinä määrin, että ryssä uskaltaisi hyökätä heikentyneiden kimppeun ja korjata bolshevismille saaliita. Tämän takia ollaan selvillä siitä, että loppusuoritus Venäjän kanssa on tehtävä lähiaikoina. Minun kysymykseeni, milloin tämä olisi odotettavissa, G. vastasi, että ajankohta tietenkin riippuu sodan yleisestä menosta, mutta hänellä on syytä ajatella, että lähimmät kolme viikkoa ovat käänteentekeviä. Varmasti hän sanoi tietävänsä Hitlerin sanoneen, ettei Suomi enää milloinkaan tule taistelemaan yksin.

Toinen Gerstenmaierin yllättävä sana oli se, ettei hän pitäisi mahdollisena erikoisrauhan syntymistä Saksan ja Englannin välillä. (Olisiko Hessin lentomatkalla kuitenkin ollut rauhaa tunnusteleva tarkoitus?). Mutta, hän lisäsi, sota ei silloin vielä olisi lopussa, tarkoittaen loppusuoritusta Venäjän kanssa. Sain myös Helsingissä jatketuista keskusteluista sen käsityksen, mikä minussa muiltakin tahoilta saaduista tiedoista on vahvistanut, että on käymässä pitkälle mennyttä

yhteistoimintaa Suomen ja Saksan ylimpien sotilasviranomaisten kesken. Gerstenmaier mainitsi täällä oleskelevan korkean saksalaisen upseerin, joka oli hänelle lausunut toivomuksen päästä kosketukseen jonkun papin tai teologin kanssa, joka hänelle voisi esittää joitakin hänen haluamiaan kirkollisia tietoja. Koetin eilen (6.6.) asettua tuon upseerin yhteyteen, mutta hän oli matkustanut jonnekin Suomessa.

Gerstenmaierin lausuntoja vahvistaa, mitä olen aivan hiljakkoin kuullut eräältä suomalaiselta korkealta asiantuntijalta, jolla on tilaisuus seurata asioita aivan läheltä. Hänen käsityksensä mukaan on asioiden ja tapahtumien kulku oleva suunnilleen seuraava. Koko sotaretken Venäjälle päin lasketaan kestävän vain 2–3 viikkoa. retki alkaa etelästä ja kun se on muutamia päiviä jatkunut, lähtee Norjassa oleva pohjoinen armeija liikkeelle (kaiketi Murmania kohti). Silloin on Suomenkin vuoro. Suomelle sanotaan, samoin kuin sanottiin Unkarille: teillä on nyt tilaisuus ottaa, mitä teille kuuluu. Erityisesti on Saksan taholta korostettu sitä, ettei Ruotsia vaivata tulemaan mukaan. Ruotsi saa jäädä eristyisyyteensä, mutta sillä ei liioin ole oleva mitään sanottavaa sodan lopussa. Olen kuullut sanottavan, että Suomessakin liikkeellepano voi tulla milloin tahansa.

Gerstenmaier puhui eri kertoja rauhan toivotavuudesta. Hän sanoi, että sotaa ei kukaan halua ihannoida. Se on kauhistuttava tosiasia, josta hän kertoi esimerkkejä viime käynniltään Balkanin maissa. Hotellit, joissa hän aikaisemmin oli asunut, olivat raunioina, ja sanottiin toista sataa ihmistä hautautuneen raunioihin, eikä niitä ollut saatu kaivetuiksi esiin. Sain sen käsityksen, että kaikista voitoistaan ja voiton varmuudesta huolimatta Saksassa työskennellään myöskin rauhan hyväksi. Ajankohta uhkuu yllätyksiä.

[Kirkko ja uskonto idän sotaretkellä]

Gerstenmaierin harrastus Balkanin kirkkoja ja ortodokseja kohtaan sai valaistusta toisessa yhteydessä. Hän pyysi erityistä keskustelua minun

kanssani Venäjän kirkon tulevista järjestelyistä. Hänellä oli se harhakäsitys, että Suomen kreikkalaiskatoliset puhuisivat venäjää ja ihmetteli suuresti kuulleessaan, että ne ovat täysin suomalaisia. Hänen ajatuksissaan liikkuu mahdollisuus ennen pitkää ryhtyä järjestämään Venäjän kirkkoa ei millään tavoin käännytystyön suorittamiseksi, vaan hänen mielestään on velvollisuus auttaa tätä kirkkoa jaloille, kun aika on tullut. Hänen käsityksensä mukaan on Venäjän emigranttien keskuudessa sellaisia nuoren polven edustajia, jotka kykenevät Venäjällä uskonnollisesti toimimaan, kun heitä autetaan eteenpäin. Samoin on Balkanin ortodoksiin kirkkoihin kuuluvien nuorten miesten keskuudessa, jotka Saksassa ovat saaneet syventyä teologiaan ja kirkon elämään, sellaisia, joiden vastainen työkenttä voisi olla Venäjä. Mutta, hän kysyi, mitä Suomi voi tämän uuden, avautuvan tehtävän hyväksi tehdä? Minä vastasin, että meillä on Venäjällä suomensukuisia kansoja, joista toiset ovat lähempänä, toiset meistä kielellisesti etäämpänä, mutta jo keisarivallan aikoina on silloin tällöin yritetty lähetystyötä suorittaa, eräinä aikoina melko esteettömästäkin. Me emme halua tehdä venäläisistä evankelisia, yhtä vähän kuin millään tavoin harjoitamme käännityspropagandaa oman kreikkalaiskatolisen väestömme keskuudessa. Mutta raamattukristittyjen kasvattamista harrastamme. Kerroin hänelle, että Sortavalassa oli Suomen Sisälähetysseuralla melkoinen painos venäjänkielisiä raamattuja, jotka sinne jäivät venäläisten käsiin. Ne olivat jo vuosia odotelleet tullaksensa lähetetyiksi Venäjälle. Tällaista työtä luulen Suomen kristittyjen harrastavan, jos ovet avautuvat. Myöskin meillä varmaan on oleva varttunutta nuorisoa, joka intomielin lähtee rajantakaisia heimolaisia palvelemaan, kun tilaisuus tarjoutuu. Mutta vaikuttamista varsinaisesti venäjänkieliseen väestöön haittaa kielitaidon puute. Kuitenkin on oleva varmaa, että aloitettavassa suuressa valistustyössä Suomi on tekevä kaiken voitavansa.

[Näköaloja halkovia näkyjä]

Näköaloja halkovia olivat Gerstenmaierin puheet. Hän sanoi voivan eräänä päivänä tapahtua, että Saksasta ja muualta päin (myös Suomesta) lähetetään kymmenisen tuhatta valistustyöntekijää Venäjälle kaikilla aloilla korjaamaan ja kohentamaan paljon kärsineen kansan elämää. Hän lisäsi odottavansa, että tapahtumat kehittyvät nopeasti. Kysyin häneltä, eikö näissä hänen puheissaan kuitenkin ole melkoisesti mielikuvitusta. Hän vastasi, että hän liikkuu tarkasti tosioalojen ja käytännöllisten mahdollisuuksien pohjalla, eikä hänellä ole aikaa eikä halua valaa kannuja. Ja pian tullaan näkemään. Tiedustellessani, onko minun lupa ja syytä tutustuttaa näihin uusiin näköaloihin sitä nuorta suomalaista miespolvea, jonka ensi sijassa olisi antauduttava tähän laajakantoiseen rakennustyöhön, hän vastasi myönteisesti. Suomenkin oli valmistauduttava tekemään palvelustyötänsä, kun sitä kutsutaan.

Suunnittelimme myös minun 3-viikkoista matkaani Saksaan heinäkuun lopulla ja elokuun alkupuoliskolla. Berliinissä viipyisin pari viikkoa ja Sondershausenissa yhden. Tilanteista tietenkin riippuu, voidaanko suunnitelmia toteuttaa. Mutta Gerstenmaierin käsitys oli aluksi ja lopuksi se, että olemme suurten tapahtumien ja tehtävien kynnyksellä, ja meidän on niihin tietoisesti valmistuminen.

Useissa yhteyksissä Gerstenmaier käsitteli liittolaisia italialaisia varsin ala-arvoisesti. Samoin näkyi hänen puheistaan se kielteinen mieliala, mikä Saksassa on Ruotsia kohtaan. Joka nykyoloissa tahtoo ja koettaa olla 'neutraali', osoittaa vain, ettei hän tajua ajan kehitystä eikä tee siitä oikeita johtopäätöksiä. G. oli saapunut myös kuriirina Saksan lähetystöön ja oleskeli siellä useita kertoja."

Eugen Gerstenmaier.

Mikä oli Gerstenmaierin matkan tarkoitus?

Vaikka Hitler oli jo 18.12.1940 antanut lopullisen hyväksymisensä ns. Barbarossa-suunnitelmalle, jonka myötä myös Saksan ja Suomen sotilaallinen ja muu yhteistoiminta oli vilkastunut, Barbarossan sisältöä ja ajankohtaa ei suomalaisille pitkään aikaan paljastettu. Tähän oli yhtenä keskeisenä syynä se, että Saksan ja Neuvostoliiton kesken elokuussa 1939 solmittu Molotov–Ribbentrop-sopimus salaisine lisäpöytäkirjoineen oli edelleen voimassa. Tästä syystä, sekä yllätys-hyökkäystä silmällä pitäen, kaikki idän sotaretkeä koskeneet suunnitelmat olivat luonnollisesti ehdottoman salaisia. Toisaalta Saksan apua epätoivoisesti etsivien suomalaisten ei haluttukaan saavan tietää Saksan idän politiikkaa koskevista todellisista suunnitelmista, koska epätietoisuus oli omiaan lisäämään suomalaisten alttiutta aseveljeyteen Saksan kanssa.

Barbarossa-suunnitelman toteutumishetken lähestyminen teki kuitenkin entistä täsmälli-

sempien tietojen jakamisen pian toteutuvasta idän sotaretkestä muillekin kuin valituille poliittisille vaikuttajille ja sotilashenkilöille välttämättömäksi. Tätä edellyttivät tulevaan aseveljeyteen liittyneet erilaiset yhteistoiminnan muodot. Yksi yhteistoimintaan ennalta valmisteltavista tahoista oli kirkko, jota jo syksystä 1940 alkaen oli käytetty epäpoliittisena kanavana yhteyksien vahvistamiseksi Suomeen sekä suomalaisten ”rohkaisemiseksi” Saksan poliittisen johdon hyväksymällä tavalla. Olipa Saksan evankelisen kirkon ulkomaanviraston (Kirchliches Aussenamt) johtaja, ulkomaanpiispa Theodor Heckel tehnyt jo marraskuussa 1940 näyttävän vierailumatkan Suomeen ja perustanut yhdessä Suomen kirkollisen johdon kanssa Luther–Agricola-seuran tulevan yhteistyön tarpeita silmällä pitäen.¹

Tähän ei kuitenkaan sisällynyt mitään ennakkoivaa viitettä sodasta tai mahdollisesta sotilaallisesta yhteistyöstä Saksan ja Suomen välillä. Miten vähän suomalaisten keskuudessa sodan lähestymisestä tiedettiin varmasti vielä keväällä 1941, käy ilmi oheisesta saksalaismyönteisenä tunnetun kansanedustajan ja keskeisen kirkollisen vaikuttajan, teologian tohtori Paavo Virkkusen jälkeensä jättämästä muistiosta ”Keskusteluja konsistoriaalineuvos tri E. Gerstenmaierin kanssa.”² Samalla kun Virkkunen sai vasta tässä yhteydessä lopullisesti tietää sodan pikaisesta alkamisesta, Suomen Kirkon Pappisliiton kutsu- mana luentomatkalle Suomeen saapunut Gerstenmaier paljasti hänelle myös sotaan liittyvän uskonnollis-poliittisen erityissuunnitelman, johon hän toivoi myös Suomen kirkkojen osallistuvan.

Mutta kuka oli tiedon välittäjänä toiminut Eugen Gerstenmaier, ja mikä oli hänen viestin-

1. Eino Murtorinne (1975) *Veljeyttä viimeiseen saakka. Suomen ja Saksan kirkkojen suhteet toisen maailmansodan aikana 1940–44*. Helsinki: Kirjayhtymä, 54–58.

2. Helsingin yliopiston kirjasto (HYK), Paavo Virkkusen arkisto, 30, Keskusteluja konsistoriaalineuvos, tri E. Gerstenmaierin kanssa 7.6.1941. Murtorinne (1975) 74–79.

sä? Niin kuin Virkkusen muistiostakin käy ilmi, tohtori Gerstenmaier kuului silloisiin Saksan nuoren polven merkittäviin kirkollis-poliittisiin vaikuttajiin. Hän oli vuodesta 1936 lähtien toiminut Saksan evankelisen kirkon ulkomaanviraston, Kirchliches Aussenamtin, ekumeenisten asiain esittelijänä, jonka yhtenä erityistehtävänä oli paitsi kirkollisten rauhanliikkeiden seuranta myös yhteyksien hoitaminen Balkanin ortodoksiin kirkkoihin sekä venäläisten emigranttikirkkojen edustajiin. Sodan puhjettua hän oli saanut tehtäväkseen toimia vuodesta 1940 alkaen samalla myös Saksan ulkoministeriön informaatio-osaston palveluksessa etenkin kirkollisia rauhanliikkeitä ja ortodoksisia kirkkoja koskevissa erityistehtävissä.³

Gerstenmaier ei kuulunut kansallissosialistiseen puolueeseen eikä lukeutunut puoluetta myötäilleeseen Saksalaisten kristittyjen uskonnolliseen. Sen sijaan hän lukeutui saksalais-kansallisiin patriootteihin ja jakoi näiden antibolševistiset käsitykset. Esimiehensä ulkomaanpiispa Heckelin tavoin hän pyrki ilmeisesti tässä vaiheessa rakentamaan myös siltaa evankelisen kirkon ja kansallissosialistisen valtiovalan välille. Tässä hengessä sekä ulkoministeriön sä tukemana Gerstenmaier oli hoitanut yhteyksiä Balkanin ortodoksiin kirkkoihin ja venäläisiin emigranttipiireihin ja hankkinut niiden piiristä stipendiaatteja Saksaan. Samoin hän oli tehnyt vuoden 1940 lopulla matkoja Balkanille vahvistaakseen sikäläisten ortodoksisten kirkkojen uskonnollisia ja poliittisia asenteita ulkoministeriönä kulttuuripoliittisten intressien hengessä.⁴

Myös Gerstenmaierin Suomen-vierailu liittyi läheisesti edellä mainittuihin yhteyksiin. Vaikka Gerstenmaierin matkan muodollisena aiheena oli osallistua luennoitsijana Suomen Kirkon Pappisliitonluentopäiville Lapualla ja vierailla sen jälkeen Helsingissä, hänen keskeisenä tehtävänään oli mitä ilmeisimmin sen ohella informoida suomalaisia virkaveljiään yhteisen idän sotaretken pikaisesta alkamisesta ja keskustella heidän

kanssaan Suomen kirkkojen mahdollisesta osallistumisesta uskonnollis-poliittiseen valistustyöhön vallatuilla alueilla Venäjällä. Niinpä Gerstenmaier paljasti kohta henkilökohtaisten keskustelujen alkajaisiksi keskustelukumppanilleen Virkkuselle siihen saakka ehdottoman salaisena pidetyn idän sotaretken alkamisajankohdan varsin täsmällisesti ja antoi saksalaisten tuolloisen propagandan hengessä ymmärtää, ettei suomalaisten ollut syytä huolehtia karjalaisten uudelleen asuttamisesta, koska Suomi saisi pian Karjalan takaisin.

Gerstenmaierin viesti ei kuitenkaan rajoittunut vain tähän. Sen lisäksi hän halusi informoida keskustelukumppaniaan Virkkusta olemassa olevista suunnitelmista, jotka tähtäsivät Barbarossan myötä valloitettavien alueiden väestön valistustyöhön. Tähän kuului mm. suunnitelma Venäjän ortodoksisen kirkon toiminnan elvyttämiseksi sekä sellaisen antibolševistisen valistustyön harjoittamiseksi, jollaista Gerstenmaier oli harjoittanut Balkanin ortodoksisten kirkkojen, venäläisten emigranttien ja Saksaan kutsuttujen stipendiaattien parissa. Samalla kun Gerstenmaier uskoi tämän suunnitelman johtavan toteutuessaan jopa tuhansiin nuorukaisiin nousevan joukon lähtemiseen valistustyöhön Venäjällä, hän halusi laajentaa suunnitelman koskemaan myös tulevaa aseveljeä Suomea ja tiedustella, mitä Suomi olisi valmis tekemään tämän avautuvan mahdollisuuden hyväksi. Kysymys koski Suomen luterilaisen kirkon ohella myös ja etenkin maan ortodoksisen kirkon valmiutta ja mahdollisuuksia tähän tehtävään.

3. Armin Boyens (1973) *Kirchmpf und Ökumene 1939–1945*. München: Chr. Kaiser Verlag, 88–90. Eugen Gerstenmaier (1982) *Streit und Friede hat seine Zeit. Ein Lebensbericht*. Probylän Verlag 1982, 127–131.

4. Fabian von Schlabrendorff (1965) *Eugen Gerstenmaier im Dritten Reich. Eine Dokumentation*. Stuttgart: Ev.Verlag, 22–26; Boyens (1973) 83–85, 196.

Jo Helsingissä ollessaan Gerstenmaier etsikin yhteyttä myös Suomen ortodoksisen kirkon johtoon, kuten hänen Kirchliches Aussenamtin antamastaan matkaraportista käy ilmi.⁵ Kun hän ei onnistunut saamaan yhteyttä Suomen ortodoksisen kirkon johtoon, sai Turun saksalaisen seurakunnan pastori, teologian lisenasiaatti Geert Sentzke tehtäväkseen informoida ortodoksisen kirkon johtoa asiasta ja selvittää kyseisen kirkkokunnan valmiuksia tällaiseen toimintaan. Jo kesäkuun puolivälissä 1941 Sentzke suorittikin Gerstenmaierilta saamansa tehtävän ja kävi tapaamassa ortodoksisen kirkon arkkipiispaa Hermania Kuopiossa.⁶ Myöhemmin sodan jo alettua Sentzke toimitti Gerstenmaierille myös hänen toivomansa raportit Suomen ortodoksisen kirkon asemasta ja mahdollisuuksista osallistua ensisijaisesti uskonnolliseen valistustyöhön suomalaisten valtaamilla alueilla.⁷

Suunnitelma raukeaa

Gerstenmaierin Virkkuselle esittämä suunnitelma uskonnollis-poliittisen valistustyön toimeenpanemiseksi Barbarossa-suunnitelmaan varjossa ei toteutunut esittäjänsä suunnitteleman tavalla. Tähän oli syytä sen kansallissosialistisen johdon tavoitteista selvästi poikennut luonne. Uskonnollinen valistustyö ei soveltunut kansallissosialistisen ideologian tavoitteisiin. Kun idän sotaretki sai kohta alkuvaiheessaan näkyvästi rotusodan luonteen huonomaineisine SS-osastoihin ja laajoinen ”puhdistuksineen”, se ei jättänyt tilaa mainitun kaltaiselle valistustyölle. Myös Berliinissä Kirchliches Aussenamtin ja Gerstenmaierin omaperäiset suunnitelmat, joita Saksan ulkoministeriön kulttuuripoliittinen osasto näyttää ainakin alkuvaiheessa osittain tukeneen, joutuivat jo vuoden 1941 lopulla vastatuuleen. Niin-

pä turvallisuuspoliisin päällikkö Reinhard Heydrich kiinnitti seuraavan vuoden alussa kielteistä huomiota Kirchliches Aussenamtin ja erityisesti Gerstenmaierin kansainväliseen toimintaan ja vaatia ulkoministeriön tuen kieltämistä siltä. Heydrichin vaatimuksen mukaisesti ulkoministeri von Ribbentrop määräsikin 1942, ettei ulkoministeriö saanut siitä alkaen pitää mitään yhteyksiä asianomaiseen kirkolliseen virastoon ja sen edustajiin.⁸

Kansallissosialistisen johdon Gerstenmaierin toimiin kohdistama ehdoton torjunta lienee osaltaan vaikuttanut siihen, että Gerstenmaier päätyi kansallissosialistisen valtion toimiin pettyneenä sittemmin Saksan sisäisen vastarintaliikkeen riveihin ja oli yhteyksissä Hitlerin vastaisen attentaattirytyksen toimeenpanneen Kreisaun piirin jäseniin. Tässä yhteydessä hän joutui myös pidätetyksi, mutta onnistui välttämään teloituksen.⁹

Myöhemmin toisen maailmansodan jälkeen Gerstenmaier osallistui keskeisesti Länsi-Saksan poliittiseen elämään kristillisdemokraattisen puolueen riveissä ja toimi mm. pitkäkhön aikaa Saksan liittopäivien puhemiehenä.

5. Evangelisches Zentralarchiv in Berlin (EZA), Bestand 5, Kirchliches Aussenamt, Finnland Bd 2, Gerstenmaier Reisebericht 13.6.1941.

6. EZA, Bestand 5, Kirchliches Aussenamt, Finnland Bd 2, Sentzke Gerstenmaierille 20.6.1941.

7. EZA, Bestand 5, Kirchliches Aussenamt, Finnland Bd 2, Gerstenmaier Sentzke 30.6. ja 1.8.1941 ja Sentzke Gerstenmaierille 19.7., 1.8., 5.8. ja 16.8.1941; Murtorinne (1975) 105–107.

8. Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Bonn (AA), Inland I–D, 3/5 , 3/7 Sonderheft I, III, Heydrich Ribbentropille 2.4.1942 ja Ribbentrop v. Weizsäckerille 1.6.1942. von Schlabrendorff (1965), 28–30. Boysens (1973) 333–340.

9. von Schlabrendorff (1965) 30–35. Gerstenmaier (1981) 189–202.

Juhani Sarsila

Hiljaisten hyveiden puolustus

Benedictus Nursialainen tuli osoittamaan sitkeyden (*industria*) ja mielenlujuuden (*constantia*) ansiosta lännen luostarilaitoksen perustajaksi. Hän otti Luostarisäännössään voimakkaasti kantaa nykyisin ”antiikkiseksi” moititun tai ”pimeään keskiaikaan” tuomitun normatiivisen hyveopin puolesta; se mahdollistaa yksilölle ja yhteisölle hyvän, ainakin siveellisesti arvokkaan elämän.¹

Kaikki on parhaimmillaan silloin, kun se on alullaan, sanoo historioitsija Polybios. Monen mielestä kristinuskon sankariaika loppui siihen, että Rooman imperaattori valjasti kristinuskon palvelemaan keisarikulttia, lakia, järjestystä ja rahaa. Kristinuskon nousi ideologiseksi mahdolliseksi. Oswald Spenglerin mukaan Kristuksen huomautus: ”Minun valtakuntani ei ole tästä maailmasta”, on syvälinen lause; se koskee jokaista uskontoa, ja sen jokainen kirkko kavaltaa. – Länsi-Rooman viimeinen keisari, Romulus Augustulus siirtyi vuonna 476 eläkeläiseksi Campanian-tiuluksilleen. Italiaan asettuneet germaanit huusivat johtajansa Odovakarın kuninkaaksi. Lännen Imperiumille vuosi 476 ei tiennyt selvää loppua. Aikalaiset tuskin havaitsivat muutosta; toki keisarius siirtyi Konstantinopoliin. Anno 493 itä-

gootti Theoderik surmasi Odovakarın ja alkoi kuninkaana, roomalainen oikeus ohjenuoranaan, hallita oikeauskoisia roomalaisia ja areiolaisia itägootteja. Itägooteista teki sitten selvää Bysantin keisari Justinianus. Keskiajan voi katsoa alkaneen vuonna 568. Silloin langobardit valtasivat Italian. Hekin olivat areiolaisia harhaoppisia. Kesti kauan, ennen kuin ainoan oikean uskon soturit nujersivat kilpailijansa, pimeyden voimat.

Keskiajan lopulla kristinuskon pääsi ajallisen kunnian ja siveellisen rappion huipulle. Sitä ennen saatiin aikaan jotakin hyvää. Luostarilaitoksen historiallista merkitystä Euroopan hahmottumiselle ei voi kiistää, kiertää eikä kumota. *Pyhän Benedictuksen luostarisääntö* (*Regula Sancti Benedicti*) on vihdoin saatu suomeksi. *Säännön* ja mm. Aristoteleen havainnon mukaan ihminen on ennen kaikkea sosiaalinen olento. Benedictuksesta ei ollut täydelliseksi eremiitiksi, kuten hän itse sai huomata. Epäonnistuminen johti läntisen luostarilaitoksen perustamiseen. Benedictuksen kerrotaan luoneen johtamiinsa luostareihin uuden, länsimaisen hengen. Siunattu apotti vaati alaisiltaan ututteraa työntekoa ja kohtuullista askeesia ja kirjasi normit ylös. Ja hänen sääntöjensä mukaan eläneet luostarit pelasivat länsimaille antiikin perinnön.

1. Benedictus Nursialainen: *Pyhän Benedictuksen luostarisääntö* (*Regula Sancti Benedicti*). Latinasta suomeksi kääntänyt Tuija Ainonen, Maiju-Lehmijoki-Gardner ja työryhmä. Basam Books, 2010. 184 s.

Valoa pimeyteen

”Benedictus Nursialaista on usein kutsuttu länsimaisen luostariliikkeen isäksi; niin paljon hänen laatimansa säännön on katsottu vaikuttaneen luostarielämään. Benedictus syntyi 400-luvun lopulla ja eli aikana, jolloin Länsi-Rooman keisarikunta oli murrostilassa ja Italian alueella taistelivat gootit ja Itä-Rooman keisarin joukot” (s. 12).

Murros- ja sotatila eivät tehneet Benedictuksesta pessimistiä. Benediktiinipaavi Gregorius Suuren *Dialogien* mukaan Benedictus opiskeli Roomassa. Suuttuneena tovereiden ja kaupunkilaisten syntiseen elämään hän sulkeutui erakoluolaan Subiacon lähetyville. Epätäydellistä eristyneisyyttä kesti kolme vuotta; sinä aikana kiiri maailmalle tieto Benedictuksen pyhydestä. Benedictus valittiin erään luostarin apotiksi; toimesta hän tosin kohta luopui. Gregoriuksen mukaan munkkiveljet nousivat vaativaista johtajaansa vastaan. Sen sijaan että Benedictus olisi katkeroituneena muurautunut, sanoisin, ilottomaan eremiittiloukkoon, hän perusti kerrassaan 12 luostariyhteisöä Subiacon lähelle. – Ilmeisesti Benedictus joutui arvovaltakiistoihin paikallisen papiston kanssa. Siksi hän muutti vielä kauemmaksi ja perusti n. 530 (ei tosiaan välttämättä 529) suuren yhteisön Monte Cassinon vuoren huipulle (s. 13–14). Paikalla oli ammoisista ajoista sijainnut Apollon, pahuuden edustajan temppeli. Sen Benedictus hävitti. Ikään kuin korvaukseksi Monte Cassinon luostariin koottiin antiikin kalleimpia käsikirjoituksia.

Vastoinkäymiset eivät nujertaneet Benedictusta. Luemme suomennoksesta: ”Säännön päättää sama optimismin henki, jolla se alkaa: heikkokin ihminen voi Benedictuksen mukaan kasvaa hyvässä ohjauksessa hengelliseen hyveeseen” (s. 18). – Tämä tuntuisi olevan osin linjassa nykyisin vallitsevan konstruktivistisen oppimiskäsityksen kanssa; ero ilmenee ensinnäkin siinä, ettei nykyisin puhuta hyveestä halaistua sanaa, paitsi jos tarkoitetaan puuroa. Toiseksi: heikko ihminen *tarvitsee* ohjausta. Ja tieto ja moraali on vastoin Benedictuksen periaatetta erotettu valistuksen projektissa toisistaan. Mutta puhukaam-

me hyveestä sen perinteisessä merkityksessä, kun Benedictus sitä niin pontevasti korostaa varsinkin esipuheessa ja luvuissa 1–7.

”Hyveistä tärkeimpiä ovat kuuliaisuus (*obedientia*) ja nöyryys (*humilitas*), jotka ilmentävät Benedictuksen oikeana pitämää suhtautumista sekä Jumalaan että lähimmäisiin” (s. 23).

Luostariveljen, vaatii Benedictus, tulee elää *hyve (virtus)* ja sen eri ilmenemismuodot (*virtutes*) ainaisena seuranaan. Luostarisääntö koskee mitä suurimmassa määrin moraalia (’hyviä tapoja’) ja erityisesti hyve-etiikkaa. Hyveet (*virtutes*) eivät todellakaan sytytä individualismin ja nominalismin hengessä kasvanutta postmodernia ihmistä. Ne jos mitkä ikävyyttävät monia. Silti uskon, että tämä erinomainen *Luostarisääntö* löytää meilläkin riittävän joukon lukijoita. Hyveet voivat loistaa vain siellä, missä paheet niitä alinomaa uhkaavat. Benedictus tähdensi, että myös pahalainen on läsnä luostarissa yhtä hyvin kuin Kreikan Arkadiassa (ja – lisätäkäämme – Helsingin Arkadianmäellä): ”Et ego in Arcadia.”

”Benedictus korostaa, että [paljon lukemisen lisäksi] myös käytännönläheiset palvelutehtävät ja jopa raskas ruumiillinen työ kuuluvat veljien päivärytmiin. Luostareissa työn arvo ei perustunut ainoastaan toimeentulon turvaamiseen, vaan työteolla oli keskeinen merkitys henkisten ihanteiden ylläpitäjänä ja ilmentäjänä. Varhaisen kristillisten kilvoittelijoiden tavoin Benedictus tiesi, että työ piti mielen virkeänä. Se suojeli tekijäänsä velttouden ja tylsistymisen paheilta (*acedia*) eikä jättänyt tilaa syntisille mielihaluille. Lisäksi työnteko ilmaisi kuuliaisuuden ja palvelualltiuden hyveitä. Sen sijaan toimeentomudesta Benedictus toteaa yksikantaan: ”Joutilaisuus on sielun vihollinen” (48:1).”

Lasken kirjasta ja sen ulkopuolelta, että benediktiinijärjestön emoluostari, Monte Cassino, on tuhoutunut monet kerrat, mm. 580- ja 880-luvuilla sekä vuonna 1349. Viimeisin barbarian täsmäisku osui pyhään paikkaan vuonna 1944. Jokaisen hävityksen jälkeen se on rakennettu uudelleen, viimeksi vuosina 1950–1954.

Sivuilla 176–177 selitetään kenties riittämättömästi Benedictuksen lukua 73. Tarkoitin sivun 177 otsikkoa *Hyveiden välineitä hyvin eläville* (6):

”Ajatus hyveen välineistä (*instrumenta virtutum*) viittaa lukuun 4, jossa Benedictus käsittelee Raamatusta nousevia hyveen harjoittamisen muotoja (*instrumenta bonorum operum*).” Niinkö? – Sanat *bona opera* tarkoittavat kuitenkin hyviä töitä. Jo klassisessa latinassa monikko *virtutes* tarkoittaa paikasta riippuen joko abstraktisti hyveitä tai konkreettisesti hyviä töitä (tekoja), sodassa urotekoja. Usein *virtutes* tarkoittaa samaa kuin *merita* (’ansiot’). Kristillisessä latinassa *virtutes* voi merkitä mm. ’ihmetekoja’ (*miracula*) tai ’henkivaltoja’ (kr. *δύναμεις*). Kantasanan *vir* perusmerkitys on mies soturina, urho. – Benedictus tahtoo munkkiveljien osoittautuvan kunnan miehiksi. Kristittyinä heidän tulee erottua pakanaviisaista: uskon (*fides*), toivon (*spes*) ja rakkauden (*caritas*) pitää ilmetä veljien sanoissa, teoissa ja ajatuksissa. Usko, toivo ja rakkaus (kr. *πίστις, ἐλπίς, ἀγάπη*) syrjäyttävät pakanahyveet alhaisten palvelijoiden asemaan. Pakanoiden oikeamielisyyden (*iustitia, δικαιοσύνη*), viisaus (*prudencia, φρόνησις*), rohkeus (*fortitudo, ἀνδρεία*) ja kohtuus (*temperantia, σωφροσύνη*) ovat sellaisinaan eli ilman Jumalayhteyttä kadotuksen tielle vieviä paheita.

Kuria elämään ja kieleen

Suomennos on huoliteltua kieltä. Muutamin paikoin latina lyö läpi pikkuisen häiritsevästi. Apotinin valintaa koskevassa luvussa 64 (s. 129) sanotaan: ”Apotiksi asetettava tulee valita *elämän ansiokkuuden* [kurs. JS] ja *opetuksen viisauden* perusteella (...).” Olisi parempi kirjata *ansiokas elämä* ja *viisas opetus*. Ehkä tekijät pyrkivät tietoisesti antamaan vanhahtavan impression: Benedictuksen esipuheessa tavataan kovin jäykkä sanapari: *tottelemattomuuden velttous* (s. 63) ja toinen: *rakkauden autuus* (s. 66). Psalmilaulussa viihtyvä pahe, *haaleus* (sic!) tarkoittaa kontekstissa tarmon, energian, vastakohtaa, mutta tekisi hyvää tietää, miten molemmat sanat kuuluvat

soinnukkaalla alkukielellä (s. 92–93). Eikä monikon essiiviä tulisi karttaa edes sosiaalisen kieliopin aikana, jolloin (almost) ”anything goes”. Sivuilta 110 ja 116 puuttuu monikon tunnus -i- yhteensä kolmesti: (*viimeisenä*, bis, *polvistuneena*, semel). Professori Lauri Hakulinen vaati fennistiikan viimeisenä mohikaanina normatiivista kielioppia. Kunnia hänelle! Raivostunut uusi polvi nosti kapinalipun. Se ”todisti” säännöt kielenoppimisen esteiksi ja torjui kielihistorian ”antiikkisena”. Kieliopillisen tuulen kääntymistä voi seurata *Virittäjän* numeroista. Enää ei kuulemma ole kielioppia vaan luvuton määrä nominalistisia (nimellisiä) kieliopeja, yhtä monta kuin isoäänistä kielen käyttäjääkin. ”Kirjat pois ja kommunikoimaan!” – Pyhän Benedictuksen normatiivista kielioppia ja korkeaa moraalia seuranneessa kommunikaatiossa oli vikana normatiivisuus (tarkoitettu ironiaksi).

Koska häveliäisyys on hyve sekin, luvun 53 (*Vieraiden vastaanottaminen*) sententia 53:5 on jätetty viisaasti eksplikoimatta: ”Rauhansuudelmia ei saa antaa ennen rukousta paholaismaisten harhojen välttämiseksi.”

Mutta laaja johdanto ja varsin perusteelliset selitykset avaavat mainiosti lukijalle Pyhän Benedictuksen tekstiä. Olisin voinut toivoa, että latinan ja myös kreikan hyve- ja pahetermejä olisi käytetty selityksissä enemmänkin, mutta hyve se kohtuuskin on. Joitakin termejä olen yllä lisännyt. Lieneekö kustantaja asettanut rajoituksia? – Kun itse käänsin Boëthiuksen *De consolazione philosophiae* (2001), Vastapaino karsi selityksiä. Siitä seurasi, että *Yliopistolehden* arvostelija pääsi moittimaan julkaisua liian vähistä, joskin myös parista turhasta selityksestä.

”Benedictuksen luostarisääntö ei kerro vain luostarien elämäntavasta, vaan se käsittelee monipuolisesti myös yhteisöllisyyden peruskysymyksiä. Luostarisääntö johdattaa nykylukijan pohtimaan johtamisen, yhteiselämän ja henkisen kasvun kysymyksiä puolustaen yksilön arvoa ja joustavia ratkaisumalleja” (ote takakannen tekstistä).

Arvosteluja

Tuhannen ja yhden yön tositarinoita

Jaakko Hämeen-Anttila ja Inka Nokso-Koivisto: Kalifien kirjastossa. Arabialais-islamilaisen tieteen historia. Avain, 2011. 284 s.

Kalifien kirjastossa on merkittävä tieteenhistoriallinen teos, jonka viesteistä ansaitsevat tulla mainituksi antiikin Kreikan kulttuuriperinnön säilyttäminen valtavan käännösoperaation avulla ja sen välittäminen vuosisatoja myöhemmin keskiajasta heräävälle läntiselle Euroopalle. Myös arabialais-islamilaisen tieteen omat huippusaavutukset muun muassa matematiikassa ja tähtitieteessä kestivät tieteellistä kilpailua vuosisatoja ja toimivat käsikirjoina myös läntisessä Euroopassa renessanssin synnyttämän tieteellisteknisen nousukauden aikana. Aikamatkailu kalifien kirjastossa avaa tieteenhistoriasta kiinnostuneille monia ovia ja tarjoaa lukemattomia esimerkkejä usein takapajuisena pidetyn kulttuurin ja aikakauden huimaavista saavutuksista.

Kaksiosaisen kirjan ensimmäinen osa valottaa sitä ympäristöä, jossa tiede arabialais-islamilaisessa yhteiskunnassa ja kulttuurissa toimi. Se, että kirjan miltei 90 ensimmäistä sivua käytetään taustoituk-

seen, on sekä perusteltu että onnistunut. Keskiavertolukijan tiedot keskiaikaisesta arabialais-islamilaisesta kulttuurista eivät välttämättä mahdollistaisi kaiken tiedon omaksumista ilman perusteellista taustoitusta.

Kalifien kirjaston toisessa osassa käydään läpi eri tieteenalojen tasoa ja merkittävimpiä kehitysaskeleita arabialais-islamilaisen imperiumin aikana. Kirjoittajat ovat valinneet mukaan matemaattiset tieteet, tähtitiede, optiikan, musiikkiteorian, tekniikan ja koneerakennusopin, alkemian ja kemian, maantieteen, lääketieteen, biologiset tieteet ja humanistiset tieteet.

Kirjan rakenne on taitavasti suunniteltu ja toteutettu. Ensimmäisen osan taustoitus ja kontekstualisoiminen nostaa lukijan kärryille, ja toisen osan tieteenalakohdattaiset esittelyt lukuisine esimerkeineen pitävät lukijan kydyissä loppuun saakka.

Hämeen-Anttila ja Nokso-Koivisto kirjoittavat selkeästi ja sujuvasti. Hienon ja rikkaan kielen lisäksi suuren vaikutuksen tekee tekstin vakuuttavuus ja uskottavuus. Eläköön se ratkaiseva taito, jolla tekijät pitävät lukijan otteessaan kirjan loppuun saakka. Ei epäilyksen häivääkään: nämä kaverit osaavat asiansa alusta loppuun. Kunpa kaikkien kirjoittajien osaaminen olisi näin korkealla tasolla.

700–900-lukujen niin sanottu käännösliike eli antiikin Kreikan koko tieteellisen ja filosofisen kir-

jallisuuden kääntäminen arabiaksi auttoi arabialais-islamilaisen tieteen lentävään lähtöön, kaikkea ei tarvinnut opiskella alusta saakka. Operaatio oli paitsi massiivinen myös systemaattinen ja täytti tieteelliset kriteerit. Käännösliikkeen keskus oli Kalifi al-Mansurin vuonna 762 perustama Bagdad, nopeasti merkittävään asemaan noussut kulttuurien kansainvälinen sulatusuuni.

Kirjan ohella myös kirjasto edusti arabialais-islamilaisen kulttuurin merkittäviä tiedeinstituutioita. Käännettyä kirjallisuutta alettiin kerätä kirjastoihin, jotka olivat jossain tapauksissa kaikille avoimia. Kirjastot olivat myös hämmästyttävän suuria: kokoelmissa saattoi olla kymmeniä-, jopa satojatuhansia teoksia. Mainitsemisen arvoisen tiedeinstituutio oli myös ”madrassa”, eräänlainen länsimaisen yliopiston esiaste. Ne tarjosivat korkeampaa koulutusta mutta keskittyivät pääasiassa uskonnollisen lainoppiin ja muiden uskonnollisten tieteiden opetukseen. Muita tieteitä harjoitettiin joko suoraan hallitsijan tai muiden mesenaattien ylläpitämissä kirjastoissa, observatorioissa ja laboratorioissa.

Tiedeinstituutioiden lisäksi tieteen suosiota ja leviämistä helpotti imperiumin yhtenäiskulttuuri. Aktiivinen kaupankäynti ja matkustaminen toivat keksinnöt, kirjat ja tiedemiehet nopeasti Persiasta Andalusiaan. Klassinen arabia oli alueen oppineiden yhtenäinen kie-

li huolimatta siitä, että tiedettä harjoitti monen eri kieliryhmien ja uskontokuntien edustajat. Kaikki tiedemiehet eivät suinkaan olleet muslimeja, ja tiede oli luonteeltaan maailmista.

Miksi tiede sitten oli niin tärkeässä asemassa keskiaikaisessa arabialais-islamilaissä yhteiskunnassa? Hallitsijat olivat kiinnostuneita tieteestä sekä uteliaisuudesta uutta tietoa kohtaan että sen tarjoamista hyötynäkökohdista. Tieteen tukeminen toi hallitsijalle myös myönteistä mainetta. Myös uskonnollinen tausta vaikutti asiaan: profeetta Muhammed suosii perimätiedon mukaan tieteiden harjoitusta. Kirjoittajat toteavat, että "[t]iedon ihannoiti voidaankin nähdä yhtenä klassisen ajan islamin piirteistä" (s. 68).

Joitain avoimia kysymyksiä kirja herättää ja valitettavasti jättää niihin vastaamatta. Suurin kysymysmerkki koskee antiikin Rooman tieteellisteknistä perintöä. Kun arabit näkivät valtavasti vaivaa kääntäessään käytännössä koko antiikin Kreikan tuotannon arabiaksi ja ottivat opiksi intialaisesta tieteen traditiosta, miksi latinankielinen kulttuuriperintö jätettiin koskematta? Tämä mainitaan kirjassa, mutta syitä tälle äärimmäiselle valinnalle ei edes yritetä esittää.

Joitain ilmeisesti arabialais-islamilaisten tutkijoille triviaaleja käsitteitä jätetään myös avaamatta. Koulun historian tunteiden perusteella aika monelle lie-nee epäselvää, keitä kaldealaiset olivatkaan.

Kalifien kirjastossa kehutaan arabialais-islamilaisten historian tutkimuksen tasoa ja väitetään sen edustaneen humanististen tieteiden korkeinta tasoa. 700-luvulta alkaen arabialainen historia on vahvasti dokumentoitua, ja sen voi uskoa kuvaavan aikaistapahtumia suhteellisen tarkasti.

Kirjassa todetaan, että "[h]istoriantutkimus kattoi lähes kaikki ajateltavissa olevat perinteisen his-

torian muodot" (s. 269). Muslimioppineet kirjoittivat maailmanhistorioita, dynastioiden tai hallitsijoiden historioita, henkilöhistoriallisia hakuteoksia, kulttuurihistoriaa jne. Historioitsijat pyrkivät myös ymmärtämään historian kehittymistä. Historioitsijoista mainitaan nimeltä 1300-luvulla vaikuttanut tunisialainen Ibn Khaldun.

Jo aikaisemmin mainittu käännösliike on kirjoittajien mukaan maailmanhistorian näyttävin kulttuuriperinnön siirto-operaatio. Käännösoperaation voidaan katsoa pelastaneen antiikin Kreikan perinnön jälkimaailmalle: monet antiikin alkuperäiset käsikirjoitukset ovat tuhoutuneet, mutta niiden sisältö on tiedossamme arabialaisten käännösten ansiosta. Käännöstyön kulttuurihistoriallinen arvo nousee vielä toiseen potenssiin, kun muistaa, että käännökset ja kopioiminen tehtiin käsityönä. Kirjapainotaidon keksimiseen oli aikaa vielä puolivuosituhatta.

Käännösliikkeen toinen osa eli arabialais-islamilaisten tradition kääntäminen latinaksi kruunaa muslimioppineiden suorituksen maailman kulttuuriperinnön säilyttäjinä ja välittäjinä. Keskiajan Euroopassa kosketus antiikin perintöön oli katkennut, ja kuten kirjassa todetaan, "suuri osa antiikin ajattelusta välittyi latinankieliseen traditioon islamilaissä maailmassa tehtyjen tulkintojen kautta" (s. 274).

Kalifien kirjastossa on sujuvasti ja uskottavasti kirjoitettu kertomus 700–1200-luvuilla hallinneen arabialais-islamilaisten imperiumin tieteen historiasta. Se on ansiokas luku tieteen historiaa ja valottaa usein takapajuisena pidetyn ja uskonnon kautta tarkastellun kulttuurin edistyksestä puolta. Kalifien kirjastoissa, laboratorioissa ja observatorioissa tiede kukoisti ja sen annettiin kukoistaa.

– RAMI NISSILÄ

Keskiajan kirjallinen kulttuuri

Tuomas Heikkilä: Piirtoja ja kirjaimia. Kirjoittamisen kulttuurihistoriaa keskiajalla. Suomalaisen kirjallisuuden seura, 2009. 192 s.

Tuomas Heikkilä (toim.): Kirjallinen kulttuuri keskiajan Suomessa. Suomalaisen kirjallisuuden seura, 2010. 479 s.

Dosentti Tuomas Heikkilä on keskiajan kirjallisen kulttuurin tutkimuksen eturivin tutkijoita. Teoksessaan *Piirtoja ja kirjaimia* hän käsittelee kirjoittamisen keskiaikaista kulttuurihistoriaa koko (läntisessä) Euroopassa. Heikkilän toimittama lähes viisisataisivuinen teos *Kirjallinen kulttuuri keskiajan Suomessa* puolestaan esittelee hänen johtamansa tutkimushankkeen tuloksia. Teokset täydentävät toisiaan ja nostavat esiin monia yhteisiä kysymyksiä, joten tarkastelen niitä seuraavassa osin rinnakkain, esimerkiksi tämänhetkisestä keskiajan kirjallisen kulttuurin tutkimuksesta.

Molemmat teokset etenevät väljän kronologisesti. *Piirtoja ja kirjaimia* aloittaa antiikin ja keskiajan vaihteesta tapahtuneista kirjoittamisen kulttuurin muutoksista ja käsittelee sen jälkeen kirjoitusvälineitä, kirjoittajan ammattia, kirjainten ja käsialojen kehittymistä ja kirjallisuuden teemoja, päätyen painotaidon yleistymiseen ja käsikirjoitustuotannon hiipumiseen. Heikkilä kirjoittaa eloisesti, ja teksti välittää kokemuksen keskiaikaisten asiakirjojen kiehtovuudesta ja tutkijan salapoliisintöistä. Lukija saa käsityksen siitä, millaista tekniikkaa kirjoitusvälineiden kunnossapito vaati, miten kirjoja kopioitiin vihko vihkolta ja millaista vai-

vaa mutta myös iloa kirjoittajan työ keskiajallakin sisälsi.

Käsinkirjoitettujen teosten maailma muuttui keskiajan lopulla, kirjapainotaidon yleistyessä Euroopassa. Ammattimainen käsinkirjoitettujen kopioiden tuottaminen ja myyminen väheni, mutta yksityishenkilöiden kirjastoihin kopioitiin vielä vuosisatojen ajan monenlaisia teoksia paikallisista kronikoista oppineiden teoksiin ja kaunokirjallisiin tuotoksiin.

Piirtoja ja kirjaimia on ikään kuin alkuverryttelyä huomattavasti tukevampaan teokseen Kirjallinen kulttuuri keskiajan Suomessa. Jälkimmäinen teos keskittyy nimenomaan suomalaisen aineistoon, toki eurooppalaisessa kontekstissa, ja etenee kirjallisen kulttuurin juurtumisesta uuden ajan kynnykselle. Keskiäika oli Suomen alueen kirjallisen kulttuurin kannalta erityisen tärkeää aikaa, koska aiemmilta vuosisadoilta alueesta on säilynyt vain hyvin satunnaisia kirjallisia jäänteitä. Kristillistymisen myötä eurooppalainen kirjallinen kulttuuri – kirjoitustyylit, kirjoitusvälineet, asiakirjakulttuuri ja käsin kirjoitetut, ennen kaikkea kirkolliset teokset – omaksuttiin vähitellen myös Suomessa. Kirjallinen kulttuuri keskiajan Suomessa käsittelee ennen kaikkea tätä länsieurooppalaista perintöä ja sen omaksumista.

Tuomas Heikkilän lisäksi teokseen ovat kirjoittaneet laajoja kokonaisuuksia tutkijat Seppo Eskola, Jesse Kesiahho, Samu Niskanen, Jaakko Tahkokallio ja Ville Walta. Tutkimustulokset perustuvat toki monenlaisiin aineistoihin ja tutkimukseen, mutta monesti lähdeanalyysin keskiössä ovat hankkeen kannalta keskeiset, Kansalliskirjaston kokoelmissa säilyttävät käsikirjoitusjäänteet, keskiaikaisten teosten fragmentit, jotka ovat säilyneet varsinkin 1500-luvun voutintilien kansitäytteissä.

Kaikki nykyään Suomessa säilytettävät käsikirjoitusfragmentit ei-

vät ole kotoisin Suomessa käytetyistä kirjoista, mutta ainakin osan voidaan todennäköisesti tai varmasti päätellä kuuluneen paikallisten instituutioiden ja henkilöiden kirjastoihin. Voidaan esimerkiksi todeta, että breviariumit, hetkivalveluskirjat, ovat suomalaisten seurakuntien perustamisajalta 1200-luvulta, joten niistä ainakin osa lienee tuotu Suomeen vakiintuvan kirkon pappien käyttöön. Teoksen liitteeseen on koottu teokset, joita on voitu sisällön tai käsialan perusteella pitää Turun hiippakuntaa varten tuotettuina tai siellä käytettyinä.

Varhaiset kohtaamiset kirjallisen kulttuurin kanssa eivät välttämättä keskittyneet itse tekstin ymmärtämiseen. Jaakko Tahkokallio pohtii kiinnostavasti, millaisina esineinä puolikristillinen väestö ymmärsi kirjat, jotka voitiin kokea puolimaagisiksi esineiksi, jotka saattoivat aiheuttaa onnettomuutta tai joita lukutaidotonkin halusi vaalia. Turun hiippakunnan ydinalueilla kirjallinen kulttuuri vakiintui kuitenkin ainakin kirkon piirissä ja vastasi melko varhain ruotsalaista keskiaikaista tasoa.

Myös oma kirjallinen tuotanto sai alkunsa, kun kirkon asemaa pyrittiin vakiinnuttamaan kirjoittamalla sen omaa historiaa: Pyhän Henrikin legenda ja Turun piispainkronikka ovat tästä keskeisiä esimerkkejä. Kirjallinen kulttuuri keskiajan Suomessa -teoksen tekijät ovat myös tutkineet fragmentteja selvittääkseen paikallista käsikirjoitustuotantoa, joka käynnistyi varsinaisesti 1300-luvulla.

Kirkollisen kirjallisen kulttuurin lisäksi myös maallinen asiakirjakulttuuri kehittyi, ja latinan rinnalle ilmestyi yhä enemmän myös ruotsin ja alasaksan kielellä laadittuja tekstejä, myös esimerkiksi maallisia säädöskokoelmia, joita Seppo Eskola käsittelee omassa osuudessaan. Kirjallinen kulttuuri keskiajan Suomessa keskittyy kuitenkin ennen kaikkea kirkon piirissä tuotet-

tuihin ja käytettyihin teoksiin, mikä on sinänsä ymmärrettävää. Toisaalta se merkitsee sitä, että esimerkiksi keskiajan kirjeenvaihto jää tässä kirjassa melko vähäiselle huomiolle. Kirjoittajat käsittelevät kyllä melko laajasti asiakirjakulttuurin reunaehtoja kuten tarvittavaa koulutusta sekä käsikirjoituksia tuottavien ja tallentavien instituutioiden kehittymistä. Teos tarjoakin kiintoisaa analyysiä muun muassa siitä, miltä keskiajan Suomen ”arkistolaitos” on näyttänyt.

Piirtoja ja kirjaimia sekä Kirjallisen kulttuuri keskiajan Suomessa sopivat hyvin tietolähteiksi tutkijoille ja luettavaksi opiskelijoille, jotka haluavat perehtyä keskiajan kirjoituskulttuuriin. Piirtoja ja kirjaimia voi ilahduttaa yleistajuisuudessaan ja elävine kirjoitustyylineen laajempaakin yleisöä, kun taas Kirjallinen kulttuuri keskiajan Suomessa kulunee erityisesti opiskelijoiden, tutkijoiden ja historian tositystävien käsissä. Se tarjoaa Suomen keskiajan tutkimuksesta kiinnostuneelle monia käytännön esimerkkejä siitä, millaisia kysymyksiä hajanaisille aineistoille voidaan esittää ja mitä johtopäätöksiä niiden avulla voidaan vetää keskiajan tai myöhempienkin aikojen kirjallisuudesta kulttuurista. 1500-luvulle tähyää muun muassa Seppo Eskolan analyysi siitä, miten käsikirjoitusfragmentteja analysoimalla voi selvittää myös niiden myöhempää käyttöä esimerkiksi Juhana-herttuan laskukamarin tilikirjojen kanssa, mikä antaa tietoja sekä fragmenttien alkuperästä että laskukamarin toiminnasta.

Piirtoja ja kirjaimia on selkeästi taitettu ja väljä teos, mikä sopii sen populaarimpaan tyyliin ja ilahduttaa lukijaa kuin lukijaa. Sen sijaan Kirjallinen kulttuuri keskiajan Suomessa on pienine prännteineen välillä raskasta luettavaa. Teos toimii toki nykyisellään paitsi kirjallisen kulttuurin historiana, myös katsauksena aikakauden hallinnon, korkeakulttuurin ja kirkollisen elä-

män kehitykseen, mutta tiivistämisen varaakin olisi voinut olla. Myös tietolaatikoiden (excursus) taittoratkaisu on hiukan hankala: vaalealla harmaalla taustoitettut tekstit eivät eroa kylliksi itse leipätekstistä.

Molempien teosten kuvitus ansaitsee kiitosta. Keskiäikää käsittelevissä tutkimuksissa tulevat usein vastaan tietyt ikoniset – tai paremman puutteessa toistuvat – kuvavalmannat. Näihin teoksiin on poimittu myös tuoreita, kirjoittamisen ja lukemisen maailmaa valaisevia yksityiskohtia kuten vesileimoja, käsikirjoitusten viivoituksia, marginaalimerkintöjä, kopiointivirheitä tai miniatyyrikuvissa esiintyvien kirjurien kirjoitusasentojen muutoksia. Parhaimmillaan kuvat eivät ole pelkkiä visuaalisia virkisteitä, vaan havainnollistavat sitä, millaisten yksityiskohtien analyysiä keskiajan asiakirjojen ja käsikirjoitusten tutkimus edellyttää (esim. Kirjallinen kulttuuri keskiajan Suomessa, s. 154)

Kirjallinen kulttuuri keskiajan Suomessa -kirjan lukijaa ilahduttaa myös se, että alaviitteet eivät ole saaneet nykyään rutiininomaista karkotusta kirjan tai lukujen loppuun, vaan ne ovat luettavissa itse leipätekstin yhteydestä. Moni kustantamo tuntuu nykyään vieroksuvan alaviitteiden käyttöä – luulisi kuitenkin, että nykyisillä taittoteknisillä keinoilla niistä voisi saada aivan kauniita taiton elementtejä – esimerkiksihän voisi hakea vaikka keskiajan kirjurien tavasta luoda kuvallisia leikkejä sivun eri elementteistä.

Muuan Piirtoja ja kirjaimia -teoksessa esitetty huomio jäi mietittävään. Teoksessa todetaan, että harva käyttöesine on viimeisen tuhannen vuoden aikana muuttunut niin vähän kuin kirja. Nykypäivänä kirja on kuitenkin uuden edessä, ja sen kuolemasta ja pysyvyydestä on digitalisoinnin edetessä kiistelty. Tämä johdattaa ajatukset 1400-luvun suureen uu-

tuuteen, kirjapainotaitoon, joka muutti kirjojen ulkoasua merkittävästi. Kirjan loppupuolella Tuomas Heikkilä toteaa, että painokoneiden yleistyminen ei välittömästi hävittänyt kirjoja, vaan käsin kirjoitetut loistoteokset säilyttivät asemansa. Havainto sai miettimään, miten nykyäänkin, kirjallisen kulttuurin digitalisoituessa monet painetut kirjat ovat komistuneet, kun kuvia ja värikuviaikin saa entistä edullisemmin.

Näyttävien lahjakirjojen ja kahvipöytäkirjojen myynti on iPadista ja Kindlestä huolimatta yhä hyvällä mallilla. Onko kyse ylimenokaudesta, jonka jälkeen aneemisemat, lukulaitteisiin sopivat tekstimuodot saavat valtaa, kuten keskiajalla painettujen kirjojen pelkistynyt tyylisyntyä? Kehityskulut eivät tosin ole täysin samankaltaisia – digitalisoituva kirja voi aikanaan mahdollisesti liikkuvine kuvineen ja muine mahdollisuuksineen näyttää koemamalta loistoteokselta kuin mikään koristeellinen painettu teos. Sen sijaan tänäkin päivänä pysyvyyttä – historiantutkijan tarvoittamassa mielessä – on yhä haettava pikemminkin pergamentista ja lumppaperista kuin sellupaperista tai e-kirjasta. Nähtäväksi jää, millaisista fragmenteista tulevaisuuden tutkijat sommittelevat kokoon 2000-luvun alun kirjallista kulttuuria.

– ANU LAHTINEN

Suomenlahdelta Laatokalle – ja takaisin

Kimmo Katajala, Antti Kujala, Anssi Mäkinen: Viipurin läänin historia III. Suomenlahdelta Laatokalle. Toim. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa ja Jouko Nurmiainen. Karjalan Kirjapaino Oy Lappeenranta, 2010. 528 s.

Tasokas, Karjalaisen kulttuurin edistämistäjän ja Karjalan Kirjapaino OY:n kustantama *Viipurin läänin historia* on edennyt kolmannen osaansa, jossa päävastuun tekstistä ovat jakaneet Kimmo Katajala (vuodet 1534–1617) ja Antti Kujala (vuodet 1617–1710). Katajalan ja Kujalan kesken työ on jatkautunut melko tasan puoliksi, kun taas Anssi Mäkisen kirjoittama jakso Viipurin läänin asutuksesta vuosina 1570–1617 on sivumäärältään (19) varsin lyhyt. Osiot niveltävät kuitenkin saumattomasti toisiinsa, ja teksti muodostaa johdonmukaisen kokonaisuuden, kuten hyvälle perusteokselle kuuluu. Katajalan ja Kujalan kirjoittamien tietoiskujen lisäksi teoksessa on yhdeksältä eri tutkijalta tilattuja aukeaman mittaisia tekstejä, joista valtaosa käsittelee asutusta tai taloutta. Näistä esille on nostettava Jukka Korpelan lyhyt mutta tärkeä kirjoitus orjien pakko-otoista keskiajan ja uuden ajan alun Karjalassa, Ville Laakson tietoiskut ortodoksisista kyläkalmistoista ja kylä-arkelogian mahdollisuuksista Pohjois-Karjalassa sekä Georg Haggrénin ja Katri Issakaisen tekstit tiili- ja rautateollisuudesta. Kaikki kirjoittajat ovat aiheensa tuntevia tutkijoita. Teoksen viiteapparaatti ja hakemistot ovat sarjan edellisten osien tapaan ilahduttavan perusteelliset. Liitteeksi on

koottu luettelot alueen vero- ja oikeushallinnon piirissä toimineista virkamiehistä. Jonkinlaiset kartatkin seudusta ovat mukana.

Kirjan rakenne noudattaa sarjan linjaa. Graafisin keinoin erilaisiksi elementeiksi irrotetut teksti, tietoisuus ja kuvitus edustavat Suomessa historian yleisteoksissa jo 1980-luvun puolivälissä omaksuttua ratkaisua, joka on nykyisin yleinen paikallishistorioissa ja muissa tietoteoksissa. Jos teos on onnistunut, eri elementit keskustelevat luonteisesti keskenään ja houkuttelevat silmäilemään niiden vieressä olevaa tekstiä tai kuvaa, jos ei, elementit liittyvät toisiinsa vain vai-voin ja kokonaisuus jää sirpalemaiseksi. Viipurin läänin historian kolmannessa osassa, kuten koko sarjassa, tekstin, kuvien ja tietoisuuden keskustelevuus on erinomainen, ja teoksen kokoonpano mahdollistaa siihen ”ryhtymisen” monesta eri kohtaa ja monenlaisina annoksina. Kirjan fyysisen koon ja painon vuoksi tämä onkin ilmeinen etu. Useimpien paikallishistorioiden tapaan Viipurin läänin historia on luettavaksi kirjoitettu ja luettavaksi tarkoitettu, mutta vain istualtaan ja kirja tukevasti pöydällä.

Kuten Yrjö Kaukiainen teoksen esipuheessa toteaa, kirjan yhteinen nimittäjä on sota ja teosta hallitsee suomalaisessa historiantutkimuksessa jo varhain vakiintunut kysymys siitä, millaisen hinnan tavallinen kansa joutui maksamaan suurvalta-ajasta. Niinpä teos luokitellaan Suomessa harjoitetun paikallishistorian parhaiden perinteiden mukaisesti katsauksen siihen, mitä Viipurin lääniksi kutsutun, mutta sitä laajemman, Kymi-joelta ja Saimaalta Laatokalle ja Suomenlahden pohjukkaan ulottuvan seudun historiasta voidaan sanoa. Sen keskeinen näkökulma on yksilön, yhteisön ja esivallan, tai oikeastaan esivallan eri kerrosten suhde, joka käy jatkuvaa vuoropuhelua alueen asutusrakenteen ja talouden kans-

sa. ”Tavallisen kansan” ja perinteisen näkökulman kannalta kertomus on koruton, jopa raaka, eivätkä menneisyyden julmuudet, kärsimys, väkivalta, pelko, painostus ja tuska ole kierrettävissä vain toteamalla, että talonpojilla oli taipumus kommunikoida valituksin tai että hallinnolliset lähteet ovat hallinnollisen katseen tuote, mihin kirjoittajat ovat aivan liian kokeneita sortuakseen.

Pelkästä sodasta, sotakoneiston ylläpidosta tai niiden alueelle aiheuttamista seurauksista teoksessa ei kuitenkaan ole kysymys. Yhtä läpitukenvia teemoja kirjassa ovat esivallan suhde ortodoksisuuteen, väestön reaktiot vallan otteisiin sekä esivallan erilaisten edustajien pyrkimys kohentaa alueen fyysistä ja henkistä infrastruktuuria. Erityisen pohdinnan aiheeksi kirjassa nousee kenraalikuvernööri Per Brahen rooli, jonka toiminta eri areenoilla sitoo alueen ja sen asukkaat kiehtovalla tavalla 1600-luvun Ruotsin sisäpoliittiseen kenttään. Kronologisesti etenevä, erilaisia temaattisia kokonaisuuksia vuorotellen luotaava teos täyttää hienosti tehtävänsä eikä unohda jäsenellä lukijalle sitä, mitä aikakauden yhteiskunnasta ja sen luonteesta 2000-luvun alun tutkimuksessa ajatellaan. Jos jotain jää kaipaamaan, se on laajempi kat-saus alueen kulttuuriin ja sen eri kerrosten erityispiirteisiin, mikä nyt toteutuu teoksessa vain joidenkin kuvien ja esineiden välityksellä.

Teos paljastaa mielenkiintoisella tavalla, että uuden ajan alun Karjalan metsissä, maanteillä, pelloilla ja vesillä liikkui monenlaista väkeä ja että seudun paikallisyhteisöjen, yli-paikallisten toimijoiden sekä alueen ulkopuolelle ulottuneiden verkostojen tarkoitukset olivat monet. Pikemminkin kuin Antti Kujalan esille nostamiin Keski-Amerikan intiaanikulttuureihin Viipurin lääniksi kutsuttua aluetta voisi ehkä verrata muihin samankaltaisiin ja samalla tavoin sotien ja ve-

ronottojen kourissa kamppailleisiin kaupan kauttakulkuvyöhykkeisiin, kuten Flanderiin. Näille alueille oli ominaista rinnakkaisten transito-pisteiden suhteellisen suuri määrä, verrattain pieneen maantieteelliseen tilaan puserutuneet liikenne-, rahti- ja kommunikaatioväylät, sekä topografialtaan jakaantunut ja monenkeskinen takamaa-alue, jonka laajuus saattoi vaihdella. Niinpä myös Viipurin läänissä yksittäisten kauppiaiden toimintasäde vaikuttaa suurvalta-ajan kuluessa käpertyneen 1500-luvun alun Tallinnan, Peräpohjan, Vienanmeren ja Novgorodin rajaamasta alueesta huomattavasti paikallisempaan Kymenlaakson, Kannaksen, Nevan suuseudun, Inkerinmaan ja Laatokan kattaneeseen kontekstiin. Vaikka Viipurin tervakaupan volyymit ja tuotot olivat suuria, Nevanlinnan ja Narvan kilpailu ja kruunun kauppapolitiikka sekoittivat pakkaa jatkuvasti ja huomio kiinnittyy erityisesti Käkisalmen taantumiseen Laatokan rannan sisämaakaupungiksi. Flanderissa toiminnan, väestön ja talouden volyymit olivat tietenkin Karjalaa monin verroin suuremmat, eikä sen väestön osia koskaan pakkomobilisoitu orjien kaltaisiksi resurssiksi, vaikkakin sotilassjoukkojen väkivalta ja väestön kokemus lienee siellä vuosien 1568–1648 sotakaudella ollut melko samanlainen. Antti Kujalan esiin nostama globaalien rinnastusten ajatus on huomion arvoisen, mutta suomalaisessa paikallis- ja aluehistoriallisessa tutkimuksessa jostain kummallisesta syystä vieroksuttu, vaikka täällä on jo kauan tehty korkeatasoista alueiden ja yhteisöiden väliseen dynamiikkaan, talouden rakenteeseen, resursseihin, katastrofeihin sekä ihmisen ja ympäristön suhteeseen liittyvää tutkimusta. Ehkä taustalla on jonkinlainen korniuden pelko, mutta juuri Viipurin läänin historia kaltaisessa kirjassa Kujalan avaus Viipurin läänin ja Keski-Amerikan intiaanikulttuurin rinnastamisesta

on epätavallisuudestaan huolimatta enemmän kuin paikallaan.

Viipurin läänin historian kolmas osa on paitsi alueen historian perusteos, myös kirja, jossa käsitelty ajanjakso ja alue ovat niitä keskeisiä tapahtumakenttiä, joilla Suomen kansallisen historian ja Ruotsin suurvaltakauden olemukseen liittyviä ilmiöitä on perusteltu. Etenkin 1500-luvun lopun sota-kausi, historiallis-patrioottiselta termiltään ”pitkä viha”, sekä 1630-luvulla tapahtunut keskuhallinnon ja alueiden välisen suhteen uudelleenrakentuminen ovat tarjonneet ehtymättömän lähteen monenlaisten taloudellisten, sosiaalisten, kulttuurillisten ja aatehistoriallisten ilmiöiden tarkastelulle. Viipurin läänin historia -sarjan teokset kamppailevatkin herkullisella tavalla paitsi kansallisten historiantulkintojen ja julkisuudessa luotujen ”muistin paikkojen”, myös nykyiselle historiantutkimukselle ominaisen menneisyyden nykyisiä merkityksiä erittelevien pyrkimysten ristiaallokossa. Selvää on, ettei teossarjan luonne anna kirjoittajilleen juurikaan mahdollisuuksia tällaisten teemojen käsitelyyn eivätkä ne voi olla Viipurin läänin historia -sarjan tai sen yksittäisten osien tehtävä tai tarkoitus.

Koska sarjassa on kuitenkin myös kyse selkeästä menneisyyden alueiden ja yhteisöjen kansallisesta demarkaatiosta, keskustelun olisi mielestäni jollakin tavoin voinut huomioida myös itse kirjassa, ehkä tietoisena tai kuvituksellisena jänteenä. Nyt teoksen kirjoittajien ja toimittajien ilmeinen tietoisuus ”Viipurin lääni” -nimisen alueen historiaan sitoutuneista merkityksistä tulee näkyviin oikeastaan vain teoksen päättävässä mainiossa valokuvassa yliamiraali Fjodor Matvejevitš Apraksinin patsaasta, joka paljastettiin 19.6.2010 Viipurin valloituksen 300-vuotisjuhlan kunniaksi ja sijaitsee Viipurin linnansillan päässä, sekä alkupuolella olevassa valokuvassa, jossa näh-

dään kesäkuussa 2009 luterilaisen kirkon edessä paljastettu kopio Mikael Agricolaa esittävistä patsaasta – alkuperäinen oli vuodelta 1908. Suomalaiskansallisen kulttuuriheeron ja uusklassiseen tyyliin esitetyn Venäjän valtion sotasankarin patsaat alleviivaavat sitä, mistä Viipurin läänin historiasa historiakuvien tasolla on yhä kysymys. Vaikka väki alueella on erilaisten spontaanien, väkivaltaisten tai taloudellisista, uskonnollisista ja aatteellisista syistä johtuneiden muuttoliikkeinen seurauksena moneen kertaan vaihtunut, käsitys kamppailusta osana alueen perimmäistä olemusta ja sen merkityksiä on säilynyt, silloinkin, kun historiantutkijoiden teksteistä voi lukea, että seudulla voisi olla paljon muutakin mielenkiintoista sa- nottavaa.

– TAPIO SALMINEN

Tiedettä pohjoisesta

Päivi Maria Pihlaja: Tiedettä Pohjantähden alla. Pohjoisen tutkimus ja Ruotsin tiedeseurojen suhteet Ranskaan 1700-luvulla. Bidrag till Kännedom av Finlands Natur och Folk 181, Societas Scientiarum Fennica, 2009. 360 s.

Miksi Tornion pakkasyössä soi viulu Herran vuonna 1760? Miten muuan pieni hyönteinen Lapista onnistui järkyttämään Pariisin tiedepiirejä? Kuinka paljon kylmää ihmisen järki oikeastaan sietää?

Päivi Maria Pihlajan tutkimus käsittelee laajasti ja monipuolisesti – voisi sanoa suorastaan kunnianhimoisesti – 1700-luvun tieteenhistoriaa. Pohjoismainen oppihistoria on toki lähestynyt 1700-luvulla Ruotsin valtakunnassa harjoitettua

tiedettä monesta eri näkökulmasta. Varsin säännönmukaisesti aikakauden tiedettä on tarkasteltu hyötypolitiikan ilmentymänä. Sitä se toki monessa suhteessa olikin: yksi tieteen tärkeimpiä tehtäviä oli tuottaa niin aineellista hyötyä kuin henkistä ylösrakennusta kansakunnan ja jopa koko ihmiskunnan tarpeisiin. Kuten Päivi Pihlaja tässä työssään huomauttaa, on syytä tarkastella tuon aikakauden oppineisuutta myös toisesta näkökulmasta eli tarkastella sitä, millä tavoin ruotsalaisten pyrkimys tieteen kansainväliselle, keskieurooppalaiselle areenalle muokkasi tutkimuksellisia valintoja ja koko valtakunnan tiedepolitiikkaa.

Yksi teoksen keskeisistä teemoista onkin tieteen kansainvälistyminen. *Tiedettä Pohjantähden alla* luotaa tieteen kansainvälistymisen historiaa aikana, jolloin koko tiede-elämä oli murroksessa. Luonnontieteen 1500- ja 1600-luvulla syntyneet uudet ihanteet olivat entistä selkeämmin juurtumassa akateemiseen maaperään. Toisaalta kansallisvaltioiden synty ja vakiintuminen loivat uutta merkitystä ”kansallisuudelle” ja sitä myötä myös kansainvälisyydelle.

Empirismen ja uutta luovan tutkimuksen hengessä oli 1600-luvulla alettu perustaa tiedeakatemiaita, joista suurimmat saivat näkyvän aseman nimenomaan kansallisen tiede-elämän keulakuvina. Näihin kuuluivat niin Pariisin tiedeakatemia kuin 1739 perustettu Ruotsin Kuninkaallinen Tiedeakatemiakin, jotka ovat tämän tutkimuksen keskiössä. Elettii aikaa, jolloin sekä moderni luonnontiede että kansainvälisen tutkimusyhteistyön eri muodot olivat rakentumassa. Ruotsin ja aikakauden kulttuurielämää hallinneen Ranskan tiedesuhteista 1700-luvulla ei ole aiemmin tehty näin kattavaa tutkimusta.

Tutkimus rajautuu ajallisesti yhtäältä Ruotsin tiedeseurojen historiassa, toisaalta Ruotsin poliittises-

sa historiassa tapahtuneiden käännekohtien perusteella. Tutkimuksen alku ajoittuu ensimmäisten ruotsalaisten tiedeseurojen perustamiseen 1710-luvulla ja ulottuu 1760–1770-lukujen taitteeseen, jolloin Ruotsin Tiedeakatemian toimintamahdollisuudet erityisesti Ranskan suuntaan muuttuivat hatujen valtakauden päättymisen ja eräiden muiden kehityskulkujen myötä. Kustaa III:n noustua valtaan vuonna 1772 alkoi sivistyneistön huomio kääntyä Luonnontieteistä enemmän *vitterhetin* ja hovisivistyksen pariin. Kun vielä tiedeakatemian pitkäaikainen sihteeri Pehr Wargentin kuoli vuonna 1783, rapistuivat Ranskan ja Ruotsin tiedeyhteydet entistä selkeämmin. Tämä kääntääkin huomion yhteen tutkimuksen keskeisistä tuloksista: 1700-luvulla Ruotsin ja Ranskan tiedeakatemioiden institutionaalisetkin suhteet toimivat ensisijaisesti yksittäisten toimijoiden aktiivisuuden ja henkilökohtaisten verkostojen varassa.

Itse tutkimustehtävä on asetettu johdannossa varsin niukoin sanankäänlein, vaikka tutkimuskysymykset tosiasiallisesti muodostavatkin kokonaisuudessaan varsin monitahoisien ongelmakentän. Kirjan argumentin rungoksi voi lukea hahmottaa seuraavanlaisen ajatuskulun: aluksi kerrotaan, millainen kuva keskieurooppalaisilla (ranskalaisilla) oli Ruotsin tieteestä. Tämän jälkeen analysoidaan, millaisista motiiveista syntyi ruotsalaisten halu muuttaa tuota kuvaa itselleen suotuisemmaksi, samoin kuin tarkastellaan, millaisten tieteellisten kanavien kautta ruotsalaiset läksivät viemään tiedettään ja sen tuloksia Pariisiin arvioitavaksi – ja millaiset tieteen ihanteet ja käytännöt vaikuttivat tähän. Edelleen Pihlaja tarkastelee sitä, miten ranskalaiset suhtautuvat Ruotsin ilmiselviin imagonkohotusyrityksiin ja millaiset aihepiirit Ruotsin tieteestä yleensäkin nousivat Ranskassa mielenkiinnon kohteeksi.

Lopuksi pohditaan sitä, miten tieteen yleisessä suuntautumisessa tapahtuneet muutokset muuttivat ruotsalaisten omaa suhtautumista toisaalta pohjoisuuteen ja toisaalta omaan tieteenharjoitukseensa.

Teoksessa on käytetty temaattista esitystapaa, mikä tukee hyvin aiheen käsittelyä. Pääluvuissa vuorottelevat ruotsalainen ja ranskalainen näkökulma. Samankin pääluvun sisällä näkökulmat limittyvät. Esimerkiksi ensimmäisessä pääluvussa kerrotaan ensin Ruotsin tiedeakatemian perustamisesta ja siihen liittyneistä ideologisista tekijöistä, koukataan vauhtia Maupertuisin retkikunnalle Pariisista, käsitellään Euroopassa vallinneita käsityksiä pohjoisen tiede-elämästä ja palataan kuvailemaan ruotsalaisten Ranskaan suuntautunutta tieteellistä aktiviteettia.

Lisää haastetta lukijalle tuo se, että käsittelyluvut suorastaan pursuavat nimiä ja yksityiskohtia. Toisaalta nämä ovat havainnollisuudessaan tutkimuksen suola. Keskeistä mielestäni on, että Pihlaja kykenee valtavan materiaalinsa pohjalta muodostamaan varsin selkeitä ja usein myös oivaltavia vastauksia tutkimuskysymyksiinsä. Varauksena tähän on kuitenkin samalla todettava, että keskeisistä tutkimuskysymyksistä ensimmäinen eli kysymys Ruotsin tiedeseurojen Ranskan-suhteista olisi hyötynyt nykyistä systemaattisemmasta käsittelystä. Työn painopiste näyttääkin asettuvan ennen muuta pohjoisuuden tutkimusta kartoitettiin kysymyksiin.

Pohjoisuus ja pohjoisuuden tutkimuksen historia onkin Pihlajan tutkimuksen toinen kantava teema. Vaikka erilaisia paikalliskuvauksia Lapista oli tehty jo 1500–1600-luvulla, varsinainen pohjoisen tutkimus, ja pohjoiseksi miellettyjen ilmiöiden, kuten kylmyyden, hyödyntäminen tutkimuksessa alkoi vasta Pihlajan väitöskirjan käsittelemällä aikakaudella.

Ruotsi pyrki esittämään maantieteellisen sijaintinsa heikkouden sijasta valttina. Pohjoinen nähtiin tutkimuksen aarreaittana: se tarjosi erinomaisia havaintopaikkoja astronomille, ja sen kasvisto ja eläimistö uusia, kenties taloudellisestikin hyödynnettäviä lajeja. Pohjolan pimeys revontuliseen, ja kylmyys erilaisine efekteineen muodostivat monimuotoisen laboratorion, johon tutkijoiden mielenkiinto suuntautui. Niinpä Lapin taloustirehtööri Anders Hellantkin tutki kylmyyden vaikutusta akustiikkaan soittamalla viulua pihallaan Torniossa vuoden 1760 tammikuun erityisen kovilla pakkasilla ja raportoi kokeistaan asianmukaisesti Tiedeakatemialle. Matemaatikko ja entomologi R. A. F. de Réaumur puolestaan joutui hämmennyksiin Maupertuisin 1730-luvulla Lapista tuoman hyönteisen edessä. Hyönteinen oli niin suuri, että tuolloin vallinneiden ilmastolisten selitysmallien mukaan sellaisia ei olisi pitänyt esiintyä Lapissa. Tämä hyönteinen, "*mouche Ichneumon*" haastoi siis koko ilmastoteorian!

Ilmastoteoria, joka tunnetaan yleisesti Montesquieun teoksesta *Lakien henki* (1748), oli itse asiassa varsin yleinen ja monimuotoinen selitysmalli 1700-luvun alkupuolella. Fyysiset seikat, kuten lämmön ja valon määrä, selittivät sekä luonnon ominaispiirteitä että inhimillisen kulttuurin tuotoksia. Tästä näkökulmasta pohjoista, karua ja lämmötöntä ympäristöä pidettiin eurooppalaisissa kirjoituksissa yleisesti tieteiden kukoistukselle sopimattomana. 1700-luvulla suosittu matkakirjat, joiden luomaa kuvaa pohjoisen tieteestä Pihlajakin tarkastelee laveasti teoksessaan, vahvistivat näitä ennakkoluuloja. Tätä taustaa vasten Ruotsin pyrkimys ponnistaa tieteessäkin muiden kansojen tasalle ei ollut helppo.

Päivi Maria Pihlajan tutkimuksen ehdottomiin vahvuuksiin kuuluu laaja ja monipuolinen lähdeaineis-

to, josta suuri osa on ranskankielistä. Se käsittää sekä julkaisemattomia kirje- ja arkistomateriaalia että julkaistuja lähdekokoelmia, samoin kuin 1700-luvulla ilmestyneitä monografioita. Mielenkiintoisena lisänä lähdeaineistoon ovat ranskalaisten tutkimusmatkailijoiden kirjoittamat matkakuvaukset. Niitä on käytetty tutkimuksessa aiemminkin, mutta näkökulma matkakirjallisuuteen lähteenä tieteellisestä elämästä ja siihen liittyvistä mielikuvista ja arvostuksista on tässä tutkimuksessa tuore ja omaperäinen.

Kaiken kaikkiaan Päivi Maria Pihlajan tutkimus on ohittamaton teos kaikille 1700-luvusta kiinnostuneille tutkijoille ja tieteenhistorioitsijoille. Tieteenharjoituksen ja tieteellisen kommunikaation monimuotoisuus tulee kirjassa herkkullisella tavalla esille, ja hyvän tutkimuksen tavoin teos herättää myös lisäkysymyksiä. Päivi Pihlajan teos on keitetty runsaasta aineksista ja kohdetta oivaltavasti ja rakkautella tarkastellen!

– MAIJA KALLINEN

Venäläisen Itä-Karjalan löytäminen

A. M. Paškov: Karelskije prosvetiteli i krajevedy XIX – natšala XX veka [Karjalaiset valistajat ja kotiseuduntutkijat 1800-luvulta 1900-luvun alkuun]. Izdatelstvo PetrGU. 2010. 446 s.

Itä-Karjalan rooli suomalaisen kansallisen identiteetin nousussa oli erittäin suuri. Jo kansallisromantiikan synnyn aikana Karjalasta tuli suomalaiseen kansalliseen identiteettiin liittyvä symboli. Kansallis-

romantiikan kukoistuskaudella Itä-Karjalaa pidettiin Kalevalan, kaikkein aidoimman suomalaisuuden kotimaana. Itäkarjalaisia koskevaa tutkimusta ja ennen kaikkea erilaisia tutkimusmatkoja heidän alueelleen alettiin tehdä jo 1700-luvun lopulla. 1890-luvulla syntynyt karelianismi-liike, jota Hannu Sihvo on perinpohjaisesti tutkinut monografiassaan Karjalan kuva, loi erittäin suotuisan pohjan Itä-Karjalan tutkimukselle.

Jos Suomessa Itä-Karjalaa tutkittiin innokkaasti melkein koko 1800-luvun ajan, niin Venäjällä tämä alue ja siellä asuva kansa ei herättänyt vastaavaa kiinnostusta. Itä-Karjalaa pidettiin pitkään yhtenä Venäjän sisäpoliittisesti ongelmattomimmista alueista, joten sen tutkimista ei pidetty kovin tärkeänä. Jokainen tutkija, joka meidän aikanamme pyrkii perehtymään Itä-Karjalan historiaan ja kulttuuriin tietää, että venäläinen historiografia teemasta on monta kertaa suppeampi ja köyhempi kuin suomalainen.

Kuitenkin Petroskoin yliopiston historian tiedekunnan dosentti, Venäjän vallankumousta edeltävän historian laitoksen johtaja Aleksandr Paškov on asettanut päämääräkseen osoittaa, että venäläinen Itä-Karjalan tutkimus 1800-luvulta 1900-luvun alkuun ansaitsee tarkempaa mielenkiintoa. Ensimmäisen kerran on yhteen monografiaan koottu tietoa kaikista tärkeimmistä Itä-Karjalaa koskevista tutkimuksista ja pyritty tekemään yleistyksiä eri tutkijoiden ja kotiseuduntuntijoiden näkemyksistä. Päämäärä, jonka Paškov on asettanut itselleen, ei ole helppo: tutkimukset ovat luonteeltaan ja tasoltaan hyvin erilaisia ja teosten tematiikka on monenkirjavaa, ja kaiken lisäksi alue koostui kulttuurisesti, kielellisesti ja etnografisesti erilaisista osista. Kuitenkin monografian tekijä on laatinut historiallisen kehityksen kaavan ja tehnyt mielenkiintoisia johtopäätöksiä.

1700-luku, joka Venäjän historiassa on verrattavissa Keski-Euroopan renessanssiaikaan, oli luonnon- ja maantuntemuksen sekä eri tieteiden innostuneen tiedostamisen ja tieteellisen havainnoinnin aikaa. Venäläiset alkoivat tutkia ja, voi sanoa, myös luetteloida omaa maataan. Pietari Suuren ajoista alkaen järjestettiin tieteellisiä retkiä, joiden päämääränä oli maan eri alueiden topografinen sekä niiden hyödyllisten kaivannaisten ja taloudellisten mahdollisuuksien kuvailu. Alkuvaiheessa tietojen kerääjiä paikalliset kansanheimot eivät paljoa kiinnostaneet ja näiden esittelyt olivat hyvin kaavamaisia.

Paškovin mukaan Venäjän fennougriittikka syntyi 1800-luvun ensimmäisellä kolmanneksella, ja tähän prosessiin vaikuttivat eurooppalaisen fennougriittikan kehitys sekä Nikolai Karamzinin kirjoittaman moniosaisen Venäjän historian ilmestyminen; jälkimmäisellä oli voimakas vaikutus venäläisten käsityksiin historiasta. Ei ole ihme, että Paškov kutsuu Andreas (A. J.) Sjögreniä venäläisen fennougriittikan perustajaksi; häntä pidetään sekä Suomessa että Venäjällä ”omana” tutkijana. Ja vaikka Paškovin monografiassa ei mainita Sjögrenin tuotannon merkitystä suomalaiselle fennougriittikalle, on aivan varmaa, että nimenomaan tämä tutkija antoi syyntekijän molempien maiden suomalais-ugrialaisten kansojen tutkimukselle. Mutta kun Suomessa Sjögrenin perintö liittyi osaksi täysiarvoista tieteenhaaraa, niin Venäjällä tämä tieteenala jäi miltei kehittymättä 1800-luvulla. Ja luultavasti juuri tämä seikka sekä Suomen ruhtinaskunnan kuuluminen 1800-luvulla Venäjän imperiumiin antoi Paškoville idean lisätä venäläisten fennougriittien ryhmään myös sekä Elias Lönnrot että M. A. Castrén. Mutta vaikka ensimmäinen heistä oli valittu Venäjän tiedekatemian kunnia-akateemi-

koksi ja toinen teki tutkimusretkiä Venäjän tiedeakatemiaan rahoituksella, niin kumpaakaan ei voi pitää venäläisenä tiedemiehenä. Lönnrotin ja Castrénin tutkimukset olivat osittain tunnettuja venäläisten tutkijoiden keskuudessa, ja niitä käännettiin ja julkaistiin venäjäksi. Kuitenkin heidän tuotantonsa oli monia vuosia lähes tuntematon niille Venäjän kulttuurihenkilöille, jotka pyrkivät tutkimaan ja kuvailemaan itäkarjalaisia.

Kiinnostus itäkarjalaisiin oli Venäjällä tietenkin paljon heikompaa kuin Suomessa. Se ei pohjautunut kansallisiin ideaaleihin vaan valtion ja kirkon käytännöllisiin tarpeisiin. Paikalliset virkamiehet huomasivat 1800-luvun alussa, että venäjän kielellä oli hyvin vaikea tulla toimeen kaivosteollisuudessa työskentelevien karjalaisten talonpoikien kanssa, ja Venäjän valtiovainministeri käski kerätä tietoja paikallisesta talonpoikaistosta. Niinpä vuonna 1829 valmistui ensimmäinen tiedonanto Petroskoin kihlakunnan karjalaisväestön määrästä ja kielitaidosta. Vähän myöhemmin paikallinen piispa ja synodi olivat huolissaan vanhauskoisuuden leviämisestä karjalaisten keskuuteen, ja niinpä synodin käskeä järjestettiin vuonna 1836 Aunuksen hiippakunnan karjalaisten täydellinen väestölaskenta. Tuolloin itäkarjalaisissa seurakunnissa oli yhteensä yli 58 000 karjalaisista. Samalla kävi selväksi, että suurin osa heistä ei osannut venäjää, joten Petroskoin pappisseminaarissa alettiin pitää karjalan kielien kurssia.

Kaikkien Aunuksen kuvernementin karjalaisten väestönlaskenta suoritettiin vähän myöhemmin, 1840-luvulla, ja tällä kertaa tilaajana oli keskusvalta. Imperiumin sisäinen inventaario jatkui, ja Venäjän maantieteellinen seura tilasi Venäjän Tiedeakatemiaan kirjeenvaihtajajäseneltä Pjotr Köppeniltä Venäjän eurooppalaisen osan etnografisen kartan laatimisen. Tie-

deakatemia lähetti vuonna 1840 kuvernöörille ehdotuksen suorittaa kuvernementin ei-venäläisten asukkaiden laskenta. Aunuksen kuvernöörin Hristofor Povalošveikovskin vastaus oli hyvin merkillepantava: kuvernementissa ei ole vierasheimoista väestöä! Näin yhdellä lauseella pyyhittiin melkein kuusikymmenentuhantinen karjalainen väestö sekä melkein yhdeksäntuhatta vepsäläistä pois Aunuksen kuvernementin kartalta. Tämä surkukupaisa tapaus kuvaa hyvin näyttävästi paikallisvaltojen suhtautumista vähemmistöihin. Vain suurella vaivalla saatiin paikallisille virkamiehille selitettyä tiedeakatemiaan tehtävä, ja vasta vuonna 1850 saatiin tiedonanto Aunuksen kuvernementin ei-venäläisestä väestöstä. Paitsi tietoja karjalaisten, vepsäläisten ja suomalaisten määrästä raportissa kerättiin paljon etnografista tietoa, minkä johdosta tämä lopullinen raportti oli ensimmäinen kuvernementin vähemmistökansoja koskeva tutkimus. Köppenin kartta ilmestyi seuraavana vuonna.

1830-luvulta lähtien Venäjällä alkoi kehittyä kotiseutututkimus, josta tuli muutamiksi vuosikymmeniksi miltei ainoa itäkarjalaisia koskeva tutkimushaara. Paikalliset omatoimiset tutkijat (opettajat, papit, virkamiehet jne.) eivät tienneet mitään fennougristiikan saavutuksista ja tekivät enimmäkseen konkreettista ja empiiristä tutkimusta ilman minkäänlaista tieteellistä pohjaa. Paškov esittelee muutamien harrastelijatutkijoiden töitä kertoen jokaisesta seikkaperäisesti. Aunuksen kuvernementin karjalaisista kirjoittivat eri aikoina opettajat Aleksandr Lastotškin, Konstantin Petrov, Pavel Pokrovski ja Nikolai Leskov, virkamiehet Vasili Daškov ja Aleksandr Ivanov sekä kirkkoherra Viktor Krohin. He keräsivät karjalaisten historiallisia kertomuksia, lingvististä materiaalia, tietoja arkielämästä ja kansanarkkitehtuurista, uskonnoista ja

menoista, puvuista ja ruoasta. Niiden oma-aloitteisten tutkijoiden lista ei ole täydellinen, muutamia nimiä puuttuu, mutta tässä kirjan osassa enemmän hämmentää toinen seikka: jostain syystä monografian tekijä on ottanut tutkimuksen piiriin ainoastaan Aunuksen karjalaiset. Aleksandr Paškovin tutkimuksen ulkopuolelle jäi kokonaan Vienan Karjala, jonka väestö oli myös muutamien venäläisten harrastelijoiden tutkimuksien kohteena, erityisesti 1900-luvun alussa, kun ”suursuomalaisuuden” uhka vilkastutti kiinnostusta viennakarjalaisiin.

Sen sijaan Paškov ottaa mukaan sellaisia harrastelijoita, joiden tutkimuskohteena oli Laatokan Karjala, joka kuului silloin Suomen suuriruhtinaskuntaan. Siten viides luku on kokonaan omistettu ”koti-seutututkijalle ja Laatokan Karjalan valistajalle”, Salmassa syntyneelle Jegor Tihonoville, joka etnografisten tutkimustensa ohella kävi aktiivista taistelua Laatokan karjalaisten kulttuurillista suomalaistumista vastaan. Tihonovin värikäs hahmo on itsessään hyvin mielenkiintoinen, mutta sitä, miksi Tihonon on otettu mukaan juuri tähän monografiaan, pitäisi ainakin selittää lukijalle samoin kuin kysymystä, miksi Vienan Karjalan tutkijat on unohdettu.

Muutenkin voi todeta, että Aleksandr Paškovin kirjan viimeiset luvut on omistettu tutkijoille, jotka olivat samalla aktiivisia yhteiskunnallisia vaikuttajia. Paitsi Tihonovia tähän ryhmään kuuluu Miron Smirnov, aktiivinen taistelija Itä-Karjalan modernisoinnin puolesta sekä ”suursuomalaisuuden” vastustaja Viktor Krohin. Molemmat, kuten myös Tihonov, olivat karjalaisia ja asuivat Suomessa. Smirnov ja Tihonov olivat ammatiltaan yrittäjiä, Krohin oli kirkollinen vaikuttaja ja pappi. Jos Smirnov unelmoi Itä-Karjalan taloudellisesta kehityksestä, niin Krohinin ”Karjalaisen historiaa” ei voi pitää tieteelli-

senä vaan ennen kaikkea ideologi-
sena teoksena, jonka päätarkoi-
tuksena oli karjalaisten venäläistä-
misen tarpeellisuuden perustele-
misen. Hänen argumentaatioosys-
teemiinsä kannattaa tutustua ni-
menomaan 1900-luvun alun suo-
malais-venäläisen ideologisen
"Karjalan puolesta" -taistelun
kautta.

Aleksandr Paškovin teos on merkittävä ja hyödyllisen siksi, että siinä esitellään ensimmäistä kertaa yksien kansien sisällä Itä-Karjalan (suurimmalta osin Aunuksen Karjalan) tutkijoita ja kerrotaan heistä henkilöinä sekä esitellään heidän tutkimustuloksiaan. Kirjassa osoitetaan, mistä "venäläisen Itä-Karjalan löytämisessä" oli kyse: tilastollisista tiedoista, jotka vastasivat valtiovallan käytännön haasteisiin kotiseutututkimuksessa, ja teoksista, joilla otettiin osaa ajan ideologisiin ja yhteiskunnallisiin kamppailuihin. Teoksen heikkouksia ovat kuitenkin muutamien tärkeiden Aunuksen Karjalan tutkijoiden nimien sekä koko Vienan Karjalan tutkimuksen kuvauksen puuttuminen. Teos näyttää jälleen kerran venäläisen ja suomalaisen fenougristiikan tutkimuksen eriyty-
misen, sillä molemmiin puolin tutkijat eivät tienneet rajantakaisten kollegojensa saavutuksista. Oli kohtalon ivaa, että suomalaisten karjalaisia käsitelleet teokset olivat tuttuja ainoastaan "suursuomalaisuutta" vastaan taistelleelle Viktor Krohinille. On toivottavaa, että kahden historiografian välinen kulu supistuisi meidän aikanamme. Tässä Paškovin teos luo yhden monista silloista kahdenmaan tutkimuskoulukuntien välille. Siten tutustuminen tähän teokseen on välttämätöntä suomalaisille Itä-Karjalan tutkijoille.

– MARINA VITUHOVSKAJA-KAUPPALA

Sahaparonien paluu

**Markku Kuisma: Saha. Tarina Suomen modernisaatiosta ja ihmisistä jotka sen tekivät. Sil-
tala, 2011. 235 s.**

Markku Kuisma palaa uusimmassa teoksessa *Saha – tarina Suomen modernisaatiosta ja ihmisistä jotka sen tekivät* oman lempilapsensa, eli Suomen metsäteollisuuden historian pariin. Kirja pitää sen minkä otsikossaan lupaa. Se on kompakti, populaaristi kirjoitettu yleisesitys siitä, miten puun sahauksesta tuli vähitellen Suomen suurin vientiteollisuusala, joka lopulta tahditti koko muun yhteiskunnan kehitystä.

Teos jakaantuu kronologisesti kolmeen osaan: muutospaineesiin, käännteeseen ja sahateollisuuden läpimurtoon. Ensimmäisessä osassa Kuisma osoittaa, kuinka Suomen sahateollisuuden edellytykset syntyivät osana kansainvälisten markkinoiden muutosta, joka sai alkunsa Britannian vapaakauppapyrkimyksistä. Puutavaran viennin rajoitusten ja tullien asteittainen poistaminen ei kuitenkaan yksinään riittänyt, vaan lisäksi tarvittiin uusia teknologisia edistysaskeleita tuotannon, tiedonkulun ja liikenteen parissa sekä yrittäjiä, jotka ottivat nämä käyttöön omassa liiketoiminnassaan.

Suomessa nämä pioneirit, jotka rohkeasti lähtivät uudistamaan vanhaa esiteollista kustannusjärjestelmäänsä, löytyivät kauppahuoneiden omistajista. Kauppahuoneiden vientikauppa oli aikaisemmin perustunut talonpoikien tervanpolttoon ja käsisahaukseen. Nyt uusi teknologia, vesisaha, mahdollisti pääoman, raaka-aineiden ja työvoiman keskittämisen tuotantolaitoksiin, jotka edustivat samalla korkeampaa jalostusastetta ja huomattavasti laajamittai-

sempaa tuotantoa. Edistyksen jarruksi muodostuivat senaatin pelko Suomen metsien loppumisesta ja sen seurauksena säädetyt sahauskiintiöt.

Käänne kohti uutta suurteollisuutta syntyi lopulta poliittisella päätöksellä. Valtio omisti valtaosan suomalaismetsistä, jotka eivät kuitenkaan tuottaneet juuri mitään. Tähän haluttiin nyt muutos. Valtion kassan vaurastuttaminen edellytti puun hinnan nostamista lisäämällä metsätuotteiden kysyntää. Tämä puolestaan edellytti sahateollisuuden vapauttamista säännöstelyn kahleista. Ennen sahateollisuuden lopullista läpimurtoa oli ratkaistava tuotantoa hidastanut kuljetusongelma. Jokiuitot, Saimaan kanava, rautatie, höyrylaivat olivat innovaatioita, jotka kaikki osaltaan vaikuttivat sahateollisuuden tuotantoprosessin tehostumiseen. Matka metsästä ostajalle oli nimittäin vuosien mittainen taival, josta erilaisten laatuongelmien takia kärsivät sekä puun ostajat että jatkuvasti muuttuvien hintojen seurauksena myös kotimaiset sahapatruunat. Höyrysahauksen yleistyessä sahalaitokset siirtyivät sisämaasta suurten jokien suulle ja rannikolle, josta puolestaan oli hyvät laivayhteydet maailmanmarkkinoille. Lennätinteknologian kehitys puolestaan mahdollisti yhä nopeamman tietonsiirron maiden ja lopulta jopa eri mantereiden välillä. Kaikesta tästä huolimatta murros ei tapahtunut yhden yön aikana, vaan kyse oli vuosikymmenten mittaisesta prosessista, jonka moottorina olivat ulkomaista teknologiaa ja tietotaitoa suomalaisiin oloihin soveltaneet sahayrittäjät.

Lopullinen läpimurto sahateollisuudessa koettiin vasta kahden ankaran kriisin jälkijunassa 1800-luvun jälkipuoliskolla. Maata koettelivat ensin nälkävuodet ja sen jälkeen New Yorkista alkunsa saanut talouslama, joka verotti vientivetoista sahateollisuutta an-

karalla kädellä. Kuisma osoittaa, että koettelemukset vahvistivat ja pakottivat suomalaisen sahateollisuuden käymään läpi rakenneuutoksen, joka myöhemmin kantoi jälleen hedelmää. Yrittäjät ja teknologia ovat Suomessa olleet vuosien saatossa tuontitavaraa. Tämä pätee myös sahateollisuuteen, joka kasvaakseen tarvitsi ulkopuolisia virikkeitä, yrittäjiä ja ennen kaikkea taloudellisia voimavaroja. Tästä huolimatta suorat ulkomaiset investoinnit suomalaisen sahateollisuuden kehitykseen jäivät lopulta merkitykseltään varsin vähäisiksi. Sen sijaan huomattavasti suurempi merkitys kehityksen kannalta oli ulkomailta hankituilla koneilla ja tietotaidolla. Pudentuspelin voittajiksi eivät valikoituneet ulkomaiset tai kotimaiset spekulantit, jotka nousukauden myötä olivat ilmestyneet alalle, vaan perinteiset kauppuhuoneet, joiden rahoituspohja ja useiden sukupolvien ajan vahvistunut, keskinäiseen luottamukseen perustunut liikeverkosto kesti myös kansainvälisten markkinoiden heilahtelut.

Kuisman kirjoitustyylillä on oiva esimerkki siitä, miten historiantutkimusta tulisi popularisoida suuremmalle yleisölle. Teos ei sinänsä sisällä paljoakaan uutta, vaan toistaa pitkälti samoja asioita kuin esimerkiksi Kuisman aikaisempi teos *Metsäteollisuuden maa*. Tästä huolimatta Saha antaa erittäin hyvän ja asiantuntevan yleiskuvan siitä, miten pitkä ja monitahoinen kehitysprosessi sahateollisuuden synty itse asiassa oli 1700–1800-lukujen suomalaisessa yhteiskunnassa. Lisäksi on sanottava, ikään kuin kirjoittaja onnistuu, ikään kuin rivien välissä, tarjoamaan pureskeltavaa myös asiaan enemmän vihkiytyneille lukijoille. Lisäksi kirjan lukuisat esimerkit nostavat erilaisten rakenteellisten muutosten takaa esiin niitä yksittäisiä metsäteollisuusyrittäjiä, jotka lopulta toimivat kaiken keskiössä.

Kaiken kaikkiaan Kuisman kirja tarjoaa valaisevan kuvauksen siitä, miten pieni ja syrjäinen Suomi liitettiin osaksi maailmantaloutta ja kuinka maan johtavaksi kasvaneella teollisuudenhaaralla on ollut oma tärkeä osansa suomalaisen yhteiskunnan rakentajana. Kirja tarjoaa myös lyhyen katsauksen siihen, mitä metsä- ja sahateollisuudessa tapahtui 1900-luvun alussa. Samalla se antaa lukijoilleen viitteen siitä, että tälle tutkimukselle on luvassa jatko-osa, kemiallisen puunjalostuksen läpimurto – ja mielestäni sitä myös kannattaa odottaa.

– JARKKO KESKINEN

Opiskelijoiden koti

Uusi ylioppilastalo. 100 vuotta Helsingin sydämessä. Toim. Jari Eerola. Gaudeamus, Helsinki University Press, 2010. 300 s.

Helsinki on ollut 1820-luvun lopulta lähtien opiskelijoiden kaupunki. Yliopisto professoreineen, opiskelijoineen ja traditioineen on liittynyt keskeisellä tavalla Helsingin kaupunkikuvaan. Helsinki sai akatemian mukana ylioppilaat, jotka toivat mukanaan vanhaa ja loivat Helsingissä uutta opiskelijakulttuuria. Ylioppilaiden tarpeisiin perustettiin ravintoloita ja kahviloita, ja ylioppilaat tarvitsivat asuntoja ja monia muita palveluja. Ylioppilasunivormut vaihtuivat aikanaan valkolakkeihin. Helsinki oli pitkään Suomen ainoa yliopistokaupunki. Yliopistolaitoksen laajetessa akateemiset traditiot ovat siirtyneet pääkaupungin ulkopuolelle, mutta mikään muu kaupunki ei ole samalla tavalla opiskelijoiden kaupunki kuin Helsinki. Yksi näkyvä esimerkki ja todistus Helsingistä opiskelijoiden omana kaupunkina

on runsaat sata vuotta sitten valmistunut Uusi ylioppilastalo – talo, jonka opiskelijat itse rakennuttivat Helsingin ydinkeskustaan nykyisen Mannerheimintien varrelle.

Uuden ylioppilastalon satavuotista historiaa juhlistettiin syksyllä 2010 julkaisemalla Jari Eerolan toimittama teos *Uusi ylioppilastalo: 100 vuotta Helsingin sydämessä*. Teos tuo oman lisänsä Helsingin yliopiston opiskelijoiden historiaan, joka on kaiken kaikkiaan ollut vuosikymmenten ajan laajan tutkimustyön kohteena. Helsingin yliopistolla on kolmiosainen 1990-luvulla ilmestynyt historia-teos. Samoin ylioppilaskunnan historia on ollut laajan tutkimustyön kohteena. Ylioppilasosakuntien historiaa on ilmestynyt 1900-luvun alkupuolelta lähtien. *Ylioppilaslehti* on ollut ja on jälleen tutkimuksen kohteena.

Arkkitehtonisesti merkittävä ja kaupunkikuvan kannalta keskeinen rakennus on saanut näyttävän ja itsensä näköisen historiateoksen. Lukijan huomio kiinnittyy ensimmäisenä teoksen kauniiseen ulkoasuun, joka ensilehdiltä kuvien, taiton, väriytyksen ja kirjaintyöiden huolellisella suunnittelulla ja valinnalla johdattaa lukijan sisään rakennukseen. Teos rakentuu toimittajan laatiman johdannon ohella viidestä luvusta, joilla jokaisella on oma kirjoittajansa. Ilmeisesti teoksessa on haluttu häivyttää artikkelikokoelman luonnetta, koska sisällysluettelossa ei ole lukujen otsikoiden yhteydessä mainittu kirjoittajia. Sen sijaan kirjoittajien nimet löytyvät heidän osuutensa alusta.

Uusi ylioppilastalo -teos on ennen kaikkea opiskelijoiden ja opiskelijatoiminnan historiaa. Toimittaja rakentaa johdannossa kontekstia kertomalla, millaiseen kaupunkiin ylioppilaat 1820-luvun lopulla tulivat ja luonnehtimalla lyhyesti Helsingin kehitystä opiskelijoiden kaupunkina. Johdannossa myös esitellään kirjan viisi varsinaista kä-

sittelylukua. Teoksen alkuluvuissa keskiössä ovat talon rakennuttajat, ylioppilasaktiivit, jotka 1900-luvun alussa uskaltautuivat ottamaan riskejä ja näkivät tällaisen uudisrakennuksen tuomat mahdollisuudet ylioppilaskunnan toiminnalle. Mielenkiintoinen yksityiskohta on, että hanke lähti liikkeelle osakunnasta ja naispuolisen ylioppilaan, turkulaisen Alina Mattsonin, ideoimana.

Lukujen otsikot ovat onnistuneita. Ne luonnehtivat osuvasti talo syntiprojektia ja talon funktiota. 1900-luvun alussa ison talon rakentaminen Helsingin keskustaani oli miljoona-afääri. Tästä kirjoittaa Olli Matikainen. Taidehistorioitsija ja erityisesti naisarkkitehtejä tutkinut Renja Suominen-Kokkonen on perehtynyt rakennuksen arkkitehtoniseen kokonaisuuteen. Erityisen antoisaa luettavaa on analyysi Wivi Lönnin ja Armas Lindgrenin yhteistyöstä talon suunnittelun eri vaiheissa. Arkkitehtikilpailua ja talon suunnittelutyön vaiheita havainnollistaa loistava kuvitus.

Luvussa Vapaa-ajan tiedekunta – aktiivista opiskelijaelämää omassa talossa kerrotaan, mitä kaikkea talossa on tehty ja ketkä siellä ovat asuneet. Luvussa tarkastellaan opiskelijaelämää, niin juhlaa ja arkea, erityisesti osakuntatoiminnan näkökulmasta 1910-luvulta 2000-luvulle asti. Tämä noin 60 sivun laajuinen luku antaa värikkään kuvan helsinkiläisestä opiskelijaelämästä. Alkupuoli ja erityisesti sotavuosia edeltävä jakso luotaa syvemmälle opiskelijoiden ja heidän talonsa elämään. Paljon näinä vuosina on tapahtunutkin. Kielto-laki ei raitistanut opiskelijoiden juhlia. Sotavuosina toiminta aluksi hiljensi mutta synnytti myös uudenlaista toimintaa.

Uuden ylioppilastalon yritystoimintaa on analysoinut Jouni Yrjänä, ja teoksen päättää Mikael Sundmanin artikkeli, joka tarkastelee ylioppilastaltoa Helsingin keskustan sydämessä. Erityisesti tämä

osuus rakentaa uuden ylioppilastalolle laajan kontekstin tarkastelemalla Helsingin ydinkeskustan kaupunkirakenteellista kehitystä.

Lukujen yhteyteen on liitetty kaikkiaan 18 noin sivun laajuisia tietolaatikkoo, jotka kertovat talon vaiheisiin liittyvistä mielenkiintoisista yksityiskohdista. Oman laation ovat saaneet ansaitusti emännöitsijät, joita luonnehditaan osakuntien äiteinä. Samoin talon toimintaa elokuvateatterina kuvataan kaikkiaan neljässä tietolaatikossa.

Kaikki teoksen artikkelit ovat asiantuntevasti kirjoitettuja. Pääsääntöisesti ne muodostavat jäsentyneen ja yhtenäisen kokonaisuuden. Muutamat pienehköt tyylliseikat kuitenkin himmentävät kokonaiskuvaa. Työnjakoa lukujen ”Miljoona-afääri” ja ”Osakuntien koti” välillä olisi voinut täsmentää. Erityisesti näissä alkupuolen luvuissa on toistoja, jotka liittyvät ennen kaikkea talohankkeen syntyideaan ja rakennusprojektin käynnistämiseen. Teoksessa nostetaan esiin mielenkiintoisia tapauksia ja henkilöitä, ja yksityiskohdat rikastavat kerrontaa. Teoksen laajin luku käsittelee osakuntatalon toimintaa liikeyrityksenä. Tässä osuudessa olisi voinut pohtia muunlaista vaihtoehtoa kronologiselle esitykselle. Esimerkiksi taloon liittyvä majoitus- ja hotellitoiminta olisi voitu käsitellä alusta loppuun yhtenä kokonaisuutena. Lisäksi koko liiketoimintaa olisi voinut pohtia syvällisemmin, kuten sitäkin mitä talo kokonaisuutena merkitsi Helsingin Yliopiston Ylioppilaskunnalle. Tämä luku on kuitenkin täynnä mielenkiintoisia tapauksia, jotka liittyvät keskeisesti Helsingin historiaan. Mainioita esimerkkejä ovat Kössi Koskisen kansanravintola ja hotelli Hansan värikäs historia.

Erityisesti tässä teoksessa kuvitus on tärkeä. Kuvia on paljon, ja ne täydentävät tekstiä, mutta samalla ne kertovat omaa tarinaansa. Kuvitusta hankittaessa ja valittaessa on käytetty runsaasti mieli-

kuvitusta. Johdantoluku alkaa au-lakuvaista, josta ikään kuin lähde-tään nousemaan sisään rakennukseen, osakuntaportaaseen eli A-rappuun. Teoksessa on paljon asemapiirustuksia, tonttikarttoja ja liitteenä Armas Lindgrenin ja Wivi Lönnin pääpiirustukset vuodelta 1908. Kunkin aikakauden toimintaa ja liikkeitä havainnollistavat lehti-ilmoitukset, ruokalistat, pääsyyliput ja ohjelmalehtiset.

Jouko Kokkonen tekee omassa osuudessaan yhteenvetona toteamalla, että Uuden ylioppilastalon menneisyys koostuu lukemattomista pienistä tarinoista. Talo on ollut helsinkiläisopiskelijoiden vapaa-ajan kiintopiste ja ”vapaa-ajan tiedekunta”, jossa nuoret aikuiset ovat etsineet itseään ja toisiaan. Kokonaisuutena teos onnistuu hyvin kertoessaan näitä pieniä ja vähän isompiakin tarinoita.

– MERV KAARNINEN

Kansalliset vähemmistöt ja Weimarin perustuslain synty

Kari Alenius: Compromise solutions through careful consideration. The development of the legal status of national minorities in Germany, 1918–1919. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys ry, 2011. 237 s., kuvitettu.

Miljoonien kuolonuhrien ohella ensimmäinen maailmansota johti Euroopassa myös hallitsijahuoneiden kaatumiseen, uusien valtioiden syntyyn sekä valtiollisten rajojen uudelleen piirtämiseen. Osin viimeksi mainittu oli seurausta uu-

sien valtioiden tunnustamisesta, osin väestön etniseen rakenteeseen perustuvista rajamuutoksista. Maailmansodassa tappiolle jääneistä Saksasta, Itävallasta ja Unkarista tehtiin vastuullisia sodan syyttämiseen ja samalla myös oikeutettiin näiden kustannuksella taapahtuvat rajojen siirrot.

Ensimmäinen maailmansota kuuluu 1900-luvun osalta kiistatta kuitenkin erilaista tutkimuskirjallisuutta synnyttäneiden historiallisten tapahtumasarjojen kärkijoukkoon. Maailmansodan päättymistä seuranneiden runsaan 90 vuoden aikana lähes kaikki keskeinen on jo ennättänyt päätyä tutkimuksen kohteeksi. Saksan tapauksessa keisarikunnan luhistuminen syksyllä 1918, siirtyminen monarkiasta demokratiaan, ja Weimarin tasavallan synty vuonna 1919 kuuluvat kaikki aikakauden tutkituimpiin aihepiireihin.

Kaikkea tähän liittyvää ei ole silti tutkittu, tai sitten sitä on sivuttu aikaisemmassa tutkimuksessa vain pintapuolisesti. Tähän laiminlyötyyn tematiikkaan kuuluu myös vähemmistökansallisuuksien huomioiminen Weimarin tasavallan perustuslaissa ja yleensäkin kansallisten vähemmistön oikeudellinen asema vuonna 1919 pystytetyn uuden demokraattisen Saksan lainsäädännössä. Edellä mainittua puutetta korjaa nyt Kari Alenius teoksellaan *Compromise solutions through careful consideration. The development of the legal status of national minorities in Germany, 1918–1919*.

Alenius käsittelee tutkimuksessaan kansallisten vähemmistöjen huomioimista Saksan loppusyksyn 1918 poliittisessa keskustelussa, vähemmistöjen asemasta uudessa perustuslaissa vuodevaihteessa 1918–1919 esitettyjä luonnoksia sekä kysymyksestä vuoden 1919 perustuslakia säättävässä kansalliskokouksessa käytyä keskustelua.

Kansallisten vähemmistöjen osuus Saksan vuoden 1918 väes-

töpohjasta ei ollut kovin merkittävä, yhteensä noin seitsemän prosenttia. Tästä hieman alle kuusi prosenttiyksikköä koostui puolalaisista, noin yksi prosenttiyksikkö juutalaisista ja vajaa prosenttiyksikkö kaikista muista yhteensä. Näin ollen on ymmärrettävää, että vuodenvaihteen 1918–1919 sekasortoisessa tilanteessa kysymys kansallisten vähemmistöjen asemasta ei ollut maan keskeisimpiä ongelmia. Täysin merkityksetön kysymys ei kuitenkaan ollut. Saksa oli allekirjoittanut marraskuussa 1918 aseleposopimuksen presidentti Wilsonin 14 kohdan ohjelman vaatimukset tiedostaen. Koska eräs keskeisimmistä vaatimuksista oli kansojen itsemääräämisoikeuden tunnustaminen ja tästä aiheutuvat rajojen siirrot, niin oli täysin selvää, että sotaa edeltäneeseen Saksaan vanhoine rajoineen ei ollut enää paluuta.

Alenius osoittaa tutkimuksessaan, kuinka kansallisten vähemmistöjen asema muuttui Saksassa vuosina 1918–1919 hyvin selvästi. Valtaosa Saksan poliittisesta eliitistä hyväksyi vähä vähältä näkemyksen siitä, että vähemmistöille tulisi taata lainsäädännössä järjestyksessä katsotut perusoikeudet. Tähän liittyneet päätökset tehtiin sekä kansallisella tasolla että Saksan valtioissa kesän 1919 loppuun mennessä. Vaikka Alenius nostaakin muutoksiin vaikuttaneiden tekijöiden joukkoon moraalikysymykset, muutoksillahan pyrittiin tekemään oikeutta kansallisille vähemmistöille, näkee hän Saksan vuosien 1918–1919 kansallisten vähemmistöjen asemaan liittyneiden päätösten takana vaikuttaneen myös Saksan oman edun tavoittelun: tyytyväiset kansalliset vähemmistöt eivät pyrkisi saamaan omia asuinalueitaan erotetuksi valtakunnasta. Alueilla, joiden kohtalosta tultaisiin päättämään kansanäänestyksellä, taistelu äänestäjien sieluista tulisi olemaan myös arkitodellisuutta. Pienen mutta ak-

tiivisen vaikuttajajoukon työn tuloksena Weimarin tasavallan perustuslaki sai kansallisten vähemmistöjen aseman turvaavan pykälän 113, jossa valtakunnan vieraskielisille yhteisöille turvattiin oikeus käyttää omaa äidinkieltään heidän omaan kansalliseen identiteettiinsä, erityisesti koulutukseen, paikallishallintoon ja oikeuslaitokseen liittyvissä yhteyksissä.

Alenius arvottaa Weimarin tasavallan vähemmistöpolitiikan eurooppalaisittain keskikastiin. Muutamissa valtioissa, kuten Virossa ja Tšekkoslovakiassa, kansallisille vähemmistöille taattiin laajempiakin oikeuksia, mutta monessa maassa vähemmistöjen asema oli ensimmäisen maailmansodan jälkeisinä vuosina samalla tasolla kuin Saksassa. Eräissä Euroopan valtioissa, kuten esimerkiksi Italiassa ja Ruotsissa, asenteet kansallisia vähemmistöjä kohtaan olivat tosin lainsäädännöllisesti Saksaa kriittisempiäkin. Tässä mielessä Saksan vähemmistöpolitiikka ei Aleniuksen mielestä juuri eronnut aikakauden eurooppalaisesta standardista. Huomionarvoisaa Aleniuksen mielestä on myös se, että vuosien 1918–1919 kehityksestä ei voi löytää saksalaisten mentaliteettiin liittyviä pysyviä tai piileviä elementtejä, jotka olisivat jollakin tavoin ennakoinneet Saksan poliittisessa ilmastossa kahta vuosikymmentä myöhemmin esiintyvää asennoitumista vähemmistöjä kohtaan.

Aleniuksen tutkimus on sujuvasti esitetty tiivis paketti Weimarin tasavallan vähemmän tutkitusta vähemmistöpolitiikan syntyvaiheesta. Alenius pohjaa työnsä relevanttiin, vankkaan alkuperäisaineistoon, mm. Saksan vuoden 1919 kansalliskokouksen pöytäkirjoihin ja komiteamuistioihin sekä hankkeessa keskeisimmin mukana olleiden ministeriöiden ja poliittisten puolueiden arkistoihin. Yksityshenkilöiden osalta Alenius on käyttänyt myös usein Weimarin perustuslain isäksi kutsutun Hugo

Preußin arkistoa. Aleniuksella on teoksessaan kuvituksena myös muutamia Saksan etnisten vähemmistöjen asuinalueisiin liittyviä karttoja. Niitä olisi toivonut olevan enemmänkin.

– EERO KUPARINEN

Virolainen paneurooppalaisuus

Pauli Heikkilä: *Imagining Europe, Imagining the Nation. Estonian Discussion on European Unification, 1923–1957*. Turun yliopisto, University of Turku, *Annales Universitatis Turkuensis B 335*, doctoral thesis 2011. 51 s.

Heikkilän tutkimus Viron kansainvälisistä suhteista sotien välisenä aikana keskittyy enimmäkseen turvallisuuskysymyksiin ja Viron poliittisen, taloudellisen ja sotilaallisen yhteistyön muotoihin pienten naapurimaiden kuten Latvian ja Suomen kanssa. Ennen Heikkilän väitöskirjaa Virossa käytyä ulkopolitiittista keskustelua paneurooppalaisuudesta ei ole kunnolla tutkittu. Tämä johtuu todennäköisesti siitä, että paneurooppalaisuus ei ollut milloinkaan hallitsevana virtauksena virolaisessa ajattelussa, eikä mikään poliittinen puolue ottanut sitä ohjelmaansa. Virossa oli kuitenkin keskeisiä henkilöitä, joista etenkin diplomaatti Karel Robert Pusta ajoi sinnikkäästi paneurooppalaisuuden ihannetta. Heikkilän työ on kiinnostava myös siksi, että pyrkiessään lisäämään yleistä tietämystä Euroopan integraation varhaisesta historiasta tekijä on valinnut lähtökohdakseen huonosti tunnetun perifeerisen näkökulman.

Heikkilä on tehnyt huomattavan laajan esityön – hän on tehnyt arkistotutkimusta viidessä maassa ja kuudella kielellä. Ja mikä tärkeintä, hän osoittaa tuntevansa todella hyvin kaikki Eestiä koskevat olenaiset lähteet. Lopputulos on vahva empiirinen tutkimus, joka olisi kuitenkin voinut hyötyä käsitteellisestä viitekehuksesta etenkin Euroopan yhdentymisen käsittelyssä.

Heikkilän väitöskirja koostuu kuudesta artikkelista. Hyvin epäsovinnaisesti hän yhdistää ennen sotia ja jälkeen sotien käydyt keskustelut Euroopan unionista. 1920-luvun lopun ja 1930-luvun alkupuolen käsittely vie väitöskirjasta puolet ja on sen tärkein osa. Heikkilä analysoi paneurooppalaisten aatteiden vastaanottoa Viron lehdistössä ja kiinnittää erityishuomiota joihinkin paneurooppalaisuuden kannattajien pääargumentteihin, jotka hän kytkee alueellisiin suunnitelmiin pienten rajavaltioiden välisestä yhteistyöstä ja vuonna 1930 julkaistun kuuluisan Briandin muistion herättämiin reaktioihin.

Tässä kohtaa on syytä kysyä, kuinka laajaa mielipidettä yksittäisten virolaisten poliitikkojen ja diplomaattien lehtikirjoitukset edustivat. Keskusteltiin Euroopan integraatiosta Viron poliittisissa puolueissa? Tai mitä Viron kulttuurieliitti ajatteli Euroopan yhdentymisestä? Edellä sanotun pohjalta on varsin vaikeaa hahmottaa, kuinka tunnettuja paneurooppalaiset ihanteet olivat ja missä määrin niillä oli kannatusta virolaisessa yhteiskunnassa.

Toisen maailmansodan aikaa tutkitaan artikkelissa, joka käsittelee virolaisen maanpaossa eläneen diplomaatin Aleksander Warman Yhdysvaltain hallitukselle esittämää suunnitelmaa demokraattisten maiden unionista sodan jälkeisessä Euroopassa. Kaksi viimeistä artikkelia käsittelevät Viron poliitikkojen sodan jälkeistä toimintaa maanpaossa. Heikkilä osoittaa,

että Viron kansallinen komitea oli poikkeuksellisen aktiivinen jäsenjärjestö European Movement -liikkeessä 1950-luvun alkupuolella. Virolaiset maanpaossa eläneet poliitikot ja diplomaatit eivät siis odottaneet vain sympatiaa ja poliittista tukea vaan myös pitivät Baltian kysymystä aktiivisesti esillä tavoitteenaan Baltian maiden itsenäisyyden palauttaminen.

Heikkilä väitöskirja tuo esille huomattavan määrän uutta tietoa sekä poliittisesta ajattelusta sotien välisessä Virossa että sodan jälkeisen Viron pakolaishallituksen näkemyksistä ja toiveista. Monografiassa irrallisten osien punomisen yhtenäiseksi kokonaisuudeksi olisi kuitenkin onnistunut paremmin. Vaikka käsitely aikakausi on suhteellisen lyhyt, sen aikana tapahtui radikaaleja muutoksia: parlamentaarisen demokratian kausi 1920-luvulla, autoritäärihallinto 1930-luvulla, Viron valtion tuho Neuvostoliiton toimesta 1940, jota seurasi natsimiehitys Euroopan uuden järjestyksen merkeissä, ja lopulta Viron täydellinen sovjetisointi sodan jälkeen. Näistä väitöskirjan artikkelit tuntuvat tarjoavan vain edustavia tilannekatsauksia, ja yksi aikakausi, Konstantin Pätsin kausi presidenttinä 1934–1940 puuttuu kokonaan.

Yksi Heikkilän tutkimustuloksia on hänen tulkintansa, että virolaisten paneurooppaliikkeen kannattajien aloitteiden vaatimaton menestys heijasteli yleensäkin liittovaltiosuunnitelmien ja -ajatusten vähäistä kannatusta Euroopassa ennen toista maailman sotaa ja sen jälkeisenä aikana. Heikkilä osoittaa vakuuttavasti, että tähän keskusteluun osallistuneet virolaiset tarttuivat innokkaasti liittovaltiosuunnitelmiin ja -aloitteisiin. Näyttää siltä, että verrattuna ruotsalaisiin ja suomalaisiin kollegoihinsa, virolainen poliittinen eliitti oli jossain määrin ennakkoluulottomampaa Euroopan poliittisen ja taloudellisen integraation

suhteen. Virolaisten ajattelua tulevaisuuden Euroopasta motivoivat pääasiassa turvallisuustarpeet, erityisesti pelot, joita Stalinin Neuvostoliiton ja Hitlerin Saksan kasvava vaikutusvalta Itämerellä aiheutti.

– ANDRES KASEKAMP

Juoksuhaudoista jälleenrakennukseen

Antti Palomäki: Juoksuhaudoista jälleenrakennukseen. Siirtoväen ja rintamamiesten asutus ja asutokysymyksen järjestäminen kaupungeissa 1940–1960 ja sen käännteitekevä vaikutus asutopolitiikkaan ja kaupunkirakentamiseen. Tampere University Press, 2011. 513 s.

Antti Palomäen väitöskirjatutkimus käsittelee tärkeää käännekohtaa eli toiseen maailmansotaan liittyvää jälleenrakennusta, siirtoväen ja rintamamiesten asuttamista ja heidän asumisensa järjestämisestä kaupungeissa ajanjaksolla 1940–1960. Noiden sankarillisten vuosien suhteen tutkimuksessa on vielä monia valkoisia, tutkimattomia alueita ja uudelleen tulkinnan paikkoja. Asutus on jättänyt jälkensä: nykyisinkin kaupunkikuvassa arvostettuja ovat yhtenäiset rintamamiestaloalueet puolitoistakerroksine typpitaloineen, joiden piirustukset ovat aikansa tunnettujen arkkitehtien tekemiä.

Asutopolitiikan historian tutkimuksessa rintamamiesten ja siirtolaisten asuttaminen kaupungeissa on jäänyt sivurooliin, samoin kuin asutustoiminta yleensäkin, huoli-

matta siitä, että se Suomen myöhään kaupungistuessa hallitsi pitkään asutopolitiikkaa. Asutuspolitiikka oli yksi suomalaisen asutopolitiikan pitkästä ja vahvoista linjoista aina 1950-luvun lopulle, ja vasta teollistumisen toinen aalto siirsi painopisteen kaupunkeihin ”suuren muuton” myötä. Palomäki taustoittaa laajalti asutustoimia ja liittää ne maatalouden ohella niin elinkeinojen kehitykseen, asumis- ja kaavoituspolitiikkaan, asutusuunnitteluun ja typpitaloihin kuin ajan yhteiskunnallisiin arvoihin ja kiistoihin. Kirjoittaja etsii syitä, miksi jälleenrakennusta Suomessa tarvittiin toisen maailmansodan aikana ja sen jälkeen ja miksi jälleenrakennuksen politiikka suuntautui niin kuin suuntautui.

Palomäen tutkimus perustuu laajaan arkistoon ym. aineistoon sekä tutkimuskirjallisuuteen ja käsittää 19, enimmäkseen laajaa lukua. Näin laajan kokonaisuuden hallinta on haaste niin tekijälle kuten lukijallekin. Tiiviimpi analyysi olisi tuonut keskeiset johtopäätökset ja pohdinnat paremmin esiin.

Kritisoitavaa yhteiskuntatieteilijä löytää etenkin tutkimusasetelmaa pohjustavasta luvusta 1, jossa on tutkimuskysymysten ohella teoreettisia ja metodologisia pohdintoja, lukua olisi voinut selkeyttää ja tiivistää. Teoreettisina lähtökohtinaan Palomäki käyttää polkuanalyysiä, johon kuuluvat jatkuvuuden ohella kriittiset käännekohtat ja *kontingenssin* (Palomäki: yllättävä ja käännteitekevä) käsitettä. Polkuanalyysi sopii hyvin asutustoiminnan samoin kuin asumisen tutkimukseen pitkävaikutteisten instituutioiden ja asutokannan jopa satojen vuosien käyttöiän vuoksi. Palomäki ei riittävästi hyödynnä polkuanalyysin tarjoamia mahdollisuuksia analyysissä, vaan sen käyttö jää pinnalliseksi, vaikka kiinnostavaksi yritykseksi. Palomäen kirjan pääansiot löytyvät kuitenkin yksityiskohtaisista empiirisistä luvuista uusine, kiin-

nostavine tuloksineen. Ansiokas on myös Palomäen näkökulma jälleenrakennuksen ja asutuksen yhdistämisestä ajankohdan kaupunkisuunnitteluun ja kaupunkirakentamiseen.

Asutustoiminnan taustoituksen Palomäki aloittaa luvussa 2 itsenäisyyden ajan alusta, mikä laajentaa tutkimusta liikaakin. Sodanjälkeisen asutustoiminnan merkitystä korostivat 1930-luvun laman vaikutukset, jotka estivät väestön perheellistymistä ja alensivat syntyvyyttä. Sodanjälkeiseen asutopuolaan Suomen väestökeskuksissa vaikutti pommitustuhojen ja siirtoväen ohella myös hyvin vähäinen asutotuotanto 1930-luvulla talouslamassa ja kaupunkien rakennusvarallisuuden ja asutokannan yleinen pienuus. Sodan jälkeiseen asutustoimintaan loi painetta epäitsenäisen perheettömän väestön, niin palkollisten kuin naimattomien, palkatta perheviljelmillä koko ikänsä työskennelleiden sisarusten suuri määrä maaseudulla vielä ennen sotaa, kun mahdollisuutta itsenäisempään elämään ei löytynyt.

Palomäki kertoo yksityiskohtaisesti sodanaikaisista siirtoväen pika-asuttamisen vaiheista aina Itä-Karjalan asutusuunnitelmiin luvuissa 4–8, joiden sinänsä kiinnostava teksti monenkirjavista historian vaiheista laajentaa kokonaisuutta liikaakin. Luvuissa 9 ja 18 kuvataan sodanjälkeistä jälleenrakentamista ohjanneiden kahden lakikokonaisuuden syntyä: vuoden 1945 maanhankintalakia ja vuoden 1949 aravalakeja. Asutopolitiikan kaksijakoisuus, sekä kaupunkien ja maaseudun välinen juopa tulevat esiin rinnakkaisissa järjestelmissä ja niistä käydyissä kiistoissa. Jälleenrakennuksen asutopolitiikkaa suunniteltaessa ei suinkaan eletty konsensusyhteiskunnassa. Palomäki kuvaa hyvin 1940- ja 1950-luvun asutus- ja asutopolitiittisia kiistoja eduskunnassa sekä puolueiden erilaisia int-

ressejä. Esiin tulevat asuntopoliitikan monet keinot kuten sodan aikainen säännöstely, taloudellinen tuki, kaavoitus sekä rakennussuunnittelu, tyyppitalot ja standardointi samoin kuin kansalaisten aseveltoiminta. Vuokrasäännöstelyn ja vuokra-asuntosijoitusten veronhuojennusten vaikutukset jäävät syrjään tulkinnoissa, vaikka kumpikin oli tuolloin merkittävä keino. Ne olivat kokoomuksen päättävöitteitä, kun maalaisliitto puolestaan suosi asutusta ja vasemmistopuolueet aravalainoitusta.

Arvokysymysten keskeisyys tulee esiin ratkaisuja analysoitaessa. Rintamiesten tuki oli tarveharkintaista, maan ja lainojen saanti rajoitettiin ”ruumiillisen työn tekijöihin”, ja perheelliset olivat etusijalla. Vuokralla asunut ja asuva, usein pienituloisempi osa siirtoväestä ja rintamamiehistä jäi tukien ulkopuolelle vastoin tasa-arvoa ja sosiaalipoliittisia tavoitteita. Siirtoväelle annettu tuki liittyi omistamiseen, tätä ei kyseenalaistettu mitenkään, ja myös Arava lainoitti alkuvuosina pääosin omistusasuntoja. Vieläkin asunnon omistamista suositaan, ja perheet ovat asuntopoliitikassa etusijalla perheettömiin nähden.

Palomäki esittää, että asutustoiminta loi pohjaa asutuskeskusten institutionaaliselle politiikalle sitä edeltäen, mutta vaikutus viivästy. Aravan toiminta oli pitkään väliaikaista, määrärahat päätettiin vuosittain, asuntohallitus vakinaistettiin vasta vuonna 1966 ja lakkautettiin keskusvirastona vuonna 1993. Nykyistäkin asuntopoliitikan vaihetta voi kuvata väistyväksi.

Palomäki käsittelee rintamiesten ja siirtolaisten asutus- ja asuntokysymyksen järjestämistä sekä koko maan tasolla että Lahdessa luvuissa 12–16, Helsinkiä kuvataan suppeammin luvussa 17. Lahden valinta on onnistunut ratkaisu ja jakot ovat kirjan kiinnostavinta antia.

Jälleenrakennuksen tarinan kertominen Lahden kannalta olisi voinut tiivistää ja jäntevöittää kokonaisuutta.

Palomäki kuvaa kaupunkisuunnittelun ja asutuspolitiikan välisiä ristiriitoja ja vallankäyttöä, sitä kuinka maaseutu takaoven kautta tunkeutui kaupunkiin. Kaupunkien ja maaseudun välinen intressiristiriita punoutui ideologiaan, kuntien kaavoitusvaltaan ja yksityiseen maanomistukseen ja sen rajoihin, mikä oli ristiriidassa yhteisen edun kanssa. Pitkäjänteisempi kaupunkisuunnittelu vaati tuleviin tarpeisiin varautumista, ajankohtaisen kriisitilanteen, rintamamiesten ja siirtolaisten asuntokysymyksen ratkaiseminen taas ripeyttä. Asutusviranomaisten ja kaupunkisuunnittelijoiden kiistanaiheet esimerkiksi kaupunkialueiden vuokra- tai omistustonttien käyttämisestä ovat mielestäni erityisen kiinnostavia. Kaupunkisuunnittelun korostaessa yhteistä etua ja suunnitelmallista maapolitiikkaa, asutustoiminta asetti etusijalle pienomistuksen ja asutus- ja asuntotiloja vaadittiin kaava-alueillekin. Palomäen kuvaamat asuttamisen yhteydet puutarhakaupunkiaatteen ja tyyppitaloihin sopivat myös tutkimuksen kokonaisuuteen. Osuvia ovat samoin Palomäen vetämät linjat asutustoiminta ja rintamamiesalueista Suomelle myöhemmin tyypillisiin metsälähiöihin.

Suomen agraarinen perintö on vahva, ja 1950-luvun asutustoimet ovat suunnaltaan poikkeukselliset kaupungistuvan Euroopan perspektiivistä. Palomäki korostaa niiden positiivisia puolia, mikä painottuikin tutkimusajanjaksona, mutta aikaansaatu ”huomattava lisäys reaaliomaisuuteen” ei ollut pysyvä. Tämä ei Palomäen arvioissa tule mielestäni riittävästi esiin. Maaseudun asutustiloista monet hylättiin asutokäytöstä ja investointien hukkaprocentti oli suuri. Maan hinnan kallistuminen ja

noussut vaatimus- ja kulutustaso voivat väestökeskuksissakin johtaa rintamiestalojen purkuun. Arkistolähteiden ohella asutettavien omat kokemukset ja haastattelumateriaalin käyttö olisivat antaneet syvyyttä tutkimukselle. Vaikka asutustoimet olivat strategisesti perusteltuja, olivat ne monesti asukkaille äärimmäisen rasittavia, oli sitten kyse kylmien tilojen raivaamisesta ja myöhemmin niiden hylkäämisestä tai Karjalaan jatkosodan aikana palanneiden siviilien hukkaan menneistä ponnistuksista. Kirjan hyvä kuvitus, runsas valokuvamateriaali, tuo tosin tätä arjen näkökulmaa hyvin esiin.

Valitettavana pidän, että Palomäki ei riittävästi hyödynnä kansainvälistä vertailuaineistoa. Veteraanien ja monissa maissa myös pakolaisten asuttaminen toisen maailmansodan jälkeen olivat haaste niin Amerikassa kuin Euroopassa. Kansainväliset esimerkit olisivat suhteuttaneet suomalaisia sodanjälkeisiä jälleenrakennuksen ratkaisuja ja tuoneet niiden erityispiirteet esiin.

Palomäen tutkimus tuo merkittävää tietoa aiheestaan ja eräästä Suomen historian kannalta kiinnostavasta käännekohtasta. Monet tutkimuksen teemat ovat edelleen ajankohtaisia kuten pelko kaupunkirakenteen hajoamisesta ja tasapainottelu luonnonläheisen omakotiasumisen ja kasvavien kaupunkien suunnittelun välillä. Menneisyys on läsnä nykyisyydessä tavalla tai toisella, polkuriippuvuus voi kertoa miten.

— ANNELI JUNTTO

Kun rajarajalainen kohtasi savolaisen

Heli Kananen: Kontrolloitu sopeutuminen. Ortodoksinen siirtoväki sotien jälkeisessä Ylä-Savossa 1946–1959. Jyväskylä Studies in Humanities 144, 2010. 318 s.

Toista maailmansotaa seurannut karjalaisen siirtoväen asuttamiskysymyksen ratkaiseminen on nähty pitkään sekä yleisessä tietoisuudessa että historiantutkimuksessa suurena kansallisen selvitymistarinana. Siirtoväen asuttamiskysymys sai myös varsin varhaisessa vaiheessa ideologisia merkityksiä: yhteiskuntatieteilijä Heikki Wariksen työryhmineen toteuttama laaja tutkimus *Siirtoväen sopeutuminen* (1952) korosti erityisesti sitä, miten helposti siirtoväki sopeutui lyhyessä ajassa sijoituspaikkakuntiansa kantaväestöön. Tämä oli tärkeä ja myös ilmeisen toivottu tutkimustulos 1950-luvun alun Suomessa.

Käsitys lähes vaivattomasta sopeutumisesta onkin mennyt hyvin kansalliseen tajuntaan. Yleinen käsitys on ollut, että siirtoväen asuttaminen sen vaatimine taloudellisine uhrauksineen tapahtui osana toisen maailmansodan menetysten vaatimaa suurta kansallista uhrimieltä. Myöskään myöhemmät tutkimukset eivät ole nähneet aiheelliseksi korostaa liikaa sopeutumisen ongelmia ja paikallisten konfliktien roolia asuttamiskysymyksessä. Vaikka Pirkko Sallinen-Gimpl ja erät muutkin ovat kyseenalaistaneet sopeutumisen helppoutta, karjalaisen siirtoväen asuttamishistoriaa käsittelevät kokoomateokset välittävät yhä karjalaisten jousa-

van integroitumisen suurta kertomusta.

Heli Kananen on väitöskirjassaan tarttunut tähän kysymykseen selvittäessään rajakarjalaisen ortodoksisväestön integroitumista sijoituspaikkakunnalleen Kiuruvedelle vuosina 1946–1959. Raja-Karjalan ortodoksisväestö poikkesi tavoiltaan siirtokarjalaisten joukossa ehkä eniten länsisuomalaisesta väestöstä – sopii tosin epäillä, edustivatko sen sijoituskunnatkaan, sinivalkohenkinen eteläpohjalainen Lapua tai körttihenkinen Pohjois-Savon Kiuruvesi aivan puhtaimmillaan ns. normisuomalaisuutta. Kanasen työn perusrakenteena on ollut analysoida rajakarjalaisen väestön kohtaamista eri tasojen – sijoituskuntansa maaseutuväestön, körttiläisyyden, luterilaisuuden, kunnan ja valtion virkakoneiston, politiikan ja kansallisen ideologian kanssa.

Tässä Kananen onkin onnistunut varsin hyvin. Hän on ottanut hyvin haltuunsa tutkimansa aiheen tapahtumaympäristön ja käyttää ansiokkaasti myös teoreettisempaa kirjallisuutta hahmottaessaan identiteetin, kulttuurikonfliktin ja sopeutumisen tasoja. Hän perustelee myös hyvin muistitietoaineistojen käyttöä ja havainnoi sen riskejä. Tutkimuksen parasta antia on menneisyyden suuren kertomuksen rakentumista, paikallisia identiteettejä ja raivaajamyymiä käsittelevä, hyvin tutkimuskirjallisuuden kanssa keskusteleva analyysi. Taidokkaan yhteenvedon ansiosta Kanasen työ ei myöskään jää pelkäksi epäkohtien esiintuomiseksi: se kuvaa siirtoväen ja kantaväestön kohtaamisen, konfliktin, sopeutumisen muodot ja integraation kokonaisuutena, mitään osapuolta unohtamatta.

Työn analyysi on siis huolellista ja kiitettävän syvällistä, joskin muutamia yksityiskohtia olisi mielestäni voinut edelleen korostaa. Kiuruveden poliittinen kamppailu oikeiston ja vasemmiston välillä

ennen sotaa jää Kanasen työssä varsin vähälle huomiolle, vaikka se oli oletettavasti eräs merkittävä mentaalinen taustatekijä suhtautumisessa ”ryssäläiseksi” koettuun siirtoväkeen. Kanasen kuvatta ortodoksisen kirkon kamppailua asemastaan ja erityisesti kirkkojen rakentamiskysymystä sodanjälkeisessä Suomessa ortodoksien asema näyttäytyy mielestäni hivenen liiankin mustavalkoisesti ortodoksien ja luterilaisten välisenä kiistana. Samat taloudelliset ja seurakunnallisen toiminnan jatkamista koskevat ongelmat koskivat tuolloin myös luterilaisen kirkon sodasta kärsineitä seurakuntia, joista erityisesti luovutetulle alueelle osittain jääneet seurakunnat kamppailivat pitkään olemassaolonsa puolesta. Tämä tausta olisi ollut tarpeellista tuoda myös laajemmin esille. Ortodokseja koskevat päätökset ja niiden hidas käsittely kuvastuvat helposti vain ortodokseihin kohdistuvana diskriminointina, vaikka olosuhteet myös luterilaisen kirkon toiminnalle sodan jälkeisinä vuosina olivat vaikeat.

Heli Kanasen väitöskirja pysyy hyvin raameissaan liikkuen Kiuruveden tasolta koko ortodoksisen siirtoväen tilanteeseen. Kiuruveden kehityksen kautta tekijä heijastelee siirtoväen sopeutumis- ja sopeuttamiskysymystä laajemminkin analysoidessaan ”kantaväestön”, uskonnollisten ryhmien ja valtion suhdetta siirtokarjalaiseen väestöön. Välit eivät olleet yksinomaan konsensushenkiset, mutteivät välttämättä pelkästään tueltuneetkaan.

– MARKO TIKKA

Kulttuuri- perintö – jalo periaate ja pelinappula

**Tuula Okkonen, Jari Okkonen:
Yhdysvaltojen kulttuuriperin-
töpolitiikka miehitetyssä Japa-
nissa. Pohjois-Suomen histo-
riallinen yhdistys, 2010. 323 s.**

Toisesta maailmansodasta tulevat päälinnämäisenä mieleen inhimillinen kärsimys ja materiaaliset tuhot. Mutta vaakalaudalla oli muutaakin, kansakuntien kulttuuriperintö. Kulttuuriesineiden ja -kohteiden hävitys, katoaminen, ryöstö tai pelastuminen kosketti ja koskettaa edelleen monia kulttuuriarvot tiedostavia.

Aiemmassa tutkimuskirjallisuudessa vähemmän huomioituun aiheeseen pureutuu historioitsija Tuula Okkosen ja arkeologi Jari Okkosen teos *Yhdysvaltojen kulttuuriperintöpolitiikka miehitetyssä Japanissa*. Nimensä mukaisesti kirjassa käsitellään miehittäjävallan suunnitelmia ja toimia Japanin kulttuuriperinnön suojelemiseksi, muokkaamiseksi ja myös tuhoamiseksi vuosina 1941–1947. Miehityspolitiikkaan rajattu lähtökohta laajenee lopulta kysymyksiin kulttuuriperinnöstä kansainvälisten suhteiden, suurvaltapolitiikan ja kansallisen identiteetin rakentumisen osana.

Teos on jaettu kolmeen osaan sekä johdantoon. Johdanto on tiivis ja sisältää olennaiset tiedot tutkimustilanteesta, -tehtävästä sekä alkuperäislähteistä. Tutkimus pohjautuu yhdysvaltalaisiin arkistolähteisiin, kuten miehityshallinnon asiakirjoihin. Aineisto on laaja, mutta herää kysymys, jääkö se yksipuoliseksi tilanteessa, jossa Yhdysvaltojen toiminta oli välttämättä dialogia muiden liittoutuneiden ja miehitetyn Japanin kanssa.

Vaikka vähemmän on usein enemmän, vuolassanisempi saatelu ei olisi ollut pahitteeksi. Selkeä avainkäsitteiden määrittely aikaisessa vaiheessa olisi palvellut lukijaa. Kulttuuriomaisuuden ja maailmanperintökohteen nykykäsitteet samoin kuin modernin maailmanperintöajatuksen juuret selvitetään, mutta epäselväksi jää, oliko kulttuuriperintö aikalaiskäsite ja mitä merkityksiä se sisälsi. Tai mitä tämän tutkimuksen kontekstissa tarkoitetaan kulttuuriperintökohteella: Unescon maailmanperintökohteita, japanilaisten vuosina 1897 ja 1919 kansallisaarteiksi julistamia kohteita, yhdysvaltalaisien omia listauksia vai oliko käsitteen sisältö neuvoteltavissa? Lisäksi käsittelyluvuissa toistuvalla taustoittavalla materiaalille olisi ollut paikkansa johdannossa, jolloin siihen olisi myöhemmin voitu vain lyhyelti viitata. Toki johdannon laajuus ja rautalangan määrä on pitkälti makuasia.

Kirjan ensimmäinen osio ("Kulttuuriperintö, modernisaatio ja sota") käsittelee painokkaasti kulttuuriperinnön välinearvoa. Kuva Japanista kansakuntana, joka määritteli taivalsi vuoden 1868 Meiji-restauraatiosta Pearl Harboriin, vaikuttaa yksioikoiselta¹, mutta epäilemättä myytit keisarin jumalallisesta alkuperästä ja japanilaisten ainutkertaisuudesta sekä sosiaalistavat instituutiot loivat kansallisen yhteenkuuluvaisuuden ja yksimielisyyden ilmapiirin, joka ajoi kansaa eteenpäin. Tässä modernisaatioprojektissa Japanin hallinto käytti taitavasti hyödyksi maan kulttuuriomaisuutta.

Kulttuuriperintö Yhdysvaltain miehityshallinnon välineenä taas on kirjan toisen osion ("Myytin murtajat") pääteema. Miehityksen tavoitteet oli kirjattu Potsdamin julistukseen 26.7.1945: Japani oli demilitarisoitava ja demokratisoitava. Keinoja oli monia. Maan perustuslaki, koulutus- ja keisarijärjestelmä uusittiin. Tiedotusvälineitä ja jopa postimerkkejä sensuroi-

tiin. Militaristisiksi ja ääriationalistisiksi tulkitut muistomerkit poistettiin. Kansallismuseoiden avulla kulttuuriperinnöstä tehtiin koko kansan omaisuutta.

Sodassa Japani oli ollut vihollinen; japanilaisten selkäranka yritettiin taittaa tuhoamalla kulttuuri-kohteita tietoisesti ja suunnitellusti. Sen sijaan sodan päätyttyä Japanista haluttiin liittolainen. Japania käännytettiin vastustajasta ystäväksi kulttuuriperintöä suojelemalla ja muokkaamalla. Käytännössä kulttuuriperinnön suojelusta vastanneet miehitystahot kompastuivat useisiin esteisiin. Yhteistyöhälyttömyyttä, epäasiallista käytöstä ja välinpitämättömyyttä esiintyi sekä omien että japanilaisten keskuudessa.

Kulttuuriperintöpolitiikalla tähdättiin maiden välisten suhteiden lujittamiseen. Taustalla oli myös Yhdysvalloissa virinnyt maailmanperintöajatus sekä Japanin kulttuuriomaisuuden aito kunnioitus. Jo sodan aikana merkittäviä kohteita kuten Kioto oli säästetty.

Yhdysvallat näyttää luovineen ihanteiden ja käytännön sanelemien realiteettien välissä. Ristiriita ilmeni, kun toisessa vaakakupissa oli Japanin ja Yhdysvaltojen suhteet väliin ja toisessa Japanin velvoite palauttaa sota-alueilta ryöstämänsä kulttuuriomaisuus tai korvata se omalla vastaavalla. Samanaikaisesti Itä-Aasian turvallisuustilanne muuttui Yhdysvaltain kannalta ratkaisevasti. Japanin tilalle nousi Neuvostoliitto ja Korean sodan myötä Kiina. Yhdysvaltain turvallisuuspolitiikka edellytti vahvaa Japania kumppanina ja alueen vakauttajana. Tällöin päi-

1. Vrt. esim. Marius B. Jansen (1965, 1972) "Changing Japanese Attitudes Toward Modernization". *Changing Japanese Attitudes Toward Modernization*. Toim. Marius B. Jansen. Princeton: Princeton University Press, 67–70.

nostus ryöstösaaliiden palauttamiseksi jäi vähiin.

Kirjan viimeinen osio "Vanhat ja varastetut" valaisee esimerkein Japanin anastaman omaisuuden kohtaloa. Pekingin miehen fossiilien katoamista selvitetään kuin salapoliisitarinaa ja esitetään oma valistunut arvaus mysteerin ratkaisuksi. Seuraavaksi kerrataan Solon kallon matkaa Jaavalta Japanin kautta Yhdysvaltoihin. Kuin varkain teos palaa kysymyksen identiteetin ja kulttuuriperinnön suhteesta.

Fyysinen antropologia ja arkeologiset kaivaukset Aasiassa kiinnostivat sekä Yhdysvaltoja että Japania. Sodan aikana japanilaiset ottivat haltuunsa monia tutkimuskohteita. Yhdysvallat antoi japanilaisten hallita resursseja sodan jälkeenkin, kunhan tieto ja tulokset jaettiin amerikkalaisten tutkijoiden kanssa. Vaihtoehtoisesti tutkimusmateriaali hankittiin Yhdysvaltoihin.

Ajatus oli, että Yhdysvallat oli soveltuvin valtio tutkimusresurssien vaalimiseen ja sen tutkijat muita etevämpiä. Sama päti koko maailmanperintöajatuksen. Yhdysvaltain asenteen voi tulkita lähes orientalistiseksi. Yhdysvaltalaiset pyrkivät varjelemaan ja kontrolloimaan Aasian kulttuuriperintöä ja tutkijat kolonisoivat tietoa Aasiasta. Yhdysvallat oli ikään kuin aasialaisia kykenevämpi edustamaan Aasiaa. Vieraan kulttuuriomaisuuden avulla tuotettiin minäkuvaa Yhdysvalloista poikkeuksellisenä, erinomaisena kansakuntana.

Kiinassa ja Japanissa maiden kulttuuriperintö symboloi loistokasta menneisyyttä ja tuki kansallista identiteettiä. Sen menetyksellä oli kova isku itsetunnolle. Hiljattain Helsingin Sanomissa uutisoitiin, kuinka voimakas tunnekuuhu heräsi Namibiassa, kun Saksa viimein palautti osan namibialaisten luista, joita se oli 1900-luvun alussa kerännyt tutkijoilleen.² Yhtä lailla Kiin-

nassa muistetaan edelleen Pekingin miehen fossiilien kaappaus.

Tuula ja Jari Okkosen teksti on helppolukuista ja vakuuttavaa. Huomaa, että yhteistyötä ja asian tuntijuutta on kehitetty kauan. Kokonaisuudessaan mielekäs teos lunnastaa lupauksensa. Kiehtovaksi se käy etenkin, kun noustaan Japanin ja miehityksen tasolta korkeammalle ja näkyviin tulee kulttuuriperinnön rooli politiikassa ja identiteettien muodostuksessa. Tällöin tapahtumahistorian rinnalle olisi voinut nostaa teoreettisempain lähestymistapaa, vaikka Benedict Andersonin kuviteltujen yhteisöjen, Reinhart Koselleckin muistomerkkipohdintojen tai Eric Hobsbawmin keksittyjen perinteiden hengessä.

– HENNA-RIIKKA PENNANEN

Globaali katsaus ympäristöhistoriaan

Timo Myllyntaus (toim.): Thinking Through the Environment. Green Approaches to Global History. Julkaisija White Horse Press, 2011. 314 s.

Timo Myllyntausen toimittama *Thinking Through the Environment: Green Approaches to Global History* on kiinnostava uutuus aktiiviselta pitkän linjan ympäristöhistorioitsijalta, joka on aiemmin kirjoittanut ja toimittanut lukuisia alan merkkiteoksia.¹ Ympäristöhistorian uutuudet ovat varsin odotettuja, siksi harvassa etenkin suomalaisten ulkomailla julkaisemat teokset ovat. Uutuuskirja on tässäkin mielessä kiinnostava.²

Teos on globaali katsaus ympäristöhistorian tämän hetken virtauksiin. Erityisesti kirjassa painotetaan alan eri metodeita ja niiden esittelyä kussakin tapausanalyysissä. Maantieteellinen kattavuus on erittäin hyvä, sillä kirjassa on Pohjois-Amerikkaan, Eurooppaan, Aasiaan, Afrikkaan ja Eurooppaan sijoittuvia artikkeleita.

Teos jakautuu viiteen temaattiseen osioon, joissa kussakin on kahdesta viiteen artikkelia; yhteensä kirjoittajia on 19. Myllyntausen kirjoittaman johdannon lisäksi artikkeleita kirjassa on 14. Yleensä johdanto ei välttämättä tarjoile mitään varsinaisia helmiä lukijalle, mutta tällä kertaa tavanomaisemman kirjan esittelyn lisäksi keskitytään ympäristöhistorian metodeihin. Tämä oli mieluisa yllätys, sillä monet aloittelevat ympäristöhistorioitsijat ovat alan metodeihin perehtyessään lukeneet monia Myllyntausen varhaisempia tekstejä asiasta.

Myllyntausen töiden jälkeen ja myötä ympäristöhistorian ala on Suomessa pikku hiljaa alkanut saada myös väitöskirjoja. Toki ympäristöhistoriallinen tutkimusote oli läsnä jo monissa varhaisissa talous- ja sosiaalhistorian töissä. Ympäris-

1. Esimerkiksi (2001) *Encountering-Past in Nature. Essays in Environmental History*. Toim. Timo Myllyntaus ja Mikko Saikku.

2. Henkilökohtaisella tasolla kirjan tekee erityisen mielenkiintoiseksi se, että olen itsekkin Myllyntausen organisoimassa liiki samoin nimetyssä erinomaisessa konferenssissa *Thinking through the Environment: A joint meeting of The 8th Turku Methodological Conference and The 6th Nordic Environmental History Conference, 15–17 September 2005, Turku, Finland*, johon kirja mitä ilmeisimmin vahvasti perustuu. Korostetakaan, että kyseessä ei ole mikään konferenssijulkaisu, vaan itsenäinen ja vahva teos.

2. *Helsingin Sanomat* 4.10.2011.

töhistorian ensimmäisiä väitöskirjoja Suomessa olivat Ilmo Massan "Pohjoisen Luonnonvalloitus" (1994), Ismo Björnin "Kaikki irti metsästä" (2000), Petri Juutin "Kaupunki ja vesi" (2001), Mikko Saikon "The Evolution of a Place" (2001), Simo Laakkosen "Vesien-suojelun synty" (2001) sekä Henry Nygårdin "Bara ett ringa obehag?" (2004). Mainittakoon vielä, että Myllyntaus oli mukana tavalla tai toisella myös monessa näistä väitöstöistä.

Myllyntauksen mukaan alan harjoittajilla on muista historian-tutkijoista poiketen hartiollaan odotuksia kertoa maailmalle myös luonnon ja ihmisen toiminnan välisistä epäonnistumisista ja näyttää, mikä meni väärin. Tällaista painolastia ei yleensä muille historioitsijoille säilytetä. Monet ympäristöhistorioitsijat eivät kuitenkaan halua keskittyä vain ympäristöongelmiin ja suurtuhoihin, sillä he näkevät ympäristöhistorian kentän paljon laajempaan. Tätä laajempaa kenttää Myllyntauksen toimittama teos esittelee poikkileikkausmaisesti teemaosioidensa kautta.

Ensimmäisessä osiossa on kolme hyvin erilaista artikkelia, joissa lähestytään mennyttä ympäristöä. Kirjan ensimmäinen luku on Fiona Watsonin kirjoittama "Interdisciplinarity as Disciplinary Co-operation. A Plea for the Future of Environmental History". Siinä korostuu hienosti ympäristöhistorian merkitys koko historian tieteenalalle. Ympäristöhistorian auktoriteetti Donald Worster on kirjoittanut kirjan toisen luvun, "Living in Nature. Biography and Environmental History". Paitsi että se on kiinnostava artikkeli ympäristöhistoriaan vaikuttaneiden ihmisten elämäkerroista, se on myös kertomus Worsterin ajattelun kehittämisestä. Artikkelit tarjoaa hienon tilaisuuden kurkistaa elävän legendan päähän. Frank Uekoetterin kirjoittaman artikkelin "The Nazis and the Environment – a Relevant Topic?" otsi-

kossa esitettyyn kysymykseen on lukijan jo ennakolta helppo arvata oikea vastaus, mutta matka siihen, miten vastaukseen päädytään, on ehdottomasti tutustumisen arvoisen.

Kirjan toinen, maiseman kulttuuriseen havaitsemiseen keskittyvässä osiossa on peräti viisi lukua. Dilshad Rahat Ara siirtää lukijan Bangladeshiin artikkelissaan "The Culture of Space. Temporal Precincts of a Vernacular Architecture in the Chittagong Hills". Libby Robinin artikkelissa "Perceptions of Place and Deep Time in the Australian Desert. Using Art in Environmental History" liikutaan Australian autiomaassa. Afrikan mantereelle loikkaamme Anu Eskonheimon artikkelissa "Desertification – A Significant Problem? Diverse Environmental Literacy in the North Kordofan Area in Sudan". Myös sitä seuraava artikkeli käsittelee samaa mannerta. Artikkelin "Thinking Through Memoryscapes. Symbolic Environmental Potency on Mount Kilimanjaro, Tanzania" on kirjoittanut Timothy Clack. Osion viimeinen artikkeli, "Oral History and Individual Environmental Experiences", on Leena Rossin kirjoittama.

Kirjan kolmannessa osiossa syvennyttään modernisaation alkuperäisasukille tuomiin paineisiin. Helena Ruotsala on kirjoittanut osion ensimmäisen artikkelin "Ancestors' Wisdom or Desktop Reindeer Management? The Role of Traditional Ecological Knowledge in Contemporary Reindeer Herding" ja Jukka Nyssönen toisen artikkelin "Identity Politics and the Alliance Building between the Sami Delegation and Conservationists in the Kessi Forest Dispute".

Kirjan neljäs osio keskittyy tulvatastrofeihin ja niistä selviämiseen. Osiossa on kaksi artikkelia: "Reconstruction and Analysis of the Flood Catastrophe along the River Neckar (South-West Germa-

ny) in October 1824". Artikkelin on peräti viiden tutkijan voimin koottu: kirjoittajat ovat Jochen Seidel, Paul Dostal, Katrin Bürger, Florain Imbery & Mariano Barriendos. Artikkelin "Times of Flood – Times of Favour. Disaster Management and the Social Response to Catastrophic Floods – the Example of Saxony (1784–1845)" on kirjoittanut Guido Poliwooda.

Viidennessä ja viimeisessä osiossa käsitellään jokien ja niitä ympäröivien yhteiskuntien vuorovaikutusta kahdessa tapaustutkimuksessa. Erik Törnlundin artikkeli on nimeltään "From Natural to Modified Rivers and Back? Timber Floating in Northern Sweden in 1850–1980 and the Use of Historical Knowledge in Today's Ecological Stream Restoration" ja Viktor Pálin "To Act or Not to Act: Water Problems in North-east Hungary after 1945".

Hieman yllättäen kirja loppuu tähän. Lukijana ainakin minä jään kaipaamaan yhteenvetoa tai loppuanalyysia kaikesta edellä kirjoitetusta. Tosin olen itsekin omakohteisesti kokenut, että brittikustantaja ei välttämättä kirjan lopussa tällaista odota tai edes ymmärrä. Toinen kritiikki kohdistuu kirjan kuvien, karttojen ja graafien tekniiseen laatuun – se on kauniisti sanoen vaatimaton. Myös tämä kritiikki menee mitä todennäköisimmin kustantajan ja kirjapainon piikkiin. Tästä pikkuasioihin kohdistuvasta kritiikistä huolimatta kirja on erittäin suosittava paitsi kaikille ympäristöhistorioitsijoille niin myös muille historioitsijoille. Kirja tarjoaa tuoreita näkökulmia historiaan ja ennen kaikkea usein ja kovaan ääneen eri yhteyksissä toivottua metodologista pohdiskelua ja -työkaluja kaikkien käytettäväksi.

Annetaan lopuksi vielä ääni Myllyntaukselle:

"Ympäristöhistorioitsijalle ilmastomuutos ei ole yksinomaan uhka, se on myös mahdollisuus.

Jos ennustettu ilmastonmuutos ta-
pahtuu, näyttää globaali ympäris-
tömme radikaalisti erilaiselta vuon-
na 2050. [...] Jopa nykyinen luon-
non tila on silloin enää vain kau-
kainen muisto. Tämä skenaario
huomioon ottaen näyttää varsin
selvältä, että ympäristöhistorian
merkitys tulee kasvamaan. [...] Ympäristöhistorioitsijoiden uutena
roolina tulee olemaan päätöksens-
tekijöiden ja suuren yleisön kon-
sultointi menneisyyden ja tulevai-
suuden muutoksen asiantunti-
joina.”³

– PETRI JUUTI

3. Karkea käännös englannista suo-
meksi on kirjoittajan. Alkuperäinen
Myllyntauksen teksti: “For environ-
mental historians, climate change
is not entirely a threat – it is also a
chance. If predicted climate change
takes place, the global environment
could look drastically different in
2050. [...] Even the present state of
nature will then become only a past
memory. Considering this scenario, it
seems quite obvious that the signifi-
cance of environmental history will
increase. [...] The new role of envi-
ronmental historians will be to con-
sult decision makers and the public
at large, as experts in the past and
future change.”

Kirjoittajat

Aleksei Golubev on Petroskoin val-
tionyliopiston dosentti.

Pertti Grönholm on Turun yli-
opiston yleisen historian dosentti.

Marjatta Hietala on Tampereen yli-
opiston yleisen historian professori.

Jyrki Ilva on filosofian maisteri ja
työskentelee tietojärjestelmäasian-
tuntijana Kansalliskirjaston kirjas-
toverkkopalveluissa.

Anneli Junto on Itä-Suomen yli-
opiston asumistutkimuksen pro-
fessori emerita ja Helsingin yliopis-
ton asuntopolitiikan dosentti.

Petri Juuti on Tampereen yliopis-
ton ympäristöhistorian dosentti,
Oulun yliopiston tekniikan histo-
ria dosentti ja Turun yliopiston
Suomen historian dosentti.

Mervi Kaarninen yliopistonleh-
tori, yhteiskunta- ja kulttuuritietei-
den yksikkö, Tampereen yliopisto.

Maija Kallinen on Oulun yliopis-
ton aate- ja oppihistorian dosentti.

Kalle Kananoja on filosofian
maisteri ja toimii tutkijana Åbo
Akademin historian laitoksessa.

Andres Kasekamp on PhD, Tar-
ton yliopiston Baltian politiikan
professori.

Jarkko Keskinen on filosofian
maisteri ja tohtorikoulutettava Tu-
run yliopistossa.

Anu Korhonen on Turun yliopis-
ton kulttuurihistorian dosentti.

Eero Kuparinen on Turun yli-
opiston yleisen historian dosentti
ja lehtori.

Anu Lahtinen on Turun yliopis-
ton Suomen historian dosentti.

Simo Mikkonen on Jyväskylän
yliopiston yleisen historian dosent-
ti, jonka erikoisalana on Neuvosto-
liiton ja Venäjän historia.

Eino Murtorinne on Helsingin
yliopiston kirkkohistorian profes-
sori emeritus.

Marko Nenonen on Tampereen
yliopiston Suomen historian do-
sentti.

Rami Nissilä on valtiotieteen
maisteri ja jatko-opiskelija Turun
yliopistossa.

Henna-Riikka Pennanen on filo-
sofian maisteri ja tohtorikoulutet-
tava Jyväskylän yliopiston historian
ja etnologian laitoksessa.

Tapio Salminen on filosofian
maisteri, tutkija, Tampereen yli-
opisto, yhteiskunta- ja kulttuuritiei-
teiden yksikkö, Historia.

Juhani Sarsila on Tampereen ja
Oulun yliopiston aate- ja oppihis-
torian dosentti sekä Tampereen
yliopiston latinan kielen lehtori.

Marko Tikka on Tampereen yli-
opiston Suomen historian dosent-
ti.

Marina Vituhnovskaja-Kauppala
on espoolainen filosofian tohtori.

Ville Vuolanto on filosofian toh-
tori ja hoitaa yliopistonlehtoraattia
Tampereen yliopiston historian op-
piaineessa.

Tiedemaailma

Historia- tieteiden maailman- konferenssi Kiinassa 2015

Kansainvälisen historiatieteiden komitean (*International Committee of Historical Sciences (ICHS) / Comité international des Sciences historiques (CISH)*) seuraava, järjestyksessä XXII maailmankongressi pidetään Kiinassa, Jinanissa Shandongin maakunnassa vuonna 2015.

Maineikas 60 000 opiskelijan Shandongin yliopisto toimii isäntänä. Vieraillessani Pekingissä ja Jinanissa marraskuun lopulla 2011 voin vakuuttaa, että kiinalaiset isännät tekevät kaikkensa konferenssin onnistumiseksi. Jinan sijaitsee Pekingistä 400 kilometriä kaakkoon. Matka Jinaniin nopealla junalla kesti vain 1,5 tuntia ja maksoi vajaat 20 euroa, Kiinan historiallisen seuran presidentti Zhang Haipeng lupasi nopeuttaa viisumien hankkimista ja pitää kongressin osanottomaksun alhaisena. Hotellien hinnat tällä hetkellä vaihtelivat 32 eurosta 50 euroon, loistokkain noin 100 euroa, kaikki kävelymatkan päässä tulevan konferenssin tiloista. Minulle vakuutettiin, että opiskelijat tulevat opastamaan ja avustamaan kongressiin saapuvia.

International Committee of Historical Sciences, CISH perustettiin toukokuun 25. päivänä 1926 Genevessä. Suomi liittyi jäseneksi vuotta myöhemmin. CISH on kansalliset rajat ylittävä organisaatio, joka on koonnut historiantutkijoita keskustelemaan yhteisistä metodologisista kysymyksistä ja historiantutkimuksen uusista suuntauksista yli sadan vuoden ajan. Pääasiallinen keskustelufoorumi ovat olleet kansainväliset konferenssit, joita järjestettiin Haagissa (1898), Pariisissa (1900), Roomassa (1903), Berliinissä (1908), Lontoossa (1913) ja Brysselissä (1923). Brysselin kongressissa toiminta organisoitiin säännölliseksi viisivuotittain pidettäviin kongresseihin. Ennen toista maailmansotaa ehditettiin pitää kongressit Oslossa (1928), Varsovassa (1933) ja Zürichissä (1938). Toinen maailmansota erotti historiantutkijat, ja aktiivinen kansainvälinen toiminta alkoi uudelleen vasta 1940-luvun lopulla. Vuodesta 1950 alkaen on kokoonnuttu joka viides vuosi. Unescon rahoituksella on onnistuttu pitämään myös joitakin alueellisia kokouksia.

Vuonna 1926 CISHin jäsenmaita oli 17. Tällä hetkellä kansallisia komiteoita on 54 ja CISHiin kuuluvia temaattisia komissioita (*International affiliated organisations*) yhteensä 30. Lisäksi CISHin yhteydessä toimii yhdeksän muuta organisaatiota (*Internal organisations*), joista monet odottavat pääsyä varsinaiseksi jäseneksi. Päätökset uu-

sien jäsenten hyväksymisestä ja kongressiohjelmista tekee yleiskokous (*General Assembly*), johon jokainen jäsenmaa ja -järjestö voivat lähettää yhden edustajan. Jäsenjärjestöt järjestävät omia kokouksiaan kansainvälisten kongressien yhteydessä. Erittäin vahvoja organisaatioita ovat olleet esimerkiksi kansainvälisten suhteiden historian, demografian ja naistutkimuksen komiteat. Esimerkiksi kansainvälinen kaupunkihistorian komitea on jaksottanut toimintansa viisivuotisiin projekteihin, joiden merkittävimmät tulokset on esitelty ja esitellään maailmankongresseissa.

Karl Erdmann, CISHin presidentti vuosina 1975–1980, keräsi laajan aineiston CISHin kongresseista teokseen, josta Jürgen Kocka ja Wolfgang Mommsen toimittivat englanninkielisen, liitetiedostoilla täydennetyn version (2005).² Teoksesta käy ilmi, että pohjoismaiset tutkijat ovat toimineet myös järjestön hallituksessa, esitel-

² Teoksesta käy ilmi, että pohjoismaiset tutkijat ovat toimineet myös järjestön hallituksessa, esitel-

1. Kansainvälisen historiatieteiden komitean nimen lyhenteeksi on vakiintunut lyhenne CISH, joka tulee ranskan-kielisestä komitean nimestä.
2. Karl Friedrich Erdmann (2005) *Towards a Global Community of Historians. The International Historical Congresses and the International Committee of Historical Sciences 1898-2000*. Toim. Jürgen Kocka, Wolfgang J. Mommsen ja Agnes Blänsdorf, Berghahn Books: New York–Oxford 2005.

mien pitäjinä ja aktiivisina osanottajina. Vuosina 1898–2000 on arviolta 2 500 pohjoismaista historiantutkijaa osallistunut konferensseihin. Suomesta tuli CISHin jäsen vuonna 1927, ja seuraavana vuonna Osloon kongressiin osallistui kymmenen suomalaista historiantutkijaa, näistä kolmella oli esitelmä pääsesioissa. Tukholman konferenssiin (1960) osallistui 21 ja Bukarestin konferenssiin (1980) 23 historiantutkijaa. Suomalaisten esiintymisten määrä pääohjelmistossa on vaihdellut kolmesta seitsemään. Sitä vastoin meillä ei ole tilastoja kommentaattoreista ja alajärjestöjen esitelmäsihteeristä, joiden joukosta tiedän löytyvän useita suomalaisia. Suomalaiset ovat osoittaneet määrällisesti suurinta innostusta Stuttgartissa pidettyyn konferenssiin (1985), sillä rekisteröityjä suomalaisia osanottajia oli 37. Madridiin (1990) matkusti 21, Montrealiin (1995) 17 ja Osloon (2000) 23 suomalaista historiantutkijaa. Pohjoismaisista tutkijoista Halvdan Koht valittiin järjestön presidentiksi 1926–1933, ja hän vaikutti hallituksessa aina vuoteen 1960 saakka, norjalainen Kåre Tønneson oli hallituksessa kymmenvuotiskauden. Tanskalaisista tutkijoista on hallitustyöskentelyyn osallistunut vain Axel Lindvald (1948–1950). Ruotsalaiset Nils Ahnlund ja Theodor Höijer toimivat lyhyitä jaksoja varapresidentteinä ja Eva Österberg vaikutti kymmenen vuoden ajan ensin hallituksessa, sitten varapresidenttinä (2000–2005).³

Konferenssien ohjelmisto osoittaa, miten paljon historiantutkimukseen on vaikuttanut kyseinen aika ja ajankodan poliittinen tilanne. Maailmansotien välisenä aikana pidetyissä konferensseissa nationalismi nousi vahvana esiin, pyrittiin ylittämään kansallisia rajoja ja kuroma umpeen kuilua ensimmäisen maailmansodan haavoittamien maiden välille. Kylmän sodan aikaisissa konferensseissa

(Pariisi 1950, Rooma 1955, Tukholma 1960, Wien 1965, Moskova 1970, San Francisco 1975, Bukarest 1980) idän ja lännen tutkijat kohtasivat ja keskustelivat kiihkeästi historian erilaisista tulkinnoista. Neuvostoliiton romahtamisen jälkeen itäisen Euroopan historiantutkijoille avautui ensi kerran mahdollisuus osallistua laajalti eri sessioihin. Tilaa annettiin Itä-Euroopan tutkijoille niin Madridin (1990) kuin Montrealin (1995) konferensseissa. Kahden viimeisen vuosikymmenen aikana valtioiden rajat ylittävät teemat kuten uskonnolliset kysymykset, imperiumien tuhoutuminen, rajakysymykset, kaupungistuminen ja muihin globaaleihin ongelmiin keskittyvät teemat ovat saaneet yhä enemmän tilaa.⁴ CISHin tämänhetkiset haasteet liittyvät eri alueiden edustavuuteen. Kehittyvien maiden historiantutkijoiden toivotaan osallistuvan aktiivisemmin yhteisön toimintaan. Nuoria tutkijoita halutaan mukaan esitelmäsihteeriksi ja kommentaattoreiksi.

Nyt on aika esittää ehdotuksia Jinanin konferenssin sessioiksi. Suomen kansallisen komitean on lähetettävä eteenpäin suomalaisten ehdotukset tammikuun loppuun mennessä. Ohjelma vahvistetaan Budapestissa syyskuussa 2012. Ehdotuksia toivotaan tämän vuoden loppuun allekirjoittaneelle marjatta.hietala@uta.fi ja/tai Suomen kansallisen komitean sihteerille marjaana.niemi@uta.fi. Annamme ohjeistusta tarvittaessa. Vierailkaa myös CISHin kotisivuilla <http://www.cish.org/>

– MARJATTA HIETALA

3. Marjatta Hietala valittiin CISHin hallitukseen Sydneyn konferenssissa 2005 ja järjestön presidentiksi 2010–2015 Amsterdamin konferenssissa 2010.

4. Kolmen viimeisen konferenssin ohjelmisto löytyy CISHin kotisivuilta <http://www.cish.org/>

Kansalliskirjasto ja digitaaliset lähdeaineistot

Kansalliskirjasto on rakentanut digitaalisiin aineistoihin liittyviä palveluita jo puoleentoista vuosikymmenen ajan. Kirjaston kokoelmat sisältävät sekä digitaalisena syntyneitä että painetusta formaatista digitoituja aineistoja. Osa digitaalisista kokoelmista on vapaasti käytettävissä verkon kautta, osa rajoitetusti vapaakappalekirjastojen tiloissa.

Suomalaisen historiantutkimuksen piirissä digitaalisiin aineistoihin liittyvistä kysymyksistä on toistaiseksi keskusteltu melko vähän. Vaikka suomalaisten muistiorganisaatiot eli kirjastot, arkistot ja museot ovat rajallisten resurssien vuoksi voineet rakentaa digitaalisia palveluita toimittua hitaammin, työ on kuitenkin ollut käynnissä jo pitkään. Etenkin digitaalisen aikakauden lähdeaineistojen tallentamisella alkaa olla jo kiire.

Parin edellisen vuosikymmenen kuluessa Internetin käyttö on arkipäivästynyt nopeasti, ja yhä suurempi osa tiedonvälityksestä ja julkisesta keskustelusta tapahtuu verkossa. Tämä muutos näkyy monien muiden elämänalueiden lisäksi myös suomalaisessa politiikassa: vaalikoneiden myötä ehdokkaiden etsiminen on suurelta osin siirtynyt verkkoon ja erilaisista verkon keskustelufoorumeista on tullut merkittäviä poliittisten mielipiteenmuodostuksen ja poliittisten toimijoiden rekrytoinnin kanavia.

Tämä merkitsee uutta haastetta niin historiantutkijoille kuin tutkimuksen lähdeaineistoja tallentaville muistiorganisaatioillekin. Onko esimerkiksi perussuomalaisten viimekeväisen vaalivoiton taustaa ja

puolueen sisälle syntyneen monikulttuurisuus kriittisen liikkeen historiaa mahdollista rekonstruoida tyydyttävästi ilman Hommaforumin kaltaisten keskustelupalstojen ja liikkeen aktiivien blogien sisältämiä tekstejä? Ovatko nämä aineistot tulevaisuudessa tutkijoiden käytettävissä?

Muutama vuosi sitten voimaan tullut *Laki kulttuuriaineistojen tallentamisesta ja säilyttämisestä* (28.12.2007/1433) määrittä kotimaisen verkkoaineiston tallentamisen Kansalliskirjaston tehtäväksi. Kansalliskirjaston näkökulmasta verkkoaineiston keruu on jatkoa perinteikkäälle vapaakappaletoiminnalle, joka oli aiemmin keskitynyt painettuihin julkaisuihin ja audiovisuaaliin tallenteisiin.

Digitaalisen aikakauden lähdemateriaalit

Verkkoaineistoa kerätään talteen kahdella eri tavalla, toisaalta luovutuksina, toisaalta automaattisen verkkoharavoinnin avulla. Verkkoaineiston keruulle on tyypillistä, että kaikkea verkossa julkaistua aineistoa ei ole mahdollista saada talteen, vaan keräystulos on väistämättä jonkinlainen otos kaikesta verkon kautta tarjolla olleesta materiaalista. Suomalaisen ja suomalaiselle yleisölle suunnatun verkkoaineiston keruussa lisähaasteena on myös verkon kansainvälinen luonne – suomalaiset ja kansainväliset aineistot liittyvät usein saumattomasti toisiinsa, ja suomalaiset aineistot saattavat sijaita jossain kansainvälisessä verkkopalvelussa. Lisäksi monet suurellekin yleisölle suunnatut verkkopalvelut ovat käyttöoikeudeltaan rajattuja, eli niiden saaminen talteen edellyttää yhteistyötä palvelun tuottajan kanssa.

Käytännössä keruukohteita on pakko priorisoida jollain perusteella. Aiemman vapaakappaletoiminnan peruna verkkoaineiston keruussa on painotettu mm. verkossa julkaistua musiikkia ja painettu-

jen julkaisujen kaltaisia verkkojulkaisuja, esim. elektronisia kirjoja, joilla on ISBN-numero. Toisaalta etenkin tutkijoiden suunnalta on esitetty argumentteja sen puolesta, että keräystoiminnassa pitäisi panostaa enemmän aineistoihin, jotka ovat nimenomaan verkolle tyypillisiä – esim. keskustelupalstoihin, blogeihin ja sosiaalisiin verkkopalveluihin. Valinnan tekeminen edellyttääkin valistunutta näkemystä siitä, millaisia aineistoja tutkijat ja muut verkkoarkiston käyttäjät tulevaisuudessa eniten tarvitsevat. Tältä kannalta olisi hyödyllistä, jos aiheesta käytäisiin nykyistä vilkkaampaa julkista keskustelua tutkijoiden ja muiden keskeisten viiteryhmiä kesken.

Tekijänoikeuslainsäädäntö rajaa valitettavasti verkkoarkiston käyttöä radikaalisti. Arkisto on käytettävissä Kansalliskirjaston lisäksi muissa vapaakappalekirjastoissa ja Kansallisessa audiovisuaalisessa arkistossa erillisillä vapaakappaletyöasemilla, joilla aineiston kopioiminen digitaalisessa muodossa on estetty. Arkiston indeksi on kuitenkin käytettävissä verkon kautta (<http://verkkoarkisto.kansalliskirjasto.fi/>).

Digitaalisenä syntyneitä aineistoja julkaistaan myös muussa kuin digitaalisessa formaatissa. Useimmat painetussa formaatissa levitettävät aineistot ovat nekin olleet ennen painamista olemassa digitaalisessa muodossa. Kansalliskirjasto on selvittämässä mahdollisuuksia saada niitä talteen sähköisessä muodossa, sillä aineistojen digitointi uudelleen painetusta versiosta on tarpeetonta, jos digitaaliset versiot saadaan talteen ja niiden käyttöoikeudesta sovitaan. Sanomalehtien osalta tätä mahdollisuutta selvitetään vuonna 2011 alkaneessa Comellus-hankkeessa, jossa tehdään yhteistyötä useiden kotimaisten lehtitalojen kanssa ja jossa testataan myös aineistojen tulostamista mikrofilmille pitkäaikaissäilytystä varten.

Kulttuuriperintö-aineistojen digitoointia Kansalliskirjastossa

Digitaalisenä syntyneiden aineistojen tallentamisen lisäksi myös vanhojen painettujen julkaisujen digitointi palvelee tutkimusta monin tavoin. Vaikka tutkijoiden voi olettaa tulevaisuudessakin käyttävän myös painettuja aineistoja, digitoinnilla on kuitenkin tiedepoliittista merkitystä: On todennäköistä, että helposti löydettäviä ja helposti saatavilla aineistoja käytetään enemmän. Niinpä kotimaisten aineistojen digitointi ja saaminen mahdollisimman vapaaseen käyttöön edistää myös niihin kohdistuvaa tutkimusta. Lisäksi suurten yhtenäisten aineistomassojen digitoiminen avaa mahdollisuuksia uusien automaattiseen tietojenkäsittelyyn ja tiedon louhintaan perustuvien tutkimusmenetelmien hyödyntämiseen.

Nurinkurista kyllä, muutaman vuoden takainen talousromahdus ja sitä seurannut elvytyspolitiikka ovat olleet digitoinnin kannalta siunauksellisia. Elvytys Hankkeiden ansiosta digitointiin saatiin oikeastaan ensimmäistä kertaa merkittäviä resursseja sekä kirjasto-, arkisto- että museosektoreille. Vaikka vuosina 2009 ja 2010–2011 toteutetut hankkeet olivat kestoltaan lyhyitä, niiden puitteissa digitoitiin suuria aineistomääriä, joista osa on tulossa julkisesti saataville vasta myöhemmin.

Kansalliskirjaston toiminnan päämääriin on kuulunut digitointiin ja digitaalisiin aineistoihin liittyvien kansallisten infrastruktuurien rakentaminen. Vuonna 2010 valmistuneen Kansalliskirjaston digitointipolitiikan mukaan tavoitteena on tuottaa ”autenttisia ja luotettavia” digitaalisia aineistoja, jotka soveltuvat tutkijoiden lähdeaineistoksi. Painettujen aineistojen korvaaminen digitaalisilla käyttökopiolla suojelee hauraita alkupe- räiskappaleita kulutukselta ja tar-

joaa aineistoille uusia käyttömahdollisuuksia.

Käytännössä toiminnan päälinjana on ollut massadigitointi. Kansalliskirjaston Mikkelissä toimivaan digitointi- ja konservointikeskukseen on rakennettu erityisesti massadigitointiin soveltuva tekninen infrastruktuuri, joka mahdollistaa digitointiprosessin ja digitoitujen aineistojen koko elinkaaren hallinnan. Automaattiskannereista huolimatta etenkin digitoidun aineiston jälkikäsitteily riittävällä tarkkuudella vaatii edelleen paljon ihmistyötä, ja niinpä digitointilinjasto on toistaiseksi voinut toimia täydellä kapasiteetilla ainoastaan elvytyshankkeiden aikana.

Historiallinen sanomalehtikirjasto (<http://digi.kansalliskirjasto.fi/>) on epäilemättä tunnetuin Kansalliskirjaston tuottama digitaalinen aineistokokonaisuus. Toistakymmentä vuotta sitten alkanut työ on edennyt vähitellen, ja tällä hetkellä palvelu kattaa suomalaiset sanomalehdet 1700-luvun lopulta aina vuoteen 1910 saakka. Vuosien 2009 ja 2010–2011 elvytyshankkeissa keskityttiin sanomalehtien sijasta aikakauslehtiaineistoon, josta suurin osa on nyt digitoitu 1800-luvulta aina vuoteen 1944 asti.

Lisäksi Kansalliskirjasto on digitoinut joitakin pienempiä mutta yhtä lailla merkittäviä aineistokokonaisuuksia. Ilkka ja Ulla Paateron rahaston varoilla digitointiin vuosina 2008–2009 yli 1 700 Turun akatemian väitöskirjaa (noin 40 prosenttia kaikista ennen vuotta 1828 julkaistuista väitöskirjoista), jotka ovat vapaasti saatavilla Kansalliskirjaston Doria-palvelussa (<http://www.doria.fi>). Lähitulevaisuudessa on tarkoitus digitoida loputkin väitöskirjat. Dosentti Tuomas Heikkilän johtaman ”Suomen keskiajan kirjallinen kulttuuri” -hankkeen yhteydessä on puolestaan digitoitu Kansalliskirjaston kokoelmiin sisältyvät yli 10 000 pergamenttifragmenttia, jotka nekin ovat tulossa verkkoon lähiaikoina.

Kansalliskirjasto on jo aiemmin digitoinut laajan kokoelman vanhoja teollisuushinnastoja. Lisäksi Kansalliskirjasto on digitoinut runsaasti monografioita, joihin sisältyy sekä kaunokirjallisuutta että matkakirjoja ja muutakin tietokirjallisuutta. Osa aineistosta on digitoitu yritysten, yhteisöjen ja yksittäisten kansalaisten lahjoitusten turvin (Pelasta kirja -hanke). Kansalliskirjaston musiikkikirjaston yhteydessä toimivan Kansallisen äänitearkiston kokoelmista on digitoitu yli 10 000 äänitettä, joista tosin tekijänoikeussyistä johtuen vain pieni osa on voitu julkaista vapaasti verkossa (Dorian Raita-kokoelma).

Kansalliskirjaston digitointipolitiikassa tavoitteeksi on määritelty aineistojen mahdollisimman laaja käyttö ja uudelleenkäyttö. Tekijänoikeuslainsäädäntö kuitenkin rajaa mahdollisuuksia monilta osin. Esim. sanoma- ja aikakauslehdet ovat tällä hetkellä vapaassa verkkokäytössä suhteellisen turvallisena pidettyyn rajavuoteen 1910 asti. Tätä uudempiä lehtiä voi käyttää Suomalaisen verkkoarkiston tapaan ainoastaan vapaakappaletyöasemilla, joilta voi lukea aineistoa, tehdä kokotekstihakuja ja tulostaa paperikopioita.

Nykyinen tekijänoikeuslainsäädäntö ei anna tutkimuskäytölle erivapauksia, eli Kansalliskirjaston kokoelmista digitoidun tekijänoikeuden alaisen materiaalin aineistojen tuominen saataville vapaakappalekirjastojen ulkopuolella edellyttää sopimusta oikeudenhaltijoiden kanssa. Tekijänoikeuslakiin sisältyvät sopimuslainsäädökset vähentävät kuitenkin oleellisesti laajojen aineistokokonaisuuksien lisensiointiin liittyviä riskejä. Kansalliskirjasto selvittää yhdessä Kopioston kanssa mahdollisuuksia tuoda myös tekijänoikeuden alaisia aineistoja saataville esimerkiksi korkeakoulujen käyttöön lisensioitavina maksullisina aineistokokonaisuuksina, joiden tuottamat tulot käytettäisiin oikeudenhaltijolle maksettaviin korvauksiin.

Tutkijoiden ja muistiorganisaatioiden yhteistyö

Kansalliskirjaston digitoidut aineistot ja verkkoaineistojen keruu on tietysti tarkoitettu suurelta osin palvelemaan tutkijoiden tarpeita. Käytännössä tutkijoiden rooli palveluiden suunnittelussa on toistaiseksi ollut vähäinen, ja ne ovat syntyneet suurimmaksi osaksi kirjaston ja digitointityön rahoittajien määrittelemistä lähtökohdista. Tämä on ajoittain herättänyt kritiikkiä tutkijoiden keskuudessa. Suurten kansallisten infrastruktuurien rakentaminen ei välttämättä palvele suoraan yksittäisen tutkijan ajankohtaisia tiedontarpeita, vaan niiden arvo tulee usein näkyviin vasta vähitellen sitä mukaa kun rakennustyö etenee.

Muistiorganisaatioiden ja tutkijoiden intressien yhteensovittaminen on kuitenkin tärkeää. Ilman tutkijayhteisön tukea muistiorganisaatioilla voi olla vaikeuksia löytää rahoitusta digitointihankkeilleen, ja lisäksi vaarana on se, että toiminnan prioriteetteja mietitään liiaksi organisaation omien prosessien kannalta ja unohdetaan lopukäyttäjien tarpeet. Etenkin uusiin digitaaliseen syntyneisiin aineistoihin liittyä paljon sellaisia uusia kysymyksiä, joista olisi hyödyllistä käydä julkista keskustelua – alkaen siitä, millaisia aineistoja tulevaisuuden tutkijasukupolvet ylipäänsä tarvitsevat.

Käytännössä toimivien yhteistyön mekanismien luominen on osoittautunut haastavaksi. Yhteistyö ei synny itsestään, vaan se edellyttää molemmilta osapuolilta aikaa, panostusta ja yhteisten päämäärien löytämistä. Tutkijoiden kannalta yhteistyö tarjoaisi kuitenkin mahdollisuuksia muistiorganisaatioiden aineistojen hyödyntämiseen ja monissa tapauksissa myös uusien digitaalisiin korpuksiin ja tiedon louhintaan liittyvien tutkimusmetodien hyödyntämi-

seen. Muistiorganisaatioiden kannalta tutkijayhteistyö taas auttaisi aineistojen saamisessa laajempaan tutkimuskäyttöön ja toisi niiden ulottuville arvokasta sisältöasian-
tuntemusta.

Digitaalisen maailman mahdollisuudet

Viime aikoina muistiorganisaatioiden keskinäinen yhteistyö ja yhteisten digitaalisten palveluiden luominen on saanut vauhtia opetus- ja kulttuuriministeriön rahoittaman laajan Kansallinen digitaalinen kirjasto -hankkeen (<http://www.kdk.fi>) kautta. Hankkeessa rakennetaan muistiorganisaatioiden aineistoille yhteistä asiakasliittymää, ja sen puitteissa on myös selvitetty mahdollisuuksia yhteisen kansallisen digitaalisten aineistojen pitkäaikais- säilytysjärjestelmän rakentamiseksi.

Kansalliskirjasto on myös käynnistänyt syksyllä 2011 selvitystyön mahdollisuuksista perustaa Helsingin yliopistoon erityinen digitointiin liittyviin kysymyksiin keskittyvä professuuri. Vaikka selvitystyön tulokset valmistuvat vasta myöhemmin, on selvää, että digitoitujen ja digitaalisena syntyneiden aineistojen roolista ja niihin liittyvistä metodisista kysymyksistä pitäisi käydä Suomessakin nykyistä aktiivisempaa keskustelua myös historiantutkijoiden kesken.

Kansainvälinen keskustelu on ollut viime aikoina vilkasta, ja kuvaavaa kyllä esim. American Historical Associationin tammikuun 2012 vuosikokouksen ohjelmassa digitaaliselle historialle (teema *The Future Is Here: Digital Methods in Research and Teaching in History*) on omistettu yli 20 sessiota. Keskustelua on vauhdittanut mm. Googlen digitoimaan kirja-aineistoon perustuva Google Ngram Viewer -palvelu (<http://books.google.com/ngrams/>), joka tarjoaa rajoituksistaan huolimatta vaikuttavan näytön suurten historiallisten tekstimassojen pohjalta tehtävien analyysien mahdollisuuksista.

Innokkaimmissa visioissa on jo ennakoitu humanistisen tutkimuksen kehittyvän tätä kautta luonnontieteiden kaltaiseksi eksaktiksi tieteenä ("Culturomics", ks. <http://www.culturomics.org>). Vaikkei tähän näkemykseen uskoisikaan, on ilmeistä, että tulevilla historioitsijasukupolvilla on nykyisten välineiden ja tutkimusmetodien lisäksi käytettävissään myös monenlaisia uusia mahdollisuuksia.

– JYRKI ILVA

Palkittuja

Professori Martti Häikiö on saanut Jenny ja Antti Wihurin rahaston kunniapalkinnon. Tunnustus myönnetään merkittävistä ansioista suomalaisen tieteen ja kulttuurin sekä muun yhteiskunnallisen toiminnan monipuolisena vaikuttajana.

Turun yliopiston mediatutkimuksen professori Susanna Paasonen on saanut ensimmäisen Jutikkala-palkinnon. Sen jakoi Suomalaisen tiedeakatemia Eino Jutikkala -rahastosta.

Tieto-Finlandia-palkintoehdokkaita 2011 olivat mm. Raoul Johnsson (kirjoittaja), Maria Grönroos – Ilkka Karttunen – Tommi Jokivaara – Juhani Kaskeala – Erik Båsk (toimituskunta): *Kustaa III ja suuri merisota. Taistelut Suomenlahdella 1788–1790* (John Nurminen Säätiö); Mikko Porvali, *Ope-
raatio Hokki. Päämajan vaiettu kaukopartio* (Atena); Christer Pursiainen, *Trotsky* (Gummerus).

Urho Kekkonen 70-vuotisjuhlasäätiö on palkinnut Urho Kekkonen nimeä kantavalla tunnustuspalkinnolla professori Markku Kuisman hänen teoksestaan *Sodasta syntynyt. Itsenäisen Suomen synty Sarajevon laukauksista Tarton rauhaan 1914–1920* (WSOY).

Suomen tietokirjailijat ry on myöntänyt Tietokirjailijapalkinnon

viidelle tunnustuksena laajasta ja ansiokkaasta tietoteostuotannosta: professori emeritus Paavo Castrén, filosofian lisensiaatti Helena Honka-Halila, filosofian maisteri Satu Itkonen, professori Veli-Pekka Lehtola ja dokumentaristi Juha Taskinen.

Oulun Historiaseura on myöntänyt vuonna 2011 Olaus Magnus -palkinnon arkeologian lehtori Pentti Koivuselle.

Nimitys

Dosentti, valtiotieteiden tohtori Sakari Heikkinen on nimitetty Helsingin yliopiston taloushistorian professorin tehtävään 1.7.2011 alkaen.

Väitöksiä

Seppo Keränen on väitellyt Turun yliopistossa 18.12.2010 (*Ehdollinen demokratia. Urho Kekkonen ja työmarkkinapolitiikka*). Vastaväittäjä oli dos. Tapio Bergholm.

Kim Östman on väitellyt Åbo Akademiassa 14.1.2011 (*The Introduction of Mormonism to Finnish Society, 1840–1900*). Vastaväittäjä oli prof. Douglas Davies, Durham University.

Juhani Turkki on väitellyt Helsingin yliopistossa 15.1.2011 (*Tuloverotuksen reaalin muuttuminen Suomessa. Kuusikymmentä vuotta verojen vuoristorataa*). Vastaväittäjä oli prof. Ilkka Nummela.

Tapio Koskimies on väitellyt Helsingin yliopistossa 20.1.2011 (*Puolustuskykyinen valtio vai Ruotsin hälytyskello? Suomen sotilasstrateginen asema kylmän sodan alkuvuosien asiantuntija-arvioissa*). Vastaväittäjä oli dos. Juhana Aunelus.

Aapo Roselius on väitellyt Helsingin yliopistossa 22.1.2011 (*Kiista, eheys, unohdus. Vapaus sodan*

muistaminen suojeluskunnan ja veteraaniliikkeen toiminnassa 1918–1944). Vastaväittäjä oli prof. Pertti Haapala.

Tero Matkaniemi on väitellyt Itä-Suomen yliopistossa 5.2.2011 (*Kuopiolainen uinti paikallisena ja kansallisena kansalaistoiminnan ilmiönä. Toimijakentän tavoitteellisuuden ja toimintaympäristön muutokset vuosina 1904–1979*). Vastaväittäjä oli dos. Kalervo Ilmanen.

Marja Vuorinen on väitellyt Helsingin yliopistossa 5.2.2011 (*Kuviteltu aatelismies. Aateluus viholliskuvana ja itseymmärryksenä 1800-luvun Suomessa*). Vastaväittäjä oli prof. Hannu Salmi.

Elise Garritzen on väitellyt Helsingin yliopistossa 12.2.2011 (*Lähteiden lumoamat. Henry Biaudet, Liisi Karttunen ja suomalainen historiantutkimus Roomassa 1900-luvun alussa*). Vastaväittäjä oli prof. Kirsi Salonen.

Jyrki Jokinen on väitellyt Turun yliopistossa 25.2.2011 (*Löyhästä vaaliorganisaatiosta kiinteäksi puoluejärjestyksi. Kansallisen Kokouksen järjestötoiminta ja vaalikampanjat vuosina 1944–1979*). Vastaväittäjät olivat prof. Martti Häikiö ja dos. Rauli Mickelsson.

Tuomas Tepora on väitellyt Helsingin yliopistossa 26.2.2011 (*Lippu, uhri, kansakunta. Ryhmäkokemukset ja -rajat Suomessa 1917–1945*). Vastaväittäjä oli prof. Irma Sulkunen.

Silja Laine on väitellyt Turun yliopistossa 5.3.2011 (*”Pilvenpiirtäjäkysymys.” Urbaani mielikuviutus ja 1920-luvun Helsingin ääriviivat*). Vastaväittäjä oli dos. Anja Kervanto Nevanlinna.

Anneli Lehtisalo on väitellyt Tampereen yliopistossa 19.3.2011 (*Kuin elävinä edessämme. Suomalaiset elämäkertaelokuvat populaarina historiakulttuurina 1937–1955*). Vastaväittäjä oli prof. Hannu Salmi.

Elna Larsson on väitellyt Turun yliopistossa 2.4.2011 (*Kotikuvauksen ideaalisuus Carl Larssonin*

teoksessa *Ett hem 1899*). Vastaväittäjä oli prof. Susann Vihma.

Lauri Kopisto on väitellyt Helsingin yliopistossa 29.4.2011 (*The British Intervention in South Russia 1918–1920*). Vastaväittäjä oli dos. Kari Alenius.

Timo Vilén on väitellyt Tampereen yliopistossa 7.5.2011 (*Lahjojen ja vastalahjojen lujittuu ystävyys. Ragnar Granitin Nobel-ura ja verkostot 1946–1967*). Vastaväittäjä oli dos. Jyrki Paaskoski.

Anna Ripatti on väitellyt Helsingin yliopistossa 17.5.2011 (*Jac. Ahrenberg ja historian perintö. Restauroitiosuunnitelmat Viipurin ja Turun linnoihin 1800-luvun lopussa*). Vastaväittäjä oli dos. Ritva Wäre.

Antti Palomäki on väitellyt Tampereen yliopistossa 28.5.2011 (*Juoksuhaudoista jälleenrakennukseen. Siirtoväen ja rintamamiesten asutus- ja asutokysymyksen järjestämien ja sen käänteentekevä vaikutus asuntopolitiikkaan ja kaupunkirakentamiseen*). Vastaväittäjä oli dos. Anneli Junnto.

Pauli Heikkilä on väitellyt Turun yliopistossa 28.5.2011 (*Imagining Europe, Imagining the Nation. Estonian Discussion on European Unification, 1923–1957*). Vastaväittäjät olivat prof. Andres Kasekamp ja dos. Pertti Grönholm.

Marjo Meriluoto-Jaakkola on väitellyt Tampereen yliopistossa 1.6.2011 (*This Land is My land. Contested Layers of Land Ownership in Te Whanganui-a-Tara Wellington*). Vastaväittäjä oli prof. Gisselle Byrnes (Waikato University, Hamilton, Uusi-Seelanti).

Ilja Kavonius on väitellyt Helsingin yliopistossa 18.6.2011 (*Kädestä suuhun. Makro- ja mikrotaloudellinen tarkastelu suomalaisten kotitalouksien säästämisestä ja sen mittaamisesta 1950-luvulla*). Vastaväittäjä oli emeritusprof. Erkki Pihkala.

Jussi Jääskeläinen on väitellyt Åbo Akademiassa 26.8.2011 (*Päikkälisyhteisö resurssina ja tuhojen*

kohteena. Venäjän armeijan logististen ratkaisujen seuraukset Suomen sodassa 1808–1809). Vastaväittäjä oli prof. Petri Karonen.

Marko Hakanen on väitellyt Jyväskylän yliopistossa 9.9.2011 (*Vallan verkostoissa. Per Brahe ja hänen klienttinsä 1600-luvun Ruotsin valtakunnassa*). Vastaväittäjä oli fil. tri Mirkka Lappalainen.

Minna Ahokas on väitellyt Helsingin yliopistossa 10.9.2011 (*Valistus suomalaisessa kirjakulttuurissa 1700-luvulla*). Vastaväittäjä oli dos. Sisko Haikala.

Mika Siironen on väitellyt Helsingin yliopistossa 17.9.2011 (*Vapaussodan perintö. Valkoisuus paikallisyhteisössä – sisältö, ylläpitäjät ja rapautuminen lisälmissä 1918–1933*). Vastaväittäjä oli prof. Kari Teräs.

Sami Syrjämäki on väitellyt Tampereen yliopistossa 23.9.2011 (*Sins of a Historian. Perspectives to the problem of anachronism*). Vastaväittäjä oli prof. Iain Hampsher-Monk (Exeterin yliopisto).

Leena Riska-Campbell on väitellyt Helsingin yliopistossa 7.10.2011 (*Bridging East and West. The Establishment of the International Institute for Applied Systems Analysis (IIASA) in the United States Foreign Policy of Bridge Building, 1964–1972*). Vastaväittäjä oli prof. Odd Arne Westad, London School of Economics.

Mika Huovinen on väitellyt Jyväskylän yliopistossa 14.10.2011 (*Did the East Belong to the SS? The Realism of the SS Demographic Reorganization Policy in the Light of the Germanization Operation of SS- and Polizeiführer Odilo Globocnik*). Vastaväittäjä oli fil. tri Oula Silvennoinen.

Janne Leiviskä on väitellyt Oulun yliopistossa 29.10.2011 (*Pohjois- ja Itä-Suomen elinkeinojen kehittäminen suomalaisen yhteiskunnan murroksessa. Suurimpien puolueiden elinkeinopolitiikka 1951–1970*). Vastaväittäjä oli dos. Tapani Paavonen.

Kati Lintonen on väitellyt Helsingin yliopistossa 4.11.2011 (*Valokuvallistettu luonto. I. K. Inhan tuotanto luonnon merkityksellistäänä*). Vastaväittäjä oli prof. Mau-nu Häyrynen.

Atina Nihtinen on väitellyt Åbo Akademiassa 4.11.2011 (*Ambivalent Self-Understanding? Change, Language and Boundaries in the Shetland Islands, 1970-present*). Vastaväittäjä oli prof. Steve Murdoch, University of St. Andrews.

Tuomo Särkikoski on väitellyt Helsingin yliopistossa 19.11.2011 (*Rauhan atomi, sodan koodi. Suomalaisen atomivoimaratkaisun teknopolitiikka 1955–1970*). Vastaväittäjä oli fil. tri Petri Paju.

Johanna Annola on väitellyt Tampereen yliopistossa 26.11.2011 (*Äiti, emäntä, virkainainen, vartija. Köyhäintalojen johtajattaret ja yhteiskunnallinen äitiys 1880–1918*). Vastaväittäjä oli yliopistonlehtori Panu Pulma.

Toni Alaranta on väitellyt Helsingin yliopistossa 3.12.2011 (*The Enlightenment Idea of History as a Legimation Tool of Kemalism in Turkey*). Vastaväittäjä oli prof. Aysel Morin, East Carolina University.

Ulla Koskinen on väitellyt Tampereen yliopistossa 3.12.2011 (*Hyvien miesten valtakunta. Arvid Henrikinpoika Tawast ja aatelin toimintakulttuuri 1500-luvun loppun Suomessa*). Vastaväittäjä oli prof. Petri Karonen.

Veikko Tiainen on väitellyt Jyväskylän yliopistossa 15.12.2011 (*Tutkimus Tehdaspuu Oy:n vaikutuksesta puunhankinnan kilpailutilanteeseen*). Vastaväittäjä oli dos. Mika Skippari.

Ville Sarkamo on väitellyt Jyväskylän yliopistossa 16.12.2011 (*Karoliinien soturiarvot. Kunnian hallitsema maailmankuva Ruotsin valtakunnassa 1700-luvun alussa*). Vastaväittäjä oli prof. Kimmo Katajala.

(Tiedot koontanut Veikko Kallio)

Notes on the contents

In his article *Periodisation, naming and fighting for the past: Political transitions and historical representations in Estonia*, Pertti Grönholm discusses the complicated relationship between political transitions and the writing of history in Estonia. He compares the situation during the early stages of the Soviet occupation with that after the Singing Revolution in terms of acknowledging and owning the recent past as well as representations of history. Political transitions and social upheavals always change our views of the past: an era, the arc of a story, seems to be ending. The writers of history strongly contribute to giving meaning to history by periodising, naming periods and events and creating narrative structures that aid interpretation.

In the years after Stalin's death, the Soviet Union launched an extensive series of cultural exchange programmes. Top Soviet artists conquered Western stages. The country also opened its borders to tourism, expanded the coverage of its radio broadcasts abroad, began to exchange radio and television programmes with the West, established sister-city relationships and prominently participated in international fairs and exhibitions. In his article *Cultural exchange programmes in the Soviet Union – diplomacy or cultural cold war?*, Simo Mikkonen discusses the intrinsic nature of these programmes.

In his article *Encounters between Soviet tourism and Western consumption culture in Finland*, Alexei Golubev writes about Soviet tourism as part of the general exchange of information through the Iron Curtain. Soviet tourism had a significant effect on late Soviet society, for it destroyed the official myth about the West, undermined the Soviet Union's great narrative about the supremacy of the socialist system and created a social need for a more consumer-focused economy.

Over the past 30 years, the definition and demographic effects of in-

fant abandonment, as well as changes possibly brought about by Christianity, have been under constant scientific debate among historians specialising in family and legal history in antiquity. In his article *Infant abandonment in Ancient Rome*, Ville Vuolanto examines the history of infant abandonment as well as methodical problems related to the research of social history in earlier ages.

Witch-hunts have traditionally been regarded as one of the most peculiar phenomena in European history. In his review *The false history of witch-hunts: 150 years of misguidance in academic research*, Marko Nenonen points out that research into the history of witch-hunts has been even more peculiar. Towards the end of the 20th century, it became increasingly clear that, for more than a century, researchers had been explaining a phenomenon that never existed.

Research into the transatlantic slave trade has advanced significantly over the past 40 years, and a great deal of detailed information on the travels of slave ships is already available. Despite this, many outdated ideas are still repeated in articles about the topic, writes Kalle Kananoja in his review *On the myth of triangular trade and the number of slaves taken from Africa to America*.

When Operation Barbarossa was nearing its launch in the spring of 1941, Consistorial Councillor Eugen Gerstenmaier, a German Doctor of Theology, arrived in Finland on a lecture trip, invited by the Association of Finnish Pastors. His host was the association's chairman, Paavo Virkkunen, who was also known as a theologian and a politician representing the National Coalition Party. The discussions between the two men during the one-week visit turned out to be interesting, because Virkkunen was let in on something that had been kept strictly secret from Finns: the war was about to begin. Gerstenmaier also revealed a religious-political special plan related to the eastern military expedition, hoping that Finnish churches would participate. The memo of a discussion between Gerstenmaier and Virkkunen is published as part of Eino Murtorinne's review *A side project in the Barbarossa plan*.

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

2 0 1 1

109. vuosikerta

Julkaisijat: Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

Päätoimittaja: Marko Lamberg

Toimitussihteeri: Veikko Kallio

Toimittajat: Juhana Aunesluoma, Seija Jalagin, Anu Lahtinen, Marko Tikka

Hallitus: Jukka Tarkka (pj.), Pauli Kettunen (vpj.), Christian Krötzl, Tuomo Lappalainen, Markku Peltonen,

Harri Rinta-aho

Ulkoasu: Heikki Kallioma

<i>Suuntaviivoja</i>		<i>Antti Malinen</i> , Korsuista kodittomuuteen. Rintamasotilaat asunnonhakijoina sodanjälkeisessä Helsingissä	62
<i>Marko Lamberg</i> , Muutosten keskeltä	1		
<i>Marko Lamberg</i> , Vastuusta on helpompi puhua kuin sitä kantaa	121	<i>Katja-Maria Miettunen</i> , Suomalaista 60-lukua luomassa. Muisteltu menneisyys ja sukupolven rakentuminen muistelun ja tutkimuksen rajapinnalla	337
<i>Marko Lamberg</i> , Puhetta vihasta	249	<i>Simo Mikkonen</i> , Neuvostoliiton kulttuurivaihto-ohjelmat – kulttuurista kylmää sotaa vai diplomatiaa?	393
<i>Marko Lamberg</i> , Turhan kallis demokratia?	377	<i>Anna-Leena Perämäki</i> , Päiväkirja, juutalaisvainot ja aika. Hélène Berrin ja Anne Frankin päiväkirjoista välittyvä suhde aikaan	138
<i>Tutkimukset</i> (läpikäyneet tieteellisen vertaisarvioinnin)		<i>Ville Salminen</i> , Lobotomia psykiatrisena hoitomuotona Suomessa	48
<i>Aleksei Golubev</i> , Neuvostoturismien ja läntisen kulutuskulttuurin kohtaaminen Suomessa	413	<i>Heikki Saxén</i> , "Ei ole muuta pelättävää kuin pelko itse". Judith Shklarin pelon liberalismi ja vastuunkanto aatehistoriallisena kysymyksenä	180
<i>Pertti Grönholm</i> , Periodisointi, nimeäminen ja kamppailu menneisyydestä. Viron poliittiset murrokset ja historian esittäminen	380	<i>Pilvi Torsti</i> , Suomalaisten moniulotteiset sotakuvat	309
<i>Laura Ekholm – Simo Muir</i> , Isänmaasuhteen rakentaminen "kansallisten" nimien avulla. Helsingin juutalaisessa seurakunnassa tehdyt sukunimien vaihdot 1933–1944	29	<i>Ville Vuolanto</i> , Lasten hylkääminen Rooman valtakunnassa	428
<i>Henrik Forsberg</i> , Nälkäkuolema kansallishyvenä? Viimeiset nälkävuodet suomalaisessa kirjallisessa historiakulttuurissa vuosina 1870–1900	267	<i>Katsaukset</i>	
<i>Mikko Huhtamies</i> , Kelluvat armeijat. Saaristolaivojen käyttöönotto Suomenlahdella	188	<i>Marko van den Berg – Pilvi Torsti</i> , Mentaalinen silta historiatietoisuuteen	252
<i>Markku Hyrkkänen</i> , Historiallinen ajattelu itseymmärryksen välineenä	254	<i>Anssi Halmesvirta</i> , Itäisen Keski-Euroopan etninen järjestely toisen maailmansodan jälkeen	74
<i>Marianne Junila</i> , "Veljesvihan liekit" – koululaiset muistelevat sisällissotaa syksyllä 1918	296	<i>Kalle Kananoja</i> , Afrikasta Amerikkaan vietyjen orjien lukumäärästä ja kolmiokaupan myytistä	455
<i>Eero Kaila</i> , Teot, luonne ja kansalaisuus. Nykyfilosofian tulkintoja Aristoteleen vastuukäsituksesta	171	<i>Eino Murtorinne</i> , Eräs Barbarossa-suunnitelman oheishanke	464
<i>Heli Kaarina Kananen</i> , Siirtoväen hyvän sopeutumisen kertomus	329	<i>Marko Nenonen</i> , Noitavainojen väärä historia. Akateemisen tutkimuksen 150-vuotinen harharetki	443
<i>Niko Kannisto</i> , Itsenäisyyden käsite ja tulkinnot sosiaalidemokraattisessa liikkeessä vuosina 1918–1924	203	<i>Jukka Rantala</i> , Sota historiakulttuurin tuotteenä	324
<i>Kaisa Kauranen – Anna Kuismen</i> , Efraimin ja Kustaan kronikat. 1800-luvun kansanmiehet historioitsijoina	281	<i>Vesa Vares</i> , Kansallissosialistinen Saksa ja pohjoismainen moraal. Katsaus ruotsalaisen ja suomalaisen tutkimuksen uusiin suuntauksiin	124
<i>Antti Lepistö</i> , Rauhan biologit. Darwinismi suomalaisessa yhteiskunnallisessa ajattelussa 1970- ja 1980-luvulla	4		
<i>Aleksi Mainio</i> , Jaalan pyöveli ja sisällissodan väkivallasta käyty keskustelu	153		

<i>Kolumnit</i>	
<i>Anna-Emilia Hietanen</i> , Likainen sota ja historiatietoisuus	350
<i>Maiju Lehmijoki-Gardner</i> , Länsimaa vaan ei Eurooppa	60
<i>Anu Korhonen</i> , Ulkomaiden autuudesta	426
<i>Markku Mattila</i> , Vastuu joukkotuhosta	169
<i>Arvostelut</i>	
<i>Anders Ahlbäck</i> , Soldiering and the Making of Finnish Manhood. Conscription and Masculinity in Interwar Finland, 1918–1939 (<i>Christof Dejung</i>)	367
<i>Kari Alenius</i> , Compromise solutions through careful consideration. The development of the legal status of national minorities in Germany, 1918–1919 (<i>Eero Kuparinen</i>)	484
<i>Ida Altman</i> , The war for Mexico's West. Indians and Spaniards in New Galicia, 1524–1550 (<i>Vesa-Matti Kari</i>)	359
<i>Eva Ahl-Waris</i> , Historiebruk kring Nädendal och den kommemorativa anatomin av klostrets minnesplats (<i>Christra Nordlund</i>)	94
<i>Benedictus Nursialainen</i> , Pyhän Benedictuksen luostarisääntö (<i>Juhani Sarsila</i>)	470
<i>Jari Eerola</i> (toim.), Uusi ylioppilastalo. 100 vuotta Helsingin sydämessä (<i>Mervi Kaarninen</i>)	483
<i>Elise Garritzen</i> , Lähteiden lumoamat. Henry Biaudet, Liisi Karttunen ja suomalainen historiantutkimus Roomassa 1900-luvun alussa (<i>Kirsi Salonen</i>)	229
<i>Pekka Gronow</i> , Kahdeksas taide. Suomalaisen radioilmaisun historia 1923–1970 (<i>Jari Muikku</i>)	114
<i>Pekka Gronow – Christiane Hofer</i> (toim.), The Lindström Project. Contributions to the history of the record industry (<i>Marko Tikka</i>)	232
<i>Jussi Hanska ja Kirsi Vainio Korhonen</i> (toim.), Huoneentaulun maailma. Kasvatus ja koulutus Suomessa keskialjalta 1860-luvulle (<i>Jouko Vahtola</i>)	360
<i>Pauli Heikkilä</i> , Imagining Europe, Imagining the Nation. Estonian Discussion on European Unification, 1923–1957 (<i>Andres Kasekamp</i>)	486
<i>Tuomas Heikkilä</i> , Piirtoja ja kirjaimia. Kirjoittamisen kulttuurihistoriaa keskialjalla (<i>Anu Lahtinen</i>)	474
<i>Tuomas Heikkilä</i> (toim.), Kirjallinen kulttuuri keskialjan Suomessa (<i>Anu Lahtinen</i>)	474
<i>History and Theory. The Next Fifty Years</i> (<i>Matti Peltonen</i>)	115
<i>Ilkka Huhta</i> , Papat sisällissodassa 1918 (<i>Sami Suodenjoki</i>)	106
<i>Antero Holmila</i> , Holokausti. Tapahtumat ja tulkinnat (<i>Eero Kuparinen</i>)	235
<i>Niko Huttunen</i> , Raamatullinen sota. Raamatun käyttö ja vaikutus vuoden 1918 sisällissodan tulkinnoissa (<i>Esko Hartikainen</i>)	231
<i>Jaakko Hämeen-Anttila – Inka Nokso-Koivisto</i> , Kalifen kirjastossa. Arabialais-islamilaisen tieteen historia (<i>Rami Nissilä</i>)	473
<i>Michael Jonas</i> , Kolmannen valtakunnan lähettiläs. Wipert von Blücher ja Suomi (<i>Oula Silvennoinen</i>)	85
<i>Heli Kananen</i> , Kontrolloitu sopeutuminen. Ortodoksinen siirtoväki sotien jälkeisessä Ylä-Savossa 1946–1959 (<i>Marko Tikka</i>)	489
<i>Sari Katajala-Peltomaa</i> , Gender, Miracles, and Daily Life. The Evidence of Fourteenth-Century Canonization Process (<i>Katja Ritari</i>)	96
<i>Sari Katajala-Peltomaa – Raisa Maria Toivo</i> , Noitavaimo ja neitsytäiti. Naisten arki keskialjalta uudelle ajalle (<i>Päivi Salmesvuori</i>)	219
<i>Yrjö Kaukiainen ja Jouko Nurmiainen</i> (toim.), Karjala itärajan varjossa. Viipurin läänin historia VI (<i>Jouko Vahtola</i>)	111
<i>Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa ja Jouko Nurmiainen</i> (toim.), Viipurin läänin historia III. Suomenlahdelta Laatokalle (<i>Tapio Salminen</i>)	476
<i>Seppo Keränen</i> , Ehdollinen demokratia. Urho Kekkosen ja työmarkkinapolitiikka (<i>Tapio Bergholm</i>)	237
<i>Teemu Keskisarja</i> , Vihreän kullan kirous. G. A. Serlachiuksen elämä ja afäärit (<i>Petri Karonen</i>)	104
<i>Jyrki Knuutila, Soturi, kuningas, pyhimys</i> . Pyhän Olavin kultti osana kristillistymistä Suomessa 1200-luvun alkupuolelta 1500-luvun puoliväliin (<i>Elina Räsänen</i>)	90
<i>Tapio Koskimies</i> , Puolustuskykyinen valtio vai Ruotsin hälytyskello? Suomen sotilasstrateginen asema kylmän sodan alkuvuosien asiantuntija-arvioissa (<i>Juhana Aunesluoma</i>)	239
<i>Markku Kuisma, Saha</i> . Tarina Suomen modernisaatiosta ja ihmisistä jotka sen tekivät (<i>Jarkko Keskinen</i>)	482
<i>Sirpa Kähkönen</i> , Vihan ja rakkauden liekit. Kohtalona 1930-luku (<i>Ülla Aatsinki</i>)	107
<i>Silja Laine</i> , "Pilvenpiirtäjäkysymys". Urbaani mielikuviutus ja 1920-luvun Helsingin ääriiivat (<i>Anja Kervanto Nevanlinna</i>)	369
<i>Marko Lamberg, Anu Lahtinen ja Susanna Nii-ranen</i> (toim.), Keskialjan avain (<i>Sini Kangas</i>)	97
<i>Maria Lähteenmäki</i> , Maailmojen rajalla. Kannaksen rajamaa ja poliittiset murtumat 1911–1944 (<i>Outi Fingerroos</i>)	110
<i>Timo Myllyntaus</i> (toim.), Thinking Through the Environment. Green Approaches to Global History (<i>Petri Juuti</i>)	491
<i>Maija Mäkilä – Riitta Laitinen</i> (toim.), Esine ja aika. Materiaalisen kulttuurin historiaa (<i>Pirjo Korhokangas</i>)	227
<i>Samu Nyström</i> (toim.), Vapaus, terveys, toveruus. Lääkärit Suomessa 1910–2010 (<i>Tapio Bergholm</i>)	366
<i>Tuula Okkonen – Jari Okkonen</i> , Yhdysvaltojen kulttuuriperintöpolitiikka miehitystyössä Japanissa (<i>Henna-Riikka Pennanen</i>)	490
<i>Antti Palomäki</i> , Juoksuhaudoista jälleenrakennukseen. Siirtoväen ja rintamamiesten asutus ja asuntokysymyksen järjestäminen kaupungeissa 1940–1960 ja sen käänteentekevä vaikutus asuntopolitiikkaan ja kaupunkirakentamiseen (<i>Anneli Junto</i>)	487

Kati Parpei, "The Oldest One in Russia." The Formation of the Historiographical Image of Valaam Monastery (<i>Mari Isoaho</i>)	357	Tuomas Tepora, Sinun puolestas elää ja kuolla (<i>Irma Sulkunen</i>)	233
A. M. Paškov, Karelskije prosvetiteli i krajevedy XIX – natsala XX veka (<i>Marina Vituhnovskaja-Kauppalala</i>)	480	Philip Towle, Going to War. British Debates from Wilberforce to Blair (<i>Teemu Häkkinen</i>)	363
Päivi Maria Pihlaja, Tiedettä Pohjantähden alla. Pohjoisen tutkimus ja Ruotsin tiedeseurojen suhteet Ranskaan 1700-luvulla (<i>Maija Kallinen</i>)	478	Oiva Turpeinen, Mustan kullan maa. Tervan matka maailmalle (<i>Mikko Huhtamies</i>)	102
Erkka Railo, Henkilökohtainen on poliittista. Neuvottelu politiikan sukupuolittuneesta työnjaosta <i>Annan</i> julkaisemissa poliitikkojen henkilökuviissa 1975–2005 (<i>Raimo Salokangas</i>)	370	Maija Urponen, Yli kaikkien rajojen? Helsingin olympialaiset ja Armi Kuusela kansainvälisyyden kynnyksellä (<i>Maarit Leskelä-Kärki</i>)	240
Anna Ripatti, Jac. Ahrenberg ja historian perintö. Restaurointisuunnitelmat Viipurin ja Turun linnoinhin 1800-luvun lopussa (<i>Ritva Wäre</i>)	364	Bruce A. VanSledright, The Challenge of Rethinking History Education. On Practices, Theories, and Policy (<i>Jukka Rantala</i>)	371
Lena Roos, Att studera medeltiden (<i>Sini Kangas</i>)	97	Lasse Vihonen, Radio sodissamme 1939–1945 (<i>Marko Tikka</i>)	237
Pasi Saarimäki, Naimisen normit, käytännöt ja konfliktit. Esiaviollinen ja aviollinen seksuaalisuus 1800-luvun lopun keskisuomalaisella maaseudulla (<i>Antti Häkkinen</i>)	99	Kustaa H. J. Vilkkunen, Katse menneisyyden ihmiseen. Valta ja aineettomat elinolot 1500–1850 (<i>Riikka Miettinen</i>)	225
Kirsi Salonen, Synti ja sovitus, rikos ja rangaistus. Suomalaisien rikkomuksista keskiajalla (<i>Päivi Salmesvuori</i>)	92	<i>Tiedemaailma</i>	
Maria Sjöberg ja Birgitta Svensson (toim.), Svenskfinska relationer. Språk, identitet och nationalitet efter 1809 (<i>Pekka Harttila</i>)	362	<i>Marjatta Hietala</i> , Historiatieteiden maailmankonferenssi Kiinassa 2015	494
Fred Spier, Big History and the Future of Humanity (<i>Marko Nenonen</i>)	352	<i>Jyrki Ilva</i> , Kansalliskirjasto ja digitaaliset lähteaineistot	495
Juhani Suomi, Lohen sukua (<i>Vesa Vares</i>)	109	Kirjoittajat	117, 246, 374, 493
Kari Tarkiainen, Ruotsin Itämaa. Esihistoriasta Kustaa Vaasaan. Suomen ruotsalainen historia 1 (<i>Aino Katermaa</i>)	223	Naisten rooli historiassa	246
Tuomas Tepora, Lippu, uhri, kansakunta. Ryhmäkokemukset ja -rajat Suomessa 1917–1945 (<i>Irma Sulkunen</i>)	233	Nimitys	498
		Notes on the contents	119, 247, 375, 500
		Palkittuja	117, 374, 498
		<i>Hannu Salmi</i> , Veikko Litzen in memoriam	243
		Sivupeili	118
		<i>Päivi Skyttä</i> , Karjala-tietokanta tienristeyksessä	245
		Tutkijoiden ääni ja sähköiset aineistot	117
		Janne Virkkunen Historian Ystävien Liiton puheenjohtajaksi	244
		Väitöksiä	498
		Uusi kansainvälinen referees-julkaisu	374

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA VUODEKSI 2012

Historiallinen Aikakauskirja ilmestyy neljä kertaa vuodessa, ja siinä käsitellään laajasti ajan-kohtaisia kysymyksiä uusimman tutkimuksen valossa. Aikakauskirjassa on sekä teemakokonaisuuksia että tärkeitä yksittäisiä artikkeleita ja kirja-arvosteluja. Kirjoittajat ovat alansa parhaita asiantuntijoita.

Nyt on aika tilata vuoden 2012 vuosikerta. Vuosikerta maksaa 45 euroa, jolla pääset myös Historian Ystävien Liiton jäseneksi. Korkeakouluopiskelijoille vuosikerta maksaa vain 30 euroa. Suomen Historiallisen Seuran jäsenenä saat lehden 33 eurolla (+ seuran jäsenmaksu).

- Liityn Historian Ystävien Liittoon (45 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Liityn Historian Ystävien Liittoon, olen korkeakouluopiskelija (30 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Tilaan lehden Suomen Historiallisen Seuran jäsenetuna (33 euroa ja seuran jäsenmaksu)

Nimi.....

Lähiosoite.....

Postitoimipaikka.....

Lipuke lähetetään kirjekuudessa osoitteella:
Historiallinen Aikakauskirja/Jaakko Pöyhönen
Heureka
PL 166
01301 Vantaa

Tilauksen voi tehdä myös:
pro.tsv.fi/haik/
fax 09-8734 142 (Pöyhönen)
puh. 09-8579 218 (Pöyhönen)

Lähetäjä maksaa normaalin kirjemaksun.

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

Tilaukset, osoitteenmuutokset ja jakelu- yms. muistutukset on yksinkertaisinta tehdä:

- **postittamalla palvelulipuke**
- **soittamalla taloudenhoitaja Jaakko Pöyhöselle puh. 09-8579 218**
- **telefaksilla Pöyhöselle nro 09-8734 142**
- **sähköpostilla jaakko.poyhonen@heureka.fi tai pro.tsv.fi/haik/**

Osoitteenmuutoksen voi tehdä myös lähettämällä postin ilmaisen osoitteenmuutuskortin lehden taloudenhoitajalle Jaakko Pöyhöselle, jonka osoite on palvelulipukkeessa sekä edempänä.

Taloudenhoitaja: Jaakko Pöyhönen, Heureka, PL 166, 01301 Vantaa, puh. 09-857 9218, telefax 09-8734 142, sähköposti jaakko.poyhonen@heureka.fi

Toimitussihteerit: Veikko Kallio, Saunalahdenkatu 18 A 25, 02330 Espoo, 050-5211 540, veikko.kallio@kuvitus-tekstipalvelu.net
Käsikirjoitukset pyydetään lähettämään sähköpostin liitteenä (word) Veikko Kalliolle. Julkaistavaksi hyväksytyt aineistot julkaistaan painettuna Historiallisessa Aikakauskirjassa sillä edellytyksellä, että se saadaan korvauksetta julkaista alkuperäisessä muodossa myös lehden digitaalisessa tietokannassa.

Tilaaminen: Lehteä on tilattu ensisijaisesti Historian Ystävään Liiton tai Suomen Historiallisen Seuran jäsenetuna. Tilauksen voi tehdä myös kirjakaupan, postin tms. kautta.

Hinnat 2011: Historian Ystävään Liiton jäsenmaksu on 45 €, korkeakouluopiskelijoilta 30 €, yhteisöiltä 55 €.

Maksuihin sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Tilaushinta Suomen Historiallisen Seuran jäseniltä on 33 €. Vuosikertatilaus kirjakaupassa yms. 55 €. Em. tilausmaksut peritään erikseen alkuvuodesta. Irtonumeron hinta 14 €.

Pankkiyhteys: Sampo, tilinro 800017-75048. Jäljellä olevia lehden vanhoja numeroita on helpoimmin saatavilla Tiedekirjan myymälästä Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, avoinna ma-pe klo 10–16, puh. 09-635 177. Vanhoja lehden numeroita voi tilata myös muiden kirjakauppojen välityksellä. Vanhojen numeroiden hinnat kappaleelta: vuoteen 1994 asti 4 €, vuodesta 1995–2005 8 €.

Painatus: Vammalan Kirjapaino Oy. Harjukatu 8, 38200 Sastamala.

Historian Ystävään Liitto

Puheenjohtaja: Päätoimittaja *Janne Virkkunen*
Sihteeri ja rahastonhoitaja: *Julia Burman*, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, toimisto@historianyst.fi, www.historianyst.fi, varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 ja to 10–12 lukukausien aikana.
Pankkiyhteys: Nordea nro 157230-363119.

Liiton keskeinen tehtävä on tukea Historiallisen Aikakauskirjan julkaisemista. Liitto edistää muutoinkin historian harrastusta ja tutkimista mm. järjestämällä tilaisuuksia ja kursseja sekä tutustumismatkoja. Liitto on myös palkinnut ansiokkaita historiateoksia sekä ylioppilaskirjoitusten reaalkokeen vastaajia.

Jäsenmaksu on 40 €, opiskelijoilta 27 € vuodessa. Maksuun sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Jäseneksi ilmoittaudutaan Historiallisen Aikakauskirjan taloudenhoitajan kautta postittamalla viereisellä sivulla olevan palvelulipukkeen tai puhelimitse tai sähköpostitse (numerot yllä). Jäseneksi voi liittyä myös maksamalla jäsenmaksun liiton pankkitilille, viestiksi on tällöin merkittävät riittävät nimi- ja osoitetiedot sekä maininta jäsenmaksusta.

Liiton julkaisusarjoja ovat Historian Aitta ja Historiallinen Kirjasto, joissa kummassakin on ilmestynyt parikymmentä teosta vuodesta 1929 alkaen. Liiton julkaisuja myy Tiedekirja, osoite ja puh. nro yllä.

Suomen Historiallinen Seura

Puheenjohtaja: professori *Markku Peltonen*
Varapuheenjohtaja: professori *Petri Karonen*
Toiminnanjohtaja: fil.maist. *Julia Burman*, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, shs@histseura.fi, www.histseura.fi, varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 ja to 10–12 lukukausien aikana.

Seuran vuosijäsenet (jäsenmaksu 25, opiskelijat 22 €) voivat jäsenalennuseduin, jotka koskevat myös Historian Ystävään Liiton, Historiallisen Yhdistyksen, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Sotahistoriallisen Seuran, Suomen Sukututkimusseuran, Svenska Litteratursällskapetin, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seuran ja Taidehistorian Seuran jäseniä, ostaa Seuran kaikkia julkaisuja Tiedekirjasta, Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, ma–pe 10.00–16.30, p. 09/635 177, telefax 09/635 017. Muuten Seuran julkaisuja välittävät Akateeminen kirjakauppa, Suomalainen Kirjakauppa, Yliopistokirjakauppa, Kirjavälitys sekä SKS:n kirjamyymälä (Mariankatu 7, 00170 Helsinki, www.finlit.fi). Seuran jäseneksi voivat liittyä kaikki historiasta kiinnostuneet.

Vahvaan herkutteluun

*Pitkään kypsyneet ja aromikkaan
vahvat Valio juustot.*